

This is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC) project:

Author:

Title: IBERIA-COLCHIS Researches on the Archaeology and History of Georgia in the Classical and Early Medieval Period 4

The DSCC is part of the Ancient World Digital Library hosted by the Institute for the Study of the Ancient World Library.

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from the Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: <http://dcaa.hosting.nyu.edu/takedown-notice>

DIGITAL SOUTH CAUCASUS COLLECTION

NYU | ISAW

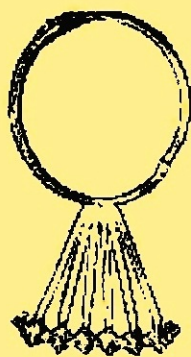

იბერია-კოლხეთი

საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის
არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი

IBERIA - COLCHIS

Researches on the Archaeology and History of Georgia
in the Classical and Early Medieval Period

№ 4

2008

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრის
გამოცემის – «ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში» დამატება

GEORGIAN NATIONAL MUSEUM
Of Otar Lordkifanidze Centre of Archaeology
Supplement to – "Researches On The Archaeology of Georgia".

იბერია-კოლხეთი

საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის
არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი

IBERIA-COLCHIS

Researches on the Archaeology and History of Georgia
in the Classical and Early Medieval Period

4

თბილისი 2008 Tbilisi

ISSN 1512.4207

UDC 94(479.22)+902. ი-315

მთ. რედაქტორი: გელა გამყრელიძე

*სარედაქციო-სარეცენზიო საბჭო:
ზურაბ ბრაგვაძე, დევიდ ბრაუნდი,
დარეჯან კაჭარავა, გურამ კვირკველია, დავით მინდორაშვილი,
თემურ თოდუა, გოდერძი ნარიმანიშვილი,
ვახტანგ შატბერაშვილი, მაია ჩარკვიანი*

Editor-in-Chief: *Dr. Prof. Gela Gamkrelidze*

Editorial & Reviewers Board:

*Dr. Z. Bragvadze, Dr. D. Braund (UK), Dr. Prof. D.Kacharava,
Dr. Prof. G. Kvirkvelia, Dr. D. Mindorashvili, Dr. Prof. T. Todua,
Dr. G. Narimanishvili, Dr. V. Shatberashvili,
Dr. M. Charkviani*

Address: Otar Lordkipanidze Centre of Archaeology
14, D. Uznadze str. Tbilisi, 0102

Georgia

e-mail: iberiacolchis@yahoo.com

© საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. 2008

შინაარსი CONTENTS

ნანა გოგიბერიძე, საკინძების და ილარების ზოგიერთი ტიპის თარიღისათვის.....	5
<i>Nana Gogiberidze, For Dating of Some Types of Pins and Ear-cleaners</i>	
ელენე გიგოლაშვილი, ვერა თოლორდავა, მარინე ფირცხალავა, ბრინჯაოს ქანდაკება და ბრინჯაოს წარმოების ნაშთები ვანის ნაქალაქარზე	14
<i>Elene Gigolashvili, Marine Pirtskhalava, Vera Tolordava, Bronze Statuary and Bronzereproduction in the Ancient city Site of Vani</i>	
გიორგი დუნდუა, სამონეტო მიმოქცევა იბერიაში ძვ.წ. V-I საუკუნეებში	19
<i>George Dundua, Monetary Circulation in Iberia of 5th – 1st cc. B.C</i>	
ტარიელ ებრალიძე, შოთა მამულაძე, ჭრაქები გონიო-აფსაროსიდან.....	32
<i>Tariel Ebralidze, Shota Mamuladze, Lamps from Gonio-Aphsaros</i>	
თემურ თოდუა, ოქროს ფალერა „გონიოს განძიდან“	40
<i>Temur Todua, Golden Fhalerae from “Gonio Hoard”</i>	
ნანა კაპანაძე, წინსოფლის (ჯიეთის) ნამოსახლარი	43
<i>Nana Kapanadze, The Settlement of Tsinsopeli (Jieti)</i>	
ამირან კახიძე, ირანული მინის ჭურჭელი ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლიდან....	49
<i>Amiran Kakhidze, Iranian Glass vessels from the 5th Century Greek Necropolis of Pitchvvari</i>	
ემზარ კახიძე, შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის საერთო და განმასხვავებელი ნიშნები.....	54
<i>Emzar Kakhidze, Common and different signs of greek colonization of the Black Sea littoral</i>	
თეა კინწურაშვილი, ყულევის მინის ჭურჭლის სპექტრო-ფოტომეტრული გამოკვლევა.....	61
<i>Tea Kintsurashvili, Spectral-Photometrical research of the Glass Vessel from Kulevi</i>	
ქეთევან ი. რამიშვილი, ფრთოსანი ღვთაების (სრაუშის) გამოსახულება სასანურ გლიპტიკაში და მისი კავშირები დასავლურ სამყაროსთან	65
<i>Ketevan I. Ramishvili, The Depiction of the Winged Deity Sraush in Sassanian Glyptic</i>	
გიორგი მანჯგალაძე, რომაული ხანის მოჭიქული თიხის ჭურჭელი საქართველოში	72
<i>George Manjgaladze, Roman Glazed Pottery in Georgia</i>	
ქეთევან რ. რამიშვილი, ვერძის გამოსახულებები მდ. არაგვის ხეობიდან.....	76
<i>Ketevan R. Ramishvili, Depictions of the Ram from Aragvi Gorge</i>	
ნინო სულავა, მინანქრიანი ფიბულები საქართველოში	86
<i>Nino Sulava, Enameled Fibulae from Georgia</i>	
თამარ შალიკაძე, ამოტვიფრულორნამენტოვანი სასმისები გონიო-აფსაროსიდან	90
<i>Tamar Shalikadze, Beakers with Imprinted Ornament from Gonio-Aphsaros</i>	
კახი წერეთელი, საქართველოს ადრეული სამეკლესიანი ბაზილიკების ტიპოლოგია - კლასიფიკაციის საკითხისათვის	94
<i>Kakhi Tsereteli, For Typology and Classification of Early Georgian Three Churchded Basilicas</i>	
სულხან ხარაბაძე, ქვედა გორას „განძი“	110
<i>Sulkhan Kharabadze, The Hoard of “Kveda Gora”</i>	

გიორგი ქავთარაძე, კავკასია და „კართაგენელები“	112
Giorgi Leon Kavtaradze, The Caucasus and the “Carthaginians”	
† ალექსანდრე გამყრელიძე, ლათინური წარწერა ფარსმან მეფის შესახებ ოსტიიდან.....	122
† Alexander Gamkrelidze, The latin inscription of iberian king Parsman from Ostia	
დიმიტრი ახვლედიანი, განძი ვანიდან (ექსპრეს-ინფორმაცია)	129
Dimitri Akhvlediani, A Hoard from Vani (Express-information)	
გელა გამყრელიძე, ციალა ღვაბერიძე, რეცენზია გიორგი და თედო დუნდუას ნაშრომზე “ქართული ნუმიზმატიკა”, I, თბ., 2006 წ., გამომცემლობა „არტანუჯი“, გვ. 3-311, 18 ტაბულა მონეტების ფოტორეპროდუქციით, რეზიუმე ინგლისურ ენაზე.....	130
Gela Gamkrelidze, Ziala Ghvaberidze, George and Tedo Dundua “Georgian Numismatics”, I, Tb., 2006, Artanuji Publishers	
Maia Charkviani, Coins from richly furnished burial of the village Khovle	134
Nino Mitsishvili, On the kingly titles in ancient Georgia.....	136
Vakhtang Shatberashvili, Weapons of 4 th -1 st cc. b.c from Kvemo Kartli, statistical data, typological analysis	140
Gela Gamkrelidze, About the military-political situation in Georgia in the 4 th cent. BC – 2 nd cent. AD., <i>Written Sources and archaeological evidence</i>	144
ილუსტრაციების აღწერა	155
DESCRIPTION OF PLATES	161
ილუსტრაციები	167
ILLUSTRATIONS	
SUMMARIES.....	201
შემოკლებათა განმარტება	211
ABBREVIATIONS	
აკტორთა საყურადღებოდ	212

საკინძების და ილარების ზოგიერთი ტიპის თარიღისათვის

საქართველოში სულ ერთი საუკუნის წინ ჯერ კიდევ ხმარებაში იყო პირისსაფარეშო ნივთების ასხმები, რომელთაც ქამარზე შებმულს ატარებდნენ. კომპლექტში შედიოდა ჩქიფები, კბილისა და ყურის სანმენდები და პირადი ჰიგიენისათვის საჭირო სხვა წვრილი ნივთები [4, გვ. 123]. როგორც ირკვევა, ეს ტრადიცია საკმაოდ ძველია. ძეწკვებზე შეკიდული ამგვარი ნივთების აღმოჩენის ფაქტები ხშირია საქართველოს ანტიკური ხანის არქეოლოგიურ ძეგლებზე, მათ შორის ტახტიძირის სამაროვანზეც (ძირითადად ილარები) და დღეს უკვე არსებობს საკმარისი მონაცემები ზოგიერთი მათგანის აბსოლუტური ქრონოლოგიის განსაზღვრისათვის.

პირველ რიგში განვიხილავთ საკინძებს. ესაა ოთხნახნაგა პრიზმის ფორმის და დაღარული ბურცობებით შემკული ცილინდრულ-თავიანი საკინძები.

სადღეისოდ ამ მხრივ საკმაოდ ინფორმატიულია საკინძები ოთხნახნაგა პრიზმის ფორმის თავებით (სურ. 1), რომლებსაც, როგორც წესი, ძეწკვების რგოლები ახლავს და, შესაძლოა, სულაც არ არის ტანსაცმლის აქსესუარი, როგორც ეს აქამდე იყო მიჩნეული, მით უფრო, რომ შავსაყდარას №65 სამარხში მასთან ერთად ილარიც აღმოჩნდა. ვფიქრობთ, რომ ამ ტიპის საკინძების გავრცელების ქრონოლოგიური დიაპაზონის დასადგენად დღეს უკვე საკმარისი მონაცემები არსებობს.

ამგვარი ნივთები დადასტურებულია ბეშთაშენის სამაროვნის №№1, 13, 36, 39 და 61 ქვაყუთებში, აქედან №39 – წყვილად შეკიდული [3, გვ. 132, სურ. 475], კამარახევის სამაროვნის №№1, 2, 26, 59, 66, 73, 76, 103, 107, 147, 156 ორმოსამარხებში, [15, სურ. 931, 938 1017, 1132, 1133, 1173, 1188, 1209, 1210, 1218, 1220, 1293, 1294, 1307, 1308, 1389, 1405, 1406, 1458, 1459, 1508, 1509], კავთისხევის „ქასრანთ მიწების“ №3 ორმოსამარხში [1, გვ. 15], პაპიგორის სამაროვნის №№6, 10, 21, 69 და

73 ორმოსამარხებში (I ჯგუფი ს. მარგიშვილის კლასიფიკაციით) [7, გვ. 27, ტაბ. CXIX, 1, 2], შავსაყდარა I №№36 და 65 ქვაყუთებში [7, ტაბ. CXIX, 1, 2]. აქვეა თავმომრგვალებული, ირიბი ჯვრისებურნაჭდევიანი საკინძი (სურ. 2) და ბრტყელი ილარი.

ორნამენტის მხრივ მათ სახესხვაობას წარმოადგენს საკინძები ბადისებურად დაღარული თავით (სურ. 3). ასეთები აღმოჩნდა ბეშთაშენის სამაროვნის №23 [3, გვ. 126, ტაბ. XII] და კამარახევის №№1 და 155 ქვაყუთებში [15, სურ. 118, 931, 1496].

ამ სამაროვნებზე სხვა სახის საკინძებიც გვხვდება, თუმცა დათარიღებისათვის მყარი საფუძველი მხოლოდ კუბურთავიანი საკინძებისათვის გავგაჩნია. ბეშთაშენის №13 სამარხში ამგვარ საკინძთან ერთად აღმოჩნდა ბრინჯაოს თავდაბრტყელებული სამაჯური [19, სურ. 6-19], რომლის ანალოგიები დადასტურებულია ვანის №11 სამარხში და, შესაბამისად, ამ ტიპის სამაჯურების თარიღი განისაზღვრა ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებით [19, გვ. 46, სურ.7]. საკვლევი საკინძისა და ზემოხსენებული ტიპის სამაჯურების ერთ არქეოლოგიურ კომპლექსში თანაარსებობის საფუძველზე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ამ საკინძების გავრცელების ხანა მოიცავს აღნიშნულ ქრონოლოგიურ მონაკვეთს. რაც შეეხება ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს, აღსანიშნავია, რომ კამარახევის სამაროვნის №1 და №2 სამარხებში ამგვარ საკინძებთან ერთად აღმოჩენილი სამაჯურები მიეკუთვნება სამაჯურების იმ ჯგუფს, რომლის თარიღი კამარახევის №9 სამარხის ცხოველისთავიანი სამაჯურების ორნამენტაციის საფუძველზე (დაღარული ბურცობი ყელის არეში აქვს) განისაზღვრა ძვ.წ. IV ს-ის შუა ხანებით [19, გვ. 20, 47, სურ. 22], თუმცა №№1 და 2 სამარხების ცხოველისთავებიან სამაჯურებს ამგვარი ბურცობები არა აქვს და, საფიქრებელია, ისინი წინ უნდა უსწრებდნენ №9 სამარხის სამაჯურებს და ძვ.წ. V ს-ის ბოლო ხანებით ან IV ს-ის დასაწყისით

უნდა თარიღდებოდეს. შესაბამისად, პრიზმულთავიანი საკინძების გავრცელების ხანა ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებისა და IV ს-ის ფარგლებში უნდა თავსდებოდეს. ნიშანდობლივია, რომ საკვლევი საკინძების თანმხლები ბრინჯაოს ყველა სამაჯური ექცევა იმ ჯგუფში, რომლის ქრონოლოგიური დიაპაზონი ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებითა და IV ს-ის პირველი ნახევრით განისაზღვრა [19, გვ. 48-49, სურ. 27-36].

თვალშისაცემია ზემოთჩამოთვლილი სამარხეული კომპლექსების ინვენტარის მსგავსება, მიუხედავად სამარხის ტიპისა (14 ქვაყუთი და 13 ორმოსამარხი, მათ შორის ქვის ფილებით გადახურული სამარხებიც). როგორც წესი, მათ ახლავს ბრინჯაოს ძეწკვები, ბრინჯაოს ოვალურზურგიანი, ცხოველისთავებიანი სამაჯურები და მათ შორის არც ერთი არ არის ზურგმედრეკილი. 27 კომპლექსიდან რვაში აღმოჩნდა ბოლოგახვრეტილი სასაფეთქლე რგოლები. კერამიკული მასალისათვის დამახასიათებელი ფორმებია ცალყურა ტუჩიანი დოქები. სამ შემთხვევაში დადასტურდა ჩაიდნისებური ჭურჭელი - ბეშთაშენის №12 [20, სურ. 378]; პაპიგორის №№6 და 10 სამარხები [2, ტაბ. XII, 11; XXII, 5] (გ. ნარიმანიშვილის კლასიფიკაციის I და II ქრონოლოგიური ჯგუფი; ძვ.წ. V-III სს.) [20, სურ. 514-527]. ხშირია ცალყურა და უყურო ქოთნები. თითქმის ყველა კომპლექსში, ბეშთაშენის გარდა, აღმოჩნდა გვერდნიბოიანი ფიალები: პაპიგორა, სამარხები №6 და №69 [7, ტაბ. XIX, 5; XXIX, 6 — I ქრონოლოგიური ჯგუფი, ძვ.წ. V-IV ს-ის პირველი ნახევარი; 20, გვ. 53, სურ. 899-900], ქასრაანთ მინების №3 [1, ტაბ. XII, 5] და კამარახევის №№26, 59, 60, 73, 147 სამარხებში; [15, სურ. 1014, 1129, 1172, 1208, 1454]. ეს არის იმ ძირითადი ნივთების ჩამონათვალი, რომლებიც დამახასიათებელია პრიზმულთავიანი საკინძების შემცველი კომპლექსებისათვის. როგორც დავინახეთ, ეს კომპლექსები საკმაოდ მსგავსია და მათი ქრონოლოგია არ ეწინააღმდეგება ჩვენს მიერ თავის დროზე შესაბამისი სამაჯურებისათვის შემოთავაზებულ თარიღებს, თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ საკვლევი კომპლექსების ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი IV ს-ის დასაწყისს არ უნდა სცილდებოდეს და მათი გავრცელების ხანა

უნდა თავსდებოდეს ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებსა და IV ს-ის დასაწყისს შორის.

მეორე, ქრონოლოგიის თვალსაზრისით საკმაოდ ინფორმატიულ ობიექტს წარმოადგენს ბრინჯაოს საკინძები, რომელთა ცილინდრული ფორმის თავები შემკულია სალტეებს შორის მოქცეული ორი, ვერტიკალურად დაღარული ბურცობებისაგან შედგენილი ორნამენტით (სურ. 4). პრიზმულთავებიანი საკინძების მსგავსად, ისინიც ძეწკვებზეა შეკიდული და ხშირად წყვილად გვხვდება. ამგვარი ნივთები დადასტურებულია ვარსიმაანთკარის სამაროვნის №№26, 44, 50 და 170-175 სამარხებში [21], ლართისკარის სამაროვნის №31 [16, სურ. 164], კავთისხევის „დაჭრილების“ სამაროვნის №№23 და 24 ქვევრსამარხებში [1, ტაბ. XXXIII, 9; XXXV, 7], კამარახევის სამაროვნის №№7, 17, 60, 65, 70, 85, 146, 150, 153 სამარხებში [15, სურ. 955, 980, 1138-1139, 1162, 1196-1197, 1236, 1450, 1473, 1490].

საინტერესოა, რომ კამარახევი, სადაც პრიზმულთავებიანი საკინძებიცაა აღმოჩენილი, ამ ორი ტიპის თანხვედრის ფაქტი არ დაფიქსირებულა. კომპლექსებში ცილინდრულთავიანი საკინძებს თან ახლავს მასიური ოვალურზურგიანი სამაჯურები ბოლოებზე ცხოველის თავების სტილიზებული გამოსახულებებით, რომლებიც ტიპოლოგიური თვალსაზრისით ახლოს დგას ჩვენს კლასიფიკაციის I. 2. 03-04 სამაჯურებთან. ან უკანასკნელთა თარიღი განისაზღვრა ძვ.წ. IV ს-ის დასაწყისით [19, გვ. 48, სურ. 23, 24]. კომპლექსებისათვის დამახასიათებელია მუცელდანეული ხელალები, თეთრი, ყვითელი და ფირუზისფერი მინის მოხვეული მძივები და ბურცობებითა თუ კბილანებით შემკული რკინის სამაჯურები, რომელთა გავრცელების ქრონოლოგიური დიაპაზონი თავის დროზე განისაზღვრა ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევრისა და III ს-ის პირველი ნახევრის ფარგლებში მათ შორის ზურგმომრგვალებული ცალები ამგვარი სამაჯურების უადრეს ნიმუშებს მრავალფეროვნებით (ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევარი [19, გვ. 67] და სწორედ ამგვარებია დადასტურებული საკვლევი საკინძების თანმხლები კომპლექსების შემადგენლობაში თხუთმეტადან ექვს შემთხვევაში: კამარახევის №№6

85, 146, 153 [15, სურ. 1159-1160, 1237, 1447, 1488-1489], ვარსიმაანთკარის №№170-175 ([21, ტაბ. XII, 5, 224, 225, 231] და №26 სამარხებში. აღსანიშნავია, რომ მათი თანმხლები ბრინჯაოს სამაჯურები ყველა ოვალურ-ზურგანია, მასიური, ბოლოებზე ცხოველის თავების სტილიზებული გამოსახულებებით. გამოჩვენდა კამარახევის №65 სამარხის ზურგმედრეკილი სამაჯური [15, სურ.1156], რომელიც სივანეში განხილული ფორმის გამო ამგვარი სამაჯურების ადრეულ ჯგუფს მიეკუთვნება (ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევარი) [19, გვ. 66]. ამდენად, საფიქრებელია, რომ ცილინდრულთავიანი საკინძების გავრცელების ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევრის ფარგლებს არ უნდა სცილდებოდეს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ განხილული ნივთების გავრცელების არეალი აღმოსავლეთი საქართველოს საზღვრებით შემოიფარგლა.

პირისსაფარეშო ნივთების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტს შეადგენდა ყურის სანმენდი ნივთი – ილარი. ეს ნივთები დიდი ხანია მკვლევართა ყურადღების ცენტრშია, საგანგებო კვლევის საგნადაა ქცეული და ნაწილობრივ გამოქვეყნებულიც [4; 9].

ტახტიძირის სამაროვნის მასალებში სამი სხვადასხვა ტიპის ილარი დადასტურდა: ვერძის ორმაგი პროტომით, იხვის და ოფოფის მსგავსი ფრინველების და ზურგმენწყვილებული არწივების (ე.წ. „თუთიყუშებიანი“) [11, გვ. 62] გამოსახულებებით შემკული ცალები.

I. ვერძის ორმაგი პროტომით შემკული ილარები (სურ. 5) ცნობილია ვარსიმაანთკარის სამაროვნიდან [9, გვ. 134, ტაბ. 1, 9, 10, 11]. ამ ნივთებისათვის შემოთავაზებული პარალელები ძვ.წ. IV-III სს-ითაა დათარიღებული, ხოლო თვით ვარსიმაანთკარული ცალების თარიღი შესაბამის კომპლექსებში წითლად შეღებილი და წითლად მოხატული მუცელდაწეული ხელალების, ბრინჯაოს ზურგმედრეკილი სამაჯურების, რკინის ზურგდაკეჩნილი სამაჯურებისა და ოვალურფარაკიანი ბეჭდების საფუძველზე ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრითაა განსაზღვრული, თუმცა ზემოთჩამოთვლილი ნივთები, ჩვენი აზრით, უფრო ძვ.წ. IV

ს-ის შუა ხანებისათვისაა დამახასიათებელი. ამგვარად შემკული ილარები დადასტურებულია, აგრეთვე, სამადლოს, წინანდლის [19, სურ. 184] და თოხლიაურის მასალებში.

ტახტიძირის №5 სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ილარის ღეროზე მოთავსებულია სალტეებს შორის მოქცეული ბურცობი. ჩვენი დაკვირვებით, ამ ორნამენტით შემკული ნივთები თავსდება ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებსა და III ს-ის დასაწყისს შორის, თუმცა წინანდლის ილარის შესაფერის თარიღად ძვ.წ. IV ს. მიგვაჩნდა [19, გვ. 62]. აღსანიშნავია, რომ ტახტიძირის №5 სამარხში დადასტურდა ვერცხლის წყვილი სამაჯური ნახნაგოვანი ღეროთი და ბოლოებზე დაღარული ბურცობით. მის ზუსტ ანალოგიას წარმოადგენს ყანჩაეთის ვერცხლის სამაჯური, რომლის თარიღი ჩვენს მიერ ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო მეოთხედითაა განსაზღვრული [19, გვ. 62, სურ. 112]. აღსანიშნავია, რომ ტახტიძირის №5 სამარხში სამი მიცვალებულის ჩონჩხი აღმოჩნდა, მათ შორის ერთი – მცირეწლოვანი ბავშვისა. თანმხლები ინვენტარი საკმაოდ მდიდრულია. ორმოსამარხს ხის სახურავი უნდა ჰქონოდა.

დავუბრუნდეთ ვერძისთავებიანი ილარების თარიღს. ჩვენთვის ზოგადად მისაღებია ნ. მუხიგულაშვილის აზრი მათი გავრცელების ხანასთან დაკავშირებით (ძვ.წ. IV-III სს.), თუმცა ვფიქრობთ, რომ იგი IV ს-ის ჩარჩოებს არ უნდა სცილდებოდეს. სამადლოს კომპლექსი, როგორც ცნობილია, ზოგადად ძვ.წ. IV-III სს-ითაა დათარიღებული [17, გვ. 72-76, სურ. 6]. იგივე თარიღია შემოთავაზებული კომპლექსში შემავალი ბრინჯაოს ცილინდრული ზარაკებისათვისაც [13, გვ. 105]. დღეს ამ კომპლექსის ზოგიერთი ნივთის უფრო ზუსტად დასათარიღებლად უკვე არსებობს საკმაოდ მყარი საფუძველი. ასე მაგალითად, ვერცხლის თანაბარღეროიანი, დაღარული ბურცობებით შემკული გვერგვი თავსდება ჩვენი კლასიფიკაციის იმ ჯგუფში, რომელიც ძვ.წ. IV ს-ის შუა ხანებით დათარიღდა [19, გვ. 74, სურ. 163]. სამადლოური გრეხილი გვერგვი ჩვენს მიერ შეტანილი იყო ოთხნახნაგა გრეხილღეროიანი გვერგვების ჯგუფში და ამ ჯგუფის ზოგად თარიღად შემოთავაზებული იყო ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარი – III

ს-ის პირველი ნახევარი [19, გვ. 75, სურ. 172], სადაც ქვედა თარიღი სწორედ სამადლოური გვერგვის შესაბამისად მიგვაჩნდა. ამავე კოლექციაში შემავალი ბრინჯაოს ცხვრის მინიატურული ქანდაკებების [18, ტაბ. XI, 32, 33] ახლო ანალოგია დადასტურებულია თალი-ტახტის აქემენიდური ხანით დათარიღებულ მასალებში [23, გვ. 217, სურ. 7]. ამგვარად, გვაქვს საფუძველი, სამადლოში შემთხვევით აღმოჩენილი ნივთების ეს ჯგუფი და, შესაბამისად, ცხვრისგამოსახულებიანი ილარიც ძვ.წ. IV ს-ით დავათარილოთ.

აღსანიშნავია, რომ ტახტიძირის სამაროვნის №5 სამარხში, რომლის თარიღზეც ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი და რომელიც ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარს არ უნდა სცილდებოდეს, ცხვრისთავეებიან ილართან ერთად აღმოჩნდა ზუსტად ისეთივე ცილინდრული და ნახევარსფერული ზარაკები, როგორც სამადლოს ზემოხსენებულ კომპლექსში. მოყვანილი ფაქტების გათვალისწინებით ვფიქრობთ, რომ ცხვრის ორმაგი პროტომით შემკული ილარების გავრცელების თარიღი ძვ.წ. IV ს-ის ფარგლებს არ სცილდება.

მეორე ტიპში გაერთიანდა ტახტიძირის სამაროვნის №№16, 17, 19 და 20 სამარხებში აღმოჩნდა ფრინველის გამოსახულებით შემკული ილარები. როგორც ირკვევა, ეს მოტივი საკმაოდ გავრცელებულია საქართველოში და ამგვარმა ნივთებმა თემატურად რამდენიმე ჯგუფი შეადგინა.

II.1. მეორე ტიპის პირველ ქვეტიპად გამოიყო ფრინველის გამოსახულებები მოკაუჭებული ნისკარტით და ამ ქვეტიპში ორი ვარიანტია გაერთიანებული.

II.1.ა. პირველი ვარიანტის გამოსახულებას მარაოსებურად გაშლილი, დაბრტყელებული კუდი აქვს. ამგვარი ილარები დადასტურდა ტახტიძირის №16 და №19 ორმოსამარხებში (სურ. 6), კამარახევის სამაროვნის №60 და №70 ქვაყუთებში [15, სურ. 1198], პაპიგორის №49 ქვევრსამარხში [7, ტაბ. IX, 14, 17], „დაჭრილების“ სამაროვნის №14 ქვევრსამარხში (ორი ცალი) [10, ტაბ. XXXIV, 4, 6]. მათგან ტახტიძირის №19 და კამარახევის №60 სამარხების [15, გვ. 160] ეგზემპლარებს, როგორც აღწერილობიდან ჩანს, თავზე

ბიბილოც უნდა ედგას. ილარების ამ ტიპის თარიღის დასადგენად საინტერესოა, რომ კამარახევის №60 სამარხში საკვლევ ნივთს თან ახლავს ცილინდრულთავიანი საკინძები და ბრინჯაოს ოვალურზურგიანი თავდაბრტყელებული სამაჯურები [15, სურ. 1191-1198], მინის თვალედი და ბრინჯაოს მძივები, მუცელგამობერილი, ყელგამოყვანილი, პირგადამლილი კოჭობი. ასეთივე ნივთები გვხვდება კამარახევის №70 სამარხშიც [15, სურ. 1193-1200]. „დაჭრილების“ №14 სამარხში აღმოჩნდა პასტის დაბალცილინდრული მძივები, რომელთაც ანალოგები ეძებნება ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს-ით დათარიღებული კოლხური სამაროვნის №239 და №124 სამარხებსა [6, სურ. 19, 43] და ტახტიძირის №38 სამარხში, რომლის თარიღი, ჩვენი აზრით, ძვ.წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში თავსდება. აქვეა ოვალურფარაკიანი ბეჭდები და ოთხსხივიანი ვარსკვლავის ფორმის ღილი, რომელსაც ანალოგიები ეძებნება წინარე ხანის არქეოლოგიურ კომპლექსებშიც, მაგალითად, „ქასრანთ მინების“ ძვ.წ. VI-IV სს-ით დათარიღებული სამაროვნის ქვის ფილით გადახურულ №24 ორმოსამარხში [1, გვ. 22, ტაბ. XXI, 8], რომლის თარიღი ძვ.წ. V ს-ს არ უნდა სცილდებოდეს. აქედან გამომდინარე, „დაჭრილების“ №14 სამარხის შესაფერის თარიღად ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევარი მიგვაჩნია.

ასეთივე ილარი აღმოჩნდა პაპიგორის №49 ქვევრსამარხშიც ცხენისგამოსახულებიან და თავდაკეჭნილ საკინძებთან ერთად, ერთ ასხმაში (სამარხში მოზარდია დაკრძალული). ინვენტარის შემადგენლობაში შედის წითლად შეღებილი ხელადა, ვერცხლის ბეჭდის ფარაკი მზის გრავირებული გამოსახულებით, რომლის მსგავსი ამშვენებს ბეჭედს ბოგვისხევის სამაროვნის №1 ქვისსამარხიდან, რომელიც სტრატოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით ძვ.წ. V ს-ითაა დათარიღებული [5, გვ. 129; 3, გვ. 140]. პაპიგორის კომპლექსში შედის, ასევე, ბრინჯაოს ნახვრეტებიანი ფირფიტა (ე.წ. „კალენდარი“), ბრინჯაოს ორმაგი მილაკი, ნახევარსფერული, ცილინდრული და კონუსური ზარაკები. ვფიქრობთ, რომ პაპიგორის №49 ქვევრსამარხი ამ სამაროვნის ძვ.წ. IV ს-ის შუა ხანებით და ამავე საუკუნე

ნუს მეორე ნახევრით დათარიღებულ სამარ-
ხთა ჯგუფს [7, გვ. 131], უფრო ზუსტად კი,
ამ ჯგუფისათვის მიღებული თარიღის ქვედა
ზღვარს შეესაბამება.

ტახტიძირის №16 სამარხის ილარზე (სურ.
6) ფრინველს რელიეფური თვალები აქვს.
მასთან ერთად აღმოჩნდა ზურგშენწყვილებუ-
ლი არწივების გამოსახულებებით შემკული
ილარიც, რომელიც ცალკე ტიპად გამოიყო
(იხ. ქვემოთ). აქვეა ვერცხლის დაღარული
ბურცობებით შემკული ორწილადი ფიბუ-
ლა, მინის თვალედის და მოხვეული მძივები,
ოქროს გოფირებული მძივები, ვერცხლის
ოვალურ და მრგვალფარაკიანი საბეჭდავი-
ბეჭდები და ქვის სხვადასხვაგვარი მძივები,
ასევე, წითლად შეღებილი მუცელდანიული
დოქი და ორი კოჭობი. მათ შორის ერთს ყელ-
ზე და მხარზე წითელი წერნაქით დატანილი
ბადისებრი ორნამენტი ამკობს. ტახტიძირის
№19 სამარხში ასეთივე ილართან ერთად აღ-
მოჩნდა ვერცხლის ოვალურფარაკიანი ბეჭე-
დი და მაღალი ხარისხის თიხისაგან დამზადე-
ბული, წერნაქით მოხატული, წვერით ქვემოთ
მიმართული სამკუთხედებისაგან შედგენილი
ორნამენტით შემკული ხელადა. აქვე უნდა
აღინიშნოს, რომ №16 სამარხში 7 წლის ბავშვი
იყო დაკრძალული, ხოლო №19-ში – 35 წლის
მამაკაცი. საინტერესოა, რომ ვარსიმაანთკა-
რის სამაროვნის მონაცემების მიხედვით მე-
ომარი მამაკაცების სამარხებში დადასტურ-
და თითო ილარი, ბავშვების სამარხებში კი
– ორი ან მეტი, რასაც ნ. მუხიგულაშვილი ამ
ნივთების მაგიური დანიშნულებით ხსნის [9,
გვ. 135]. როგორც ვხედავთ, მსგავსი სურათი
იკვეთება ტახტიძირის სამაროვანზეც.

II.1.ბ. მეორე ვარიანტში გამოიყო მოკაუ-
ჭებულნიკარტიანი ფრინველის გამოსახუ-
ლება განვრილებული კუდით კამარახევის
№65 სამარხიდან (სურ. 3), რომლის თარიღი
კომპლექსში შემავალი ნივთების საფუძველ-
ზე (ცილინდრულთავიანი საკინძები, ბრინჯაო-
ს განზიდული ფორმის სამაჯურები, რკინის
ზურგმომრგვალებული ბურცობებიანი სამა-
ჯურები, მინის მოხვეული და თვალედის მძი-
ვები და სხვ.) შეიძლება ძვ.წ. IV ს-ის პირველი
ნახევრით შემოიფარგლოს.

ზემოთგანხილული კომპლექსების ანა-

ლიზმა ცხადყო, რომ ასორტიმენტის მხრივ
ისინი ძალზე ახლოს დგანან ერთმანეთთან
და მათი ქრონოლოგიური საზღვრები ძვ.წ. IV
ს-ის პირველ ნახევარსა და ამავე საუკუნის
შუა ხანებს შორის მერყეობს. ამდენად, მეო-
რე ტიპის პირველი ქვეტიპის ილარების ძირი-
თადი გავრცელების ხანა ამავე ქრონოლოგი-
ურ მონაკვეთში თავსდება

II.2. ფრინველის გამოსახულებიანი ილა-
რების მეორე ქვეტიპში გაერთიანდა იხვისე-
ბური ფრინველების გამოსახულებებით შემ-
კული ილარები, რომელთაც სპეციფიკური
ნაგრძელებული ნისკარტი და განვრილებუ-
ლი ან მომრგვალებული კუდი ახასიათებს. ამ
გამოსახულებებში სამი განსხვავებული ვა-
რიანტი გამოიყო.

II.2.ა. პირველ ვარიანტს წარმოადგენს
ილარი (სურ. 8) ნატახტარი II-ის №31 სამარ-
ხიდან [16, გვ. 87, სურ. 164]. სამარხის თარი-
ღი ზოგადად ადრეელინისტური ხანითაა გან-
საზღვრული.

II.2.ბ. მეორე ვარიანტი შეადგინა იხვი-
სებურნიკარტიანი კუდმომრგვალებული
ფრინველის გამოსახულებებმა. ამგვარე-
ბი აღმოჩნდა ტახტიძირის სამაროვნის №20
(სურ. 8) და „დაჭრილების“ სამაროვნის №14
[6, ტაბ. XXXIV, 5] სამარხებში. როგორც ზე-
მოთ უკვე აღვნიშნეთ, „დაჭრილების“ №14
სამარხის თარიღი ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნა-
ხევრით უნდა განისაზღვროს. რაც შეეხება
ტახტიძირის №20 სამარხს, მასში სამი ბავშვი
იყო დაკრძალული. სამარხი ხის სახურავიანი
უნდა ყოფილიყო. სამარხში აღმოჩნდა ვერ-
ცხლის გრეხილფეროიანი გვერგვი. ამგვარი
გვერგვებისათვის შესაფერის თარიღად თავის
დროზე ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარი – III
ს-ის პირველი ნახევარი მივიჩნიეთ, სადაც
ყველაზე ახალგაზრდად ახალგორული გრე-
ხილი გვერგვი ვიგულისხმეთ [19, გვ. 75, სურ.
172], ტახტიძირის №20 სამარხის თარიღთან
დაკავშირებით კი უნდა ითქვას, რომ მის ინ-
ვენტარში შემავალი ნივთები – ოქროს გოფ-
რირებული მძივები, ბოლოგახვრეტილი საყუ-
რე რგოლები და ოვალურფარაკიანი ბეჭდები
გვაფიქრებინებს, რომ ამ სამარხის თარიღი
უნდა განისაზღვროს პერიოდით არაუგვიან-
ნეს ძვ.წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედისა.

II.2.გ. მესამე ვარიანტს წარმოადგენს ტახტიძირის №17 სამარხის ილარი (სურ. 10). აქ ფრინველის მოგრძო, ოდნავ შემსხვილებული კუდი ზეანუღია. სამარხეულ ინვენტარში შედის ოქროს გოფირებული მძივები, რომლებიც, ჩვენი დაკვირვებით, ადრეანტიკური ხანის კომპლექსებისათვისაა დამახასიათებელი (ვანის და საირხის მდიდრული სამარხები) და გიშრის კასრისებური და მინის მოხვეული მძივები. აქვეა ვერცხლის ბეჭდის ფარაკი სოლარული გამოსახულებით, რომელსაც ანალოგები ეძებნება პაპიგორის №49 ქვევრსამარხსა და ბოგვისხევის ძვ.წ. V ს-ით დათარიღებულ №1 სამარხში [7, ტაბ. IX, 10; 5, სურ. 3] აქვეა წერნაქით მოხატული პატარა ხელადა.

III. მესამე ტიპად ერთიანდება ილარები დაბრტყელებული, განიერი, მოოთხკუთხო, ნახვრეტებიანი თავით (სურ. 11-13). ზოგიერთ ეგზემპლარზე იკითხება ზურგმეტყუპებული ფრინველების გამოსახულებები, რომლებშიც ჯ. ნადირაძე თუთიყუშებს ხედავს. ჩვენი აზრით, მათზე არწივებია გამოსახული, რაც კარგად ჩანდა მცხეთიჯვრის ილარზე [11, გვ. 62]. გამოსახულებებს მკაცრი კანონიკურობა ახასიათებს. გამოსახულებების ზედაპირი უმეტესწილად მოგლუვებულია და სიუჟეტი ძნელად იკითხება, თუმცა თავის ფორმა და ნახვრეტების განლაგება ყველაზე ერთნაირია. მცირე განსხვავებები შეინიშნება მხოლოდ შუა ნახვრეტის ფორმაში. იგი შეიძლება იყოს სამკუთხა, მრგვალი ან ოვალური. თავზე სულ ექვსი ნახვრეტია: ორი – ქვედა ნაწილში, სამი – ზედაში, რომელთაგან შუა ყუნწის როლს ასრულებდა. ერთი, შედარებით დიდი ნახვრეტი მოთავსებულია გამოსახულების შუა ნაწილში. იგი ზურგმეტყეული ფრინველების გამყოფ არეს წარმოადგენს. ნაკლებადაა გადაცვეთილი გამოსახულებები საირხის №1 და №9 სამარხების ილარებზე, რომლებზეც ირები ნაჭდევებით ფრთებია გადმოცემული [11, ტაბ. XXXIII, 9, XXXV, 7]. იგივე ხერხია ნახმარი ტახტიძირის №20 სამარხის ილარის გაფორმებაშიც (სურ. 11). ამ ტიპის ილარები დადასტურებულია ალგეთის მდიდრული სამარხის [3, ტაბ. XIII, 4], საირხის №1 და №9 სამარხების [11, გვ. 76, ტაბ. XXXV, 7; გვ. 62, ტაბ. XXXIII, 9] ინვენტარში, „დაჭრილების“ სამაროვნის №9

ქვევრსამარხში [10, გვ. 40, ტაბ. XXIX, 2] და ტახტიძირის სამაროვნის №6, 12, 16, 40 და №41 სამარხებში (სურ. 11-13). ჩამოთვლილი კომპლექსების ქრონოლოგიური შკალა შემდეგნაირად გამოიყურება: ალგეთის მდიდრული სამარხის ბურცობებიანი სამაჯურების ანალიზის საფუძველზე სამარხის თარიღი ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო მეოთხედით განისაზღვრა [19, გვ. 61] და იგი, ჩვენი აზრით, ამ ტიპის ილარების გავრცელების ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს წარმოადგენს. „დაჭრილების“ სამაროვნის თარიღი ზოგადად ძვ.წ. IV-III სს-ითაა განსაზღვრული. №9 სამარხის კომპლექსში შემავალი მუცელდანეული ცალყურა ხელადა, რკინის ბურცობებიანი სამაჯურის ფრაგმენტები, ორწილადი ფიბულა და რკინის ოვალურფარაკიანი ბეჭედი გვაფიქრებინებს, რომ სამარხი ძვ.წ. IV ს-ის შუა ხანებზე გვიანი არ უნდა იყოს. საირხის №9 სამარხი ჩაშვებული იყო №8 სამარხის ქვაყრილში და ამიტომ იგი ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრით ან მისი დასასრულითაა დათარიღებული [3, გვ. 64], თუმცა მასში დადასტურებული მსხლისებურტანიანი ცალყურა ხელადა, ვარდისფერი, ნაპრიალები ცალყურა კოჭობი, განსაკუთრებით კი სალტეებს შორის მოქცეული დაღარული ბურცობებით შემკული ფიბულა, რომლის ანალოგები ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს-ით დათარიღებულ კოლხურ სამაროვანზეა დადასტურებული [6, გვ. 86, 91, სურ. 82], გვაფიქრებინებს, რომ სამარხი IV ს-ის მესამე მეოთხედზე გვიანი არ უნდა იყოს.

დაღარული ბურცობებით შემკული ოქროს ფიბულები ცნობილია ვანის №11 და №6 სამარხებიდან და საიუველირო ხელოვნების შესანიშნავ ნიმუშებს წარმოადგენს [14, ტაბ. XXXVI, სურ. 50, 51; 19, გვ. 54]. ამგვარადვეა დეკორირებული ტახტიძირის №16 სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის ფიბულაც, რომელიც შესრულების მანერით განსხვავებულია ვანური ეგზემპლარებისაგან, თუმცა-ღა ისიც საკმაოდ ნატიფია. ფიჭვნარის და საირხის ზემოხსენებული ფიბულები ძალიან ჰგავს ერთმანეთს. ისინი დაუდევრადაა ნაკეთები, ბურცობები თითქმის არ იკითხება კბილანისებურ სალტეებს შორის, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მოდა ამ სახის სამკაულზე, როგორც ჩანს, გასული არ არის, მით უფრო, რომ

ფიქვნარულ ცალს თან ახლავს ტეხილხაზო-
ვანი ორნამენტის რამდენიმე რიგი, რაც ასე
დამახასიათებელია ძვ.წ. IV ს-ის შუა ხანების
ბურცობებიანი ორნამენტით დეკორირებუ-
ლი სამკაულისათვის [19, გვ. 54-64].

საირხის №1 სამარხისათვის სავსებით
შესაფერისია, ჩვენი აზრით, შემოთავაზებუ-
ლი თარიღი – ძვ.წ. IV-III სს. მიჯნა [11, გვ. 70].
მისი ინვენტარის ახალგორის განძთან სიახ-
ლოვის გამო (ოქროს ბურთულებისაგან შედ-
გენილი სამკუთხა საკიდები, გოფირებული
ფირფიტისაგან დამზადებული ოქროს საყუ-
რე, რომელიც ახალგორული ბურთულებიანი
საყურეების შიდა რკალს შეესაბამება). აქვეა
ოვალური ფორმის გოფირებული მძივიც
[11, ტაბ. XXXIV, 2, 8, 7; 18, ტაბ. I, 10; II, 14ა,
ბ], გოფირებული ფირფიტა გამოყენებული
ალგეთის მდიდრული სამარხის ელექტრუმის
სამაჯურის გარსაკრავებადაც [3, ტაბ. XI, 2].

ტახტიძირის №6 სამარხის თარიღი, ჩვე-
ნი აზრით, ძვ.წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედს არ
უნდა სცილდებოდეს, რადგან მასში აღმოჩე-
ნილი ნივთების ასორტიმენტი სწორედ ამ ხა-
ნის კომპლექსებისათვისაა დამახასიათებელი.
სამარხში აღმოჩნდა ოქროს მინიატურული
ნახევარმთვარისებრი საკიდი, ბრინჯაოს «კა-
ლენდარი», ბრინჯაოს ცილინდრული და კო-
ნუსური ზარაკები, რკინის ფარაკიანი ბეჭდები
და რკინის სადა სამაჯურის ფრაგმენტები. კე-
რამიკული მასალიდან აღსანიშნავია ბერძნული
შავლაკიანი კანთაროსი, რომლის თარიღი ი. გა-
გოშიძის მიერ განისაზღვრა ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო
მესამედით. აქვეა წვერით ქვემოთ მიმართული
სამკუთხედებით მოხატული, მაღალხარის-
ხოვანი თიხის მოზრდილი და მინიატურული
ორი ხელადა, ასევე მუცელდანეული მოყავის-
ფრო ხელადა, ცალყურა კოჭობი, პირმოყრილი
ბრტყელძირა ჯამი და რკინის თოხი. სამარხში
ექვსიოდე წლის ბავშვი იყო დასაფლავებული.

ტახტიძირის №12 სამარხშიც ბავშვის
ძვლები აღმოჩნდა. აქ ბრინჯაოს ილარს თან
ახლავს თავებშემსხვილებული სამაჯურები,
რომელთა მსგავსები ძვ.წ. IV-II სს-ის ფარ-
გლებში თავსდება [19, გვ. 65, სურ. 120-126].
მოცემულ შემთხვევაში თარიღის დასაზუს-
ტებლად გამოდგება ოქროს მოგრძო გოფირ-
ებული მძივები, ასევე მოხატული ხელადა

და კოჭობი, რომლებიც ამ კომპლექსს IV ს-ის
მასალებს აახლოებს და, ამდენად, ვფიქრობთ,
მისი თარიღი ძვ.წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედს
არ უნდა სცილდებოდეს.

ტახტიძირის №16 სამარხში მესამე ტიპის
ილარი თანხვდება ბოლოდაბრტყელებული
ფრინველის გამოსახულებიან ილარს (II ტიპი),
რომელთა გავრცელების ხანა ძვ.წ. IV ს-ის პირ-
ველი ნახევრით და ამავე საუკუნის შუა ხანებით
შემოიფარგლა (იხ. ზემოთ), ამდენად მიგვაჩნია,
რომ №16 სამარხის თარიღიც ძვ.წ. IV ს-ის მესა-
მე მეოთხედით უნდა განისაზღვროს.

მესამე ტიპის ილარი აღმოჩნდა ტახტიძი-
რის №40 სამარხის შემავსებელ მიწაში, თუმ-
ცა, ვფიქრობთ, რომ იგი აქ შემთხვევითაა
მოხვედრილი №41 სამარხიდან, რომელიც №40
სარკოფაგის ჩადგმის დროს დაზიანდა და რო-
მელშიც სამი ბავშვის ჩონჩხი აღმოჩნდა. მათ
შორის ორის ძვლები ერთის ფეხებთან იყო
მიხვეტილი და, თუ ნ. მუხიგულაშვილის ვა-
რაუდი იმასთან დაკავშირებით, რომ ილარებს
ავგაროზის ფუნქციაც ეკისრებოდა და მათ
ძირითადად ბავშვებს ატანდნენ [9, გვ. 135],
სწორია, საფიქრებელია, რომ ორივე ეს ილა-
რი №41 სამარხიდან მომდინარეობს. სამარხის
კიდეში მიხვეტილ ჩონჩხებს ახლდა თვალები
და მოხვეული მძივების ასხმები, ცილინდრუ-
ლი გვერდშეჭრილი ზარაკები, შაბიამნისფერი
მინის პირამიდული საკიდი, ბრინჯაოს ჩქი-
ფის ფრაგმენტი და ძვლის სფერული მინია-
ტიურული ჭურჭელი. კერამიკული მასალიდან
აღსანიშნავია ნითლად შეღებილი, განიერ-
მუცლიანი, ფართოძირიანი, ცალყურა, პირ-
გადაშლილი, ყელგამოყვანილი ხელადა, რო-
მელსაც ყურის თავზე ვერძის სკულპტურული
გამოსახულება აქვს დაძერწილი, ასევე მხრებ-
დაქანებული, ოდნავ პირგადაშლილი, ღია ფე-
რის ხელადა, ნაცრისფერი ყელგამოყვანილი
ჭურჭელი სფერული კანელირებული მუცლით
და პირგადაშლილი კოჭობი წრიული ფორმის
ყურით. ცხვრის გამოსახულებიან და კანელი-
რებულ ჭურჭელს ანალოგიები ვერ მოეძებნა,
თუმცა ვერძის პროტომის გამოსახულებიანი
ნითლად შეღებილი დოქის ფრაგმენტი აღმოჩ-
ნდა სამადლოს ელინისტური ხანის მასალებ-
ში [17, გვ. 87, ტაბ. III], ხოლო კანელირებულ
ჭურჭელს გ. ნარიმანიშვილი თავისი კლასიფი-

კაციის მეორე ქრონოლოგიურ ჯგუფში ათავსებს (ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარი – III ს-ის დასაწყისი) [20, გვ. 59]. სტრატეგრაფიული მონაცემები მეტყველებს იმაზე, რომ ძვ.წ. III ს-ის სარკოფაგმა, რომელშიც ამ ხანის ბერძნული შავლაკიანი პალმეტებიანი ჯამი აღმოჩნდა, დაახანა ხის სახურავიანი ორმოსამარხი, სადაც თავის დროზე ჯერ ორი ბავშვი, შემდეგ კი მესამე, მოზარდი ჩაუსვენებიათ. ბავშვების დასაფლავება უნდა მომხდარიყო ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარში, მძივების და სამკაულის მიხედვით, უფრო მის მესამე მეოთხედში.

ამგვარად, ზურგმენყვილებული არნივების სტილიზებული გამოსახულებებით შემკული ილარების შემცველი ყველა ზემოსხენებული კომპლექსი ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარში თავსდება. მხოლოდ ერთ შემთხვევაში ისინი თანხვდება ბოლოდაბრტყელებული ფრინველის გამოსახულებას (ტახტიძირის სამარხი №16) და ამ უკანასკნელის გავრცელების ზედა ქრონოლოგიური საზღვრის მაჩვენებლად გვევლინება.

ზოგადი დასკვნების სახით შეიძლება ითქვას, რომ ძენკვებზე შეკიდული საკინძების სამარხებში ჩატანების ტრადიცია საკმაოდ ძველია და ძვ.წ. VI-V სს-დან ფიქსირდება (მაგალითად, "ქასრაანთ მინების" ორმოსამარხი №24) [1, გვ. 22, ტაბ. XXI, 6, 11], ხშირად ჩქიფთან ერთად, თუმცა ჩქიფები უფრო ადრეულ კომპლექსებშიც გვხვდება. თავდაპირველად, როგორც ჩანს, კომპლექტს შეადგენდა სხვადასხვა ტიპის საკინძები და ჩქიფები. ძვ.წ. V ს-დან ჩნდება კუბურთავიანი საკინძები. V საუკუნეშივე მათ დაემატა დუგმისებურთავიანი ბრტყელი ილარები [4, გვ. 133, ტაბ. I, სურ. 1-6], რომლებიც მომდევნო ქრონოლოგიური ჯგუფის დაღარულბურცობებიან, ცილინდრულთავიან საკინძებთან ერთად გვხვდება. ამ ტიპის საკინძების გავრცელების ხანა კი, როგორც ეს კვლევამ გვიჩვენა, ძვ.წ. IV ს-ის პირველ ნახევარს არ სცილდება. ამის შემდგომ ამგვარი საკინძები კომპლექსებიდან ქრება და მათ ადგილს იკავებს ილარები ცხოველებისა და ფრინველების გამოსახულებებით.

ცხოველების და ფრინველების გამოსახულებებით შემკული ილარები ჩნდება ძვ.წ. IV ს-დან და შემდეგი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით ლაგდება:

I. ვერძის გამოსახულებიანი ილარები-სათვის ვიზიარებთ ნ. მუხიგულაშვილის მიერ შემოთავაზებულ თარიღს – ძვ.წ. IV-III სს., თუმცა ტახტიძირული ეგზემპლარისთვის იგი ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარს არ უნდა სცილდებოდეს.

II. 1. ილარები, რომლებზეც გამოსახულია ფრინველი ბრტყელი, გაშლილი კუდით, ხშირად თანხვდება ცილინდრულთავიან საკინძებს და მათი გავრცელების თარიღი ერთმანეთს ემთხვევა – ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევარი და ამავე საუკუნის შუა ხანები.

II. 2. მოკაუჭებულნიკარტიანი ფრინველის გამოსახულებით შემკული ილარების შემთხვევაშიც ქრონოლოგიისათვის ძირითადი საყრდენია ცილინდრულთავიანი საკინძები, შესაბამისი კომპლექსები კი ძვ.წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში თავსდება.

II. 3. იხვისებურნიკარტიანი ფრინველის გამოსახულებებიანი ილარების შემცველი კომპლექსების და, შესაბამისად, თვით ილარების თარიღი ძვ.წ. IV ს-ის შუა ხანებით შემოიფარგლა.

III. შეწყვილებული არნივების გამოსახულებებით შემკული ილარები შეადგენენ ან სახის ნივთების ყველაზე ახალგაზრდა ჯგუფს და მათი გავრცელების ხანა ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარს ემთხვევა.

აღსანიშნავია, რომ ტახტიძირის სამაროვანზე, ისევე, როგორც ვარსიმაანთკარში, ილარები ძირითადად ბავშვების სამარხებში გვხვდება. უმრავლეს შემთხვევაში ისინი ელაგა პატარა ზარდახშებში ზარაკებთან, თვლებთან, მძივებთან და სხვა მცირე ზომის ნივთებთან ერთად, რომლებიც მიცვალებულებს ხელში ეკავათ. ამ წესის სხვა სამაროვნებზე არსებობის თვალის გადევნება ვერ ხერხდება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ განხილული საკინძების გავრცელების არეალი აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვრებით შემოიფარგლა. პირველი ორი ტიპის ილარები მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ძეგლებზეა დადასტურებული, ხოლო მესამე ტიპის ილარები – აღმოსავლეთ საქართველოსა და ზემო იმერეთში.

ლიტერატურა

1. ბერაძე ე. ადრეანტიკური ხანის ორმოსამარხები „ქასრანთ მიწების“ სამაროვნიდან, კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 14-27.
2. გაგოშიძე ი. ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964.
3. დავლიანიძე ც. ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქვემო ქართლიდან, სსმპ, 32-ბ, 1976, გვ. 118-148.
4. თორთლაძე ზ. ილარები ქვემო გოსტიბეს სამაროვნიდან, შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ნარკვევები, X, თბ., 2005, გვ. 123-131.
5. თუშიშვილი ნ. ბოგვისხევის ადრეანტიკური ხანის სამაროვანი, მაცნე, ისტ. .... სერია, №3, 1970, გვ. 127-140.
6. კახიძე ა., ვიკერსი მ. ფიჭვნარი, I, ბათუმი, 2004.
7. მარგიშვილი ს., ნარიმანიშვილი გ. ალგეთის ხეობის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 2004.
8. მენაბდე მ., დავლიანიძე ც. თრიალეთის სამაროვნები, კატალოგი, I, თბ., 1968.
9. მუხიგულაშვილი ნ. ვარსიშაანთკარის სამაროვნის ბრინჯაოს ილარები, ძიებანი, 17-18, 2006, გვ. 133-137.
10. ნაკაიძე ნ. ძვ.წ. IV-III სს-ის ქვევრსამარხები „დაჭრილების“ სამაროვნიდან. კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 28-40.
11. ნადირაძე ჯ. საირხე – საქართველოს უძველესი ქალაქი, I, თბ., 1990.
12. რამიშვილი რ. კამარახევის სამაროვანი, მსკა, II, 1959, გვ. 5-53.
13. ქანიშვილი თ. ზარაკების ტიპოლოგია-ქრონოლოგიის საკითხები დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, იბერია-კოლხეთი, III, 2007, გვ. 97-108.
14. ქყონია ა. ოქროს სამკაული ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი, IV, 1981.
15. ჯღარკავა თ. კამარახევის სამაროვანი, მცხეთა, IV, თბ., 1982, გვ. 139-190.
16. აპაიძე ა., Николаიშვილი ვ., Нариманиშვილი გ., Давლიანიძე რ., Садრაძე ვ., Хецურიანი ლ., Иრემაშვილი შ., Нонешვილი ა. Мцхетская экспедиция, ПАИ в 1987 г., 1995, с.83-89.
17. Гагошидзе Ю.М. Самадло, Тб., 1979.
18. Гагошидзе Ю.М. Самадло. Каталог, Тб., 1981.
19. Гогиберидзе Н. Браслеты и гривны V-I вв. до н.э., Тб., 2003.
20. Нариманишвили Г.К. Керамика Картли V-I вв. до н.э., Тб., 1991.
21. Рамишвили Р., Джорбенаძე ვ., Чиковани მ., Глonti მ., Гогочური გ., Цитლანაძე ლ., Мухიგულაშვილი ნ., Чихლაძე ვ., Робакиძე ც., Лომიძე ც., Цикლაური ი., Рчеულიშვილი გ., Церетели კ., Марგველაშვილი მ., Калანდაძე ზ., Бучуკური ა., Гамезარდაშვილი ზ., Цикლაური დ. Адаძიისა და ბეისის изучение Арагвского ущелья, ПАИ в 1989-1985 гг., 1987, с.74-89.
22. Смирнов Я.И. Ахалгорийский клад, Тб., 1934.
23. Stronach David. Pasargadae. A report of the excavations conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963, Oxford. 1978.

ბრინჯაოს ქანდაკება და ბრინჯაოს ნარმოების ნაშთები ვანის ნაქალაქარზე

ვანის ნაქალაქარზე წლების მანძილზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულია სხმული ბრინჯაოს ნაწარმის ათასამდე ფრაგმენტი და უკვე კარგად ცნობილი ტორსი. სრულიად თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის ანტიკური ხანის ბრინჯაოს ქანდაკებების უნიკალური კოლექცია, ვინაიდან დღემდე ცნობილი ბერძნული ქანდაკების უმეტესი ნაწილი ქვისაა და არა ბრინჯაოსი და ისიც, რაც არის, მეტწილად ნაკლულია ან სულაც ფრაგმენტული. ფრაგმენტებად ქცეული ბრინჯაოს ქანდაკება, თავის მხრივ, უნიკალური წყაროა ანტიკური (ელინისტური) ხანის ბრინჯაოს სკულპტურის წარმოების ტექნოლოგიური პროცესის შესწავლისათვის. ამდენად ყოველი აღმოჩენა სხმული ბრინჯაოს ქანდაკებისა ან მისი ფრაგმენტებისა, იქნება ეს საბერძნეთში, თუ მის ფარგლებს გარეთ, დიდ მნიშვნელობას იძენს. ამასთან, ბრინჯაოს შემორჩენილი ქანდაკებების დიდი ნაწილი რომაული კოპიოებია. ვანში კი, როგორც ირკვევა, ორიგინალებთან გვაქვს საქმე. უფრო მეტიც, არის მონაცემები, რომ ამ ქანდაკებების ერთი გარკვეული ნაწილი მაინც ადგილზეა ჩამოსხმული.

ვანის ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე, მის ჩრდილოეთ ნაწილში, გამოვლენილია ბრინჯაოს სამსხმელო სახელოსნოს ნაშთები, წარმოდგენილი სამსხმელო ორმოთი და მასთან მიერთებული არხებით (ტაბ. I, 1-3. სახელოსნოს ძირითადი ელემენტი – სადნობი ქურა – გამქრალია, მაგრამ მისი არსებობა უეჭველია). საბერძნეთში არსად არ არის შემორჩენილი ლითონის სადნობი ქურა – ქურატიგელი ან ქურა-შახტა. როგორც ცნობილია, სადნობი ქურა აღიმართებოდა სამსხმელო ორმოსთან ახლოს, ორივე დროებით კონსტრუქციას წარმოადგენდა და გამოყენების შემდეგ მალე უქმდებოდა [7, გვ. 377; 9, გვ. 31].

საბერძნეთში მიკვლეულია ძირითადად მხოლოდ სამსხმელო ორმოები, ისევე, როგორც ვანის სამსხმელო სახელოსნოს შემთხვევაში [10, გვ. 28; 11, გვ. 789-790]. როგორც ბერლინის ცნობილ წითელფიგურულ კილიკზე ილუსტრირებული სახელოსნოს სცენა მოგვითხრობს, ცილინდრული სადნობი ღუმელის თავზე მოთავსებულ თასში ღვებოდა ლითონი და მიღებული ბრინჯაოს შენადნობი იღვრებოდა ყალიბში [9, გვ. 231]. გარსაცმით დაფარული ყალიბი თავსდებოდა სამსხმელო ორმოში, რომელიც სადნობ ქურაზე ბევრად დაბლა და ღრმად იყო ამოკვეთილი, რათა გადავილებულიყო მძიმე, გამლღვარი ლითონის ჩასხმა ყალიბში. ყალიბი იდგმებოდა საგანგებო ბაზისზე, რომელიც ორმოს ფსკერზე იდო. გარსაცმიანი ყალიბის თავზე ძაბრი ანუ სასხამი მაგრდებოდა გამლღვარი შენადნობის მისაღებად, ხოლო ძირზე კეთდებოდა არხი, რომლიდანაც გამლღვარი ცვილი გამოედინებოდა. არხი ცვილის გამოდენის შემდეგ იხურებოდა [9, გვ. 16-18, 226]. ყალიბის ირგვლივ ცეცხლი ინთებოდა ცვილისა და ყოველგვარი სინოტივის გამოსაწვავად. სწორედ სამსხმელო ორმოა ნაპოვნი ვანის სამსხმელო სახელოსნოს ნაშთებთან. მის ძირზეც ძლიერი ცეცხლის კვალია. ის წარმოადგენს თირში ამოკვეთილ ოვალურ ორმოს, საფეხურისებურად ჩაჭრილს (ტაბ. I, 2), რომელიც NS მიმართულებითაა წაგრძელებული (1,5 მ x 1 მ); მისი კედლები ბრტყელი კრამიტითაა ამოყვანილი. კრამიტები განლაგებულია ზურგით ქვემოთ. სამსხმელო ორმოს შიდა სივრცისკენ კრამიტები აკეცილი ნაპირებითაა მიქცეული. სივრცე კრამიტსა და კრამიტს შორის თიხითაა ამოვსებული. თიხითვე ყოფილა შელესილი გარე კედლები. შელესილობის კვალი კედლებს შიგნითაც ემჩნევა. სამსხმელოს შემორჩენილი სიმაღლეა 1 მ. ეს მოიცავს 13-14 ბრტყელ კრამიტს. კედელი დასავლეთით

უკეთაა შემორჩენილი. სამსხმელო ორმოს ორი მხრიდან – ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან – თირში ამოკვეთილი ღარები – არხები ახლავს (ტაბ. I, 1), მსგავსად ბერძნული სამსხმელო ორმოებისა [9, გვ. 20].

როგორც ითქვა, ვანის სამსხმელო ორმოს ძირი ძლიერ დამწვარია. მის ცენტრში კი ქვის ფილა – ყალიბის ბაზისი – დევს (ტაბ. I, 3). სამხრეთის მხრიდან არხი უფრო დაბალია, ჩრდილოეთის მხრიდან კი ღრმა. სივრცე ორმოსა და არხს შორის ქვითაა ამოქოლილი. გარდა ქვის ბაზისისა, ორმოს შიგნით ჩარჩენილი იყო თიხის ყალიბების ფრაგმენტები (ტაბ. II, 2).

ეს მოვლენა ხშირად ფიქსირდება ანტიკური ხანის ბერძნულ სამსხმელო ორმოებში – ჩამოსხმის შემდეგ ყალიბი იმსხვრეოდა და ორმოები ივსებოდა ყალიბის ნატეხებით, სასხამთა სისტემის ფრაგმენტებით, აგურით, ბრინჯაოს ნალვენთებით, საქშენი მილების ნაწილებით და ა.შ. [9, გვ. 226]. ვანის ყალიბების ნატეხები, ბერძნულ სახელოსნოებთან ნაპოვნი ნიმუშების მსგავსად [7, გვ. 377], ორი (ზოგჯერ სამი) შრისაგან შედგება: შიდა ფენა შედარებით უკეთესი ხარისხისაა, კარგად განლექილია, რათა სრულად დაეფარა ცვილის მოდელის ყველა ნაწილი, გარეთა შრეები კი მსხვილმინარეებიანი თიხისაა, რაც ამცირებდა გამოწვისას ბზარების გაჩენის რისკს. სახელოსნოს უნდა ეკუთვნოდეს აგრეთვე მის პარალელურად განლაგებული, ბრტყელი კრამიტებით შემოზღუდული პატარა სათავსოები (0,8x0,8 მ), რომელთა შიდა სივრცეს ძლიერი ცეცხლის კვალი ემჩნევა. ვანის სამსხმელო ორმოს მიმდებარე ფართობიდან ასევე აიკრიფა ყალიბების ფრაგმენტები, უამრავი ბრინჯაოს შლაკი, ძაბრის – სასხამის ნაწილი (ტაბ. II, 1), ბრინჯაოს წვეთები – ე.წ. ნალვენთები. ეს ნალვენთები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა იმავე ცენტრალურ ტერასაზე, ე.წ. თორმეტსაფეხურიან საკურთხეველთან (ტაბ. II, 6, 7) და აღმოსავლეთ ფერდობზე, სადაც მოქრული ჩანართი ფირფიტებიც იყო. ისინი ხშირად იქ იჩენს თავს, სადაც ლითონია შეგროვებული ხელახალი გადადნობისათვის [9, გვ. 235]. ჩამოსხმის დეფექტების დაფარვას ემსახურებოდა ბრინჯა-

ოს თხელი (1-2 მმ სისქის), ოთხკუთხა ან პოლიგონალური მოყვანილობის ფირფიტები, რომლებიც სამას ცალამდეა ნაპოვნი ვანში.

ქანდაკების ჩამოსხმის შემდეგ ჰაერის ბუშტები და რკინის საყრდულები (რკინის საგანგებო ღერაკები, გარჭობილი ცვილში გულარის შიგნით ყალიბის მდგრადობის უზრუნველსაყოფად) მის ზედაპირზე წარმოქმნიდნენ ფოსოებს, ე.წ. ნიჟარებს. ამ ნაპრალების შესავსებად მათ ჯერ შემოჭრიდნენ და ძირს გაუქლიბავდნენ, შემდეგ კი ლითონით შეავსებდნენ და ისე აპრილებდნენ, რომ ნაკლოვანებანი სრულიად შეუმჩნეველი ხდებოდა [8, გვ. 385-386]. ასე რომ ვანში ბრინჯაოს ნარმოების მონაცემების მთელი ერთობლიობა გვაქვს: სამსხმელო სახელოსნოს ნაშთები სამსხმელო ორმოს სახით; ყალიბის ბაზისი და თიხის ყალიბის ფრაგმენტები მის შიგნით; ყალიბების ფრაგმენტები, ბრინჯაოს შლაკი, ძაბრის, საქშენი მილის (ტაბ. II, 4), ტიგელისა (ტაბ. II, 3, 5) და თიხის საყრდენების ფრაგმენტები სამსხმელო ორმოს მიმდებარე ტერიტორიაზე და წვეთები, ე.წ. ნალვენთები, ასევე საყრდულების ანაბეჭდიანი ნატეხები.

სტრატოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე ბრინჯაოს სამსხმელო სახელოსნო ძვ.წ. II-I სს-ით თარიღდება.

ძნელია თქმა იმისა, თუ რა ტიპის ქანდაკება იყო ჩამოსხმული ამ სამსხმელოში, რადგან ყალიბების ფრაგმენტების ცუდი დაცულობა ამის საშუალებას არ გვაძლევს. მაგრამ ყალიბისა და სასხამის მასშტაბების მიხედვით აქ დიდი სკულპტურა ჩამოისხმებოდა. სამსხმელო ორმოს ზომები ამის უფლებას გვაძლევს – დიდი ქანდაკება ხომ ნაწილებად ჩამოისხმებოდა და შემდეგ ხდებოდა მისი აწყობა. ამ სახელოსნოში თუ ნაქალაქარის სხვა რომელიმე უბანზე უნდა შექმნილიყო ჭაბუკის ბრინჯაოს ტორსი, რომელიც აკადემიკოსმა ოთარ ლორთქიფანიძემ განსაზღვრა, როგორც ელინისტური ეპოქის ე.წ. კლასიციკლური ხელოვნების შესანიშნავი ნიმუში, რომელიც „მკაცრ სტილზეა“ ორიენტირებული [1, გვ. 27-28] და მისი ვანში დამზადება ივარაუდა [1, გვ. 29]. ამ მოსაზრებას განამტკიცებს ქეროლ მატუშის მიერ გამოყოფილი ზოგიერთი ტექნიკური ხასიათის ნიშანი, რომელიც ჭაბუკის

ქანდაკებას ბერძნულისაგან განასხვავებს და ბერძნულისთვის უჩვეულო შენადნობის შემადგენლობა, რომელიც შეიცავს 88% სპილენძს, 10% კალას, 1,5% ტყვიას, უმცირესი რაოდენობის ვერცხლს, რკინას და დარიშხანს [12, გვ. 213-214; 1, გვ. 29].

რაც შეეხება ვანის ქანდაკების ფრაგმენტებს, მათზე დაკვირვებით ირკვევა, რომ ისინი ეკუთვნის სხვადასხვა მასშტაბის (აღამიანის ნატურალური ზომის, ნატურალურის ერთი მესამედის, ნახევრის და ერთნახევარი ზომის) ღრუ სხმულ ქანდაკებებს, რომელთა შორისაა როგორც უსახო ნატეხები, ასევე შესანიშნავად მოდელირებული ე.წ. კლასიციისტური სტილის ქალის ქანდაკების ხელი იდაყვს ქვემოთ, მუხლი და ტერფი; ცხოველის ფაფარს ჩავლებული მამაკაცის ხელი; თმის კულულები, ბენვი, ღრმანაოჭიანი სამოსის ნაწილები, ფოჩებით დაბოლოებული ვერტიკალურნაკეცებიანი აბჯრის ფრაგმენტები და მრავალი სხვა.

ფრაგმენტებს შორისაა გველის სკულპტურული გამოსახულებები – ორი თავი და დახვეული ტანის ოთხი ფრაგმენტი, რომელთაც დამუშავებული აქვთ მხოლოდ ერთი ან ორი მხარე. ისინი მთლიანად სხმულია და ამდენად ღრუ ქანდაკების ნაწილად არ ჩაითვლება; ალბათ, უფრო რაიმე საგნის მორთულობა იქნებოდა, პედესტალისა ან საკურთხევლის – ამაზე მიუთითებს გველის ტანის ორი ფრაგმენტი, წამოშვერილი ერთი საფუძვლიდან, და ასევე ორი გველის შეწყვილებული ფიგურა, სადაც ერთ მხარეს ჩამოსხმისას მიღებული ღარი და ბურცობია, რაც მოწმობს, რომ ეს მხარე ბრინჯაოს სხმული საგნის შიდაპირია, ხოლო გველის ტანის ორი განშტოება – მისი სკულპტურული მორთულობაა. მცირე ფორმის საკურთხევლების გველის ფიგურით შემკობა ცნობილია ელინისტურ სამყაროში და მათ სიმბოლური დატვირთვა აქვთ: ბრინჯაოს მცირე ზომის საკურთხევლის მორთულობადაა მიჩნეული გველის დახვეული ფიგურა კორინთოდან, გველის გამოსახულებას ვხვდებით ტერაკოტულ საკურთხევლებზე კომ-ემ-შუკაფას კატაკომბებიდან [15, გვ. 29-32, სურ. 74]. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთივე საგნის ნაწილია ბრინჯაოს პილასტრის ორი

პანია ფრაგმენტი ვანიდან, იონიური ბაზისითა და კანელირებული სვეტით (ტაბ. II, 8). ზემოხსენებული ალექსანდრიული ტერაკოტული საკურთხევლების კიდებზე სწორედ ბაზისებიანი პილასტრებია წარმოდგენილი, თუმც რამდენადმე განსხვავებული ტიპისა.

ქანდაკების დეტალებს შორისაა თხელი ფურცლისაგან დამზადებული ბრინჯაოს ორი, და ერთი ვერცხლის (ტაბ. II, 9) თვალის ქუთუთო, წამწამებით დაბოლოებული. ქუთუთოების ცალკე დამზადება ანტიკურ ქანდაკებაში ცნობილი მოვლენაა და სკულპტურის თვალების ინკრუსტაციას უკავშირდება. ანტიკურ ხანაში მოქანდაკენი ხშირად მიმართავდნენ თვალის ინკრუსტირებას. ვერცხლის, გაუმჭვირვალე მინის, ძვირფასი ქვების და სპილოს ძვლის ჩადგმული თვლები მეტად ხშირია ბრინჯაოს სკულპტურებზე. რომაული წარწერებიდან ირკვევა, რომ საგანგებო ხელობაც კი არსებობდა ქანდაკებისათვის თვალის დამამზადებელი ოსტატისა – *faber ocularis* [4, გვ. 146-160]. ვერცხლის ქუთუთოს ბრინჯაოს მომწვანო ფერის პატივს აქვს შერჩენილი, რაც იმას მოწმობს, რომ ის ბრინჯაოს ქანდაკებისა იყო.

თითქმის შეუძლებელია ნამსხვრევებად ქცეული ბრინჯაოს ქანდაკების და სხმული საგნების შექმნის თარიღზე გადაჭრით რაიმეს თქმა, ერთია უდავო, რომ ისინი ნაქალაქარზე ელინისტური ხანის კულტურულ ფენებსა და კომპლექსებშია ნაპოვნი. მასალის ერთი ნაწილი, ამისდა მიუხედავად, მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოების განსაზღვრის საშუალებას გვაძლევს.

პირველ რიგში ესაა ბრინჯაოს მოოქრული ფირფიტები, შემკული გრავირებული მცენარეული ორნამენტით; მოოქვრა, ისევე როგორც ინკრუსტაცია, სხმული ბრინჯაოს თანმხლები მომენტებია [6, გვ. 36-38]. ერთია პალმეტის გამოსახულებიანი ფირფიტა: პალმეტის განიერი ცენტრალური ღეროს ორივე მხარეს ოთხ-ოთხი ფურცელია სიმეტრიულად განლაგებული; ფურცლების წვეროები ღეროსკენაა დახრილი (ტაბ. I, 4). პალმეტის ეს სახე ძვ.წ. II საუკუნიდან ჩანს არქიტექტურულ დეკორსა და ტორევეტიკულ ძეგლებზე (3, გვ. 181).

მეორე მოოქრულ ფრაგმენტზე გამოსახულია აკანთის ღერო, დამახასიათებელი ჯანტოტები და ბაფთით. მესამე ფირფიტაზე ასევე აკანთის ღეროა გამოსახული, რომელიც ერთერთი შტოს მეშვეობით აკანთის ორნამენტისთვის დამახასიათებელ ხვიას ქმნის (ტაბ. I, 5). მსგავსი ორნამენტი, შექმნილი აკანთის მოტივის უსასრულო რიგით, ღეროთა ანალოგიური მოდელირებით, პოპულარული მოტივია ელინისტური ხანის ვერცხლისა და ოქროს ნაკეთობებზე. ის შეადგენს ორნამენტის ცალკე ჯგუფს, ე.წ. „აკანთის არშიას“, რომელიც გვხვდება ოქროს დიადემებზე, ოქროს ფირფიტებზე, ვერცხლის ჭურჭელზე, არქიტექტურულ დეტალებზე [14, გვ. 248-258, სურ. 122, 129; 13, გვ. 145-146, სურ. 39-40].

ამავე ქრონოლოგიურ ჯგუფში ექცევა ფრაგმენტები ჩლიქისა, რომლის სკულპტურული ნარმოსახვა უახლოეს ანალოგიებს ჰპოვებს ცხენის ბრინჯაოს ქანდაკებასთან არტემისიონთან ჩაძირული გემიდან – ძვ.წ. II-I სს-ით რომ არის დათარიღებული.

ასე რომ სხმული ბრინჯაოს ნაწარმის ერთი ნაწილი უყოყმანოდ შეიძლება მიეკუთვნოს გვიანელინისტურ ხანას.

ფრაგმენტირებული სხმული ბრინჯაოს სახით ხელთა გვაქვს უნიკალური მასალა ნარმოების პროცესისთვის თვალის გასადევნებლად. ფრაგმენტების შიდაპირზე ყოველთვის ასახულია, თუ რომელი მეთოდითაა ჩამოსხმული ქანდაკება, რომელსაც ესა თუ ის ფრაგმენტი ეკუთვნის. ვანის ღრუ ქანდაკების ყველა ნიმუში ე.წ. ცვილის მოდელის დაკარგვის წესითაა ჩამოსხმული, მისი პირდაპირი თუ არაპირდაპირი მეთოდით: ნატეხების ერთი ჯგუფი ხასიათდება არათანაბარი შიდაპირით და საკმაოდ სქელი კედლებით, რაც პირდაპირი მეთოდის გამოყენებაზე მიგვანიშნებს. სხვა ფრაგმენტები შიდაპირზე ატარებენ ნიშნებს, რომელთა მიხედვით ჩანს, თუ როგორ ხდებოდა ცვილის დატანა ფუნჯით ყალიბზე არაპირდაპირი მეთოდის გამოყენების შემთხვევაში. ასე რომ ფრაგმენტები სხვადასხვა მოცულობით ფორმას ეკუთვნის. მასშტაბების მიხედვით ადამიანის სულ ცოტა ათი ქანდაკება შეიძლება ვივარაუდოთ.

ვანის ბრინჯაოს ნაწარმი ძლიერაა და-

ქუცმაცებული. ის საგანგებოდ არის დამტვრეული. დარტყმის კვალი აჩნია ჭაბუკის ტორსსაც, რომელსაც თავი და კიდურები აქვს მომტვრეული. უდიდესი ნაწილი ამ ნატეხებისა კონცენტრირებული იყო ნაქალაქარის ცენტრალური ტერასის ორ უბანზე, ნგრევის ფენებში – თორმეტსაფეხურიან საკურთხეველთან და აღმოსავლეთ ფერდობზე თეთრი ქვით ნაგები შენობის ნანგრევებში. შესაძლებელია, ქანდაკება მტრის მიერაა დამსხვრეული ადგილობრივი კულტის ან მმართველის შეურაცხყოფის და ამავე დროს გაძარცვის მიზნით – გავიხსენოთ, მართალია, ქრონოლოგიურად ბევრად დაცილებული (ძვ.წ. 714 წ.), მაგრამ მეტყველი სცენა მუსასირის ტაძრის გაძარცვისა, გამოსახული სარგონის სასახლის რელიეფზე, სადაც ასურელები ბრინჯაოს დიდ ქანდაკებას ადგილზევე ამსხვრევენ ცულებით [5, გვ. 22]. ლითონის ძიების მიზნითვეა ამოყირავებული თორმეტსაფეხურიან საკურთხეველზე მიდგმული სწორკუთხა ბაქნის ქვიშაქვის კვადრები, რომლებიდანაც რკინის სამაგრებია ამოგლეჯილი. საგულისხმოა მეორე ვერსიაც: ბრინჯაოს სხმული ფრაგმენტები, სხვადასხვა ქანდაკებისა და საგნისა, თავმოყრილი იყო მათი ხელახალი გადადნობის მიზნით. ეს მოვლენა, როგორც ითქვა, კარგადაა ცნობილი ბერძნულ სამყაროში. დასაშვებია ორივე ვერსიის ერთდროულობაც. ასეა თუ ისე, ხელთა გვაქვს მასალა, რომელიც ცხადყოფს, რომ ელინისტურ ხანაში ვანის ნაქალაქარზე ჩამოსხმებოდა ბრინჯაოს დიდი ქანდაკება, ბერძნული თავისი ხასიათით. ამის მოწმობაა აგრეთვე სასხამში და სარინ არხებში გამოყოფილი ლითონის უფორმო ფრაგმენტები, ე.წ. წვეთები, რომლებსაც ქანდაკებას ჩამოსხმის შემდეგ აჭრიდნენ (ტაბ. II, 6,7). არ უნდა გაგვაკვიროს იმან, რომ ბრინჯაოს ნარმოების ნაშთები საკულტო კომპლექსის სიახლოვეს იყო ფიქსირებული. პირიქით, პრაქტიკულად სწორედ მოსახერხებელი იყო დიდი ქანდაკების ჩამოსხმა იქ, სადაც ის უნდა აღმართულიყო. ამას გვიდასტურებს სია იმ ბერძნული სამსხმელოებისა, რომლებიც ტაძრებთან და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობებთან იყო გამართული [7, გვ. 346 და შემდ.]

რაც შეეხება ვანის სკულპტურების ბერძნულ ხასიათს, ცნობილია, რომ ოსტატები და მოდელეები ბერძნულ ცენტრებს ძლიერ დაშორებულ ქვეყნებში მოგზაურობდნენ და ასე ვრცელდებოდა კანონიკური მხატვრული სახეები ელინისტური სამყაროდან მოწყვეტილ რეგიონებში. ამ კონტექსტში საინტერესო იქნება ხაზგასმა იმისა, რომ წმინდა ბერძნულ ქანდაკებას ვანში არ მოჰყვა ბერძნული ტიპის ტაძარი: არც ერთი საკულტო არქიტექტურული ნაგებობა ვანში (და არც საქართველოში) არ წარმოადგენს ბერძნული ტაძრის გეგმარებითი სქემის ანასახს.

ზემოთმოტანილი მონაცემები მონშობს, რომ ანტიკური ხანის საქართველოში კარგად იცნობდნენ ბრინჯაოს ღრუ ქანდაკების ჩამოსხმის ხელოვნებას, რომელიც საბერძნეთში ძვ.წ. VII საუკუნის დასასრულიდან ჩნდება [9, გვ. 30]. და არა მხოლოდ კოლხეთში – საინტერესოა ქართული საისტორიო წყაროს, „მოქცევაი ქართლისაის“ პირდაპირი მინიშნება ღრუ სხმულ სკულპტურაზე მცხეთაში: „... და იტყოდეს დამბადებელად ქვათა და ძელთა, და სპილენძსა და რკინასა და რვალსა, გამობერვით განჭედილსა, ღმრთად თავყუანის – სცემდეს“ [2, გვ. 120].

ლიტერატურა

1. ლორთქიფანიძე ოთ. ვანი – „ოქრომრავალი“ კოლხეთის უძველესი რელიგიური ცენტრი, I. Jahrbuch des Römisch- Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 42 Jahrgang, 1995 (1996), S. 353-401.
2. მოქცევაი ქართლისაი, ძველი აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V-X სს.), ილია აბულაძის რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 120.
3. Марченко М.Ю. О терракотовых антефиксах Пантикапея, Археология и история Боспора, т. I., Симферополь, 1962.
4. Трейстер М.Ю. Новые данные о художественной обработке металла на Боспоре, ВДИ, 1984, № 1, с. 146-160.
5. Azarpay G. Urartian Art and Artifacts. Berkeley and Los Angeles, 1968.
6. Charbonneaux I. Greek Bronzes, New York, 1962.

7. Mattusch C.C. Bronze – and Ironworking in the Area of the Athenian Agora, Hesperia, 1977, v. 46, №4, p. 340-379.
8. Mattusch C.C. Corinthian Metal working: The Forum Area. Hesperia, 46, 1977, №4. p. 380-389.
9. Mattusch C.C. Greek Bronze Statuary, from the beginnings through the fifth century B.C., London, 1988.
10. Mattusch C.C. An Athenian Foundry. The Problem of Bronze Statuary in Greece during the 4th Century B.C., Bulletin of the Metals Museum, v. 14, 1989.
11. Mattusch C.C. The Production of Bronze Statuary in the Greek world. Das Wrack. Der antike Schiffsfund von Mahdia. Band 2, 1994, Köln, p. 789-799.
12. Mattusch C.C. Classical Bronzes. The Art and Craft of Greek and Roman Statuary, Cornell University Press, Ithaca and London, 1996.
13. Meurer M. Das Griechische Akanthusornament und seine Natürlichen Vorbilder, JDI, B. XI, 1896.
14. Riegl A. Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik, Berlin, 1993.
15. Schreiber T. Expedition Ernst von Sieglin. Ausgrabungen in Alexandria, B. I, Die Necropole von Kom esch-Schu kafa (T. Schreiber), Leipzig, 1908.

სამონეტო მიმოქცევა იბერიაში ძვ.წ. V-I საუკუნეებში

თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე საქართველო, სამონეტო საქმისა და სამონეტო მიმოქცევის თვალსაზრისით, ორ დიდ „ნუმიზმატიკურ პროვინციად“ იყოფა – დასავლეთ (კოლხეთის) და აღმოსავლეთ (იბერიის) საქართველოდ. სამონეტო ემისია და სამონეტო ცირკულაცია კოლხეთის ტერიტორიაზე გაცილებით ადრე იწყება, ვიდრე იბერიაში [21, გვ. 12; 22, გვ. 37; 23, გვ. 66]. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში იბერიის ქვეშ მთელი აღმოსავლეთ საქართველო იგულისხმება.

წინამდებარე წერილის მიზანია სამონეტო მიმოქცევის ზოგადი მიმოხილვა აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში ძვ.წ. V-I საუკუნეებში. მაგრამ ვიდრე ამ საკითხს შევხებოდე, საჭიროდ მიმაჩნია შევჩერდე იბერიის სამეფოს პოლიტიკური ცენტრის ლოკალიზაციის პრობლემაზე. საქმე ისაა, რომ, თუ ქართლის (იბერიის) სამეფოს გენეზისის თარიღი – ძვ.წ. IV ს-ის დასასრული, ან III ს-ის დასაწყისი [14, გვ. 435-438, 444] თითქმის ერთხმადაა გაზიარებული მკვლევართა მიერ, ამ სახელმწიფოს პოლიტიკური ცენტრის ლოკალიზაციის საკითხი დისკუსიის საგანია. მეცნიერთა ნაწილი თვლის, რომ ასეთად უნდა მივიჩნიოთ თანამედროვე მცხეთა თავისი მიმდებარე ტერიტორიით [იხ. 2; 3; 4; 14, გვ. 444-445], მეორე ნაწილის მოსაზრების თანახმად კი, იბერიის დედაქალაქი სამადლო-ნასტაკისის მიდამოებშია საძიებელი (მცხეთიდან დაახლოებით 15 კმ-ის მოცილებით, რკინიგზის სადგურ ქსნის ზონაში) და შეიძლება გაიგივებული იქნას ქართულ წყაროებში მოხსენიებულ „ძუელ მცხეთასთან“ [6, გვ. 5-26; ნასტაკისის არქეოლოგიური გათხრების შესახებ იხ. 5, გვ. 36-45; 17, გვ. 93-102 და სხვ.]. ერთ-ერთ არგუმენტს ამ უკანასკნელი ჰიპოთეზის სასარგებლოდ

წარმოადგენს ის გარემოება, რომ სამადლოს საქალაქო ცხოვრების აყვავების ხანა მოდის ძვ.წ. IV ს-ის ბოლოსა და III ს-ის დასაწყისზე, ე.ი. ემთხვევა ქართლის ადრესახელმწიფოებრივ პერიოდს. მცხეთაში ძვ.წ. IV-III სს-ის მასალა წარმოდგენილი არაა, ან წარმოდგენილია ნაკლებ ეფექტურად [20, გვ. 100].

განსახილველი საკითხისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს იბერიის დედაქალაქის ზუსტ ლოკალიზაციას, ვინაიდან ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრი, ამავე დროს, არ შეიძლება არ ყოფილიყო უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური ცენტრიც. ამდენად სახელმწიფოში სამონეტო მიმოქცევის სურათი სწორედ ამ პუნქტიდან მომდინარე მასალაში უნდა იყოს ასახული.

სამწუხაროდ, არც მცხეთა (ზოგიერთი გამოწაკისის გარდა) და, მით უმეტეს, არც სამადლო-ნასტაკისის ზონა არ იძლევა ძვ.წ. IV-III სს-ის ნუმიზმატიკურ ძეგლებს. მეტად დამაფიქრებელია, რომ ამ პერიოდის არც ერთი მონეტა არაა მიკვლეული სამადლოში, სადაც მისი აღმავლობის პერიოდში, ძვ.წ. IV-II სს-ში, როგორც ჩანს, მდებარეობდა საკმაოდ ვრცელი ქალაქის აკროპოლისი [20, გვ. 66]. მით უფრო, რომ სამადლოში გამოვლენილია ადრეელინისტური ხანის შესანიშნავი არქეოლოგიური მასალა და ივარაუდება მისი მჭიდრო კავშირი ელინურ სამყაროსთან, კერძოდ, ელინიზირებულ მცირე აზიასთან [20, გვ. 61].

თუ ამ ფაქტს შემთხვევითი ხასიათი არა აქვს, მაშინ, ეჭვს გარეშეა, უნდა ვივარაუდოთ სამონეტო მიმოქცევის უაღრესად სუსტი განვითარება ძვ.წ. IV-III სს-ის იბერიაში. ეს განსაკუთრებით ითქმის ადრეანტიკურ ხანაზე – ძვ.წ. V-IV საუკუნეებზე.

მაინც რას გვაძლევს ამ მიმართებით კონკრეტული ნუმიზმატიკური მასალა?

აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში ძვ.წ. V-IV სს-ის მხოლოდ ორი უცხოური მონეტაა აღმოჩენილი: 1. 1856 წ. სურამის მიდამოებში II ტიპის კოლხურ ნახევარდრაქმებთან ერთად იპოვნეს ძვ.წ. VI-IV სს-ის აქემენიდური სიკლი, რომელიც პეტერბურგის ერმიტაჟის ნუმიზმატიკურ კაბინეტს გადაეცა [32, I, 1926, გვ. 36, №2; 24, გვ. 56, №24]. სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცით კოლხური მონეტების არც ზუსტი რაოდენობა და არც ზუსტი ქრონოლოგია; 2. 1939 წ. ბაშკიეთის რენის სოფ. კოშკათელასთან (ამჟამად დმანისის რ-ნი, სოფ. საკირე) შემთხვევით აღმოჩნდა ძვ.წ. V-IV სს-ის, ე.წ. „ძველი სტილის“ ათენური ტეტრადრაქმა, რომელიც პირადად ნახა და განსაზღვრა ე. პახომოვმა.

ამით ამოიწურება აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძვ.წ. V-IV სს-ის უცხოური მონეტების სია. ამასთან დაკავშირებით, უნდა მოვიხსენიოთ კიდევ სპილენძის ოლბიური მონეტა, რომელიც 1956 წ. იპოვნეს სოფ. ნიჩბისში (მცხეთის რ-ნი) და რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ძვ.წ. IV ს-ით იყო დათარიღებული [28, გვ. 143, №6; 19, გვ. 53, №88, ტაბ. IV, №64; 22, გვ. 36, №20]. დღეს ამ მონეტის ემისიის ხანად ძვ.წ. 180-170 წლებია მიჩნეული, ამიტომ მის შესახებ სათანადო ადგილას ვისაუბრებთ.

შეიძლება თუ არა რაიმე დასკვნის გამოტანა იმ ორი აღმოჩენის საფუძველზე, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ? მასალა ძალიან მწირია, მაგრამ ზოგიერთი ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას მაინც იძლევა. უპირველეს ყოვლისა, ხაზგასასმელია ერთი საინტერესო დეტალი: ეს მონეტები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს სამეფო ხელისუფლების წარმოქმნას აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, რასაც, როგორც ვარაუდობენ, ძვ.წ. IV-III სს-ის მიჯნაზე ჰქონდა ადგილი. ხომ არ უნდა აიხსნას ეს გარემოება იმით, რომ ტრანსკავკასიური სავაჭრო-სატრანზიტო გზის ათვისება, რომელიც შავი ზღვის აუზის ქვეყნებს ინდოეთთან აკავშირებდა [12, გვ. 377-382] და რომელიც იბერიაზე გადიოდა, მართლაც

ელინისტურ ხანამდე განხორციელდა. ყოველ შემთხვევაში, ცხადზე უცხადესია, რომ, და ამაზე სამართლიანადაა გამახვილებული ყურადღება სამეცნიერო ლიტერატურაში, ხსენებული გზის ცალკეული მონაკვეთები, რომელთაც თავდაპირველად ლოკალური მნიშვნელობა ჰქონდა, ისახებოდა ჯერ კიდევ წინარეელინისტურ ხანაში [12, გვ. 382]. ამაზე სრულებით ამკარად მიუთითებს აქემენიდური სიკლის პოვნის ფაქტი სურამის მიდამოებში. უდავოა ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ ის აქ უცილობლად კოლხეთის საზღვრებიდანაა შემოსული მდ. ფაზისის არტერიით, ვინაიდან კოლხური მონეტების განძთან (?) ერთადაა აღმოჩენილი. მით უმეტეს, რომ დასავლეთ საქართველოში კიდევაა დადასტურებული კოლხური ნახევარდრაქმებისა და აქემენიდური ვერცხლის მონეტის ერთობლივი აღმოჩენა, კერძოდ, ვანის რაიონის სოფ. სულორში მიკვლეულ განძის შემადგენლობაში [8, გვ. 82-83; 13, გვ. 206; 36, გვ. 155-158]. გარკვეული აზრით, იგივე შეიძლება ითქვას დმანისში აღმოჩენილი ათენური ტეტრადრაქმის შესახებ. ამჯერად პრინციპული მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს იმ გარემოებას, რომ დმანისის რაიონი რამდენადმე მოცილებულია ძირითად ტრასას. პირიქით, ის შეიძლება იმის საბუთადაც კი გამოდგეს, რომ სამონეტო მიმოქცევა ისახებოდა არა მარტო სავაჭრო მაგისტრალის გასწვრივ, არამედ ქვეყნის შიგნითაც. თუმცა, მონეტათა აღმოჩენის სიმცირე გვაიძულებს გავაკეთოთ დასკვნა, რომ ფულადი მეურნეობა აღმოსავლეთ საქართველოში ძვ.წ. V-IV სს-ში, მეტი რომ არ ვთქვათ, ჯერ კიდევ ჩანასახოვან მდგომარეობაში იყო.

აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ელინისტური ხანის მონეტები, დიფერენცირებული საუკუნეების მიხედვით, ასე გამოიყურება – ძვ.წ. IV-III სს.:

1. 1951 წ. 12 მაისს მცხეთაში, თ. ხუბიეროვის სახლის სარდაფში (ჯაფარიძის ქ. №9), შემთხვევით მიკვლეულ სამარხში აღმოჩნდა ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ.წ. 336-323 წწ.)

სტატერი [26, გვ. 172; 32, VIII, 1959, გვ. 11, №1909; 7, გვ. 53, №4; 22, გვ. 43-44]. სტატერი დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილების განძების ფონდში №7798 (შემდეგში მხოლოდ – გ.ფ.), ნ. – 8,77 გრ., ზ. – 18/20 მმ. სამარხეული კომპლექსი გვიანდელია. სტატერთან ერთად აქ იყო ავგუსტუსის დენარი (ძვ.წ. 27-ახ.წ. 14 წწ.) და ე.წ. გოტარხეს დრაქმა (40/1-51 წწ.).

2. 1996 წელს შიდა ქართლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ი. გაგოშიძე), ქარელის რ-ნის სოფ. ტახტიძირში მიკვლეულ მდიდრულ სამარხში (№8), სადაც რამდენიმე მიცვალებული იყო დაკრძალული, აღექსანდრე მაკედონელის სტატერიც აღმოაჩინა, რომელიც ბავშვს პირში ედო. გამთხრელი სამარხს ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისით ათარიღებს [34, გვ. 57]. მონეტა ჩემს მიერაა განსაზღვრული (სურ. 1). მისი აღწერილობა ასეთია:

გ.ფ. №25238. ნ. – 8,52გრ., ზ. – 18/19მმ.

შუბლი – ქალღმერთათენას გრძელთმიანი თავის გამოსახულება კორინთულ მუზარადში მარჯვნივ, მუზარადზე დაკლაკნილი გველია გამოხატული; ზურგი – გრძელ ქიტონში ჩაცმული მარცხნივ მიმავალი ფრთოსანი ნიკეს გამოსახულება მთელი ტანით. მარჯვენა ხელში მას გვირგვინი უჭირავს, მარცხენაში – სტილიდა. მარჯვენა ხელს ქვემოთ მოთავსებულია მონოგრამა, ქალღმერთის უკან ბერძნული ზედწერილი: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ[Υ].

სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, აღექსანდრე მაკედონელის ოქროს მონეტები, რომლებზედაც მონარქი მეფის ტიტულის გარეშეა მოხსენიებული, ძვ.წ. 329 წელზე უფრო ადრეულია [იხ. 7, გვ. 61, აქვეა სათანადო ბიბლიოგრაფია].

3. XX ს-ის 80-იან წლებში ნიჩბისში მცხოვრებმა ივანე მერაბიშვილმა მაჩვენა ბრწყინვალედ დაცული აღექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი ტეტრადრაქმა, რომელიც, მისივე სიტყვებით, უპოვნიათ ამავე სოფელში 10-15 წლის წინათ. მონეტა მანვე დაიტოვა, მე შემომრჩა მისი აღწერილობა და მქროლოგიური მონაცემები:

ნ. – 15,80 გრ., ზ. – 24/26 მმ.

შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ჰერაკლეს პროფილი ლომის ტყავში, რომელსაც აღექსანდრე მაკედონელის სახის ნაკვთები აქვს. მარცხნივ შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი; ზურგი – მარცხნივ მიმართული ტახტზე მჯდომი ზევსის გამოსახულება, მარჯვენა ხელზე მას არწივი უზის, არწივს ქვემოთ – ყურძნის მტევანი, გამოსახულების უკან ბერძნული ზედწერილი – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარი რკალი.

ამრიგად, ზემოთაღწერილი ტეტრადრაქმა ადრეულია. რამდენად ზუსტია ინფორმაცია ამ მონეტის აღმოჩენის შესახებ სოფ. ნიჩბისში, ძნელი სათქმელია.

4. გასული საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს მე მაჩვენეს აღექსანდრე მაკედონელის კიდევ ერთი ტეტრადრაქმა, რომელიც თითქოს ნაპოვნი იყო თბილისში, ელიას მთაზე. სამწუხაროდ, ინფორმატორმა არც თავისი სახელის გამხელა ისურვა და არც მონეტის აღწერის საშუალება მომცა. მას მხოლოდ მისი ფასი აინტერესებდა.

5. აღექსანდრე მაკედონელის დრაქმა შემთხვევით აღმოჩნდა კაჭრეთის რაიონში. გ.ფ. №9713, ნ. – 4,00 გრ., ზ. – 15/17 მმ. [7, გვ. 57, №18; 22, გვ. 47, №21].

6. კასპის რ-ნის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ზ. მახარაძე) 2002 წელს, კავთისხევის „ციხიაგორას“ სამაროვნის დარღვეულ ფენაში, ზედაპირულად მოიძია საკმაოდ ცუდად დაცული აღექსანდრე მაკედონელის დრაქმა (გ.ფ. №25237, ნ. – 8,4 გრ., ზ. – 18/19 მმ.). მონეტა ჩემს მიერაა განსაზღვრული, იგი ჩვეულებრივი ტიპისაა: ჰერაკლეს პროფილი ლომის ტყავში – ტახტზე მჯდომი ზევსი. ზედწერილი ცუდად იკითხება.

7. 1987 წ. დედოფლის გორის (არადეთის ორგორა) არქეოლოგიური გათხრების დროს (ხელმძღვ. ი. გაგოშიძე), ძვ.წ. I ს-ის მეორე ნახევარში დამწვარ ეზოში აღმოჩნდა ლისიმაქეს (ძვ.წ. 306-282 წწ.) სტატერი, რომელიც ცეცხლში მოხვედრის გამო დაზიანებულია.

გ.ფ. №26280, ნ. – 3,9 გრ., ზ. – 16 მმ. [35, გვ. 172] (სურ. 2). მონეტა განსაზღვრულია ჩემს მიერ, გამოუქვეყნებელია, ამიტომ ვიძლევი მის აღწერილობას:

შუბლი – ალექსანდრე მაკედონელის თავის გამოსახულება დიადემაში და ამონის რქით მარჯვნივ; ზურგი – ტახტზე მჯდომი ათენა პალადა მარცხნივ. მარცხენა ხელში მას შუბი უჭირავს და ფარს ეყრდნობა. მის განვიდლ მარჯვენა ხელზე დგას ნიკე. გამოსახულების უკან ბერძნული ზედწერილი: ΒΑΣΙΛΕΩΣ, წინ - ΛΙΣΙΜΑΧΟΥ. გამოსახულების ქვემოთ ΒΥ, უფრო ქვემოთ – სამითია, მის ქვემოთ – Α. სტატერი ყოველგვარი ეჭვის გარეშე მოჭრილია ბიზანტიონში ლისიმაქეს გარდაცვალების შემდეგ, ალბათ, ძვ.წ. 195 წლის ახლო ხანებში [22, გვ. 89, აქვეა სათანადო ლიტერატურა]. გამომდინარე აქედან, ამ მონეტას გამოვიყენებ ძვ.წ. II ს-ის სამონეტო მიმოქცევის გაშუქების დროს.

8. 1940 წ. თ. გურგენიძემ ს. ჯანაშია სსაქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა ეგვიპტის მმართველის პტოლემეაიოს III-ის (?) (ძვ.წ. 247-222 წწ.) სპილენძის მონეტა, რომელიც აღმოჩნდა ხიდის მშენებლობის დროს ზემო ავჭალის რკინიგზის სადგურის ახლოს. გ.ფ. №2262, ნ. – 19.84 გრ., ზ. – 30 მმ. (აღწერილობა იხ. 22, გვ. 144, №5). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ე. პახომოვი ამ მონეტას ზოგადად ერთ-ერთ პტოლემეაიოსს მიაკუთვნებს [32, IV, 1949, გვ. 13, №1019].

9. 1938 წ. არმაზის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ჩვეულებრივი ტიპის კოლხური ნახევარდრაქმა [26, გვ. 165]. სამწუხაროდ, სადაა ეს მონეტა ამჟამად ჩემთვის უცნობია.

10. კოლხური ნახევარდრაქმა შემთხვევით იპოვნეს აგრეთვე ახალციხის რ-ნის სოფ. აწყურში. გ.ფ. №729, ნ. – 2,14 გრ., ზ. – 11/12 [22, გვ. 136, №3, გვ. 144, №3].

11. კოლხური ნახევარდრაქმები (5 ცალის რაოდენობით) აღმოჩნდა სოფ. წნისში (ახალციხის რ-ნი) არქეოლოგიური გათხრების დროს (გ.ფ. №№23306-23310), სადაც მიკ-

ვლეული იქნა ძვ.წ. IV-III სს-ს 45 სამარხი. ორ შემთხვევაში მონეტები მიცვალებულს პირში ედო [10, გვ. 31-32].

12. უაღრესად საინტერესო სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა 1950 წ. 12 დეკემბერს სამხრეთ ოსეთის სამარშრუტო ექსპედიციის მუშაობის დროს (ხელმძღვ. ბ. კუფტინი). "კვაისმშენის" ბაზის ტერიტორიაზე ექსპედიციამ მიაკვლია ჩაშვებულ სამარხს, სადაც იყო ზემოსხენებული მცირე ზომის სპილენძის მონეტა (გ.ფ. №9347, ნ. – 2,0 გრ., ზ. – 10/11,5 მმ.). მისი სქემატური აღწერილობა ასეთია: შუბლი – დაფნისგვირგვინიანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ (აპოლონი?); ზურგი – ასევე მარჯვნივ მიმართული ხარის თავის გამოსახულება, მის რქებს შორის მოთავსებულია რამდენიმე ასო, რომელთაც ბ. კუფტინი და დ. კაპანაძე არამეულად მიიჩნევდნენ [27, გვ. 144, შენიშვ. 26, გვ. 146, შენიშვ. 40]. ჩემი აზრით, წარწერა ბერძნულია, არც ერთ და არც მეორე შემთხვევაში მისი ამოკითხვა ვერ ხერხდება. ბ. კუფტინი და დ. კაპანაძე თვლიდნენ, რომ ეს მონეტა იბერიაში მოიჭრა. ბ. კუფტინი მას ძვ.წ. III-II სს-ით ათარილებდა. სამწუხაროდ, ამ მონეტის ანალოგი ვერც ერთ პუბლიკაციაში ვერ მოვიძიე და ვერც უცხოელმა სპეციალისტებმა შეძლეს მისი ატრიბუცია [22, გვ. 144, №6].

ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში ძვ.წ. IV-III სს. მონეტების პოვნის 12 შემთხვევაა დადასტურებული (სულ 16 ცალი). მაგრამ გამოდგება თუ არა ყველა მათგანი იმის დასტურად, რომ სინქრონულად ხსენებულ რეგიონში სამონეტო მიმოქცევა ინტენსიურ ხასიათს ღებულობს? განვიხილოთ თითოეული მათგანის სანდოობის საკითხი ამ კუთხით.

მცხეთაში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი (№1) მოძიებულია გვიანდელ სამარხში, ამდენად გაურკვეველია როდის შემოვიდა ის იბერიის ტერიტორიაზე. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სტატერი მანცდამანც I ს-შია აქ მოხვედრილი. ოქროს მონეტა დიდი ხნის განმავლობაში ინარჩუნებს

თავის სრულფასოვან ფუნქციას, ასე რომ, გამოორიციხული არაა მისი ცირკულაციაში მოხვედრა ადრეულ ეპოქაში. ამ თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია ტახტიძირში მიკვლეული ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი (№2). ის ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისის სამარხშია ნაპოვნი და მისი გამოყენება ჩემი მიზნისათვის უაღრესად ფასეულია. რაც შეეხება ამ მონარქის ვერცხლის მონეტებს (№№3-6), ყველა მათგანმა ჩემს ხელში გაიარა და მათი რეალობა ეჭვს არ იწვევს. რამდენად სანდოა ინფორმაცია ორი მათგანის ნიჩბისა და ელიას მთაზე აღმოჩენის შესახებ (№№3-4), ძნელი სათქმელია. აღმოსავლეთ საქართველოში ამ მონეტების შემოსვლის ქრონოლოგიის დასადგენად არაფერს იძლევა აგრეთვე კაჭრეთისა და კავთისხევის „ციხიაგორას“ სამაროვნის დარღვეულ ფენაში ნაპოვნი ალექსანდრე მაკედონელის დრაქმები. მაგრამ, მიუხედავად გარკვეული სკეპტიციზმისა, თუ ამ მასალას ერთ კონტექსტში, მთლიანობაში განვიხილავთ, არ შეიძლება არ ვალიაროთ ალექსანდრე მაკედონელის მონეტების გარკვეული როლი იბერიის სამონეტო მიმოქცევაში ძვ.წ. III ს-დან მაინც.

ალექსანდრე მაკედონელის სტატერები ფართოდ იყო გავრცელებული კოლხეთში [7, გვ. 52-57; 22, გვ. 43-47]. ამიტომ ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ იბერიაში მათი შემოსვლა სწორედ ამ გზით მოხდა. რაც შეეხება ალექსანდრე მაკედონელის ტეტრადრაქმებსა და დრაქმებს, ისინი უაღრესად აქტიურ როლს თამაშობდნენ სომხეთისა და ალბანეთის სამონეტო ცირკულაციაში [30, გვ. 237; 31, გვ. 62; 33, გვ. 13-14]. ოქროს მონეტები იქ არ გვხვდება. ჩემი აზრით, იბერიაში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის ვერცხლის მონეტების შემოსვლის გზა ამ ქვეყნებშია საძიებელი.

შევვხვით დანარჩენ მონეტებსაც: დედოფლის გორაზე აღმოჩენილი ლისიმაქეს სტატერი (№7) მოჭრილია მისი სიკვდილის შემდეგ, ძვ.წ. 195 წლის მომდევნო ხანაში, ამიტომ ის ძვ.წ. II ს-ის ვითარებას ასახავს.

იბერიის ფარგლებში ნაპოვნი ეგვიპტური მონეტა, მართალია, პტოლემეაიოს III (ძვ.წ. 247-222 წწ.) მივაკუთვნეთ, მაგრამ მისი ატირიბუცია გარკვეულ ეჭვს იწვევს. აქედან გამომდინარე, ჯერჯერობით, ამ აღმოჩენას გარკვეული სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ. თუმცა აქვე შევნიშნავთ, რომ ის ძვ.წ. II ს-ზე უფრო გვიან მოჭრილი არ შეიძლება იყოს.

რაც შეეხება კოლხური თეთრის პოვნის ფაქტებს აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (№№9-11), ეს რამდენიმე ასპექტით იქცევს ყურადღებას: სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალგზის იყო მითითებული, რომ კოლხური თეთრი ლოკალური მნიშვნელობის ჯგუფია, რომელიც, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, არ გადის დასავლეთ საქართველოს ფარგლებს გარეთ [იხ. მაგ., 22, გვ. 17, 167, შენიშვ. 9. აქვეა სათანადო ლიტერატურა]. ამ თვალსაზრისით კოლხური თეთრის ნახევარდრაქმების აღმოჩენის გახშირება აღმოსავლეთ, განსაკუთრებით სამხრეთ საქართველოში, მრავლისმთქმელია (არც ის უნდა დაგვაინწყდეს, რომ 1856 წელს სურამის მიდამოებში, სამეცნიერო ლიტერატურაში დაცული ცნობების მიხედვით, კოლხური თეთრი აღმოჩენილა. მაგრამ გაუგებარია რაზეა აქ საუბარი, კოლხური ნახევარდრაქმების განძზე, თუ ცალკეულ ცალებზე [იხ. 32, I, 1926, გვ. 36, №2; 24, გვ. 56, №24]. შეიძლება დავეთანხმოთ სოფ. წნისის გამთხრელის სამართლიან გამონათქვამს, რომელიც აქ კოლხური თეთრის პოვნასთან დაკავშირებით წერს: „ამ ფაქტის გადაუჭარბებლად შეფასება ძალზედ ძნელია, რადგან იგი მოგვცემდა ერთის მხრივ, როგორც ეთნიკური ტრადიციების ერთობას, ასევე კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობის მყარ მაგალითს აღმოსავლურ-ქართულ და დასავლურ ქართულ მატერიალურ თუ სულიერ კულტურათა შერწყმის სფეროში“ [10, გვ. 32].

თითქოს უფრო ინტენსიურ ხასიათს ღებულობს სამონეტო მიმოქცევა იბერიაში ძვ.წ. III ს-ის დასასრულსა და II საუკუნეში. შესაბამისი პერიოდის მონეტების სია ასე გამოიყურება:

1. XIX ს-ის 50-იან წლებში გორის მიდამოებში აღმოჩნდა ძვ.წ. III-II სს-ის პართული მონეტების განძი, რომელიც მპოვნელმა ვაჭარს მიყიდა. ამ უკანასკნელთან ი. ბართოლომიემ გადაათვალიერა 30 ეგზემპლარი [32, II, 1938, გვ. 11, №328; 22, გვ. 148, №29].

2. დედოფლის გორაზე აღმოჩენილი ლისიმაქეს სტატერის შესახებ მე უკვე ვწერდი. ის ძვ.წ. 195 წ. შემდგომ ხანებშია მოჭრილი.

3. 1956 წ. სოფ. ნიჩბისში, ძველ ნანგრევებში, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობას აბანოს ნაშთად მიაჩნდა, იპოვეს სპილენძის ოლბიური მონეტა. ის დათარიღებული იყო ძვ.წ. IV ს-ით და არც მისი აღწერილობა იყო მთლად ზუსტი [28, გვ. 143, №6; 22, გვ. 36, №20]. ამჟამად ეს მონეტა თარიღდება ძვ.წ. 180-170 წლებით. ვიძლევიტ მის აღწერილობას (გ.ფ. №9562, წ. - 8,80 გრ., ზ. - 11/12 მმ): შუბლი - მარჯვნივ მიმართული დემეტრეს თავის გამოსახულება, რომლის უკან დელფინია მოთავსებული; ზურგი - დელფინზე მჯდომი არწივი მარცხნივ. გამოსახულების ქვემოთ ბერძნული ასოები: ΒΣΕ, მარცხნივ - Η, ზემოთ - ΟΛΒΙΟ [16, გვ. 111, №303, ტაბ. XIX, №303].

4. ნასტაკისის არქეოლოგიური გათხრების დროს (ხელმძღვ. ალ. ბოხოჩაძე), 1977 წ. №6 სამარხში აღმოჩნდა კაპადოკიის მეფის არიარატ IV-ის (ძვ.წ. 220-163 წწ.) დრაქმა, მოჭრილი ძვ.წ. 187 წ. გ.ფ. №16914, წ. - 3,98 გრ., ზ. - 16/17 მმ. [22, გვ. 159, №58].

5. გორის მიდამოებში შემთხვევით იპოვნეს მითრიდატე I-ის (ძვ.წ. 171-138 წწ.) პართული დრაქმა. აღმოჩენის თარიღი უცნობია. დაცულია გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში - საინვენტარო №8065/1 [1, გვ. 130, №3; 22, გვ. 148, №30].

6. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა ნასტაკისში არქეოლოგიური გათხრების დროს 1979 წ.; სამარხი №5(29). წ. - 3,54 გრ., ზ. - 19 [22, გვ. 163, №102].

7. 1939 წ. დილომში შემთხვევით იპოვნეს დემეტრე I სოტეროსის (ძვ.წ. 150-145 წწ.)

სპილენძის სირიული მონეტა. გ.ფ. №8707 [22, გვ. 145, №7].

8. 1943 წ. თემბილ ძუკაევმა ცხინვალში, თავის საკარმიდამო ნაკვეთში იპოვნა სირიული ტეტრადრაქმა ანტიოქიოს ევერგეტისა (ძვ.წ. 138-129 წწ.). დაცულია ცხინვალის მუზეუმში - საინვენტარო №ДП 98/98 [32, IV, 1949, გვ. 15-16, №1346; 22, გვ. 145, №8].

9. გორის მიდამოებში (როდის და რა ვითარებაში უცნობია) აღმოჩნდა მითრიდატე II-ის (ძვ.წ. 123-88 წწ.) პართული დრაქმა. დაცულია გორის მუზეუმში, საინვენტარო №8052/10 [1, გვ. 130, №4; 22, გვ. 148, №31].

10. ასეთივე მონეტა 1951 წ. იპოვნეს ზნაურის რ-ნის სოფ. სხლიტში [1, გვ. 130, №6; 22, გვ. 148, №32].

11. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა 1967 წ. მცხეთაში მინის სამუშაოების დროს მიკვლევულ ქვევრსამარხში. დაცულია მცხეთის მხართმცოდნეობის მუზეუმში, საინვენტარო №9411 [1, გვ. 130, №7; 22, გვ. 148, №33].

12. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს 1976 წ. №12 სამარხში. საველე №01:6-1-76. წ. - 2,35 გრ., ზ. - 18/21 მმ [22, გვ. 148, №34].

13. იმავე წელს ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს №11 სამარხში. საველე №01-12-1-76. წ. - 3,24 გრ., ზ. - 18/20 [22, გვ. 148, №34].

14. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა 1977 წ. ალაიანში არქეოლოგიური გათხრების დროს №6 სამარხში. გ.ფ. 16912, წ. - 3,87 გრ., ზ. - 18/19 მმ [22, გვ. 159, №59].

15. 1979 წ. ნასტაკისის არქეოლოგიური გათხრების დროს №39(63) სამარხში აღმოჩნდა რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ.წ. 118 წ., წ. - 3,91 გრ., ზ. - 18/19 მმ [22, გვ. 164, №118].

16. XIX ს-ის 70-იან წლებში, თბილისში ქალთა გიმნაზიის მშენებლობის დროს, იპოვნეს 6 ბაქტრიული მონეტა. მათი ზუსტი თარიღი და ადგილსამყოფელი ცნობილი არაა [32, II, 1938, გვ. 10, №№319; 22, გვ. 145, №10].

17. თბილისში XIX ს-ის 90-იან წლებში შემთხვევით უპოვნიათ კილიკიის ქალაქ სოლის მონეტა, რომელიც ძვ.წ. II-I სს-ით თარიღდება [18, გვ. 761; 22, გვ. 145, №11].

18. 1951 წ. აგვისტო-სექტემბერში, ახალციხე-ბოგდანოვკის (ნინონმინდა) გზატკეცილზე, კ. ნიკოლაიშვილმა შემთხვევით იპოვნა მითრიდატე VI ევპატორის (ძვ.წ. 120-63 წწ.) ეპოქის ქ. ამისოს სპილენძის მონეტა. გ.ფ. №7438, წ. – 12,49 გრ., ზ. – 26 მმ [22, გვ. 145, №13].

19. მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს 1939 წ. აღმოჩნდა ძალიან ცუდად დაცული, პონტოს ერთ-ერთი ქალაქის სპილენძის მონეტა, რომელიც თარიღდება ძვ.წ. 111-105 ან 105-90 წწ. გ.ფ. №10020, წ. – 2,0 გრ., ზ. – 17 მმ [22, გვ. 145, №14].

20. 1938 წ. სამთავროს სამაროვანზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ძვ.წ. 111-105 ან 105-90 წლებით დათარიღებული სინოპური ტეტრახალკი. გ.ფ. №9959, წ. – 7,55 გრ., ზ. – 19/20 მმ [22, გვ. 145, №15].

21. 1968 წ. მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს, ქალაქის ძველ კარიბჭესთან იპოვნეს პონტოს ერთ-ერთ ქალაქში, ძვ.წ. 111-105 ან 105-90 წლებში მოჭრილი სპილენძის მონეტა. დაცულია მცხეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, საინვენტ. №11250 [22, გვ. 146, №15a].

22. 1961 წ. თბილისში, მტკვრის კალაპოტში, იპოვნეს ქ. ამასტრიის სპილენძის მონეტა, მოჭრილი ძვ.წ. 105-90 წლებში. გ.ფ. №10556, წ. – 8,45 გრ., ზ. – 20/21 მმ [22, გვ. 146, №17].

რა დასკვნა გამომდინარეობს აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძვ.წ. III ს-ის დასასრულისა და II ს-ის I ნახევრის მონეტების ანალიზის საფუძველზე?

შეიძლება მხოლოდ სინანული გამოითქვას იმასთან დაკავშირებით, რომ ჩვენ არ ვიცით ზუსტი შემადგენლობა გორის მიდამოებში აღმოჩენილი პართული მონეტების განძისა (№1). მაგრამ ის ფაქტი, რომ ი. ბართოლომეიმ პირადად გადაათვალიერა ამ განძის 30 ეგ-

ზემპლარი და თავისი კოლექციისათვის რამდენიმე ცალიც კი შეიძინა, გვაფიქრებინებს, რომ ის არ უნდა ყოფილიყო მცირერიცხოვანი. ძვ.წ. II ს-ის დასაწყისიდან მაინც, პართული დრაქმების ცირკულაცია იბერიის ტერიტორიაზე არ უნდა ინვედეს არავითარ ეჭვს. ამას მოწმობს აგრეთვე გორში და ნასტაკისში ნაპოვნი მითრიდატე I-ის (ძვ.წ. 171-138 წწ.) დრაქმებიც (№№5, 6).

უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს დედოფლის გორაზე ძვ.წ. II ს-ის დასაწყისში ბიზანტიონში, ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი სტატერის აღმოჩენის ფაქტს (№2). საქმე ისაა, რომ ეს პირველი შემთხვევაა იბერიის ტერიტორიაზე ამ მონეტის აღმოჩენისა. აქამდე მისი გავრცელების არეალი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს ფარგლებით შემოისაზღვრებოდა [7, გვ. 59; 22, გვ. 52]. ცხადია, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ოქროს მონეტა აქ კოლხეთიდან შემოვიდა.

იგივე უნდა ითქვას ნასტაკისსა და ნიჩბისში ნაპოვნი მონეტების შესახებ (№№3-4). როგორც ადრეული კაპადოკიური დრაქმა, კერძოდ, არიარატ IV-ისა (ძვ.წ. 220-163 წწ.), რომელიც ძვ.წ. 187 წელსაა მოჭრილი, ასევე ძვ.წ. 180-170 წწ. დათარიღებული სპილენძის ოლბიური მონეტა, პირველად ჩნდება იბერიის ტერიტორიაზე. კაპადოკიური მონეტების გავრცელების ძირითადი სფერო ჩვენში დასავლეთ საქართველოა, თუმცა ასეთი ადრეული ცალი იქაც არ აღმოჩენილა [22, გვ. 124; 9, გვ. 26, 75]. არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ არიარატ IV-ის დრაქმა ნაპოვნია სომხეთში [32, VI, 1954, გვ. 17, №15108; 30, გვ. 239], თუმცა მარტო ამ ფაქტზე დაყრდნობით რაიმე დასკვნის გამოტანა არ იქნებოდა მართებული.

ასევე განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ნიჩბისში აღმოჩენილი ძვ.წ. II ს-ის დასაწყისის სპილენძის ოლბიური მონეტა. საერთოდ, ჩრდილო შავიზღვისპირათის მონეტები, ძირითადად, კოლხეთის სანაპირო ზოლშია გავრცელებული, ცენტრალურ რაიონებში ისინი იშვიათად აღწევენ (ერთადერთ

გამონაკლის წარმოადგენს ვანში 2004 წელს აღმოჩენილი, ძვ.წ. IV ს-ის 40-30-იანი წლებით დათარიღებული პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა [9, გვ. 25, 75]), მით უმეტეს აღმოსავლეთ საქართველოში. იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ ნიჩბისში ნაპოვნი მონეტა სპილენძისაა, რაც კიდევ უფრო ზრდის მისდამი ინტერესს, ვინაიდან, საზოგადოდ, იბერიის სამონეტო ცირკულაციაში სპილენძის მონეტების ხვედრითი წონა ძალიან უმნიშვნელოა.

ძვ.წ. II ს-ის დასასრულსა და I ს-ის დასაწყისში აღმოსავლეთ საქართველოში უკვე ისახება სამონეტო ბაზრის ძრელი სურათი, რომელიც რელიეფურად იკვეთება უკვე ძვ.წ. I ს-ის 90-80-იან წლებიდან. ჯერ შევეხები ძვ.წ. II ს-ის მეორე ნახევრისა და I ს-ის დასაწყისის მასალას.

იბერიის სამონეტო ბაზარზე გამოჩნდა სირიული მონეტები: დემეტრე I სოტეროსის (ძვ.წ. 150-145 წწ.) სპილენძის მონეტა (№7) და ანტიოქოს ევერგეტის (ძვ.წ. 138-129 წწ.) ტეტრადრაქმა (№8). ცხადია, რომ ორივე მათგანი იბერიაში შემოვიდა მეზობელ სომხეთიდან, ან ალბანეთიდან, სადაც სირიული მონეტები ფართოდ მიმოიქცეოდა [30, გვ. 238; 31, გვ. 67; 33, გვ. 15]. იგივე შეიძლება ითქვას მითრიდატე II-ის (ძვ.წ. 123-88 წწ.) პართული დრაქმების შესახებ. ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, ეს მონეტები სომხეთიდან ან ალბანეთიდანაა აქ მოხვედრილი. ამ რეგიონში პართული დრაქმები უაღრესად აქტიურ როლს თამაშობდა სამონეტო ბაზრის ფორმირებაში სწორედ მითრიდატე II-ის დროიდან [30, გვ. 239; 31, გვ. 69; 33, გვ. 21]. იბერიაში მათი აღმოჩენის ტოპოგრაფია ასე გამოიყურება: გორის მონეტები (№9), ზნაურის რ-ნი (№10), მცხეთა (№№11-13), ალაიანი (№14). იბერიის სამონეტო ბაზრისათვის სრულიად ახალი და უჩვეულო კომპონენტია მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქის სამხრეთ პონტოს ქალაქების (ამისო, სინოპე, ამასტრია) სპილენძის მონეტების აღმოჩენა, რომლებიც ძვ.წ. 111-105 ან ძვ.წ. 105-90 წლებით თარიღდება (№№18-22), სულ 5 ცალი. ეს მონეტები ფართოდ იყო გავრცე-

ლებული დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ვანში და ასევე დიოსკურიის მიდამოებში [22, გვ. 124-127; 9, გვ. 26, 75-76]. სომხეთსა და ალბანეთში ეს მონეტები აღმოჩენილი არ არის. რა თქმა უნდა, იბერიაში სამხრეთ პონტოს ქალაქების ტეტრახალკები დასავლეთ საქართველოს გზითაა შემოსული.

ამრიგად, იბერიის სამონეტო ბაზარი ძვ.წ. II ს-ის მეორე ნახევარსა და I ს-ის დასაწყისში ორი ეკონომიკური არტერიით იკვებება: აღმოსავლეთ ამიერკავკასია (სომხეთი, ალბანეთი) და დასავლეთ საქართველო.

ამჯერად, გვერდს ვუვლით იმ მონეტებს, რომლებიც თითო-თითო ცალადაა წარმოდგენილი, ან მათი დათარიღების საკითხი საეჭვოა, ან გაურკვეველი.

აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძვ.წ. I ს-ის მონეტების სია ასე გამოიყურება (აქვე უნდა შევნიშნო, რომ ამ შემთხვევაში გარკვეულად ვარღვევ ქრონოლოგიურ პრინციპს: ჯერ შევეხები ადრეულ და ცალკეულად წარმოდგენილ ეგზემპლარებს, ხოლო შემდეგ დავაჯამებ უფრო მრავალრიცხოვან რომის რესპუბლიკურ დენარებსა და პართულ დრაქმებს:

1. მცხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. აკად. ა. აფაქიძე) ქალაქის ძველ კარიბჭესთან 1968 წ. აღმოაჩინა კაპადოკიის მეფის არიობარძანე I-ის (ძვ.წ. 96-63 წწ.) დრაქმა. დაცულია მცხეთის მუზეუმში, საინვენტ. №11244 [22, გვ. 145, №12].

2. 1945 წ. ბაგინეთის არქეოლოგიური გათხრების დროს იპოვნეს ქ. ამისოს სპილენძის მონეტა რევერსზე არნივის გამოსახულებით [26, გვ. 165]. ასეთი მონეტები ძვ.წ. 80-70-იან წლებით თარიღდება. სადაა ის დაცული ამჟამად ჩემთვის უცნობია [22, გვ. 146, №18].

3. იმავე 1945 წ. არმაზის გათხრების დროს თითქოს აღმოჩენილია ამისოს სპილენძის მონეტა ზურგზე ირმის გამოსახულებით. დ. კაპანაძე მას ზოგადად ძვ.წ. I ს-ით თარიღებდა [26, გვ. 165; 32, V, 1949 წ., გვ. 15, №1342; VII, 1957, გვ. 12, №1707; 22, გვ. 146, №16]. მისი ადგილსამყოფელი ჩემთვის უცნობია.

4. 1958 წ. მცხეთაში იპოვნეს სამხრეთ კოსტოს ერთ-ერთ ქალაქში მოჭრილი დიხალ-კი, რომელიც ძვ.წ. 80-70 წწ-ით თარიღდება. გ.ფ. №11004, წ. - 4,07 გრ., ზ. - 18/19 მმ [22, გვ. 146, №19].

5. 1977 წ. ალაიანის არქეოლოგიური გათხრების დროს (სამარხი №7) აღმოჩნდა პონტოს მეფის მითრიდატე VI ევპატორის (ძვ.წ. 121-63 წწ.) ტეტრადრაქმა, მოჭრილი ძვ.წ. 72-71 წწ-ში. გ.ფ. №16916, წ. - 16,08 გრ., ზ. - 31/34 მმ [22, გვ. 160, №63].

6. იმავე ალაიანში 1977 წ. (სამარხი №4) იპოვნეს სომხეთის მეფის ტიგრან II-ის (ძვ.წ. 95-55 წწ.) 2 ტეტრადრაქმა, მოჭრილი ძვ.წ. 83-66 წწ-ში ორონთის ანტიოქიაში. გ.ფ. №№16878-16879. წ. - 15,05 გრ., 14,80 გრ., ზ. - 24/25 მმ., 24/25 მმ [22, გვ. 156-157, №№26-27].

7. ასეთივე მონეტა იყო იმავე ალაიანში №8 სამარხში. გ.ფ. №16917, წ. - 13,59 გრ., ზ. - 23/26 მმ [22, გვ. 160, №64].

7ა. 1959 წ. ფასანაურთან ახლოს ტურისტებმა იპოვნეს ძვ.წ. I ს-ის სოლდური მონეტა, ევტიდემას ტეტრადრაქმის მინაბაძი [25, გვ. 120; 22, გვ. 145, №9]. მონეტა დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მეზეუმში.

რომის რესპუბლიკური დენარები:

8. რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ.წ. 93-92 წწ. იტალიის ზარაფხანაში, აღმოჩნდა ალაიანის არქეოლოგიური გათხრების დროს (სამარხი №4). გ.ფ. №16883, წ. - 3,42 გრ., ზ. 20 მმ [22, გვ. 156, №22].

9. რომაული დენარი, მოჭრილი რომის ზარაფხანაში ძვ.წ. 87 წ. 2 ცალის რაოდენობით, იპოვნეს ალაიანის №4 სამარხში. გ.ფ. №16876, წ. - 3,60 გრ., ზ. - 17/18 მმ.; გ.ფ. №16877, წ. - 3,67 გრ., ზ. - 17/18 მმ [22, გვ. 156, №№23-24].

10. იმავე წლით დათარიღებული რომის ზარაფხანაში მოჭრილი დენარი აღმოჩნდა ალაიანის №2 სამარხში 1978 წ. გ.ფ. №18807, წ. - 3,32 გრ., ზ. 16/19 მმ [22, გვ. 161, №75].

11. რესპუბლიკური დენარი მოჭრილი ძვ.წ. 86 წ. რომში, აღმოჩნდა ალაიანის №4 და №7 სამარხებში 1977 წ. გ.ფ. №16881, წ. - 2,96

გრ., ზ. - 15/20 მმ; გ.ფ. №16927, წ. - 3,27 გრ., ზ. - 17/19 მმ [22, გვ. 156, №25; გვ. 160, №62].

12. რომის ზარაფხანაში ძვ.წ. 72 წ. მოჭრილი დენარი შემთხვევით იპოვნეს ალაიანში 1978 წ. გ.ფ. №18831, წ. - 3,27 გრ., ზ. - 19/20 [22, გვ. 162, №101].

13. 1926 წ. ქარელის რ-ნის სოფ. არადეთში, ორგორას ბორცვზე, შემთხვევით იპოვნეს რომში ძვ.წ. 67 წ. მოჭრილი დენარი. დაცულია შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების ისტორიის მუზეუმში, საინვენტარო ნიგნი A, კოლექცია №№124-146. წ. - 3,08 გრ., ზ. - 18 მმ [22, გვ. 146, №20].

14. 1965 წ. მარნეულის რაიონში აღმოჩნდა ძვ.წ. 60 წ. რომში მოჭრილი დენარი. გ.ფ. №11647. წ. - 3,55 გრ., ზ. - 19/20 მმ [22, გვ. 146, №21].

15. იმავე წელს რომის ზარაფხანაში მოჭრილი დენარი იპოვნეს ალაიანში 1978 წ. №2 სამარხში. გ.ფ. №18806, წ. - 3,96 გრ., ზ. - 16/17 მმ [22, გვ. 61, №76].

16. 1948 წ. თბილისში, ნიკოლაძის ჩიხის №5-ში ხის დარგვის დროს შემთხვევით იპოვნეს ძვ.წ. 59 წ. რომში მოჭრილი დენარი. გ.ფ. №8250. წ. - 3,5 გრ., ზ. - 19/20 მმ [22, გვ. 147, №7].

17. რომაული დენარი მოჭრილი გალიის ზარაფხანაში ძვ.წ. 54-51 წწ. აღმოჩნდა ალაიანში 1977 წ. (სამარხი №4). გ.ფ. №16882, წ. - 3,39 გრ., ზ. - 19 მმ [22, გვ. 157, №28].

18. ქარელის რ-ნის სოფ. აბისში 1934 წ. შემთხვევით იპოვნეს რომში ძვ.წ. 47 წ. მოჭრილი დენარი [32, III, 1940, გვ. 26, №761; 24, გვ. 70-71, №129]. გ.ფ. №8699, წ. - 3,74 გრ., ზ. - 18/19 მმ [22, გვ. 147, №23].

19. კასპის რაიონის სოფ. კავთისხევში შემთხვევით იპოვნეს ძვ.წ. 46 წ. რომში მოჭრილი დენარი [32, IV, 1949, გვ. 14, №1022; 22, გვ. 147, №24], გ.ფ. №10162, წ. - 3,5 გრ., ზ. - 16 მმ.

20. 1967 წ. მცხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ქალაქის ძველ კარიბჭესთან მიაკვლია ძვ.წ. 36-29 წწ. რომში მოჭრილ დენარს, რომელიც მცხეთის მეზეუმშია დაცული, სა-

ინვენტარო №11247, ზ. - 19 მმ [22, გვ. 147, №25].

21. 1978 წ. ალაიანში მიმდინარე არქეოლოგიური გათხრების დროს №2 სამარხში აღმოჩნდა რომის ზარაფხანაში ძვ.წ. 39 წ. მოჭრილი დენარი. გ.ფ. №18808, წ. - 3,88 გრ., ზ. - 17/18 მმ [22, გვ. 161, №78].

22. ძვ.წ. 32-31 წწ-ში აღმოსავლეთის ზარაფხანაში მოჭრილი 3 დენარი აღმოჩნდა ალაიანში 1977 წ. (სამარხი №4) გ.ფ. №№16884-16886. წ. - 3,50 გრ., 3,64 გრ., 3,90 გრ. ზ. - 15/17 მმ., 16/17 მმ., 17 მმ [22, გვ. 157, №№30-32].

23. იმპერატორ ავგუსტუსის (ძვ.წ. 27-ახ.წ. 14 წწ.) დენარი, მოჭრილი გალიის ზარაფხანაში ძვ.წ. 14-12 წწ-ში, იპოვნეს ალაიანში 1977 წ. (სამარხი №5). გ.ფ. №16890. წ. - 3,77 გრ., ზ. - 17/18 მმ [22, გვ. 158, №№47].

24. 1900-იან წლებში გორის მახლობლად, მინის სამუშაოების დროს, რამდენიმე მონეტა აღმოჩნდა, რომელთა შორის ერთი, ე.პახომოვის ატრიბუციით, ანტიოქიაში ძვ.წ. I ს-ის 30-იან წლებში მოჭრილი, ანტონიუსისა და კლეოპატრას ტეტრადრაქმა იყო [32, I, 1926, გვ. 39, №28; 24, გვ. 78-79, №171; 22, გვ. 147, №26].

25. თბილისიდან 17 კმ-ის დაცილებით, ტყეში გზის გაყვანის დროს იპოვნეს ოქტავიანეს დენარი მოჭრილი ძვ.წ. 29-27 წწ-ში. მონეტა განსაზღვრა ა. ზოგრაფმა. სადაა ეს მონეტა ამჟამად ჩემთვის უცნობია [32, III, 1940, №782; 24, გვ. 70-71, №121; 22, გვ. 147, №27].

26. ნასტაკისის არქეოლოგიური გათხრების დროს 1979 წ. აღმოჩნდა ესპანეთის რომელიღაც ზარაფხანაში ძვ.წ. 19-16 წწ-ში მოჭრილი დენარი (სამარხი №39(63)). წ. - 3,38 გრ., ზ. - 18 მმ [22, გვ. 164, №119].

27. ძვ.წ. 19-12 წწ-ში რომში მოჭრილი დენარი აღმოჩნდა იმავე სამარხში. წ. - 3,99 გრ., ზ. - 18 მმ [22, გვ. 164, №120].

ამრიგად, იბერიის ფარგლებში სულ აღმოჩენილია ძვ.წ. I ს-ის რესპუბლიკის დენარი 24 ც. რაოდენობით.

პართული დრაქმები:

ვინაიდან პართული მონეტები აღმოსავლეთ საქართველოში დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი, სტატიის მოცულობის გაზრდის თავიდან აცილების მიზნით, ვიძლევი შემაჯამებელ ტოპოგრაფიულ ჩამონათვალს სათანადო ლიტერატურის მითითებით (ნუმერაციას ვაგრძელებ).

28. არტაბან II-ის (ძვ.წ. 88-77 წწ.) დრაქმები ნაპოვნია: მცხეთაში - 4 ცალი, წინამურში - 1, ხაშურის რაიონში - 2, გურჯაანის რ-ნში - 1, ალაიანში - 3 [22, გვ. 137, №21, აქვეა ბიბლიოგრაფია].

29. სინატრუკის (ძვ.წ. 77-70 წწ.) მონეტები: მცხეთაში - 2, დილომში - 1, ზნაურის რ-ნში - 2, ალაიანში - 4 [22, გვ. 137, №24].

30. ფრაატ III (ძვ.წ. 70-57 წწ.) დრაქმები: მცხეთაში - 10, წინამურში - 1, ქარელის რ-ნში - 1, ზნაურის რ-ნში - 1, ალაიანში - 3 [22, გვ. 137, №27].

31. მითრიდატე III-ის (ძვ.წ. 57-54 წწ.) მონეტები: მცხეთაში - 5, ჯავის რ-ნში - 1 [22, გვ. 137, №32].

32. ოროდ II-ის (ძვ.წ. 57-38/7 წწ.) დრაქმები: მცხეთაში - 53, ალაიანში - 40, კასპის რ-ნში - 5, გორში - 8, კოჯორში - 1, ხაშურის რ-ნში - 1, ახმეტის რ-ნში - 1, თბილისში - 3, ზნაურის რ-ნში - 2, დმანისში - 1, ბოლნისში - 1, ურბნისში - 1, უფლისციხეში - 4, ზღუდერში - 1, მარნეულის რ-ნში - 1, თელავში - 2 [22, გვ. 137, №33].

33. ფრაატ IV-ის (ძვ.წ. 38/7-3/2 წწ.) მონეტები: თბილისში - 2, გორის რ-ნში - 2, კასპის რ-ნში - 2, მცხეთაში - 2, ალაიანში - 4, ნასტაკისში - 3 [22, გვ. 138, №33^ა].

ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოში ძვ.წ. I ს-ის 176 პართული დრაქმაა ნაპოვნი, აქედან ყველაზე მეტი (119 ც.) მიეკუთვნება ოროდ II-ს. მათი გავრცელების არეალი უფრო ფართოა, ვიდრე რომის რესპუბლიკის დენარებისა.

მოტანილი მასალის ანალიზი შემდეგ სურათს იძლევა: ძვ.წ. I ს-ის 80-იან წლებში იბერიის ტერიტორიაზე, კოლხეთის გზით, კვლავ

ქემოდის სამხრეთ პონტოს ქალაქების სპი-
ლესხის მონეტები, რომლებიც ძვ.წ. 80-70-ია-
ხინლებით თარიღდება (№№2-4). გარდა ამისა,
მცხეთასა და ალაიანში თავს იჩენს სრულებით
ახალი ნუმიზმატიკური ერთეულები: მითრი-
დატე VI ევპატორის ტეტრადრაქმა (ემისიის
თარიღი ძვ.წ. 72-71 წწ.), ტიგრან II-ის სამი
ტეტრადრაქმა, მოჭრილი ორონთის ანტიო-
ქიაში ძვ.წ. 83-66 წწ-ში (№№5-7), სოლდური
მონეტა, ევტიდემას ტეტრადრაქმის მინაბადი
(№7) და კაპადოკიის მეფის არიობანძანე I-ის
(ძვ.წ. 96-63 წწ.) დრაქმა. ჩემი აზრით, აღმო-
სავლეთ საქართველოში ეს მონეტები სომხე-
თიდანაა შემოსული (ამის დასაბუთებას ქვე-
მოთ შევეცდები).

ძვ.წ. I ს-ის 90-80-იან წლებიდან იბერიის
ტერიტორიაზე განსაკუთრებულად აქტიურ
როლს პართული დრაქმები და რომის რეს-
პუბლიკური დენარები თამაშობს.

რომის რესპუბლიკური დენარები იბერიის
ფარგლებში, როგორც უკვე გვექონდა აღნიშ-
ხული, აღმოჩენილია 24 ცალის რაოდენობით
(№№8-27). მათი ემისიის წლებია: ძვ.წ. 93-92,
87, 72, 67, 60, 59, 54-51, 47, 46, 36-29, 39, 32-
31, 14-12, 29-27, 19-16, 19-12; უმრავლესობა
მოჭრილია რომში - 15 ც. (№№9-16, 18-21, 27),
აღმოსავლეთის ზარაფხანაში - 3 (№22), გა-
ლიაში - 2 (№№17, 23), იტალიის რომელიღაც
ზარაფხანაში - 1 (№8), ანტიოქიაში - 1 (№24),
ესპანეთის რომელიღაც ზარაფხანაში - 1
(№26), გაურკვეველი ზარაფხანა - 1 (№25).
რესპუბლიკური ხანის რომაული დენარების
გავრცელების არეალი საკუთრივ ქართლის
ტერიტორიით შემოიფარგლება: ალაიანი - 14
ც., აბისი - 1, არადეთი - 1, გორი - 1, კავთის-
ხევი - 1, თბილისი - 2, მცხეთა - 1, მარნეული
- 1, ნასტაკისი - 2.

იბერიის სამონეტო ბაზარი შესაბამის პე-
რიოდში, შეიძლება ითქვას, დაპყრობილი აქვს
პართულ დრაქმებს, განსაკუთრებით ოროდ
II-ის (ძვ.წ. 57-38/7 წწ.) ეპოქიდან (№32). აღ-
მოსავლეთ საქართველოში მათი შემოსვლის
გზა ჯერ კიდევ ა. ზოგრაფმა მოხაზა: „კასპიის
ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ სანაპიროს გას-

წვრივ აზერბაიჯანსა და სომხეთში, იქიდან
მტკვრის საშუალებით საქართველოში“ [24,
გვ. 42]. ამ დასკვნას არ შეიძლება არ დაეთან-
ხმო, მაგრამ ჩემი აზრით, ალაიანის მასალაზე
დაყრდნობით, შესაძლებელია უფრო დაკონ-
კრეტდეს იბერიაში არა მარტო პართული,
არამედ დანარჩენი მონეტების შემოსვლის
გზაც. საქმე ისაა, რომ ალაიანში მიკროსკო-
პულ ფართობზე გათხრილ სამარხებში (ალა-
იანის არქეოლოგიური გათხრების შესახებ
იხ. [15]) აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასა-
ლის ძირითადი ნაწილი თითქმის სინქრონუ-
ლია (ალაიანში მიკველული მონეტების სია
სამარხების მიხედვით იხ. [22, გვ. 154-162]),
მათ განძის შემადგენლობის ტოლფასოვა-
ნი ღირებულება აქვს და არ ტოვებს არავი-
თარ ეჭვს, რომ ეს მონეტები აქ ერთიადიმა-
ვე დროს მიმოიქცეოდა და მათი გარკვეული
ნაწილი რომელიღაც ერთ საერთო ცენტრი-
დანაა შემოსული. ხოლო ალაიანის მასალის
ანალიზის საშუალებით მიღებული დასკვნა,
გარკვეული მოცულობით უნდა გავრცელდეს
ნასტაკისისა და მცხეთის მიმართაც, ვინა-
იდან ეს პუნქტები ერთ ეკონომიკურ ზონას
წარმოადგენს.

თუ ალაიანში აღმოჩენილ მასალას **მთლი-
ანობაში** განვიხილავთ და შევედარებთ მე-
ზობელი რეგიონების, კერძოდ, დასავლეთ
საქართველოს, ალბანეთისა და სომხეთის
სამონეტო ბაზარს, ადვილად დავრწმუნდე-
ბით, რომ მეტ სიახლოვეს ის სომხეთში აღმო-
ჩენილ მონეტებთან ამჟღავნებს. ნათქვამის
საილუსტრაციოდ საკმარისია დავასახელოთ
1945 წ. სოფ. სარნაკუნკში (სისიანის რ-ნი) ნა-
პოვნი განძი, რომელიც 373 ერთეულისაგან
შედგება (განძის შესახებ იხ. [29]). ამ სამონე-
ტო კომპლექსის ქრონოლოგიური დიაპაზონი
ძალიან ფართოა - ძვ.წ. IV-I სს. და მონეტა-
თა გენეზისის თვალსაზრისით არაერთგვა-
როვანი. ჩვენთვის ამჯერად ისაა ყველაზე
მნიშვნელოვანი, რომ მის შემადგენლობაში
შედის თითქმის ყველა ის სამონეტო ჯგუფი,
თუ ცალკეული ცალები, რომლებიც ალაი-
ანშია ნაპოვნი. ესენია პართული დრაქმები

(რომლებიც პრაქტიკულად არავითარ როლს არ თამაშობდა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკაში), ტიგრან II-ის ტეტრადრამები, მოჭრილი ორონთის ანტიოქიაში ძვ.წ. 83-69 წწ-ში, კაპადოკიის მეფეთა დრამები, მითრიდატე VI ევპატორის ტეტრადრამა დათარიღებული იმავე ძვ.წ. 72-71 წლებით, რესპუბლიკური ხანის რომაული დენარები - ზოგიერთი ტიპოლოგიურად ალაიანის ცალეების იდენტურია.

ძველი მსოფლიოს სავაჭრო მაგისტრალების შესწავლის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ახ.წ. IV ს-ში რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის მიერ შედგენილი საგზაო რუკა, ე.წ. „პეგტინგერის ტაბულა“, რომელიც უფრო ადრეულ ვითარებასაც ასახავს [11, გვ. 101]. ამ დოკუმენტის მიხედვით, სომხეთის დედაქალაქი არტაშატი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სავაჭრო გზით იბერიასთანაც. ჩვენთვის ამჟამად გზის ის მონაკვეთია საინტერესო, რომელიც იწყებოდა ქ. არტაშატთან და გაივლიდა შემდეგ პუნქტებს: დილიჟანი-ალსტაფა-ყაზახი-რუსთავი-თბილისი-მცხეთა [11, გვ. 118] სხვათაშორის, ძველი ბერძენი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის სტრაბონის (დაახლოებით ძვ.წ. 64 – ახ.წ. 24 წწ.) მოწმობით, სწორედ ამ გზით რომის სარდალმა გნეუს პომპეუსმა [11, გვ. 118]. გზის ამ მონაკვეთით უნდა მოხვედრილიყო იბერიის ტერიტორიაზე ელინისტური აღმოსავლეთის, მცირე აზიისა და რომის რესპუბლიკური დენარები. უფრო ადრეული ცალეების გარკვეული ნაწილი, ალბათ, დამოუკიდებელი სავაჭრო-ეკონომიკური არხებით, ხოლო დანარჩენი – პომპეუსის მოლაშქრეთა საშუალებით.

არც ის უნდა დაგვავიწყდეს, რომ პლუტარქეს ცნობის თანახმად, ძვ.წ. 69 წ. ტიგრან II-ისა და მითრიდატე VI პონტოელის მოკავშირედ რომაელების წინააღმდეგ ბრძოლებში, თვით სომხეთის ტერიტორიაზე, იბერებიც გამოდიან (Plut., Lucull, XXVI). ცხადია, მონეტების ერთი ნაწილი არ შეიძლება უკან დაბ-

რუნებული მოლაშქრეების შემოტანილი არ იყოს იბერიაში. საერთოდაც, უნდა ვივარაუდოთ, რომ პომპეუსის ლაშქრობამ გარკვეულად ხელი შეუწყო სამონეტო მიმოქცევის ინტენსიფიკაციას აღმოსავლეთ საქართველოში.

ლიტერატურა:

1. აბრამიშვილი თ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი, თბ., 1974.
2. აფაქიძე ან. მცხეთა – ქართლის სამეფოს ძველი დედაქალაქი, თბ., 1959.
3. აფაქიძე ან. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I, თბ., 1963.
4. აფაქიძე ან. ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურა, სინ, ტ. I, თბ., 1970.
5. ბოხოჩაძე ალ. ნასტაკისი, სარკინე, ძალისი, ძმ, №33, 1973.
6. ბოხოჩაძე ალ. „ძველი მცხეთის“ ლოკალიზაციის საკითხები, კრ. ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, III, თბ., 1978.
7. დუნდუა გ. საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები, მაცნე, ისტ. .... სერია, №1, 1973.
8. დუნდუა გ. ანტიკური ხანის უცხოური მონეტების განძები კოლხეთიდან (ძვ.წ. IV-ახ.წ. IV სს.), კრ. გურია, II, თბ., 1997.
9. დუნდუა გ. ვანი და გარე სამყარო ელინისტურ ხანაში ნუმისმატიკური მასალის მიხედვით. კრ. შავიზღვისპირეთი ელინისტური სამყაროს სისტემაში, ეძღვნება აკადემიკოს ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 75 წლისთავს. შავიზღვისპირეთის ძველი ისტორიისა და არქეოლოგიის XI საერთაშორისო სიმპოზიუმი. ვანი 2005 წლის 26-29 სექტემბერი, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2005.
10. კვიციანიძე კ. წნისისხევის ადრეელინისტური ხანის სამარხები, ძმ, №63, 1983.
11. ლომოური ნ. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვეთი I, 1958.

12. ლორთქიფანიძე ოთ. ანტიკურ ხანაში ინდოეთი-დან შავიზღვისპირეთისაკენ მიმავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზის შესახებ, სმამ, XIX, 1973.
13. ლორთქიფანიძე ოთ. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ., 2002.
14. მელიქიშვილი გ. ქართლი (იბერია) ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებში, სინ, ტ. I, თბ., 1970.
15. მირიანაშვილი ნ. შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (ალაიანის არქეოლოგიური ძეგლები), თბ., 1983.
16. Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья, Киев, 1989.
17. Бохочадзе А.В. Настакиси, Саркине, Дзалиси – города Иберии античной эпохи (некоторые результаты полевых исследований), КСИА, 151, 1977.
18. Брашинский И.Б. К истории экономических связей Восточного Причерноморья в античную эпоху по нумизматическим данным), სმამ, XLVII, № 3, 1967.
19. Бурачков Л. Обширный каталог монет, принадлежавших эллинистическим колониям, существовавшим в древности на Северном берегу Черного моря в пределах нынешней Южной России, Одесса, 1884.
20. Гагошидзе Ю.М. Самадло, Тб., 1979.
21. Дундуа Г.Ф. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху (VI в. до н.э. – IV в. н.э.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тб., 1982.
22. Дундуа Г.Ф. Нумизматика античной Грузии, Тб., 1987.
23. Дундуа Г.Ф. Нумизматика Грузии античного периода (общий обзор). საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კავკასიის არქეოლოგია, ეთნოლოგია, ფოლკლორისტიკა,“ ეძღვნება აკადემიკოს ანდრია აფაქიძის დაბადებიდან 90 წლის იუბილეს, მოხსენებათა მოკლე შინაარსების კრებული, Тб., 2004.
24. Зограф А.Н. Распространение находок античных монет на Кавказе, ТОНГЭ, т. 1, Ленинград, 1945.
25. Казманова Л.Н. Подражение тетрадрахмам Евтидема в собрании ГИМ, ВДИ, № 3, 1961.
26. Капанадзе Д.Г. Монетные находки Мцхетской экспедиции, ВДИ, № 1, 1955.
27. Капанадзе Д.Г. Грузинская Нумизматика, М., 1955.
28. Капанадзе Д.Г. К вопросу об экономических связях Северного и Восточного Причерноморья в античную эпоху, ПИСП, М., 1959.
29. Мушегян Х.А. Монетные клады Армении, Ереван, 1973.
30. Мушегян Х.А. Денежное обращение в Армении (V в. до н.э. – XIV в. н.э.), Ереван, 1983.
31. Мушегян Х.А. История нумизматики Армении, Ереван, 1997.
32. Пахомов Е.А. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, вып. I-IX, Баку, 1926-1966.
33. Раджабли А. Нумизматика Азербайджана (очерки истории монетного дела и денежного обращения Азербайджана), Баку, 1997.
34. Gagoshidze J. Neuer archäologischer Befund im Bezirk Kareli, Schida Kartli. Archäologische Mitteilunge aus Iran und Turan, Band 32, Berlin, 2000.
35. Gagoshidze J. The Royal Palace of the First Century B.C. – First Century A.D. At Dedoplis Gora. Journal of Georgian Archaeology. The Journal of the Otari Lordkipanidze Centre for Archaeological Studies Georgian Academy of Sciences, Tbilisi, 2004.
36. Lebanidze L. Le trésor Monétaire de Sulori. Actes du VIIe Symposium de Vani, Paris, 1999.

ჭრაქები გონიო-აფსაროსიდან

გონიო-აფსაროსის იმპორტულ ნაკეთობათა რიცხვს განეკუთვნება ჭრაქები. როგორც ცნობილია, ისინი საზოგადოებრივი, საცხოვრებელი და სხვა ნაგებობების (ღია შენობები, პრიმიტიული სახლები, კურორტები, თეატრები, თერმები, ტაძრები, სასაფლაოები და ა.შ.) გასანათებლად გამოიყენებოდა. განსაკუთრებით ბევრი სინათლე დღესასწაულებზე იყო საჭირო.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი სათანადოდაა შესწავლილი. აღსანიშნავია: ზ. ლიოშკეს, ჰ. უოლტერსის, ჰ. გოლდმანის, დ. ივანის, ი. შეიბლერის, ე. ალრამ-შტერნის, ჰ. მენცელის, ი. მარცადეს, ა. ჰეიმერლის, უ. დენეუვეს, ჯ. პელცვაიგის, ო. ვააგეს, ო. ვალდგაუერის, ტ. იოფას, ვ. კადევის, ნ. კილურაძის და სხვათა ნაშრომები.

ქვისა და ბრინჯაოს ჭრაქები მიკენის აკროპოლისის ფენებში და კვიპროსის ბრინჯაოს ხანის სამარხებშია აღმოჩენილი [35, გვ. 40-42]. თიხის ჭრაქებს ძვ. წ. VII ს ამზადებდნენ. არის ოქროს ან მარმარილოს ჭრაქების აღმოჩენის შემთხვევები. ნაპოვნია, აგრეთვე, რკინისგან, ტყვიისგან და მინისგან დამზადებული ნიმუშები [30, გვ. 10-15].

საქართველოში ძვ.წ. VI ს. იმპორტული ჭრაქები დადასტურებულია ფასისის მიდამოებში, კოლხურ დასახლება „სიმაგრეზე“ [9, გვ. 211]. ადგილობრივი ჭრაქის ნატეხი აღმოჩნდა კვაშტის ძვ.წ. V ს. ნამოსახლარზეც [7, გვ. 69].

ჭრაქები ფართოდ ვრცელდება ელინისტურ ხანაში. ძვ.წ. III ს-ში ხდება მათი ყალიბში დამზადება. ტექნოლოგია არ იყო რთული და ძირითადად ერთგვაროვან სანარმოო პროცესს ეყრდნობოდა. ჭრაქებს აკეთებდნენ სამეთუნეო ჩარხზე, მორგვე ან საგანგებო ყალიბებში. უფრო მეტად ეს უკანასკნელი მეთოდი იყო გავრცელებული. ყალიბები ჩვე-

ულებრივად ორსაგდულიანი იყო. მისი ორივე ნაწილი თიხის თხელი მასით ილესებოდა. ნახევარი საათის შემდეგ ეს მასა გამოხმებოდა. ამის შემდეგ ხდებოდა ყალიბიდან გამოღება. საჭირო იყო მათი ერთი დღე გაჩერება, შემდეგ კი შეერთება. დარჩენილი ნაკერი მუშავდებოდა მოდალური შტამპით. ჰაერზე გამრობის შემდეგ ჭრაქს ღუმელში გამოწვავდნენ. გახმობის შემდეგ ხდებოდა მისი სხვადასხვა ორნამენტით დაფარვა [30, გვ. 17-18].

პატრუქი ჭრაქისათვის ლერწმის გულისგან, პაპირუსისგან მზადდებოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ კოლხეთში ამ მიზნით სელსა და კანაფსაც იყენებდნენ [9, გვ. 214].

სანვავად გამოიყენებოდა თხილის, ყაყაჩოს, წიფლისა და სელის ზეთები. ასევე ზეთუნის ზეთი ან ქონი. ჩვენში შესაძლებელია ნავთობი ეხმარათ. ამის სასარგებლოდ მეტყველებს ქ. ფოთის მიდამოებში აღმოჩენილი სამი ამფორა და მათ ფსკერზე დადასტურებული ნავთობპროდუქტის ნარჩენები. ნავთობი სხვადასხვა მიზნით, მათ შორის გასანათებელ საშუალებად (ჭრაქ-ლაამპებში, საზღვაო მუქურებში, სხვადასხვანაირ ჩირაღდნებში და ა.შ.) გამოიყენებოდა [1, გვ. 26-30].

საქართველოს ტერიტორიაზე ელინისტური ხანის ჭრაქები დადასტურებულია ვანში, საყანჩიას ნამოსახლარზე [10, გვ. 64], ოჩამჩირეში [8, გვ. 146] და ნოქალაქევიში [6, გვ. 72].

თიხის ჭრაქებისაგან განსხვავებით, ბრინჯაოს ცალეები საკმაოდ ძვირი იყო. ჯაჭვების საშუალებით სპეციალურ საკიდებზე ჩამოკიდებული ასეთი ჭრაქები მდიდრულად განწყობილ ოთახებს ამშვენებდნენ.

რომაულ ხანაში ჭრაქები კიდევ უფრო ფართოდ ვრცელდება. მათ დიდი რაოდენობით ამზადებდნენ ანტიკური სამყაროს მთელ რიგ ტრადიციულ კერამიკულ სახელოსნოებში, როგორც შიდა მოთხოვნილების და-

საკმაყოფილებლად, ისე საექსპორტოდაც, რაც საგარეო ბაზარზე მათზე დიდი მოთხოვნილებით იყო განპირობებული. სწორედ ამ ფაქტორმა გამოიწვია იმ სპეციალიზებული სახელოსნოების წარმოშობა ეფესოში, პერგამონში, სამოსზე, ათენში, რომში, კართაგენში, ალექსანდრიაში და სხვაგან, სადაც საგარეო ბაზრისათვის დიდი რაოდენობით ამზადებდნენ ჩვენთვის საინტერესო პროდუქციას. ელინისტური ხანის ქრაქებისაგან განსხვავებით, ამ პერიოდში ხმარებაში ქრაქების გარკვეული, ჩამოყალიბებული სახე იყო, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში რომაული ტიპის ქრაქების სახელწოდებითაა ცნობილი. მათთვის დამახასიათებელია ცილინდრული ტანი, მომცრო საპატრუქე და საზეთე, ორლულიანი ან დაღარული მარყუჟისმაგვარი ყური და ბრტყელი ძირი.

აფსაროსში მოპოვებულია ბრინჯაოს რამოდენიმე ქრაქი, რომელთა შორის ყურადღებას სამფეხა, ცილინდრულტანიანი, მაღალკონუსურ-საპატრუქემილიანი ცალი იქცევს. მისი ტანი ორ ფრიზადაა დაყოფილი. ქვედაზე მოცემულია წარწერა: *c. coh. avr. c.r.*, რაც შემდეგნაირად იკითხება: *c. coh (ors) avr (elius) c (ivium) r (omanorum)*. იგი აღმოჩნდა კასტელუმის ცენტრალური ნაწილის (პრინციპია) ახ. წ. II ს. დათარიღებულ კულტურულ ფენაში [11, გვ. 92-94]. ცნობილია, რომ ბრინჯაოს თუ სხვა ძვირფასი ლითონისაგან დამზადებული ქრაქები გაჩუქების საგანსაც წარმოადგენდნენ.

გონიო-აფსაროსის ქრაქების უმრავლესობა თიხისაა. მათი ძირითადი ნაწილი რომაულ ხანას (I-III სს.) განეკუთვნება. გვხვდება ადრეზიზანტიური პერიოდის (VI-VII სს.) ნიმუშებიც. ამჯერად განვიხილავთ რომაული ეპოქის ქრაქებს.

ტიპი I. ამ სახის ნაკეთობათა ყველაზე ადრეულ ნიმუშს განეკუთვნება ზღუდის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში SW XII სექტორის 25-ე კვადრატში აღმოჩენილი ნითელლაკიანი ქრაქის ფრაგმენტი (ტაბ. I, 1), რომლის ჩაზსეკილ ფარაკზე მოცემულია ცხენის გამოსახულება.

მსგავსი გამოსახულებიანი ქრაქები ბევრგანაა დადასტურებული, რომელთა ფარაკზე ეტლში შებმული ცხენები, ფრთოსანი ცხენი თუ მასზე ამხედრებული მხედარია გამოსახული. აღმოჩენილია კართაგენში [21, გვ. 80-81, სურ. 606/607], ვინდონიზაში [25, გვ. 228, ტაბ. X/156, 470, 609], ათენის აგორაზე [28, გვ. 81, სურ. 4, 99]. დაცულია მაინცის ცენტრალურ მუზეუმში [26, გვ. 33, ტაბ. 28/1,2,3; 32/1, 2, 3, 14, 15] და ა.შ.

პარალელური მასალა, ქრაქის კეცისა და ლაკის ხარისხი საფუძველს გვაძლევს იგი დასავლეთ ევროპის რომელიმე საწარმოო ცენტრს დავუკავშიროთ.

მისი დათარიღებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია აღმოჩენის ადგილი, თანმხლები არქეოლოგიური მასალები (მათ შორის ნერონის (54-68 წწ.) მონეტა), რომელთა გათვალისწინების საფუძველზე აფსაროსის ქრაქის ფრაგმენტს ახ.წ. I ს-ის მეორე და მესამე მეოთხედით ვათარიღებთ.

ტიპი II. ჯგუფში განვიხილავთ პერგამულ ნაკეთობებს. ეს ცენტრი ერთი ტიპის ქრაქების ათი სახეობითაა წარმოდგენილი.

ა) ამ ქვეჯგუფში შედის ერთადერთი ქრაქი (ტაბ. I, 2). იგი თითქმის მთლიანია, აკლია ყურის ნაწილი, ფარაკი გვერდისაგან რგოლითაა გამოყოფილი და ჩაზნექილია. მასზე მოცემულია ფართოქუსლიანი ჭურჭელი - მაღალძირიანი, მომრგვალებულტანიანი, მაღალცილინდრულყელიანი სურა - პირი ოდნავ გადამლილი აქვს, მხრის არიდან ვერტიკალურად აზიდულია მაღალი ყური, რომელიც პირთან ახლოს მკვეთრ კუთხეს ქმნის. აქ მომრგვალებული, რელიეფური დანაძერნის არსებობა შეინიშნება. ჭურჭლის ტანი კანელურებით ყოფილა შემკული, როგორც ჩანს, იგი უნდა წარმოადგენდეს ვერცხლისა თუ მინის ჭურჭლის იმიტაციას. მის ფონზე გამოსახულია ხელ-შუბი პილუმი, რომელსაც კარგად ემჩნევა სამკუთხამოყვანილობის პირი და მრგვალი, ცილინდრისებრი მოყვანილობის ბოლო. საპატრუქესთან ფარაკის გვერდზე მოცემულია ორი ვოლუტისებრი ხვია.

ჭრაქის ფარაკზე მოცემულ გამოსახულებას უშუალო პარალელი არ ეძებნება. საერთოდ კი, ვოლუტებით გაფორმებული ჭრაქები ძალზედ ფართოდ ჩანს გავრცელებული. მაგალითად, ქერსონესში [12, გვ. 188-189. სურ. 40], ოლბიაში [14, გვ. 281-284], ათენის აგორაზე [29, გვ. 57, ტაბ. 45-46], სამოსის ჰერაიონზე [34, გვ. 58, ტაბ. 51], კარნინტუმში [18, გვ. 141-142, ტაბ. 18]. დაცულია მაინცისა [26, გვ. 36-42, ტაბ. 31-33] და ტრიერის [30, გვ. 35] მუზეუმებში. ფარაკებზე სხვადასხვა სცენაა მოცემული. ზოგიერთ მათგანზე ვოლუტები მკვეთრადაა გამოხატული, ზოგჯერ ზემოდანაა დაძერწილი. არის ასეთივე ფორმის ბრინჯაოს ჭრაქებიც [32, გვ. 7-145]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ ტიპის ჭრაქები დამახასიათებელია რომაული სამხედრო ბანაკებისათვის [33, გვ. 45-46]. ა. ჰეიმერლის განხილული აქვს მსგავსგამოსახულებიანი ნიმუშები. ერთ-ერთი კრატერადაა მიჩნეული, რომელსაც პერგამონის სანარმოო ცენტრს უკავშირებს და ახ.წ. I ს-ის მესამე მეოთხედით ათარიღებს [23, გვ. 53, ტაბ. V/183].

აფსაროსის ჭრაქს ახ.წ. I ს-ის მესამე მეოთხედს ვაკუთვნებთ. იგი აღმოჩნდა კარგად დათარიღებულ ფენაში (№2 კოშკში) ნითელლაკიან ჯამებს (ტიპი IV), კოჭობებსა (ტიპი XVII) და სხვა მასალებთან ერთად [4, გვ. 33-36]. აქვე იყო წარმოდგენილი რომაული ხანის სპილენძის მონეტაც.

მსგავსი ვოლუტებით გაფორმებული ჭრაქი აფსაროსში ადრეც აღმოჩნდა [19, გვ. 184, სურ. 10]. მას აქვს მომრგვალებული და კედელზე გადმოკეცილი გვერდები. ფარაკი ჩაზნექილია და გვერდებისაგან ორი წრიული ღარიტაა გამოყოფილი. ქუსლი მომრგვალებული, ოდნავ შიგნით შეწეულია. ჭრაქის ჩაზნექილ ფარაკზე მოცემულია ეროტიკული სცენა (ტაბ. I, 3).

მსგავსგამოსახულებიანი ჭრაქები საქართველოსა თუ ჩრდილო შავიზღვისპირეთის მასალებში არაა წარმოდგენილი. ფართოდ ჩანს გავრცელებული დასავლეთ ევროპაში. აღმოჩენილია ვინდონიზაში [25, გვ. 219, ტაბ.

VIII/422], დაცულია ტრიერისა [30, გვ. 85. ტაბ. 208-209] და ბრიტანეთის [17, გვ. 66-71, ტაბ. 69-73] მუზეუმებში. დაფიქსირებულია კართაგენშიც [21, გვ. 81].

შესაძლებელია ჩვენი ნიმუში აფსაროსში სწორედ ევროპიდან, ლეგიონების გადაადგილების დროს მოხვდა. მხედველობაში გვაქვს, ვესპასიანეს (69-79 წწ.) ზეობისას პანონიიდან ორი ლეგიონის XII Fulminata და XV Apolinaris კაპადოკიაში გადმოყვანა. ქრონოლოგიურად აღნიშნული ჭრაქი სწორედ ამ პერიოდით თარიღდება.

ბ) კიდევ ერთ ადრეულ ნიმუშს აკლია ფარაკის, გვერდისა და საპატრუქეს ნაწილი (ტაბ. I, 4). ფარაკი ჩაზნექილი, გვერდისაგან ორი წრიული ზოლიტაა გამოყოფილი. მასზე მოცემულია ადამიანის რელიეფური ფიგურა. მარცხენა ფეხი უკანაა მოქცეული, მარჯვენა მუხლში მოხრილი და წინ გადადგმული. მარცხენა ხელი წინ განვდილი, მარჯვენა უკან აქვს შემართული. ნაკვეთებისა და კიდურების განლაგების, გამოსახულების შესრულების მანერიდან გამომდინარე იგი თითქოს მზადაა, გაქცეულ მტერს ესროლოს შუბი. ჭრაქის ყური მარყუჟისებური, ერთღარიანია, გვერდები მომრგვალებული და ტანზე გადმოშლილი, ხოლო ქუსლი ბრტყელი და ოდნავ შიგნით შეწეული.

ჭრაქის ფარაკზე მოცემული ფიგურა სრულიად სამართლიანად მიჩნეულია მსუბუქად შეიარაღებული მეომრის ექსპრესიულ გამოსახულებად [3, გვ. 69].

რომაულ ხანაში ფარაკზე სხვადასხვა გამოსახულებების დატანა ფართოდ იყო გავრცელებული. მათზე უფრო ვრცლად სხვა ნიმუშების განხილვის დროს ვისაუბრებთ. რაც შეეხება აღნიშნულ ჭრაქზე მოცემულ გამოსახულებას, მას უშუალო პარალელი არ ეძებნება. ფორმით მსგავსი ჭრაქები ცნობილია როგორც ჩრდილო შავიზღვისპირეთის, ისე ანტიკური სამყაროს სხვა რიგი ძეგლებიდან.

გ) ყურადღებას იპყრობს მომდევნო ჭრაქი (ტაბ. I, 5), რომლის ჩაზნექილ ფარაკზე მოცემულია მცენარეული ორნამენტი, კერძოდ,

სტილიზებული გადაბმული პალმეტი, ცენტრში საზეთეთი. საპატრუქე ჩაზნექილია, გვერდები მომრგვალებული, ტანზე გადმოშლილი. ქუსლი ბრტყელი. ყური მარყუჟისებური, ერთღარიანი.

მცენარეული ორნამენტით შემკული ჭრაქები მრავლადაა წარმოდგენილი რომაული ხანის კულტურულ ფენებში. გარკვეულ მსგავსებას პოულობს მაინცის ცენტრალურ მუზეუმში დაცულ ჭრაქებთან, რომლებიც იმპორტულ ნაწარმადაა მიჩნეული [26, გვ. 44, სურ. 34/9]. ქ. თესალონიკში აღმოჩენილი მსგავსგამოსახულებიანი ჭრაქიც ახ.წ. II ს. დათარიღებული [27, გვ. 148-152, სურ. 60/3].

აფსაროსის ჭრაქის ფორმა, საზეთესა და საპატრუქეს მიმართება, კეცისა და ლაკის ხარისხი, აგრეთვე, მისი ახ.წ. I-II სს-ით დათარიღებულ ფენაში აღმოჩენა საფუძველს გვაძლევს ეს მონაპოვარი I ს-ის ბოლო - II ს-ის დასაწყისით დავათარილოთ.

დ) ამავე ჯგუფში ერთიანდება კიდევ ერთი ახალი მონაპოვარი (ტაბ. I, 6). აქვს ღია მოვარდისფრო, მოჩალისფრო კეცი. ყური მინიატურული, ერთღარიანი. საპატრუქეს ეტყობა გამოყენების კვალი (შებოლილია). სიგრძე 8,5 სმ, სიმაღლე 2,2 სმ. მომრგვალებულ-ჩაზნექილ ფარაკზე, მოცემულია ძალის გამოსახულება ნახტომ პოზაში (იქმნება შთაბეჭდილება, რომ იგი მსხვერპლს მისდევს).

აღნიშნული ჭრაქი საქართველოს არქეოლოგიურ მასალებში ჯერჯერობით ერთადერთია.

ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, კერძოდ, ქერსონესში აღმოჩენილი ჭრაქის ფარაკზე ლომი, ძირზე კი დამლა, მარჯვენა ფეხის ანაბეჭდია მოცემული. გაერთიანებულია მცირეაზიურ, პერგამულ ჯგუფში [15, გვ. 162. სურ. 4].

დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის თანადროულ ძეგლებზე გვხვდება ჭრაქები, რომელთა ფარაკზე ძალლი, ერთდროულად მონადირე და ძალლი, ან კიდევ სხვა სიუჟეტებია მოცემული [26, გვ. 32. ტაბ. 27/18; 30, გვ. 45; 25, გვ. 39, ტაბ. XIII/506].

ა. ჰეიმერლი თავის ნაშრომში „რომაული ხანის ჭრაქები პერგამონიდან“ გაიხილავს როგორც იმპორტულ, ისე ადგილობრივ ჭრაქებს. ერთ-ერთ პერგამული წარმომავლობის ჭრაქზე ძალლია გამოსახული. თარიღდება ახ.წ. I ს-ის მეორე ნახევარით, II ს-ის პირველი ნახევარით [23, გვ. 125, ტაბ. 8/337].

გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილ ცალს თანმხლები მასალების მიხედვით ახ.წ. I ს-ის ბოლო, II ს-ით ვათარილებთ.

ე) ამ სახეობის ჭრაქის გვერდები შემკულია ექვს-ექვსი რელიეფურ-სფეროსებური მოზრდილი, მრგვალი მარცვლისებური გამოსახულებებით (ტაბ. I, 7).

ამ გამოსახულებასაც უშუალო პარალელი არ ეძებნება. ჭრაქი ფორმისა და კეცის მიხედვით ძალზე ჰგავს ჩვენს მიერ გამოყოფილ გ ქვეტიპის ჭრაქს. აქვე შეიძლება გავაერთიანოთ კიდევ ერთი ნიმუშიც (გ. ა. 1999. 1881).

ვ) ამ სახეობაში ექვევა ჭრაქის გვერდისა და ფარაკის ფრაგმენტი (ტაბ. I, 8). ჩაზნექილი ფარაკის შემორჩენილ ნაწილზე მოცემულია ორი ადამიანის ფიგურა. მათი ურთიერთმართების საკითხის გარკვევა ფრაგმენტულობის გამო ძნელდება.

როგორც ცნობილია, წითელლაკიან ჭრაქებზე, განსაკუთრებით რომაულ ხანაში, ფართოდ იყო გავრცელებული ფარაკზე სხვადასხვა გამოსახულებების დატანა. ესენია: მეომარი (გლადიატორი), მწყემსი, ცხოველი, ერთდროულად ადამიანისა და ცხოველის გამოსახულება, მითოლოგიური თუ ეროტიკული სცენა და სხვ., რომლებიც ქრონოლოგიურად ახ. წ. I-III სს-ით თარიღდება.

აფსაროსში აღმოჩენილი ჭრაქის ფრაგმენტი ახ.წ. I ს-ის ბოლო - II ს-ის ნაწარმად მიგვაჩნია.

ზ) წარმოდგენილია ჭრაქის გვერდის ფრაგმენტი, რომელზეც მოცემულია პატარა-პატარა მძივების მსგავსი სამი რიგი (ტაბ. I, 9).

ჩვენი ნიმუში გარკვეულწილად ემსგავსება ათენის აგორაზე აღმოჩენილ ჭრაქს. ჰ. რობინზონი მას ახ.წ. III ს-ის შუა ხანებით ათარი-

ლებს [29, გვ. 101, ტაბ. 46]. ასევე საინტერესოა თესალონიკის წრაქიც. ფარაკზე ცხოველთა ბრძოლის სცენაა მოცემული, გვერდები კი აფსაროსის წრაქის მსგავსადაა გაფორმებული [27, გვ. 148-152, სურ. 160].

თანმხლები მასალების (ვინოყეულიანი თუ ყელნიბოიანი ამფორების ფრაგმენტები, სინოპური ლუთერიის თუ სხვა) მიხედვით აღნიშნული წრაქი ახ.წ. II ს-ით თარიღდება.

თ) მოცემული გვაქვს წრაქის ფარაკის, გვერდისა და ყურის ფრაგმენტი (ტაბ. II, 1). ფარაკსა და გვერდზე დატანილია მცენარეული ორნამენტი. მისი ფრაგმენტულობის გამო ძნელდება ზუსტი გამოსახულების დაჭერა.

კეცის მიხედვით ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი წრაქების მსგავსია. საინტერესოა ის გარემოება, რომ ლაკის ხარისხით ძალზედ ჰგავს ნითელლაკიანი კერამიკის იმ ტიპის ჭურჭლებს, რომლებიც მინაძერწებითაა გაფორმებული (ტიპი IV). ისინი ახ.წ. I-II სს-ით თარიღდებიან და პერგამონის საწარმოო ცენტრს უკავშირდებიან [4, გვ. 34-35]. ცნობილია, რომ ერთი და იგივე ცენტრი აწარმოებდა როგორც ნითელლაკიან კერამიკას (სუფრის ჭურჭელს), ისე წრაქებსაც [15, გვ. 160-161]. ამავე პერიოდისაა თანმხლები არქეოლოგიური მასალაც.

ი) არის კიდევ ერთი სახეობის წრაქი, რომლის ფარაკი რელიეფური დეკორით გაფორმებული და ვოლუტისებური ხვიებით ყოფილა დაბოლოებული (ტაბ. II, 2).

როგორც ზემოთაც გვქონდა საუბარი, მსგავსვოლუტებიანი წრაქები ახ.წ. I ს-ის მესამე მეოთხედით და II ს-ით თარიღდებიან. ამ წრაქის ზომები კი ცოტათი განსხვავებულია. ვოლუტებიც შედარებით ნაკლებადაა შესამჩნევი და უფრო დიდი ზომისაა.

ის აღმოჩნდა აბანოს ერთ-ერთი კედლის ნაშთის დონეზე, რომელიც სტრატოგრაფიულად უძველესი ჩანს და ახ.წ. II-III სს-ით თარიღდება.

კ) წრაქის ფარაკის, ტანისა და საპატრუქეს ნაწილი (ტაბ. II, 3). ფარაკი ჩაზნექილია, გვერდები მომრგვალებული. აქვს ჩიბუხის

მოყვანილობის საპატრუქე მილი. ფარაკსა და საპატრუქეს შორის ორი პატარა კოპია მოცემული. იგი გარკვეულ მსგავსებას პოულობს ბიჭვინთისა [9, გვ. 216] და ჩრდილო შავიზღვისპირეთის [12, გვ. 192] მასალებთან. ყველგან ისინი ახ.წ. III ს-ით თარიღდებიან.

აფსაროსის კულტურული ფენა, სადაც ეს წრაქი აღმოჩნდა II-III სს-ითაა დათარიღებული.

გვხვდება წრაქის სხვა ფრაგმენტებიც, რომლებიც კეცის, ლაკის ხარისხით, საერთო იერთა თუ მოყვანილობით ისინი ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი წრაქების მსგავსია.

ტიპი III. ამ ჯგუფში სამოსური ნაკეთობები ექცევიან. ჩვენს ხელთაა ორი წრაქი და ერთი სასანთლე.

ა) წრაქის ფარაკის ფრაგმენტი (ტაბ. II, 4). ვფიქრობთ, მასზე ეროტია გამოსახული, რომლის მოხრილი, ზემოთკენ ანეული მარცხენა ხელი თითქოს რაღაცას ეყრდნობა, მარჯვენა კი გაშლილი აქვს. თავი ოდნავ მარჯვნივ მიბრუნებული. საზეთე მოთავსებულია მარცხენა ხელთან. ეროტი ოდნავ მარცხნივ ჩანს გადახრილი.

ეროსი (ეროს, ეროტოს), რომაელთა ამორი (ამური), კუპიდონი, ოქროს ფრთოსანი ლამაზი ბიჭუნა, სიყვარულის ძველი ღვთაება, სამყაროს სანყისი, ბუნების შემოქმედებითი ღმერთია. იგი მშვილდ-კაპარჭით აღჭურვილი ბავშვის სახით აღიქმებოდა, რომელიც ყველა სფეროში აღწევს. მისგან დაუჭრელი არცერთი ცოცხალი არსება არ რჩება დედამინაზე, ცაში, ზღვაში და ქვესკნელში. მისი კულტი განსაკუთრებით ძლიერი იყო თესპიაში, ათენში, კრეტაზე, სამოსზე, მეგარაში და ა.შ. ხელოვნებაში ალბათ ასე ხშირად არავინ უხატავთ. მისი ატრიბუტებია მშვილდ-ისარი, კაპარჭი, ჩირალდანი [2, გვ. 176-177].

მსგავსგამოსახულებიანი წრაქი საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერჯერობით ერთადერთია. სხვაგან ფართოდ ჩანს გავრცელებული. ზოგიერთზე ერთდროულად ორი ეროტია მოცემული [20, გვ. 356-358. ტაბ. 23/241]. აღმოჩენილია ჩრდილო შავიზღვის-

ბარქთში, კერძოდ, ქერსონესში [13, გვ. B477-478; 12, გვ. 81, სურ. 49], ათენის აგორაზე [28, გვ. 14-116, სურ. 16, 17], ტარსუსის [22, გვ. 132], კართაგენის [21, გვ. 81, ტაბ. 936], პერგამონის [23, გვ. 57-61], ვინდონიზას [25, გვ. 219, ტაბ. V/22], კარნინტუმის [18, გვ. 356-358] და სხვა ძეგლთა კულტურულ ფენებში, სადაც ისინი ახ.წ. I ს-ის ბოლო - II ს-ის პირველი ნახევრით თარიღდებიან.

აფსაროსის ქრაქის ფრაგმენტი ციხის გარე ტერიტორიაზე აღმოჩნდა. კულტურულ ფენაში აღნიშნულთან ერთად წარმოდგენილი იყო კაპადოკიის კესარიაში მოჭრილი სერონის ტემიდრაქმა, რომლის რევერსზე ექვტორიას ფიგურაა მოცემული. ამ ტიპის მონეტები, როგორც ჩანს, კორბულონის არმენიაში ლაშქრობასთან დაკავშირებით 58-60 წწ-შია გამოშვებული [5]. აქვე იყო ნითელაკიანი ჯამის პირის ფრაგმენტები რელიეფური მინაძერწებით (ტიპი IV) და სხვა ახ. წ. I ს მასალა [4, გვ. 62-63, სურ. 44]. მოკლედ, ეროტიკისგამოსახულებიანი ქრაქი ახ.წ. I ს მეორე-მესამე მეოთხედით თარიღდება.

ბ) თითქმის მთლიანი ქრაქია (ტაბ. II, 5), აკლია ყურის ნაწილი, რომელიც გვერდზე ყოფილა დაძვრნილი. გვერდები მომრგვალებული, ფარაკი ჩაზნექილი - ცენტრში საზეთეთი. ქუსლი არაა გამოყოფილი, ოდნავ შიგნით შეწეული.

მოყვანილობით მსგავსია ქერსონესში აღმოჩენილი ქრაქისა, რომელიც სამოსის საწარმოო ცენტრის ნაწარმადაა მიჩნეული და ახ.წ. II ს-ით თარიღდება [15, გვ. 161, სურ. 3]. თანხლები მასალები (მინის სანელსაცხებლის, ვინროყელიანი ამფორისა და სხვ.) საშუალებას გვაძლევს აღნიშნული ქრაქი ახ.წ. II ს-ით დავათარილოთ.

გ) ფართო თევზისებრი ჭურჭელი, რომელიც პირობითად სასანთლედ გვაქვს მიჩნეული (ტაბ. II, 6). კონუსურად ძირშედრეკილი, ჩელში გამოყვანილი. მაღალ, მრგვალგანივკეთიან ღეროს ბოლოში თავი და გვერდი მოტეხილია. გარე და შიდა ზედაპირზე ნითელი ლაკის ხარჩენები აქვს.

აღნიშნულ ნივთს ნითელაკიან კერამიკასთან დაკავშირებულ ჩვენთვის ხელმისაწვდომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ანალოგი არ ეძებნება. კეცისა და ლაკის ხარისხის მიხედვით იგი სამოსური ნაწარმი უნდა იყოს. აბანოების უბნის ახ.წ. II-III სს-ის კულტურულ ფენებში აღმოჩენის გამო მის სავარაუდო თარიღად ეს პერიოდი მიგვაჩნია.

ტიპი IV. ერთიანდება სრულიად განსხვავებული ფორმისა და კეცის ქრაქი (ტაბ. II, 7), რომელიც ერთადერთი ეგზემპლარითაა წარმოდგენილი. ყური ნაკლულია. იქვე დატანილია პატარა ორმაგი ოვი. ფარაკი გვერდებისაგან გამოყოფილია და შემკულია წყვილი გულისებრი ღარით, რომლებიც შებოლილ საპატრუქესთან ეოლუტებით ბოლოვდება. ბრტყელი ქუსლი ფოთლის თუ გულის მოყვანილობის ღარითაა შემკული. ნითელი მდარე ხარისხის მქრქალი ლაკი აქა-იქ ემჩნევა.

იგი გარკვეულ მსგავსებას პოულობს ქ. მაინციის ცენტრალურ მუზეუმში დაცულ ქრაქთან, რომელიც მიჩნეულია ეგვიპტის ერთ-ერთ საწარმოო ცენტრის ნაწარმად [26, გვ. 48, ტაბ. 38/1]. ასეთივე ქრაქი წარმოდგენილია ტიუბინგიის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ინსტიტუტის ანტიკური ხანის თიხის ქრაქების კოლექციაში. იგი ალექსანდრიის საწარმოო ცენტრის ნაწარმადაა განსაზღვრული და ახ.წ. III ს-ით თარიღდება [20, გვ. 363, ტაბ. 26/261].

აფსაროსის ნიმუში შიდა ციხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში (83-ე კვ.), ახ.წ. II-III სს-ის მასალებთან ერთად აღმოჩნდა.

ტიპი V. ერთადერთი ეგზემპლარია აღმოჩენილი (ტაბ. II, 8). ფარაკი წრისებურად, მკვეთრად ჩაღრმავებული. გვერდები ფარაკისაგან გამოყოფილია მკვეთრი რელიეფური ნიბოთი, რომელიც წრისებური მოყვანილობისაა და გაგრძელებულია საპატრუქე მილის ზედა მონაკვეთზე. ქრაქის გვერდების საპირისპირო მხარეს დაძვრნილია წყვილი შვერილი. ტანი თითქმის სწორკედლიანია, ძირი სადა, ბრტყელი. საქართველოს ტერიტორიაზე მსგავსი ნიმუში არაა აღმოჩენილი.

ამ ტიპის ქრაქები საკმაო რაოდენობითაა გავრცელებული დასავლეთ ევროპაში. მაგალითად, მსგავსი ქრაქები გერმანიაში, კერძოდ კი, ტრიერის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული. ისინი ცნობილია მკვეთრი განათებით. მიჩნეულია კიოლნის პროდუქციად [30, გვ. 120]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ისინი ჯერ კიდევ ელინისტურ ხანაში ფართოდ გავრცელებული ატიკური ქრაქების მიბაძვით მზადდებოდა (როგორც თიხის, ისე ბრინჯაოს) [31, გვ. 89].

ჩვენი ქრაქი შეესაბამება ლიოშკეს კლასიფიკაციის IX-X ტიპს. მსგავსი ფორმის ქრაქები თავდაპირველად ჩრდილო იტალიაში (აკვილეა) კეთდებოდა. მათ ამზადებდნენ, აგრეთვე, გალიაში, გერმანიაში, ვინდონიაში და ა.შ. [25, გვ. 257, ტაბ. 11]. აღმოჩენილია პანონიაში [24, გვ. 260-265, ტაბ. XVIII], კარნინტუმში [18, გვ. 180-183, ტაბ. 28], დაცულია ქ. მაინცის მუზეუმში [26, გვ. 65-66, ტაბ. 52-53]. ა. ჰეიმერლი ასეთ ქრაქებს პერგამონში ჩრდილო იტალიიდან შემოტანილად მიიჩნევს [23, გვ. 62, ტაბ. 22]. არაა გამორიცხული, რომ ზემოთ აღნიშნული ქრაქების მსგავსად, აფსაროსში ესეც ევროპიდან იყოს მოხვედრილი ახ.წ. I-II სს-ში.

ტიპი VI. ქრაქის ჩაზნექილ ფარაკზე გამოსახულია მრგვალი კონტურის მქონე პალმეტის სტილიზებული გამოსახულება (ტაბ. II, 9). მას გარშემო წყვილი რელიეფური რგოლების ორი ურთიერთმომორებული რიგი უვლის. საპატრუქებზე თითქოს ვოლუტისებური გამოსახულებები უნდა ყოფილიყო მოცემული. ქრაქი თავისი გაფორმებითა და მოყვანილობით ერთობ საინტერესოა.

ამ ქრაქს პირდაპირი ანალოგი არ ეძებნება. გარკვეულ მსგავსებას პოულობს ქერსონესის [12, გვ. 188, სურ. 40], ათენის აგორასა [29, გვ. 110, ტაბ. 46] თუ ბულგარეთში, კერძოდ, ადგილ რადომირში [16, გვ. 26-37, სურ. 20] აღმოჩენილ ნიმუშებთან. საინტერესოა ქ. სამსუნის მუზეუმში გამოფენილი რომაული ხანის ერთ-ერთი ქრაქიც, რომელიც ჩვენ ნიმუშს ემსგავსება. აფსაროსის ქრაქს ახ.წ. II-III სს-ით ვათარილებთ.

როგორც ვნახეთ, გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი ქრაქები ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ახ.წ. I-III სს-ს განეკუთვნებიან. უმრავლესობას პერგამონის ნაკეთობანი შეადგენენ. გვხვდება სამოსის საწარმოო ცენტრის ერთეული ნიმუშებიც. ბოლო დროს თავი იჩინა დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის პროდუქციამაც. სხვათა საწარმოო ცენტრის ზუსტი განსაზღვრა ჯერჯერობით გარკვეულ სიძნელებთან არის დაკავშირებული.

ლიტერატურა

1. **გამყრელიძე გ.** ნავთობის ტრანსპორტირების შესახებ ფასის-ფოთში (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით), ძიებანი, დამატებანი, IV, (ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები), თბ., 2001, გვ. 26-30.
2. **გელოვანი ა.** მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1983.
3. **გძელიშვილი ი., ხახუტაიშვილი დ.** რკინის ნარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროსში, სდსპ, I, თბ., 1964, გვ. 59-96.
4. **ებრალიძე ტ.** სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი გვიანელინისტურსა და რომაულ ხანაში (სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი იმპორტული კერამიკის მიხედვით), გონიო-აფსაროსი VI, ბათ., 2006.
5. **ვარშალომიძე ი.** სამონეტო მიმოქცევა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ახ.წ. I საუკუნიდან 1453 წლამდე (საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი), თბ., 2001.
6. **ზაქარაია პ., ლომოური ნ., ლექვინაძე ვ., გვინჩიძე გ.** ციხეგოჯი - ნოქალაქევი, თბ., 1984.
7. **კახიძე ა., მამულაძე შ.** აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.
8. **კაჭარავა დ.** გიენოსი ანტიკურ ხანაში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1972.
9. **კილურაძე ნ.** ქრაქები ბიჭვინტის ნაქალაქარიდან, დიდი პიტიუნტი II, თბ., 1977, გვ. 211-222.

10. ლიჩელი ვ. ძველი ვანი, სამეურნეო უბანი, თბ., 1972.
11. შამულაძე შ., ხალვაში მ., ასლანიშვილი ლ. აფსაროსის რომაული გარნიზონები, კავკასიის მაცნე 2, თბ., გვ. 91-95.
12. Белов Г. Д., Стржелецкий С. Ф., Якобсон А. Л. Квартал XVIII (раск. 1941, 1947, 1948 гг), МИА 34, М-Л., 1953. с. 160-237.
13. Вольдгауэр О. Атичные глиняные светильники, СПб., 1914.
14. Иофа Т. И. Краснолаковые светильники. – Ольвия, Теменос и Агора, М-Л., 1964, с. 281-284.
15. Кадеев В. И. Импортные светильники из Херсонеса, СА, № 3. 1969, с. 159-171.
16. Любенова В. Античен производствен и търговски център край Радомир (предварително съобщение), Археология 3, София., 1985. с. 26-37.
17. A Catalogue of the Lamps in the British Museum, I. Greek, Hellenistik, and Early Roman pottery lamps, London, 1914.
18. Alram-Stern, E. Die Römischen Lampen aus Carnuntum. Der Römische Limes in Osterreich. Heft 35, Verlag der Osterreichischen akademie der Wissenschaften, Wien, 1989.
19. Braund D. Georgia in Antiquity, Oxsford, 1994.
20. Carn-Klaiber E-M. Die Antiken Tonlampen Des Archaeologischen Instituts der Universität Tübingen, Band II, 1977.
21. Deneauve J. Lampes de Carthage, VIIe, Paris, 1969.
22. Goldman H. Excavations at Gozlu Kule.- Tarsus I. The Hellenistic and Roman periods, 1950.
23. Heimerl A. Die Römischen lampen aus Pergamon, Berlin/New York, 2001.
24. Ivanyi D. Die Pannonischen lampen, Budapest, 1935.
25. Loeschke S. Lampen aus Vindonissa, Zürich, 1919.
26. Menzel H. Antike Lampen im Römisch-Germanischen zentralmuseum zu Mainz, Mainz, 1954.
27. Οδηγός της έκθεσης: Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια, Αθήνα, 1986
28. Peetzweig J. Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora VII, Princeton (New-Jersey), 1961.
29. Robinson H. S. Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora V, 1959.
30. Römische Lampen und Leuchter. Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums Trier, Trier, 1997.
31. Scheibler J. Griechische Lampen. Kerameikos Ergebnisse der Ausgrabungen XI, Berlin, 1976.
32. Szentleky T. Ancient Lamps, Akademia Kiado, Budapest, 1969.
33. Tomasevic T. Die Keramik der XIII Legion aus Vindonissa, Vindonissa, 1970.
34. Werner Techau. Griechische Keramik im Samischen Heraion, Athenische Abteilung, Band LIII, Athen, 1928.
35. Walters H. S. Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum, Oxford, 1914.
36. Wiegand T, Schrader H. Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in der Jaren 1895-1898, Berlin, 1904.

ოქროს ფალერა „გონიოს განძიდან“

გონიოს განძი მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივ საინტერესო ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლია. გონიოს განძში შემავალ მრავალფეროვან ნივთებს შორის ინტერესს იწვევს ოქროს გარსაკრავი ცხოველთა ბრძოლის სცენით, რომელიც უნიკალობით გამოირჩევა.

გარსაკრავი მრგვალი ფორმის ფირფიტაა, რომლის ჩარჩოში შემდეგი სცენაა გამოსახული: კატისებრი მტაცებელი თავს ესხმის ჯიხვისებურ ცხოველს. პირველი ფიგურა ინკრუსტირებულია ბუდეებში ჩასმული მწვანე და წითელი პასტით. მარცხენა წინა ფეხი ტალღისებურადაა დაკუნთული და ბრჭყალებით მთავრდება. მარჯვენა ფეხზე, ოთხკუთხა ჩარჩოში წითელი პასტაა ჩასმული; თვალებიც პასტითაა ინკრუსტირებული. ჯიხვისებური ცხოველის ზურგი, ასევე ორიგადაა ინკრუსტირებული, ხოლო დანარჩენი ნაწილები - მუცელი, ფეხები, კისერი ქიცვისებრი ორნამენტითაა შემკული. რქები დაღარულია და წითელი ფერის ინკრუსტაციით მთავრდება. დრუნჩი ლომის დრუნჩს წააგავს. ენა სტილიზებული ლოტოსის ყვავილითაა გადმოცემული, ხოლო ჩლიქები პასტის ინკრუსტირებული ფოთლისებური ბუდეებით. კუდი რელიეფურია და უკანა მარჯვენა ფეხზეა დახვეული (ტაბ. I). გარსაკრავის დმ - 13,5 სმ [3, გვ. 12-13, ტაბ. XVII-XVIII].

მკვლევართა აზრით, ზემოთ აღწერილი გარსაკრავი, ძვ.წ. I - ახ.წ. II სს-ის პოლიქრომიულ ცხოველსახოვან სტილის ძეგლთა წრეს განეკუთვნება. მათივე განმარტებით, გამოსახულებათა სტილისტური ნიშნები დამახასიათებელია დონისპირეთის ძეგლებისათვის, რომელთა სანარმოო ცენტრად ბოსფორის სამეფოს სახელოსნოებია მიჩნეული [3, გვ. 26] თუმცა სამკაულთა პოლიქრომიული სტილი და ამგვარი გამოსახულებანი არც რომაული სამყაროსათვის იყო უცხო. რომაულ ბარელიეფებზე, ფარებზე, ოქრომჭედლობის

ზოგიერთ ნიმუშებზე თუ გემებზე ხშირად ვხვდებით ზემოთ აღნიშნულ სცენებს [8, გვ. 482; 10, გვ. 45].

ამგვარი სიუჟეტიანი გარსაკრავები უპირატესად რომაულ სამხედრო შენაერთებს უკავშირდება და ფალერადაა მიჩნეული [8, გვ. 485]. ფალერა - "Fhalerae" ლათინური სიტყვაა და ჯილდოს ნიშნავს. ფალერა რომის რესპუბლიკის დროს მხედართა წოდება იყო. ძვ.წ. II ს-დან სამხედრო ჯილდოებია. ფალერებს ძირითადად შეადგენდნენ სამკაულები - გემიანი ბეჭდები, ბალთები, სამაჯურები; იარაღი და ლითონის ოვალური თუ მრგვალი ფორმის ნივთები - მახვილები, თასები, სასმისები და სხვა. რომის იმპერიის ეპოქაში ფალერებით აჯილდოებდნენ არა მარტო ცალკეულ ლეგიონერებსა და სამხედრო ქვედანაყოფებს, არამედ დაქირავებულ მეომრებს და პრორომაული ორიენტაციის „ბარბაროსული“ სამყაროს მმართველებსაც [6, გვ. 597].

ისმის კითხვა: რა არხებით და როგორი გზით უნდა მოხვედრილიყო აღწერილი ნივთი გონიოს განძში, რომელიც სპეციალისტთა აზრით, ახ.წ. I საუკუნეების საქართველოს მმართველი საზოგადოების წრეს ეკუთვნოდა [3, გვ. 27].

ეჭვს იწვევს ამ ნივთის სამხედრო ნადავლად მიჩნევა, ვინაიდან ის საკმაოდ ძვირადღირებული იყო, რაც უთუოდ რჩეული და მდიდრულად აღჭურვილი რომაულ სამხედრო შენაერთებთან ადგილობრივი მოსახლეობის ფართო მასშტაბიან ბრძოლას გულისხმობდა, მაგრამ არათუ ამგვარი დაპირისპირება, არამედ მათ შორის რიგითი სამხედრო კონფლიქტიც კი წერილობითი წყაროებით არ დასტურდება. კიდევ მეტი, ასეთი დაპირისპირების „აპრიორი“-ს წარმოდგენაც შეუძლებელია, რადგან კოლხეთში ამ დროის ცენტრალიზებული ხელისუფლება მომლელი ჩანს და იგი ცალკეულ ადმინისტრაციულ ერთეულებად დაქუცმაცებული. შესაბამისად, ერთი-

ანი, ორგანიზებული ლაშქრის არსებობაც გამოირიცხება.

ვფიქრობთ, აღნიშნული ნივთი, ადგილობრივ წარჩინებულებსა და გონიოში დისლოცირებული რომაული სამხედრო შენაერთების [5, გვ. 35-38] ადმინისტრაციას შორის გარკვეული სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობის მიმანიშნებელი უნდა იყოს.

ამგვარი ხასიათის ნივთებით რომაული ადმინისტრაცია, თავის სამსახურში მყოფ ადგილობრივ წარჩინებულ პირებსა თუ მათ მეთაურებს აჯილდოებდა. მაგალითად, ტაციტუსის ცნობით, რომაელებმა მრისხანე „ბარბაროსული“ ტომის ბელადებს საჩუქრად ვერცხლის ძვირფასი ლარნაკები მიართვეს [Tac., Ann., V, 31]. ანალოგიური სურათი ჩანს ახ.წ. I ს. ბოსფორის მმართველებსა და ტავრიდის რომაულ საოკუპაციო სამხედრო შენაერთებს შორის [7, გვ. 64]. აღსანიშნავია ისიც, რომ სამხრეთ გერმანიაში, სოფ. ჰობთან აღმოჩენილ ახ.წ. I ს-ის ვერცხლის კანთაროსზე მისი მფლობელის „სილიუს“-ის სახელია ამოჭრილი [9, გვ. 164]. ტაციტუსის თხზულებიდან ცნობილია, რომ ახ.წ. 14-21 წწ. სამხრეთ გერმანიას გაიუს სილიუსი მართავდა [Tac., Ann., I, 25]. აქედან გამომდინარე, მკვლევარები სამართლიანად ასკენიან, რომ ვერცხლის კანთაროსი გაიუს სილიუსმა გერმანელთა ბელადს უსახსოვრა ნიშნად განუული დახმარებისათვის [7, გვ. 164].

ნიშანდობლივია, რომ იმავე ტაციტუსის ცნობით, რომაელებმა სედოხეზების მეფეს, ანიკეტის გადმოცემისათვის ჯილდო შესთავაზეს [Tac., Hist., III, 48]. სწორედ, გონიოელი დიდებულისათვის განკუთვნილ ჯილდოს შეადგენდა ზემოთ აღწერილი „გარსაკრავი“.

როგორც ჩანს, რომაელები არც თუ იშვიათად მიმართავდნენ პერიფერიული ქვეყნების მეთაურების, „ბარბაროსული“ ტომების ბელადებისა თუ წარჩინებულთა მოსყიდვის პოლიტიკას, რომელიც რომის იმპერიის დიპლომატიის აუცილებელ ინსტრუმენტს წარმოადგენდა. რომაელები იმპერიის საზღვრებს არა მარტო სამხედრო ძალით, არამედ მოქნილი დიპლომატიური ხერხებით აფართოებდნენ. იმპერიის მთელ პერიმეტრზე განსახლებულ ზოგიერთ ხალხებს ტრადიციულად ადაგილობრივი მეფეები განაგებდნენ და დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ. რომი დიპლომატიურ ძალისხმევას არ იშურებდა, რათა ამ მიმართვლებთან მეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინა, რამდენადაც იმპერიის წარმატებები ზოგჯერ მათზე იყო დამოკიდებული [4, გვ. 34].

სასურველი მიზნების მაღწევისათვის, რომაელები დიპლომატიის სხვადასხვა მეთოდებს მიმართავდნენ: დაშინების, იძულების, შანტაჟის, მოსყიდვის, ზოგჯერ კი პროდუქციის ურთიერთგაცვლის ელემენტებსაც. ამგვარი პრაქტიკა ჯერ კიდევ ძვ.წ. I ს-ის შუა ხანებში დამკვიდრდა, ხოლო იმპერიის ხანაში გახშირდა.

რომის დიპლომატიის ზემოთ ჩამოთვლილი მეთოდებიდან ზოგიერთი მათგანი კოლხეთშიც დასტურდება. ერთ-ერთი კოლხური ტომის - სედოხეზების მეფის მოსყიდვასთან დაკავშირებით, ჩვენ უკვე ვახსენეთ. გარდა ამისა, რომაელებსა და კოლხებს შორის პროდუქციის ურთიერთგაცვლის პროცესს ჰქონდა ადგილი. ეს ფაქტი გარკვეულწილად წერილობით წყაროებსა და არქეოლოგიურ მასალებშია ასახული. პლინიუს უფროსის ცნობით, დიოსკურიაში ქვეყნის ჰინტერლანდიდან 300 ტომის წარმომადგენელი იყრიდა სავაჭროდ თავს [Plin., NH., VI, 15]. სტრაბონი გადმოგვცემს, რომ ისინი სანაპიროზე მარილის საყიდლად ჩამოდიოდნენ [Strabo, XI, 5, 6]. კოლხეთის მოთხოვნილება მარილზე, ვაჭრებს საშუალებას აძლევდათ ეს იაფფასიანი პროდუქტი მონებზე, ხე-ტყეზე და სხვა პროდუქტზე გაეცვალათ.

ვფიქრობთ, კოლხეთის სანაპიროზე დისლოცირებული რომაული სამხედრო შენაერთებიც იგივე ოპერაციით უნდა ყოფილიყვნენ დაკავებულნი, რაც არქეოლოგიური მასალებითაც დასტურდება. პიტიუნტის, აფსაროსისა და სებასტოპოლისის კასტელუმების ტერიტორიაზე საკმაოდ მრავლადაა წარმოდგენილი ადგილობრივი კერამიკა, ხოლო ქვეყნის შიდა თუ მთიან ზოლში რომაული სამყაროს სხვადასხვა ცენტრების ნანარმთა მთელი სერია [1, გვ. 171].

რომაული საჯარისო ნაწილები აკონტროლებდნენ კოლხეთსა და პონტოსპირეთის,

ასევე ხმელთაშუაზღვისპირეთის სამყაროს შორის სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებს. ვაჭრობაზე კონტროლი და სავაჭრო პრივილეგიების გაცემა ძველთაგანვე რომის დიპლომატიის და საერთოდ რომაული იმპერიალიზმის ინსტრუმენტი იყო [11, გვ. 94].

ზემოთ აღნიშნულ მეთოდებს რომაელები მოგვიანებითაც იყენებდნენ. პროკოფი კესარიელის ცნობით, როდესაც რომაელები გარე სამყაროსთან ლაზების სავაჭრო ურთიერთობებში უხეში ფორმებით ჩაერვივნენ, კოლხები რომისადმი მტრულად განწყობნენ და ირანელებს დაუკავშირდნენ [PC., BP., II, 15. 9-12].

რომაელები სამხედრო ძალის პარალელურად, მოქნილი დიპლომატიის გზით კოლხეთის შიდა რეგიონებსაც აკონტროლებდნენ. იდეალურ შემთხვევაში რომაული სამხედრო შენაერთები თანამშრომლობდნენ რომაელთა მიერ დანიშნულ ადგილობრივ „მეფეებთან“ თუ წარჩინებულებთან. ეს კონტაქტები კი ორივე მხარისათვის სასარგებლო იყო.

ჩვენ არავითარი მონაცემები არ გავგაჩინია იმის შესახებ თუ რა დამსახურებისათვის ერგო გონიოელ დიდებულს აღნიშნული რომაული ფალერა. ამიტომაც მხოლოდ ზოგადი შენიშვნებით შემოვიფარგლებით. არ არის გამორიცხული, რომ ამ ნივთის მფლობელი რომაელთა სამხედრო კამპანიების აქტიური მონაწილე ყოფილიყო. ძველი ავტორების ცნობებით, რომაელთა სამხედრო ოპერაციებში ხომ იმპერიისადმი დაქვემდებარებული სხვადასხვა ქვეყნის საჯარისო შენაერთებიც ხშირად მონაწილეობენ. მაგალითად, ფლავიუს არიანეს მიხედვით ალანთა წინააღმდეგ დარაზმული რომაული არმიის შემადგენლობაში კოლხებიც ფიგურირებენ [Arr., tact., 7; 2., gv. 41]. შესაძლოა, გონიოელ დიდებულს და მისადმი დამოკიდებულ ხალხსა თუ რაზმს პონტო-კავკასიის სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის დასავლეთის მონაკვეთის უსაფრთხოება ევალეზოდან იბერიისაგან. ყოველ შემთხვევაში, მათ შორის რაღაც გარკვეული სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი არსებობდა ტაციტუსის მიერ მინიშნებული „იუს militarium~ სახით [Tac., Ann., II, 62], ვფიქრობთ ეს კავშირი ურთიერთსარგებლობის პრინციპებს ეფუძნებოდა. კერძოდ, მკვიდრი მოსახ-

ლეობა იყო არა მარტო რომაული პოლიტიკის მხარდამჭერი და გამტარებელი, არამედ გარნიზონების შევსების წყარო. თავის მხრივ კი რომაული სამხედრო შენაერთები ერთგვარ მასტაბილიზირებელ როლს ასრულებდნენ მათ გარემომცველ სამყაროში. გარდა ამისა, მათივე მეშვეობით ვრცელდებოდა შიდა თუ მთიან ზოლში რომაული კულტურის ელემენტები და იმპორტული პროდუქცია.

ამრიგად, გონიოს განძში შემავალი ოქროს გარსაკრავი რომაულ ჯილდოს წარმოადგენდა, რომელიც გონიოელ დიდებულებს ებოძა რომის იმპერიის მესვეურთაგან, მისი პრო-რომაული ორიენტაციისა თუ რომაელთა სამხედრო კამპანიებში მონაწილეობისათვის.

ლიტერატურა

1. თოდუა თ. რომაული სამყარო და კოლხეთი, თბ., 2003.
2. თოდუა თ. არიანეს „Εχτασις κατ Αλανας“-ის ერთი ცნობის განმარტებისათვის, ძველი ისტორია, V, თბ., 2004, გვ. 40-49.
3. ლორთქიფანიძე ოთ., მიქელაძე თ., ხახუტაიშვილი დ., გონიოს განძი. თბ., 1980.
4. Браунд Д. Римское присутствие в Колхиде и Иберии, ВДИ, № 4, 1991, с. 34-52.
5. Мамуладзе Ш. X., Халваши М. С., Асланишвили А. Г. Римские гарнизоны Апсара, ВДИ, № 1, 2002, с. 35-38.
6. Словарь Античности. М., 1989.
7. Шилов В.П. К проблеме взаимоотношений кочевых племен и античных городов в сарматскую эпоху, КСИА, 138, 1974.
8. Connolly P. Greek and Rome at war, London, 1981.
9. Johanson K. F. Hoby – Fundet. – Nordiske Fortids – minder, BD, II, H.3., 1823.
10. Megow W. R. Kameen in Rheinischen Landesmuseums Bonn. – Bonner Jahrbucher, 186, 1986.
11. The administration of the Roman Empire (264 BC – AD 123), ed. D.C. Braund, Exeter, 1988.

წინსოვლის (ჯიეთის) ნამოსახლარი

ადგილი ჯიეთი მდებარეობს ქ. ჭიათურის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, სოფ. წინსოვლისა და ჭიათურის საზღვარზე.

არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ჯიეთი უკვე საკმაოდ ცნობილი ძეგლია. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიცია ჯ. ნადირაძის ხელმძღვანელობით აქ გათხრებს ანარმოებდა 1976-80 წლებში. გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა საკმაოდ მრავალფეროვანია და ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს. ჯიეთში დაფიქსირებულია ექვსფენიანი ნამოსახლარი, რომლის ქრონოლოგია განისაზღვრება ადრე ბრინჯაოს ხანიდან ადრე ანტიკური ხანის ჩათვლით [1, გვ. 7-23].

აქვე მოპოვებულია ქვის ხანის ნიმუშები, რომლებსაც ნ. თუშაბრამიშვილი ღია პალეოლითური სადგომიდან მომდინარედ მიიჩნევს და მუსტიური ხანით ათარილებს [7, გვ. 3-19]. ჯიეთშივე აღმოჩენილია სამაროვანი, რომლის ქრონოლოგია წინასწარული მონაცემებით I-VI სს-ით განისაზღვრება [15, გვ. 104-121].

ჯ. ნადირაძის სავლელ დღიურებიდან ირკვევა, რომ ადგილ ჯიეთში, წინსოვლის ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კალთაზე გამოვლენილა შუა საუკუნეების ფენის ნაშთებიც. წინსოვლის ციხე რამდენადმე დაშორებულია იმ ადგილიდან, სადაც დაფიქსირდა მრავალფენიანი ნამოსახლარი, პალეოლითური ღია სადგომის ქვის ინდუსტრია და I ათასწლეულის პირველი ნახევრის სამაროვანი. ამიტომაც ძეგლის საერთო სტრატეგრაფიულ სურათში ეს ფენა გათვალისწინებული არ არის და ვერც იქნება, რადგან იგი ცალკე მდგომი ნამოსახლარია.

წინსოვლის ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კალთაზე გამოვლენილი ნამოსახლარი ფენის

ინტენსიურობის შესახებ, სამწუხაროდ, მონაცემები არ გაგვაჩნია. ექსპედიციის ხელმძღვანელის დღიურიდან ვიცით მხოლოდ ის, რომ იგი განფენილი იყო უშუალოდ ციხის ფერდობზე, სადაც სხვა ფენა არ დადასტურებულა. როგორც ჩანს, და ამასვე ადასტურებს ხელოვნების მუზეუმის არქეოლოგიის ფონდში დაცული მასალაც, ეს ფენა ინტენსიური არ ყოფილა. არქეოლოგიური მონაპოვარი შეიცავს მხოლოდ თიხის ნაწარმს, რომელიც ამ პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლების მონაცემების გათვალისწინებით, მრავალფეროვანი ასორტიმენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ფუნქციური დანიშნულების მიხედვით გამოიყოფა სამეურნეო, სამზარეულო და სასუფრე ჭურჭელი.

სამეურნეო დანიშნულების კერამიკა ქვევრებისა და დერგების ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი. სამზარეულო თიხის ჭურჭელში გამოირჩევა სადა და ყელდაღარული ქოთნები, ხოლო სუფრის ჭურჭელი წარმოდგენილია დოქებითა და ჯამით. თითოეულ მათგანს განვიხილავთ ცალ-ცალკე.

ქვევრები - მისი ფრაგმენტები წარმოდგენილია პირებისა და გვერდების ნატეხებით. პირ-ყელის მოყვანილობით ისინი მცირედ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. გვხვდება როგორც პროფილში შეზნექილი, ასევე ბაკოგადაშლილი, ფართოპირიანი ეგზემპლარები და გვირგვინშესქელებული ცალები (ტაბ. I₁₋₅).

სამივე ტიპის ნიმუშებისათვის დამახასიათებელია მსხვილმარცვლოვანი, უხეში მინარევებით შეზავებული თიხა და მოავურისფრო-მონითალო ხაოიანი ზედაპირი.

გ. ლომთათიძე ადრეული შუა საუკუნეების რუსთავში მოპოვებულ ქვევრებს ორ ძირითად ჯგუფად ყოფდა: 1. კვერცხისებრი

მოყვანილობის, გარედან გლუვი და 2. გარედან ნიბოშემოვლებული [9, გვ. 175].

წინსოფელში აღმოჩენილი ქვევრები იმდენად ფრაგმენტული სახითაა შემორჩენილი, რომ ერთი შეხედვით, ჭირს იმის დადგენა, თუ რომელ ჯგუფს მიეკუთვნებიან ისინი. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ადრე შუა საუკუნეების ქვევრები დიდი რაოდენობით გვხვდება, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე [8, გვ. 159]. წინსოფლის ქვევრების პარალელები გამოვლენილია ქუთაისში [8, გვ. 159], ვარდციხეში [19, გვ. 67-68], ნოქალაქევეში [6, გვ. 106], რუსთავში [9, გვ. 174-175], ურბნისში [18, გვ. 111] და ყველგან V-VIII საუკუნეებით თარიღდება. ასე რომ, საუკუნეების მანძილზე ქვევრი გამოირჩევა ფორმების მდგრადობით და შედარებითი ერთფეროვნებით.

წინსოფლის ქვევრები არ გვაძლევს საშუალებას, ვიმსჯელოთ მისი ორნამენტების შესახებ. თუმცა, მოპოვებული ფრაგმენტებიდან ერთი ნატეხი შემკულია რელიეფური ნიბოებით (ტაბ. I₅). ძნელი სათქმელია, რატომ ამკობდნენ მინაში ჩასადგამი ჭურჭლების ზედაპირს ორნამენტებით. ამასთან დაკავშირებით მართალი უნდა იყოს რ. რამიშვილი, რომელმაც პირველმა მიაქცია აღნიშნულ მომენტს საგანგებო ყურადღება და სავსებით დამაჯერებლად დაასაბუთა, რომ აღნიშნული რელიეფი ჭურჭლებს უკეთებოდა არა იმდენად ესთეტიკური მომენტისათვის, რამდენადაც სუფთა პრაქტიკული დანიშნულებით. მისი მოსაზრებით, რელიეფურ ნიბოებს ქვევრებს უკეთებდნენ სიმტკიცისათვის, რათა მყარად ყოფილიყო მინაში ჩადგმული, რადგან ადრე შუა საუკუნეებში ჯერ კიდევ არ იცოდნენ ქვევრების ჩაკირვა [13, გვ. 116]. რელიეფურნიბოიანი ქვევრები საკმაო რაოდენობით არის გამოვლენილი აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ახალი ჟინვალის გარდა ისინი გვხვდება სტირფაზში [24, გვ. 71], მსგავსი ჭურჭელი აღმოჩნდა საჩხერის რ-ის ს. საირხეშიც მარნიგორის ბორცვზე [4, გვ. 143-147].

რელიეფურნიბოიანი ქვევრები ახალ ჟინვალში, სტირფაზსა და საირხეში IV-V საუკუნეებით თარიღდება. უკვე აღვნიშნეთ, რომ ჯიეთში ამგვარი ჭურჭლის მხოლოდ ერთი ფრაგმენტი დასტურდება. ამიტომ ძნელია გადაჭრით რაიმეს თქმა მის თარიღთან დაკავშირებით. როგორც ზემოთ მოტანილმა პარალელებმა აჩვენა, ჯიეთის ქვევრების ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი შესაძლებელია, V საუკუნესაც მოიცავდეს და ამდენად, არ გამოირიცხება რელიეფურნიბოიანი ქვევრები თანაარსებობდეს სადა ზედაპირიან ეგზემპლარებთან.

დერგები — სამეურნეო ჭურჭლის ერთ ჯგუფს ქმნის მოჩალისფროკეციანი, პირგადაშლილი, ბაკოგადაშლილი და მხრებდაქანებული დერგები, რომლებიც წარმოდგენილია პირ-გვერდების ფრაგმენტებით (ტაბ. I_{6,8}). მათი ანალოგები აღმოჩენილია ვარდციხეში [19, გვ. 68-69], ქუთაისში [8, გვ. 159], ურბნისში, რუსთავში [14, გვ. 54], ნებელდაში [2, გვ. 102] და სხვ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ სახეობის ჭურჭლის ზუსტი დეფინიცია დღემდე თითქმის არ არსებობს. მკვლევართა ნაწილი, რომლებიც უპირატესად დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ მასალას სწავლობენ, ამ ჭურჭლებს სწორედ დერგებად მიიჩნევენ. მათგან განსხვავებით კი, აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიის მკვლევართათვის ისინი უფრო მცირე ქვევრებს, ე.წ. ქოცოებს წარმოადგენენ. ეს განსხვავება მაშინ უფრო თვალშისაცემია, როდესაც საქმე გვაქვს აღნიშნული ნიმუშების მხოლოდ ზედა ნაწილების (პირი, ყელი, გვერდები) ფრაგმენტებთან.

ქოცოსა და დერგს შორის არსებითი განსხვავება ის არის, რომ დერგი ძირითადად ყველის, ან მარცვლეულის შესანახად გამოიყენება და მას მინაში არ ფლავენ, განსხვავებით ქოცოებისგან, რომლებსაც უფრო სითხის, ძირითადად კი ღვინის შესანახად ხმარობენ. მაგალითად, კახეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში თითქმის დღემდეა შემორჩენილი

ქოცოები, რომლებიც ალბათ, ყველა ოჯახში მოიპოვება და მათი დანიშნულება მდგომარეობს იმაში, რომ იყენებენ სახარჯო ღვინის შესანახად. ანალოგიური დანიშნულებით გამოიყენებოდა ისინი ახლო წარსულის ზემო იმერეთშიც.

ახლა, ბუნებრივია, ძნელია ზუსტად წარმოვიდგინოთ, თუ რა დანიშნულებით იხმარებოდა ადრე შუა საუკუნეების ზემო იმერეთში ჭურჭლის ეს სახეობა და ისინი მიწაში ჩასაღვამ თუ მიწისზედა გამოყენებისთვის იყო განკუთვნილი. თუმცა, ერთი რამ კი ცხადია, რომ დერგი საუკუნეების განმავლობაში ერთ-ერთი ყველაზე უფრო პოპულარული სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭელია მთელ ზემო იმერეთში და თითქმის წინარე ანტიკური ხანიდან მოყოლებული გამოირჩევა ფორმების საკმაო მდგრადობით. მაგრამ აქვე ისიც აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ადრე შუა საუკუნეების დერგები აშკარად ჩამოუვარდება თავის შორეულ წინამორბედებს გარეგნული შემკობის მხრივ. ამ პერიოდის ეგზემპლარები თითქმის ყველა შემთხვევაში სადა ზედაპირიანია და აღარ გვხვდება წინარე და ადრე ანტიკური ეპოქებისთვის დამახასიათებელი ტალღოვანი და რელიეფური ორნამენტები.

სამზარეულო კერამიკა წარმოდგენილია ქოთნებით. ისინი შემორჩენილია ძირითადად პირების ფრაგმენტებით. გამოიყოფა როგორც სადა, ასევე ზედაპირ ორნამენტირებული ცალები (ტაბ. II 1,4). როგორც აღნიშნულია არქეოლოგიურ ლიტერატურაში, ქოთნები საუკუნეების მანძილზე ხასიათდება ფორმების კონსერვატიულობით [19, გვ. 87]. ამის მიუხედავად, მაინც შესაძლებელი ხდება ზოგადად ადრე შუა საუკუნეების ქოთნების კლასიფიკაცია და რამდენიმე ჯგუფის გამოყოფა.

წინსოფლის ქოთნებისთვის დამახასიათებელია მრგვალი პირი, კარგად გამოკვეთილი გვირგვინი, მინარევიანი თიხა და ხაოიანი, მონიტალ-აგურისფერი ზედაპირი. როგორც უკვე აღინიშნა, ქოთნების უმეტესობა სადა

ზედაპირიანია, მაგრამ ერთი ნიმუში შემკულია ტალღოვანი ორნამენტით.

დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლებიდან წინსოფლის ქოთნების ყველაზე ახლო ანალოგები გამოვლენილია საირხის მარნიგორის ბორცვზე [4, გვ. 142-143], მაგრამ განსხვავებით საირხული ცალებისაგან, აქ არ ხერხდება ქოთნების ცალკეული ტიპების გამოყოფა და ძირითადად საქმე გვაქვს ერთფეროვან ნაწარმთან.

წინსოფლის ქოთნები საკმაოდ ჰგავს აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე ფიქსირებულ ცალებს. დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლებიდან მისი პარალელები მიკვლეულია ქუთაისში [8, გვ. 164] და ვარდციხის ნაქალაქარზე [19, გვ. 89]. მსგავსი მასალები უმეტესად გვხვდება საქართველოს შავი ზღვისპირეთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ესენია: ბიჭვინთა [10, გვ. 103], სოხუმი [25, გვ. 328], გუდავა [5, გვ. 74] და სხვ.

ანალოგიური ქოთნების განხილვისას მითითებულია, რომ ეს მასალა ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ჯერ-ჯერობით არ არის მკვეთრად დიფერენცირებული, რაც ართულებს მის ზუსტ დათარიღებას [19, გვ. 90].

წინსოფლის ქოთნების აბსოლუტური თარიღის დადგენის საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება აღმოსავლეთ საქართველოს ძეგლების არქეოლოგიურ მონაპოვარს. ამ რეგიონისთვის ქოთანი ერთ-ერთი წამყვანი ნაწარმია. ისინი აღმოჩენილია ადრე შუა საუკუნეების ისეთ ცნობილ ძეგლებზე, როგორცაა: მცხეთა, რუსთავი, ურბნისი, უჯარმა და სხვ. მათგან განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ ურბნისის მონაპოვარს, რადგან აქ ქოთნები გვხვდება მთელი IV-VIII საუკუნეების განმავლობაში [18, გვ. 90-101; 111-113]. მართალია, წინსოფლის ქოთნები ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული, მაგრამ ურბნისულ ცალებთან მათი მსგავსება საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ, როგორ გამოიყურებოდნენ ისინი. მკვლევართა ნაწილი იმასაც აღნიშნავდა, რომ ურბნისული

ქოთნები ფორმისა და ორნამენტის მიხედვით ძლიერ უახლოვდება ბოსფორის ქალაქების გათხრებისას აღმოჩენილ ნიმუშებს [14, გვ. 53]. თუმცა, ისიც აუცილებლად გასათვალისწინებელია, რომ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გამოვლენილი ეგზემპლარები უფრო VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება [22, გვ. 52] და თითქმის არ ჩანს უფრო ადრეული ცალეები.

ამრიგად, წინსოფელში აღმოჩენილი ქოთნების პარალელები გამოვლენილია როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთაც და მათი ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი IV ს-ის მეორე ნახევარსა და V საუკუნეზე მოდის. რაც შეეხება ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს, იგი ანალოგიური უნდა იყოს უკვე ხსენებულ ძეგლებზე დადასტურებული სიტუაციისა და VIII საუკუნეს არ უნდა სცილდებოდეს.

სუფრის ჭურჭელი წინსოფლის არქეოლოგიურ მასალაში წარმოდგენილია დოქებისა და ჯამის სახით. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ დოქი არქეოლოგიური ძეგლების ერთ-ერთი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი და პოპულარული ნაწარმია. სამწუხაროდ, ჯიეთში კერამიკის ეს სახეობა ძირითადად ყურებითაა წარმოდგენილი (ტაბ. II_გ, 9) და ამდენად, მოკლებული ვართ შესაძლებლობას, დანვრილებით განვიხილოთ მათი ტიპოლოგია. გამონაკლისს შეადგენს დოქის ერთადერთი ნიმუში, რომელიც თითქმის მთელი სახითაა წარმოდგენილი (ტაბ. II_გ). მისთვის დამახასიათებელია მოაგურისფრო, ხაოიანი ზედაპირი, მსხლისებურკორპუსიანი ტანი და ბრტყელი ძირი. მსხლისებურკორპუსიანი დოქები და ხელადები ერთ-ერთი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი ნიმუშებია ზემო იმერეთის გვიანანტიკური—ადრე შუა საუკუნეების კომპლექსებისათვის. ისინი აღმოჩენილია მოდინახეს [12, გვ. 43-75], რგანის [3, გვ. 107-151] და ჯიეთის სამაროვნებზე [15, გვ. 94—98]. აღნიშნული ნაწარმისათვის დამახასიათებელია მრგვალი პირი, ვიწრო ყელი, მკვეთრად დაქანებული მხრები და მრგვალი ძირი. თიხა უმეტეს წილად კარგად

არის განლექილი, თუმცა, შეიმჩნევა კვარცისა და ქარსის მცირე მინარევები. ფერი ხშირ შემთხვევაში მოჩაღისფროა, მაგრამ გვხვდება მონითალო-აგურისფერი ნიმუშებიც.

ამ ჭურჭლის ფორმები სათავეს იღებს გვიანანტიკური ხანიდან და როგორც უკვე ითქვა, ნამყვანი ფორმაა I ათასწლეულის შუა ხანების ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლებისათვის. ისიც შეიძლება აღინიშნოს, რომ ურბნისის გარდა, საქართველოს არც ერთ ძეგლს არ მოუცია ანალოგიური ტიპის ჭურჭლის იმდენი რაოდენობა, რამდენიც ყვირილის ხეობის სამაროვნებს. ეს ტრადიცია, ბუნებრივია, ვერ დაიკარგებოდა ანტიკური ხანიდან შუა საუკუნეებზე გარდამავალ პერიოდში და სწორედ ამ ვითარებას უნდა მიენეროს მსხლისებურკორპუსიანი დოქების არსებობა მოდინახეს ადრე შუა საუკუნეების სამარხებში.

ამ სახის კერამიკა მრავლად მოიპოვება როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ამ ნიმუშების პოპულარობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ისინი გვხვდება, როგორც სამარხეულ კომპლექსებში, ასევე ნამოსახლარ ფენებშიც. მსხლისებურკორპუსიანი დოქები და ხელადები აღმოჩენილია: რუსთავში [9, გვ. 82-183], მცხეთაში [16, გვ. 57-58], ურბნისში [18, გვ. 75], ოჩამჩირეში [23, გვ. 29], ძვერში [17, გვ. 74], ნებელდაში [21, გვ. 183], ლიაში [20, გვ. 23—24], სოხუმში [25, გვ. 339], სტირფაზში [24, ტაბ. 49, 71, 78, 82], გველეთის სამაროვანზე [11, ტაბ. XIV] და სხვ.

მსხლისებურკორპუსიანი დოქები აღმოჩენილია საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. კერძოდ, ისინი მოიპოვება სომხეთში, გარნის სამაროვანზე [27, ტაბ. V] და ჩრდილოეთ კავკასიაში [26, გვ. 32]. გარნის მსხლისებურკორპუსიანი დოქების დათარიღებისათვის უ. ხაჩატრიანი გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს სწორედ საქართველოში აღმოჩენილ (ურბნისი) დოქებს [27, გვ. 48]. კვლევის ამ ეტაპზე არ გამოვრიცხავთ მსხლისებურკორპუსიანი კერამიკის ქართულ წარმომავლო-

ბას და მათ ექსპორტს მეზობელ რეგიონებში (სომხეთი, ჩრდილოეთ კავკასია).

საერთოდ, ამგვარი კერამიკის გავრცელებისა და ზუსტი ქრონოლოგიის გარკვევა გვიანანტიკურ-ადრე შუა საუკუნეების არაერთ კულტუროლოგიურ ასპექტს მოჰყვება ნათელს. ხშირად ამგვარი ქურჭლების დათარიღებისათვის მიმართავენ ხოლმე ყვირილის ხეობის, კერძოდ კი, მოდინახეს გვიანანტიკური ხანის სამაროვნის მონაცემებს. ანალოგიურად იქცევა ბ. ტეხოვიც, რომელიც სტირფაზში აღმოჩენილი ამგვარი დოქების დათარიღების საქმეში გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს სწორედ მოდინახეს მონაცემებს [24, გვ. 33], მაგრამ უნდა ითქვას, რომ 1975 წელს ჯ. ნადირაძის მიერ გამოქვეყნებული მოდინახეს არც ერთი ნიმუში IV საუკუნეზე გვიანდელი არ არის [12, გვ. 43-76], მაშინ როდესაც სტირფაზის დოქების უმეტესობა V საუკუნეს მიეკუთვნება. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება დავეთანხმოთ ვ. ჯაფარიძის მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც, საქართველოში დღემდე აღმოჩენილი მსხლისებურკორპუსიანი დოქების ყველაზე უძველესი ნიმუშები IV საუკუნეზე ქვევით არ შეიძლება მიდიოდეს, რადგან არც ერთი ასეთი დოქი არ არის ცნობილი I-III საუკუნეების კომპლექსებიდან [19, გვ. 79]. ჩვენი აზრით, ამ მოსაზრებას შეიძლება ერთი გარემოება დავუმატოთ. საქმე ისაა, რომ უკანასკნელ ხანებში საკმაოდ გაიზარდა ასეთი დოქების გავრცელების არეალი და აქედან გამომდინარე, არ გამოირიცხება მათი აღმოჩენა შედარებით ადრეული ხანის კომპლექსებშიც. ყოველშემთხვევაში, რაღაც მსგავს მოვლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე რგანის სამაროვანზე, სადაც მსხლისებურკორპუსიანი დოქების ერთი ნაწილი III საუკუნის მიწურულითა და IV საუკუნის დასაწყისით თარიღდება [3, გვ. 118-120].

მ. სინაურიძე აღნიშნავდა, რომ მსხლისებურკორპუსიანი კერამიკა დამახასიათებელი მოვლენაა ადრე შუა საუკუნეების საწყისი (IV—VII) საუკუნეებისათვის [14, გვ. 65]. ამ ქრონოლოგიური შკალის ზედა თარიღს ვ.

ჯაფარიძის მიხედვით მიეკუთვნება ვაშნარის, ციხისძირის, წებელდისა და ვარდციხის დოქებიც [19, გვ. 80]. მოდინახეზე აღმოჩენილი მსგავსი ნიმუშები V-VI საუკუნეებს მიეკუთვნება. შეიძლება იისიც დაგვეშვა, რომ კერამიკის ეს ნიმუშები ადგილობრივი, საჩხერული ნაწარმია და არ გამოირიცხება გვიანანტიკურ-ადრე შუა საუკუნეების ზემო იმერეთში ამგვარი კერამიკის დამამზადებელი სახელოსნოების ფუნქციონირება და ნაწარმის გატანა ქვეყნის სხვა კუთხეებში

ჯამი (ტაბ. II₆). მისთვის დამახასიათებელია ოვალური ძირი და ფართო, გადაშლილი პირი. აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე ჯამები შედარებით მცირე რაოდენობით არის გამოვლენილი. ამ ვითარებას მ. სინაურიძე აღნიშნავდა აღმოსავლეთ საქართველოს ადრე შუა საუკუნეების კერამიკისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ნაშრომში [14, გვ. 65]. სამაგიეროდ, ჯამები საკმაოდ დიდი რაოდენობით მოიპოვება დასავლეთ საქართველოში. მათი განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი კოლექცია აღმოჩნდა ვარდციხის ნაქალაქარის გათხრების დროს [19, გვ. 24-37]. მრავლად მოიპოვება ისინი ქუთაისშიც, ბაგრატიის ტაძარზე [8, გვ. 170-173].

წინსოფელში ფიქსირებული ჯამის ზუსტი ანალოგებიც სწორედ ამ არქეოლოგიურ ძეგლებზეა დადასტურებული და ძირითადად VI—VII საუკუნეებით არის დათარიღებული.

ამრიგად, როგორც განხილულმა მასალებმა ცხადჰყო, არქეოლოგიური მონაპოვრის ერთი შეხედვით, ერთგვაროვნებისა და ფრაგმენტულობის მიუხედავად, წინსოფლის (ჯიეთის) ნამოსახლარი ადრე შუა საუკუნეების ზემო იმერეთის საყურადღებო ძეგლს წარმოადგენს. მისი მნიშვნელობა კიდევ უფრო იზრდება ამ რეგიონის აღნიშნული ეპოქის არქეოლოგიურ ძეგლთა სიმწირის ფონზე.

ლიტერატურა

1. ბერიკაშვილი დ. ზემო იმერეთის ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, ავტორეფერატი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2006, გვ. 3-37.
2. ბერძენიშვილი ქ. წებელდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა, მსკა III, თბ., 1959, გვ. 92—100.
3. ბრავაძე ზ. რგანის სამაროვანი, აჟ, I, თბ., 2000, გვ. 91-151.
4. ბრავაძე ზ., გაგოშიძე გ. საირსის ადრე შუა საუკუნეების ნამოსახლარი, აჟ, II, თბ., 2002, გვ. 142-147.
5. ზამთარაძე მ. გუდავის არქეოლოგიური მონაპოვარი, სსმმ. XXIV-B, თბ., 1977, გვ. 69-77.
6. ზაქარაია პ., ლომოური ნ., ლექვინაძე ვ., გვინჩიძე გ. ნოქალაქევის ექსპედიციის 1975-1976 წლების მუშაობის მოკლე ანგარიში, სსმაე V, თბ., 1977, გვ. 104-108.
7. თუშაბრამიშვილი ნ. პირველი სიგნალი ჯიეთის ღია პალეოლითური სადგომიდან, აჟ, III, თბ., 2004, გვ. 3-19.
8. ლანჩავა ო. ქუთაისი ეგრის-ლაზიკის ციხე-ქალაქთა სისტემაში, ქუთაისი, 1996.
9. ლომთათიძე გ. რუსთავეში წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, მსკა, I, თბ., 1955, გვ. 173-187.
10. ლორთქიფანიძე ო. ინკიტის ტბის მიდამოებში ჩატარებული სადაზვერვო-არქეოლოგიური სამუშაოების წინასწარი ანგარიში, მსკა, III, თბ., 1959, გვ. 101-112.
11. მინდორაშვილი დ. ხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 2005.
12. ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975.
13. რამიშვილი რ. ახალი ჟინვალის ნამოსახლარი და სამაროვანი 1971-1973 წლების განათხარის მიხედვით, ჟინვალი I, თბ., 1983, გვ. 92-133.
14. სინაურიძე მ. აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, მსმკი, I, თბ., 1966, გვ. 48-79.
15. სონღულაშვილი ხ. ჯიეთის სამაროვანი, აჟ, IV, თბ., 2006.
16. უგრელიძე ნ. ადრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1987.
17. ფუთურიძე რ. დასავლეთ საქართველო გვიანანტიკურ ხანაში, მსკა, III, თბ., 1959, გვ. 69-82.
18. ჭილაშვილი ლ. ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964.
19. ჯაფარიძე ვ. ვარდციხის ნაქალაქარი, თბ., 1989.
20. ჯაფარიძე ვ. ეგრისის მატერიალური კულტურა I-VII საუკუნეებში, ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1999, გვ. 3-59.
21. Воронов Ю.Н., Вазнюк А.С., Юшин В.А. Апуштинский могильник IV-VI вв. В Абхазии, СА, № 1, М., 1970, с. 179-187.
22. Гайдукевич В.Ф. Раскопки Тирикани в 1935-1940 гг., МИА, № 25, М-Л., 1952, с. 44-56.
23. Качарова Д.Д. Город Гиенос в античную эпоху. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Тб., 1972, с. 3-26.
24. Техов Б.В. Материальная культура населения среднего течения реки Большой Лиахви I-VIII вв., Тб., 1985.
25. Трапш М.М. Древний Сухуми, Труды, т. II, Сухуми, 1973.
26. Уварова П.С. Могильники Северного Кавказа, МАК., С-Пб., 1900, с. 39-246.
27. Хачатриан Ж.Д. Античный некрополь, Гарни V., Ер., 1976.

ირანული მინის ჭურჭელი ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლიდან

ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს-ის ბერძნული ნეკროპოლის სამარხულ ინვენტარში საპატიო ადგილს ფერადი მინისაგან დამზადებული სუნამოსათვის განკუთვნილი სანელსაცხებლე ჭურჭელი იკავებს. ამ სახის მონაპოვართა მნიშვნელობა განსაკუთრებულია. შესანიშნავად დათარიღებული კომპლექსები შესაძლებლობას იძლევა ფიჭვნარის მაგალითზე გავაკეთოთ ამ სახის ნაკეთობათა ქრონოლოგიური და ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია ცალკეული ქვეპერიოდების მიხედვით; სამაროვანზე აღმოჩენილია აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა, კუნძულ როდოსზე თუ მატერიკულ ცენტრ ათენში დამზადებული მინის ჭურჭლის ყველა ძირითადი ფორმა. ესენია: არიბალოსები, ოინოხოები, ამფორისკები და ალაბასტრები.

პოლიქრომიული მინის სანელსაცხებლებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევენ ე.წ. Kohl-Tube-ები. ფიქრობენ, რომ ისინი ქუთუთოების კოსმეტიკური საღებავის შესანახად გამოიყენებოდა (არაბულად „Kohl“ ქუთუთოს საღებავს ნიშნავს). ჯერჯერობით ფიჭვნარის ბერძნული ნეკროპოლის ადრეულ სამარხებში (მხედველობაშია ძვ.წ. V ს-ის მეორე მეოთხედი — ა.კ.) მოპოვებულია ერთი მთლიანი და მეორე ფრაგმენტული ამ სახის მინის ჭურჭელი. აქვე მოვიტანთ მათ აღწერილობას.

Kohl-Tube-ს ტიპის მინის სანელსაცხებლე სამარხი 136 (ქ-ფ-86/149). ფონი მუქი ყავისფერი. პირის კიდე ლილვაკისებურია და დაღარული მოყვითალო ირიბი ძაფებით. ყელი ვიწრო, დაბალი, ცილინდრული; მხრები მასიური, სწორი, რომელზეც (ნიბოების გაგრძელებაზე) მოთავსებულია ოთხი მოყავისფრო გირჩისებური შვერილი. ოთხნახნაგა ტანი მომრგვალებული ძირისაკენ თანაბრად ვიწროვდება. მხართან ახლოს ჩასმულია სწო-

რი, ხოლო ტანის დიდ ნაწილზე ზიგზაგების ზოლი. ტანის ოთხივე ნიბოს მთელ სიგრძეზე მიუყვება მოყვითალო ზოლი. სიმაღლე 8,5 სმ, პირის დმ 1,5 სმ, ტანის — მხართან ახლოს 1,7 სმ, ძირთან — 1 სმ (ტაბ. I).

Kohl-Tube-ს ტიპის მინის ჭურჭლის ნატეხი (ქ-ფ-87/251) შევაგროვეთ „მეთევზეთა კოლმეურნეობის“ მიერ ტრაქტორით დარღვეულ სამარხულ ფენაში. გადარჩენილია ტანის ნაწილი. ოთხნახნაგა. ფონი მუქი ლურჯი. ნახნაგები შემკული ყოფილა თეთრი და ყავისფერი ძაფების სწორი და ტალღისებური ხაზებით, ხოლო ნიბოები — თეთრი ფერის სპირალური ძაფებით.

როგორც ცნობილია, ამ ტიპის საპარფიუმერო მინის ჭურჭლის ქრონოლოგიური და ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია ეკუთვნის დ. ბარაგს. მანვე განსაზღვრა სანარმოო ცენტრი და დამზადების ტექნოლოგია [13, გვ. 23-36]. მკვლევარი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მეტისმეტად ვიწრო და დაგრძელებული ტანი იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ისინი მზადდებოდა არა ქვის გულარზე, როგორც ამას ადრე ფიქრობდნენ, არამედ თითოეული მათგანი ლითონის ლერაკზე უნდა იყოს ჩამოსხმული [13, გვ. 25-26]. ავტორი ოთხ გირჩისებურ შვერილს საკურთხევლის იმიტაციად მიიჩნევს.

გავრცელებისარეალიდ. ბარაგს სანარმოო ცენტრად ჩრდილო-დასავლეთ ირანს ავარაუდებინებს [13, გვ. 28]. მის მიერ შესწავლილი 47 სანელსაცხებლიდან მხოლოდ და მხოლოდ სამი იყო მოპოვებული კომპლექსებში. ერთი მათგანი ნაპოვნია ზოგადად ძვ.წ. VI-V სს-ით დათარიღებული ნიმრუდის, ხოლო მეორე კი გალეკუტის ძვ.წ. V ს. ინვენტარის შემცველ სამარხებში [13, გვ. 25]. ამათ ემატება ვანის მდიდრული სამარხის კომპლექსი, რომ-

ლის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ამ მიმართებითაც იქცევს ყურადღებას როგორც ფიჭვნარის, ასევე საქართველოს სხვა მონაპოვრები. ვანის მსგავსად, ყველა მათგანი დახურულ კომპლექსებშია წარმოდგენილი.

ფიჭვნარის ანალოგიურ მინის ნაკეთობას დ. ბარაგი I აჯგუფში აერთიანებს და ზოგადად ძვ.წ. V საუკუნით ათარიღებს. ჩვენი ნიმუშებისათვის სამარხული კომპლექსების მიხედვით შემუშავებული გვაქვს უფრო კონკრეტული თარიღი — ესაა ძვ.წ. V ს-ის მეორე მეოთხედი. ამ პერიოდის ბერძენ მოახალშენეთა სამაროვანი ფიჭვნარში ცალკე უბნადაა გამოყოფილი (ნეკროპოლის ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთი), სადაც სხვადასხვა სამარხსა თუ სარიტუალო მოედანზე მეტ-ნაკლები რაოდენობით ჩნდება ყელგამობერილი ქიოსური, ლესბოსური, პროტოთაზოსური, თაზოსის წრისა თუ თვით თაზოსის ამფორები, შავფიგურული ოინოხოია და ლეკითოსი; პალმეტებიანი, საკვამურისებრიპირიანი და თეთრანგობიანი ბელდამის სტილის ცილინდრული ლეკითოსები, ნითელფიგურული სკიფოსი ბუს გამოსახულებით, მალალ და დაბალქუსლიანი შავლაკიანი კილიკები, თასები, ბოლსალი, არიბალოსები ლეკითოსი, სამარილე და ა.შ. ოინიური და ადგილობრივი თიხის ჭურჭელი, ვერცხლის მონეტა, ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა თუ რკინის საყურეები, ყელსაბამი, მძივები, სამაჯურები, ბეჭდები, ძეწკვის ნატეხები, ბრინჯაოს ისრისპირი და ა.შ. ბუნებრივია, ამ დროის სამარხებში საკმაოდ ხშირად ჩნდება ფერადი მინის ჭურჭელიც: არიბალოსი, ოინოხოია, ამფორისკი და ალაბასტრები, რომელთა წარმოების ცენტრი, როგორც ითქვა, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთანაა დაკავშირებული. ყურადღებას იქცევს საალაპე მოედნებზე აღმოჩენილი შესანიშნავად დამუშავებული ნამგლის პირებად გამოყენებული კაჟის ჩასართები და ისრისპირი. ესენი გვიანბრინჯაოს ხანაში ჩანან დამზადებულნი. როგორც ჩანს, ფიჭვნარელი ელინები შემთხვევით ნაანყდნენ ამ სახის ნაკეთობებს, რომელთაც დიდი მონობება დაუმსახურებიათ, ეს ისე, სხვათა შორის.

ახლა მოკლედ შევჩერდებით სხვა მონაპოვრებზეც საქართველოში, რის შემდგომაც შესაძლებელი უნდა იყოს ზოგიერთი დასკვნის გაკეთება. ჯერჯერობით ფიჭვნარის გარდა Kohl-Tube-s ტიპის ოთხნახნაგა ჭურჭელი დასავლეთ საქართველოში მხოლოდ და მხოლოდ ვანშია აღმოჩენილი. იგი მუქი იისფერი მინისაა. ლილვაკისებური პირის კიდე დაღარულია ირიბი ხაზებით. ყელი ვიწრო და ცილინდრულია, მასიური მხრის ნიბოების გაგრძელებაზე დაძერწილია ოთხი გირჩისებური შვერილი, ტანი მომრგვალებული ძირისკენ თანაბრად ვიწროვდება; მისი შუა ნაწილი შემკულია თეთრი ზიგზაგებით, რომლებიც ზემოდან და ქვემოდან ყვითელი და თეთრი ძაფებითაა შემოფარგლული. ჩამოსხმულია ლითონის ღერაკზე, სიმაღლე 7,7 სმ. აღმოჩნდა 1961 წელს ვანის მდიდრულ მე-6 სამარხში, რომლის ინვენტარი იყო: ცხოველთა ბრძოლის სცენების ამსახველი ოქროს შესანიშნავი დიადემა, სხვადასხვა სახის სადა თუ ფიგურული საყურეები, საკისრერკალი, ფიგურულსაკიდებიანი ყელსაბამები, ინკრუსტირებული გულსაკიდი, ლომისა და ხბოს თავების გამოსახულებიანი რკალშეზნექილი სამაჯურები, საბეჭდავი ბეჭდები, არწივის გამოსახულებიანი ფირფიტები, მშვილდსაკინძი, საკიდები, სსაავგაროზე, მძივები, მრავალრიცხოვანი მილაკები და კილიტები, ომფალოსიანი ფიალა, ვერცხლის დიადემის ნატეხები, ვერცხლისავე ფიალა, სასმისი, მათარისებრი ჭურჭლის ნატეხები, 3 ცალი ფერადი მინის ამფორისკი, მინის ოინოხოია, ქვის საბეჭდავი, პასტის წვრილი მძივები და ა.შ. თავის დროზე სამარხი ძვ.წ. V საუკუნით დათარიღდა [12, გვ. 65-80; 8, გვ. 117].

დ. ბარაგი საგანგებოდ განიხილავს ვანის მე-6 სამარხის ინვენტარს და კომპლექსის თარიღად ძვ.წ. V ს. — ადრეულ IV ს. მიიჩნევს. უფრო დასაშვებად ესახება ძვ.წ. V ს. [13, გვ. 24-25]. თვით მინის ჭურჭელი კი მოქცეულია დ. ბარაგისეული კლასიფიკაციის I აჯგუფში. იგი ერთიანდება იმ სახეობაში, რომელთაც სადა ნიბოები აქვთ — არაა ძაფით მორთული.

სხვა სახის პოლიქრომიულ მინის ჭურჭელთან ერთად ვანის Kohl-Tube საგანგებოდ შეისწავლა მ. ფირცხალავამ. დ. ბარაგის მსგავსად თვლის, რომ ამ სახის ჭურჭელი გამოიყენებოდა შავი პუდრის შესანახად; ჩამოსხმული იყო ლერაკზე. ავტორი წერს, რომ ვანის ჭურჭელი გარდა იმისა, რომ კარგად განსაზღვრული კომპლექსიდან წარმოსდგება, იმითაცაა საინტერესო, რომ მისი გამოჩენა ასე შორს პერიფერიაზე აფართოებს ამ ტიპის ჭურჭლის გავრცელების საზღვრებს. ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ იგი აღმოჩნდა კარგად ცნობილ და ფართოდ გავრცელებულ სანელსაცხებელთა ტიპებთან — ამფორისკებთან და ოინოხოიასთან ერთად, რაც ერთადერთ შემთხვევად იყო მიჩნეული (ფერადი მინის ამფორისკი წარმოდგენილი იყო ენაგეთის Kohl-Tube-sTan ერთად). თვლის, რომ ვანის მონაპოვარი წარმოადგენდა ძვ.წ. V-IV სს-ის დასავლეთ ირანული სამყაროს ერთ-ერთი საწარმოო ცენტრის პროდუქციას [7, გვ. 79-86, ტაბ. 37/396].

სიტყვას აღარ განვავრცობთ იმასთან დაკავშირებით, რომ რკალშენეჩილი სამაჯურების მიხედვით გაჩნდა ტენდენცია ვანის მე-6 სამარხის ძვ.წ. IV ს. ადრეული საფეხურით დათარიღებასთან დაკავშირებით. ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით უფრო სარწმუნოდ გვეჩვენება ძვ.წ. V ს-ის ბოლო მესამედი. სწორედ ამ პერიოდის ფიჭვნარის ბერძნული ნეკროპოლის არაერთ სამარხში გვხვდება რკალშენეჩილი სამაჯურების შესანიშნავი ნიმუშები [4]. ასევე ჩანს ყანჩაეთისა და ალგეთის მდიდრული თუ რიგითი სამარხების მიხედვითაც [1, გვ. 22]. ვანის მე-6 სამარხის ყველა სხვა ნივთი სწორედ ძვ.წ. V ს-ის ნაკეთობას უნდა წარმოადგენდეს. მათ შორის თვით პატარა ზომის ოქროს პირამიდული საკიდის ანალოგიც კი [9, გვ. 39. სურ. 23/31] ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს. შუა ხანების 261-ე სამარხულ კომპლექსში წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა ნივთებთან ერთად. ესენია: ფერადი მინის სამი ამფორისკი და ორი ალაბასტრი, თვალადი მძივი, ვერცხლის ფარაკიანი ბეჭედი, ვერცხლის სპირალური ხვიები, ბრინჯაოს სარკე, იონიური პიქსიდისებრი ჭურჭელი, სა-

მოსური ლეკითოსი და ატიკური ცილინდრული ლეკითოსი. არის სხვა სახის საკიდებიც. ყველა მათგანს ბევრი პარალელი ეძებნება სწორედ ძვ.წ. V ს. მონაპოვართა შორის.

საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული ოთხნახნაგა მინის სანელსაცხებლეები საგანგებოდ შეისწავლა მ. საგინაშვილმა [6, გვ. 72-76]. მისი და ი. გაგოშიძის ერთობლივი ნაშრომი გამოქვეყნდა გერმანულ ენაზეც [14, გვ. 76-73]. ბუნებრივია, ნაშრომებში სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი ზემოთ აღნიშნულ ვანის მე-6 სამარხის Kohl-Tube-sac [6, გვ. 72-73, სურ. 2; 14, გვ. 67-73, სურ. 1/3]. ფიჭვნარის მონაპოვარი ამ დროისათვის არ იყო შესული სამეცნიერო მიმოქცევაში.

განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევენ აღმოსავლეთსაქართველოში მოპოვებული ნიმუშები. პირველ რიგში აღსანიშნავია თეთრინყაროს რაიონის სოფ. ენაგეთის მინის ჭურჭელი (სამარხი 16). ესეც ოთხნახნაგაა. დამზადებულია მუქი ლურჯი, მოშავო გაუმჭვირვალე ფერის მინისაგან. ტანზე მოცემულია ცისფერი ზოლებით შემოფარგლული თეთრი და ყვითელი ფერის ტეხილი ზოლებით დაფარული ორი სარტყელი. ენაგეთის ჭურჭელი იმით გამოირჩევა, რომ მხრებზე მიმაგრებული ოთხი შვერილის გარდა ძირზეც აქვს ამდენივე შვერილი. ამ ნიშნით ენაგეთის სანელსაცხებელს უახლოებენ კრონიგის მინის მუზეუმში დაცულ ნიმუშს, რომელსაც დ. ბარაგი უნიკალურად მიიჩნევს და ვანის Kohl-Tube-sTan ერთად IA ქვეჯგუფში ათავსებს. მ. საგინაშვილს უფრო სწორად მიაჩნია, რომ ძირზე მიმაგრებული შვერილები ისეთი დეტალია, რის გამოც კრონიგის მუზეუმისა და ენაგეთის ჭურჭელი ცალკე ქვეჯგუფში უნდა გაერთიანდეს [6, გვ. 73]. მკვლევარი ენაგეთის მე-16 სამარხს ძვ.წ. V ს-ით, უკიდურეს შემთხვევაში IV ს-ის დასაწყისით ათარიღებს. საყურადღებოა, რომ ვანის მსგავსად, აქაც წარმოდგენილი იყო ქვიშის გულარზე დამზადებული მინის ამფორისკი [6, გვ. 74; 14, გვ. 67-73, სურ. 1-2].

ოთხნახნაგა Kohl-Tube-s მორიგი აღმოჩენები ქარელის რაიონის სოფ. ტახტიძის

სამაროვნის გათხრებთანაა დაკავშირებული — მე-8 სამარხში დაფიქსირდა ორი ეგზემპლარი. ერთ-ერთი მათგანი შავი გაუმჭვირვალე მინისაა. ტანის დიდი ნაწილი შემკულია თეთრი ფერის ზიგზაგებით, რომლის თავსა და ბოლოში მოცემულია ორ-ორი ყვითელი და თეთრი ძაფი [6, გვ. 74, სურ. 5; 14, გვ. 68, სურ. 1/4]. მეორეს ზედაპირი მოთეთრო-მოყვითალო ფერისაა. ოთხნახნაგა ტანი ძირისკენ თანდათანობით ვიწროვდება და ბრტყელი, ოთხკუთხა ძირით მთავრდება. ტანის დიდი ნაწილი დაფარულია მოყვითალო ფერის მკვეთრი, კუთხოვანი ზიგზაგებით (მ. საგინაშვილი ფრთისებრ ორნამენტს უწოდებს). პირზე მოყვითალო ფერის ზოლებია დატანილი, ხოლო ყელზე ასეთივე შეფერილობის ძაფია შემოხვეული. ოთხივე ნიბოს მთელ სიგრძეზე მიუყვება მუქი ყვითელი ზოლები. როგორც ვნახეთ, ნიბოს ზოლებით შემკობა ფიჭვნარის ნიმუშებისთვისაა დამახასიათებელი. ტახტიძირის პირველ სანელსაცხებლეს აკუთვნებენ დ. ბარაგის კლასიფიკაციის I A ქვეჯგუფს, მეორეს კი — I B ქვეჯგუფს. ორივე ჭურჭელში შემორჩენილი იყო შავი ფერის მკვრივი მასა. ტახტიძირის მე-8 მდიდრული სამარხი ადრეელინისტური ხანის დასაწყისითაა დათარიღებული [3, გვ. 16-17; 5, გვ. 74].

აღმოსავლეთ საქართველოდან ცნობილია განსხვავებული ფორმისა და სამკაულის მქონე Kohl-Tube-ები. ასეთთა რიცხვს მიეკუთვნებიან ნალკის რაიონში სოფ. კუშჩიში [10, გვ. 8-9, ტაბ. 18/2; 2, გვ. 50-53, №111/3; 6, გვ. 72, სურ. 1; 14, გვ. 68, სურ. 1/6] და თეთრინყაროს რაიონის შავსაყდარა II სამაროვანზე [5, გვ. 24, ტაბ. XVII/5, XXIV/02; 6, გვ. 73, სურ. 3; 14, გვ. 70, სურ. 1,7] მოპოვებული ცალეები. მათ აქვთ დაკბილული პირი, ფერადი ძაფების ხეობით დაფარული ცილინდრული მოყვანილობის ტანი და ბრტყელი ძირი. ესენი ძვ.წ. IV-III სს თარიღდებიან. ამავე სახეობის ჩანს ტახტიძირში მე-18 სამარხში მოპოვებული მოთეთრო-მოცისფრო ნახევრადგამჭვირვალე მინის სანელსაცხებლის ყელისა და პირის ნატეხი. მისი პირიც დაკბილულია და შემკულია მოთეთრო-მოყვითალო

ზოლებით; ყელს გარს შემოუყვება ასევე მოთეთრო-მოყვითალო ზოლები. მე-18 სამარხი ძვ.წ. IV ს-ის დასასრულითაა დათარიღებული [3, გვ. 16-17; 5, გვ. 74, სურ. 7].

სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის გაცნობით იმ დასკვნამდე მივდივართ, რომ Kohl-Tube-ს ტიპის სანელსაცხებლები, მართლაც, იშვიათ მონაპოვართა რიცხვს განეკუთვნებიან. დ. ბარაგის შემდგომაც მათი რიცხვი მაინცდამაინც არ გაზრდილა [15, გვ. 86, №31].

Kohl-Tube-ს ბერძნული სამყარო არ იცნობს. ეს კარგად ჩანს მათი გავრცელების საზღვრების მიხედვით. როგორც ითქვა, მათი წარმოების ცენტრად ივარაუდება ჩრდილო-დასავლეთი ირანი [16, გვ. 48, 50-51; 13, გვ. 28; 15, გვ. 86-87]. ამ ფონზე, ბუნებრივია, ყურადღებას იქცევს საქართველოს უახლესი აღმოჩენები (ნაპოვნია 8 მთლიანი და 2 ნაკლული ჭურჭელი). ადრე დ. ბარაგი თვლიდა, რომ ვანში ასე შორს ირანიდან მინის ჭურჭელი შემთხვევითი კონტაქტების გზით უნდა მოხვედრილიყო. ახლა მსგავსი ვერსიის დაშვება აღარ შეიძლება. მ. საგინაშვილი თვლის, რომ ისინი აქემენიდურ ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოში სახმელეთო გზით შემოდიოდა, შემდგომ კი კოლხეთშიც ხვდებოდა. საზღვაო გზით ვრცელდებოდა ხმელთაშუაზღვის აუზიდან მომდინარე ფერადი მინის ჭურჭელი, რომელიც ქვემო ქართლამდე აღწევდა [6, გვ. 75]. როგორც ვხედავთ, ახალი აღმოჩენებით გაფართოვდა ამ სახის სანელსაცხებლების გავრცელების არეალი. ფიჭვნარისა და ვანის მონაპოვრების მიხედვით ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოში გვხვდება მათი ადრეული ნიმუშები, აღმოსავლეთ საქართველოში კი — როგორც კლასიკური, ასევე ელინისტური ხანისა. ეს არცაა გასაკვირი — აღმოსავლეთი საქართველო, განსაკუთრებით მისი სამხრეთი ნაწილი, აქემენიდურ სამყაროსთან კონტაქტებს ტერიტორიული სიახლოვის გამო საკმაოდ დიდხანს ინარჩუნებდა. კოლხეთს უფრო მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული კონტაქტები ჰქონდა ანტიკურ სამყაროსთან. აქემენიდურმა ირანმა კოლ-

ხეთის დაპყრობა და თავის სატრაპიებში გაერთიანება ვერ შეძლო [11, გვ. 237]. ამ დროისათვის დასავლურქართული სახელმწიფო თავად იყო საკმაოდ ვრცელი ტერიტორიის მომცველი, ძლიერი ქვეყანა. მრავლის მთქმელია ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ შემონახული ცნობები. ისტორიის მამა კოლხებს იმ დროის უძლიერეს სახელმწიფოთა გვერდით ასახელებს: „სპარსელები ცხოვრობენ და აღწევენ სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც მენამულს უწოდებენ. ამათ ზემოთ ჩრდილოეთის მიმართულეებით ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელების ზემოთ სასპეირები, სასპეირების ზემოთ კოლხები, რომლებიც აღწევენ ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფასისი. ეს ოთხი ხალხი მოსახლეობს ზღვიდან ზღვამდე“ (IV, 37). თუმცა, გარკვეული დამოკიდებულება მაინც არსებობდა. ჰეროდოტეს ცნობის მიხედვით ვგებულობთ, რომ „კოლხებმაც დაინესეს საჩუქრები და ასევე მათმა მეზობლებმაც ვიდრე კავკასიონის მთებამდე (რადგან ამ მთებამდე ვრცელდებოდა სპარსელთა ძალაუფლება, ხოლო კავკასიონის ჩრდილოეთისაკენ მდებარე ქვეყნებს არაფერი უნდათ იცოდნენ სპარსელებისა), ამათ საჩუქრად დაინესეს ჩვენ დრომდე, ყოველ მეხუთე წელს რომ გადაიხადონ ასი ყრმა და ასი ქალწული“ (III, 97).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ბერძენ-სპარსელთა ომებში სპარსეთის მონარქიის დამარცხებისა და ათენის საზღვაო კავშირის შექმნის შემდგომ ეს ნომინალური დამოკიდებულება კიდევ უფრო უნდა შესუსტებულიყო. ირანული Kohl-Tube ფიჭვნარში აღმოსავლეთ საქართველოდან უნდა მოხვედრილიყო. როგორც კლასიკურ, ასევე ელინისტურ ხანაში ქართლის რეგიონებსა და ირანულ სამყაროს შორის არსებობს მჭიდრო, უშუალო სავაჭრო-ეკონომიკური თუ კულტურული კონტაქტები. ეს კარგად ჩანს არა მარტო მინის ჭურჭლის მიხედვით, არამედ ნივთიერი კულტურის სხვა მონაცემების, განსაკუთრებით კი სამკაულების, გლიპტიკისა და ხუროთმოძღვრული ძეგლების მიხედვით.

1. **გაგოშიძე ი.** ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964.
2. **გაგოშიძე ი.** თრიალეთის სამაროვნები, კატალოგი, III, თბ., 1982.
3. **გაგოშიძე ი.** არქეოლოგიური გათხრები ტახტიძირში (ქარელის რაიონი). კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები, თბ., 1997, გვ. 16-17.
4. **კახიძე ა.** ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ძვ.წ. V ს. ბერძნული ნეკროპოლი), ფიჭვნარი, II, ბათუმი/ოქსფორდი, 2007.
5. **მარგიშვილი ს.** ანტიკური ხანის მდიდრული სამარხები ალგეთის ხეობიდან, თბ., 1992.
6. **საგინაშვილი მ.** მინის სანელსაცხებლების — Kohl-Tube-ების გავრცელება საქართველოში, ძიებანი, V, 2000, გვ. 72-76.
7. **ფირცხალავა მ.** მინის ჭურჭელი, ვანი VII, თბ., 1983, გვ. 79-86.
8. **ფუთურიძე რ., ხოშტარია ნ., ჭყონია ა.** ვანის ნაქალაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 1961-1963 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, ვანი I, თბ., 1972, გვ. 111-113.
9. **ჭყონია ა.** ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი, VI, თბ., 1981, გვ. 7-160.
10. **Куртин Б.А.** Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском районе, Тб., 1948.
12. **Меликишвили Г.А.** К истории древней Грузии, Тб., 1959.
13. **Хоштария Н.В.** Археологические раскопки в Вани, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, II, თბ., 1962, გვ. 65-80.
14. **Barag D.P.** Rod-formed Kohl-Tubes of the Mid - First Millenium B.C., JGS, XVII, 1975, pp. 23-36.
15. **Gagoschidze J., Saginaschwili M.** Die achaimenidischen Glasgefäße in Georgien. Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan, 32, Berlin, 2000, s. 67-73.
16. **Grose D.F.** The Toledo Museum of Art, Early Ancient Glass, New York, 1989.
17. **Saldern A., Nolte B., Baume P., Haevernick E.** Gläser der Antice, Sammlung Ervin Oppenländer, Hamburg, 1974.

შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის საერთო და ბანმასხვავებელი ნიშნები

საბერძნეთში პოლისური სისტემის ჩამოყალიბებას ეპოქალური პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული ცვლილებები მოჰყვა, რომლებმაც თავის მხრივ კოლონიზაციის აუცილებლობის წინაშე დააყენა განვითარებული, მაგრამ მწირი ბუნებრივი რესურსების მქონე ელინური საზოგადოება [იხ. 32, გვ. 84-86; 2, გვ. 108-315; 17, გვ. 87-104]. საბოლოოდ, დიდი ბერძნული კოლონიზაცია, რომელიც ბალკანეთის საბერძნეთის განვითარების ღრმა, შინაგანი პროცესების შედეგი იყო, თვითონ გახდა მთელი ბერძნული სამყაროს სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ძლიერი მასტიმულირებელი ფაქტორი.

ჩვენთვის საინტერესო ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით მცირე აზიაში მდებარე ბერძნული ქალაქი მილეტი აქტიურობდა. საკოლონიზაციო საქმიანობა შავიზღვისპირეთში შედარებით გვიან, ძვ.წ. VII ს-დან დაიწყო (მართალია, ზოგიერთი მონაცემის მიხედვით ტრაპეზუნტი და შესაბამისად, მისი მეტროპოლია სინოპე VIII ს-ში დაარსდა (Euseb., 80), მაგრამ არქეოლოგიური მონაცემები ამას ჯერჯერობით არ ადასტურებენ). ამ პერიოდისთვის პონტოსპირეთის ადგილობრივი მოსახლეობა განვითარების სხვადასხვა დონეზე იდგა. სამხრეთშავიზღვისპირელი მარიანდინები, პაფლაგონიელები, კაპადოკიელები და ჩრდილოშავიზღვისპირელი სკვითები, ტავრები თუ სხვა ტომები სუსტად ორგანიზებულნი იყვნენ. მართალია, ბერძენი კოლონისტების მოსვლის დროისთვის კაპადოკიელები შედარებით მყარ ერთობას წარმოადგენდნენ და ხელს უშლიდნენ ელინებს საკოლონიზაციო საქმიანობაში, მაგრამ მათ თავიანთი სახელმწიფოებრიობისთვის მხოლოდ ალექსანდრე მაკედონელის სიკვდილის

შემდეგ დაიწყეს ბრძოლა. პაფლაგონიის სახელმწიფოებრიობა კიდევ უფრო სუსტი იყო. ძვ.წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში ჩამოყალიბებული მძლავრი გაერთიანება, რომელიც სახელმწიფოებრიობაში გადაზრდას იწყებდა, ამავე საუკუნის მეორე ნახევრიდან წვრილ დინასტიებს შორის გაიყო [26, გვ. 171].

სწორედ ზემოთ აღნიშნული გარემოებებით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ ბერძენმა კოლონისტებმა ყველაზე უფრო ძლიერი პოლისური სისტემა მცირე აზიის შავიზღვისპირა რეგიონებსა და ჩრდილოეთ პონტოსპირეთში შექმნეს. კოლონისტთა ყველაზე დიდი აქტივობა მაინც პურით მდიდარ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში შეიმჩნევა. აღსანიშნავია, რომ სამხრეთ შავიზღვისპირეთის მსგავსად ადგილობრივი სახელმწიფო აქ გვიან ჩამოყალიბდა. დ. კალისტოვი მიუთითებდა, რომ: „ბერძენების სკვითებთან დაპირისპირებამ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების წინასახელმწიფოებრივ ცხოვრებასთან დაპირისპირების ხასიათი შეიძინა“ [22, გვ. 95]. უფრო მეტიც, სწორედ აქ, ქერჩის სრუტის გარშემო განლაგებული ქალაქების თაოსნობით ძვ.წ. 480 წელს საფუძველი ჩაეყარა ბერძნული სამყაროსთვის უნიკალურ მოვლენას, როდესაც რამდენიმე კოლონიის გაერთიანების ხარჯზე ერთიანი სახელმწიფო - ბოსფორის სამეფო ჩამოყალიბდა [10, გვ. 13]. ადგილობრივი სახელმწიფოს არარსებობით წარმოქმნილ ვაკუუმთან ერთად გარკვეული როლი ამ მოვლენაში ბერძნული სამყაროდან გეოგრაფიულ სიშორეს და აქედან გამომდინარე აგრესიული ტომებისადმი ერთგვარი შიშის ფაქტორს უნდა შეესრულებინა. საინტერესოა, რომ ელინური დინასტიის თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი მმართველობის შემდეგ მას მაინც „ბარბაროსული“ წარმოშობის

სპარტოკიდები ჩაუდგნენ სათავეში (იოდ., XII,31,1). ეს უკანასკნელები, მათი წინამორბედებისგან განსხვავებით, აშკარად უტყვედნენ პოლისების მთავარ ატრიბუტს – ავტონომიას [22, გვ. 196; 23; 11, გვ. 19 და შმდ.; 10, გვ. 13]. მათი ხელისუფლება, მიუხედავად რიგი შეზღუდვებისა [24; 13; 10, გვ. 14], საკმაოდ ძლიერი იყო. როგორც ჩანს, ისინი ახორციელებდნენ სასამართლო ხელისუფლებას და ქურუმის ფუნქციებს [15]. თავისი სტრუქტურის მიხედვით ბოსფორი ელინისტურ სახელმწიფოს მოგვაგონებდა [21, გვ. 126 და შმდ.]. ე.ი. ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობებამდე ერთი საუკუნით ადრე ელინურ-ბარბაროსული ერთობის წანამძღვრები სწორედ პონტოსპირეთში გამოიკვეთა.

ფაქტობრივად მსგავსი სიტუაცია იყო სამხრეთ შავიზღვისპირეთშიც [26, გვ. 19-23; 28, გვ. 22-24]. მართალია, ბოსფორის მსგავსი არა, მაგრამ საკმაოდ ძლიერი ელინურ ქალაქთა პოლიტიკურ-ეკონომიკური გაერთიანება შექმნა რეგიონის ყველაზე უფრო დანინაურებულმა პოლისმა – სინოპემ [26, გვ. 67; 33, გვ. 6]; ჰერაკლეს დორიულმა მოსახლეობამ კი სპარტელი ჰილოტების მსგავს დაბეჩავებულ მდგომარეობაში ჩააყენა ადგილობრივი მარიანდინური მოსახლეობა (ოსიდ., Athen., VI,263c-d; Strabo, XII, 3,4). აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც, სამხრეთ შავიზღვისპირეთის მთავარი ცენტრებისგან (სინოპე, ამისო, ჰერაკლეა) განსხვავებით, ტრაპეზუნტის საქალაქო ცხოვრებაში დიდ როლს ძლიერი ადგილობრივი ელემენტი ასრულებდა [26, გვ. 408-411].

სხვა ევროპულ ტომებთან შედარებით, დასავლეთ შავიზღვისპირეთში, უფრო ზუსტად კი სამხრეთ თრაკიაში, ძალზედ ადრე, უკვე ძვ.წ. V ს. პირველ ნახევარში წარმოიშვა სახელმწიფო - ოდრისების სამეფო, სადაც განსაკუთრებით იგრძნობოდა ადგილობრივი, ანტიკური სამყაროსგან მკვეთრად განსხვავებული თავისებურებები [16, გვ. 172-175; 31, გვ. 3-30; 20, გვ. 6, 56 და შმდ.]. ეს ისტორიული რეალობა ცარიელ ადგილზე არ აღმოცე-

ნებულა. ჯერ კიდევ ძვ.წ. VII ს-ში თრაკიაში ტომობრივი კავშირები იქმნება [18, გვ. 3-4]. ასევე აღსანიშნავია სამეფო ხელისუფლების არსებობა, რომელიც წინაკლასობრივი საზოგადოებისთვის დამახასიათებელი სოციალური განვითარების ჩარჩოებში იმყოფებოდა [20, გვ. 198, 210]. მიუხედავად იმისა, რომ ეს გაერთიანებები არ იყო მყარი (ეროდ., V,3), თრაკიელები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ბერძენ კოლონისტებს (Thuc., I, 100; II, 100; IV, 103; Herod., IX, 75; Paus., I, 29,4). ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ისიც, რომ რელიგიურად დაქსაქსულ ტომებში თანდათანობით საერთოთრაკიული დიონისეს კულტი გავრცელდა (ეროდ., VII, 3).

ოდრისების სახელმწიფოში მეფე ერთპიროვნულად წყვეტდა საგარეო პოლიტიკასთან დაკავშირებულ საკითხებს. მის ხელში გაერთიანებული იყო საერო ხელისუფალისა და ქურუმის ფუნქციები [19, გვ. 31-46], თუმცა მეფის ძალაუფლება არ გამოირჩეოდა სიძლიერითა და მდგრადობით [20, გვ. 230 და შმდ.]. ქვეყანა დაყოფილი იყო საგამგეო ოლქებად, სადაც თითქმის შეუზღუდავი უფლებებით სარგებლობდნენ პარადინასტები (Thuc., II, 97,3; Xen., Anab., VII, II, 32-34; VII, VII, 26). წყაროთა მონაცემების საფუძველზე მკვლევარები ვარაუდობენ, რომ ოდრისთა სამეფო წარმოადგენდა ერთიან პოლიტიკურ ორგანიზმს მეტად სუსტი შინაგანი კავშირებით [19, გვ. 69 და შმდ.]. სატომო ორგანიზაციის სიცოცხლისუნარიანობა მკაფიოდ გამოჩნდა რომაელთა გაბატონების შემდეგაც. პროვინცია თრაკია სტრატეგიებად დაიყო, რომლებიც ადგილობრივ ტომთა სახელებს ატარებდნენ და, როგორც ჩანს, მათი ტერიტორიული განსახლების მიხედვით იყვნენ წარმოქმნილი [27, გვ. 14].

დასავლეთშავიზღვისპირული ახალშენების უმეტესობა ძვ.წ. 650 წლის შემდეგაა დაარსებული მილეთელების მიერ [12, გვ. 22, 37]. მხოლოდ სოლონის რეფორმის (ძვ.წ. 594 წ) შემდეგ აქტიურდება ათენის საგარეო ვაჭრობა ამ რეგიონში [35; 12, გვ. 44]. ის ოლქები,

რომლებთანაც ადრე ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოები ვაჭრობდნენ, ოდრისთა სამეფოს ძლიერების პერიოდში (ძვ.წ. 431-424 წწ.) ერთ რეგიონად გადაიქცნენ, რამაც გაადვილა ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობები [12, გვ. 57]. ასეთმა ვითარებამ ელინური პოლისები ერთიანი სამეფო ხელისუფლების მფარველობის ქვეშ შესვლის აუცილებლობის წინაშე დააყენა. ეს არ ვნებდა ქალაქების პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას, ვინაიდან პოლისის მთავარი ატრიბუტი - ავტონომია დაცული იყო. საბოლოო ჯამში ასეთმა ინტენსიურმა ურთიერთკავშირმა თრაკიული არისტოკრატიის ძლიერი ელინიზაცია გამოიწვია [12, გვ. 61].

როგორც ცნობილია, პირველი ქართული სახელმწიფო თუ წინასახელმწიფო გაერთიანებები (დაიაენი, კოლხა) სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაოს ხანაში აღმოცენდა. ტრადიციის მიხედვით ქართულ-ბერძნული ურთიერთობები სწორედ ამ პერიოდიდან უნდა დაწყებულიყო (საინტერესოა, რომ მოგვიანებით ელინი კოლონისტები პირველად მეზობელი თრაკიის სანაპიროზე კი არ გაემართნენ, არამედ მდიდარი წარსულის ტრადიციებით განთქმულ მხარეში, რაც არგონავტების ლაშქრობით მიღებული გამოცდილებითა და, როგორც ჩანს, მდიდარი ლითონის საბადოების არსებობით [14] აიხსნება). თუმცა, ეს წარმონაქმნები, ისევე როგორც მთელი ქართველური სამყარო, აშკარად აღმოსავლური ცივილიზაციის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ამის საპირისპიროდ ძვ.წ. VI ს-ში წარმოქმნილი ერთიანი კოლხეთის სამეფო, რომელიც თავდაპირველად აქემენიდური ირანის მოხარკე გახდა, სხვა გზით წავიდა. ამის მთავარი მიზეზი სწორედ დიდი ბერძნული კოლონიზაცია იყო. ელინებთან ურთიერთობამ საკმაოდ ბევრი პროგრესული მომენტი შეიტანა ძველკოლხურ საზოგადოებაში. ნუმისმატიკური მასალები მოწმობენ, რომ დაიწყო კოლხური თეთრის მოჭრა, შეიცვალა დამარხვის წესები, კერამიკის ფორმები, რე-

ლიგიური რწმენა-წარმოდგენები (გავრცელდა დიონისეს კულტი), ადგილობრივი მოსახლეობა საერთოპონტურ ვაჭრობაში ჩაერთო და ა.შ. [25, გვ. 220-224]. განმტკიცდა ქართული სახელმწიფოებრიობაც. ჰეროდოტეს (IV,37), ფსევდო-სკილაქს კარიანდელის (სია, 81), სტრაბონის (XI, 2, 15-17), ახ.წ. V ს-ის თუ მომდევნო ხანის ანონიმი გეოგრაფოსის (X, II, 7) ცნობების თანახმად დიოსკურიიდან მდ. აფსაროსამდე არსებობდა ერთიანი კოლხური სახელმწიფო. ეს ავტორები მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე სხვა ტომებიც ცხოვრობდნენ, მხოლოდ ერთ ხალხს, კოლხებს ასახელებენ. სამეფო ხელისუფლების არსებობაზე მეტყველებს ქსენოფონტესა (Anab., V, VI, 36) და პლინიუსის (NH, XXXIII, 52) ცნობები. თუმცა, ოდრისელ ხელისუფალთა მსგავსად ისიც ადმინისტრაციული ერთეულების მმართველების (სკეპტუხების) ძალაუფლებით იყო შეზღუდული (მტრაბო, XI, 2, 18). არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებენ კოლხურ საზოგადოებაში სოციალური დიფერენციაციის არსებობას. ჩვეულებრივი მეთემეების საფლავები ძალზედ ღარიბულია, უმთავრესად ბრინჯაოს ნივთებითაა დაკომპლექტებული. გაბატონებული ფენების მდიდრულ აკლამებზე და უცხოელებთან ურთიერთობების შედეგად კიდევ უფრო გაღრმავებულ ქონებრივ უთანასწორობაზე საკმაოდ დაინერა ქართულ ისტორიოგრაფიაში [4, გვ. 170; 25, გვ. 225-227].

ელინები პირველად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, VII ს-ის ბოლოს უნდა გამოჩენილიყვნენ. უშუალო საკოლონიზაციო საქმიანობას აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, ისევე როგორც მთელ პონტოსპირეთში, მიღებული ჩაუდგა სათავეში. ფასისთან და დიოსკურიასთან შედარებით უფრო მცირე იონური დასახლებების არსებობა სავარაუდებელია დღევანდელი ფიჭვნარის, ციხისძირის, ბათუმის ციხის და ოჩამჩირის (გიენოსი) მიდამოებში [6].

დიდი ბერძნული კოლონიზაციის ახალი, თვისობრივად განსხვავებული ეტაპი კლა-

სიკუთრი ხანიდან იწყება. ბალკანეთის საბერძნეთში სტაბილური შიდაპოლიტიკური სიტუაცია დამყარდა, რამაც ხელი შეუწყო მრავალრიცხოვან ქალაქ-სახელმწიფოებში სამეურნეო ცხოვრების კიდევ უფრო აყვავებასა და კულტურის არნახულ გაფურჩქვნას [17, გვ. 131]. ყველაზე მეტად ათენი დანიანურადა, რომლის მიერ დაარსებული კოლონიები განსაკუთრებით მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული მეტროპოლიასთან, რაც ჰელესპონტის გაკონტროლებასა და ატიკის პურიით მომარაგებაში გამოიხატებოდა. ძვ.წ. VI ს-ის ბოლოსა და V ს-ის პირველ მეოთხედში დაიწყო კლერუქიებისა და რეგულარული აპოიკიების გაყვანა. პირველი მათგანი სრულიად ახალი მოვლენა იყო ელინურ სამყაროში. კლერუქები რჩებოდნენ ათენის მოქალაქეებად და აპოიკებისაგან განსხვავებით, მინა მხოლოდ მფლობელობაში გადაეცემოდათ. ისინი სამინათმოქმედო სამუშაოებს ეპიზოდურ სამხედრო საქმიანობას უთავსებდნენ [30, გვ. 141-152]. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა პერიკლეს მიერ ძვ.წ. V ს-ის 40-იან წლებში სინოპეში დემოკრატიებისათვის დასახმარებლად 600 სამხედრო კოლონისტის გაგზავნის ფაქტი (Plut., Per., 20, 2). ეპიგრაფიკულ მასალაზე დაყრდნობით ვგებულობთ, რომ კლერუქების გადმოსახლებაასთან დაკავშირებით სინოპეში დაარსდა ათენური დაწესებულებები. ეს ექსპედიცია პონტოსპირეთის სხვა ქალაქებსაც შეეხო [26, გვ. 97-102; 29].

სწორედ ათენთანაა დაკავშირებული ფიჭვნარის კოლხური სამოსახლოს გვერდით ძვ.წ. V ს-ის დასაწყისიდან გაჩენილი ბერძნული დასახლება, რომელიც შუამავლის როლს ასრულებდა ადგილობრივ მოსახლეობასა და ბერძნულ სამყაროს შორის. ფიჭვნარის ნეკროპოლი უნიკალური მოვლენაა მთელ შავიზღვისპირეთში. აქ გვერდიგვერდ განლაგებულია ბერძენთა და კოლხთა სამაროვნები, რაც ამ ორი ეთნოსის მშვიდობიან ურთიერთობაზე მიუთითებს [8, გვ. 17-104].

საერთოდ, ძვ.წ. VI ს-ის ბოლოსა და V ს-ის დასაწყისში ათენი გარკვეულ უპირატესო-

ბას აღწევს კოლხეთთან და დანარჩენ შავიზღვისპირეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარების საქმეში. ამის შემდეგ აღმოსავლეთ პონტოსპირეთში წამყვანი ხდება ატიკური ნაწარმის იმპორტი, რომელიც აბსოლიტურად დომინირებს ძვ.წ. V ს-ის მეორე ნახევრიდან ვიდრე ელინისტურ ხანამდე [7, გვ. 15-136]. ეს ის პერიოდია, როდესაც ელინურ სამყაროში ჰეგემონიისთვის გააფთრებული ბრძოლა მიმდინარეობს. პერიკლეს კარგად ესმოდა, რომ გამარჯვება უმთავრესად დამოკიდებული იყო საზღვაო ფლოტზე და მის მიერ შემოზიდულ საციცოხლო რესურსებზე. შავიზღვისპირეთში მის ინტერესებში შედიოდა გემთმშენებლობისათვის საჭირო ნედლეული და, რა თქმა უნდა, პური [4, გვ. 137-139]. ამ მხრივ უაღრესად საინტერესოა პერიკლეს ზემოთხსენებული ექსპედიცია პონტოს სამხრეთ ნაწილში. არის ვარაუდი, რომ ათენის გავლენა გაცილებით უფრო აღმოსავლეთით განივრცო. მ. ინაძე თვლის, რომ პელეპონესის ომის წინ საზღვაო ფლოტის მშენებლობის მიზნებისათვის კოლხეთის ნედლეულით მდიდარ სანაპიროზე იონური ახალშენების გვერდით ატიკური დასახლებებიც წარმოიშვა. როგორც ჩანს, ისინი ატიკური პუნქტების იმ ჯაჭვის გაგრძელებას წარმოადგენდნენ, რომელიც პერიკლემ სინოპეზე დაყრდნობით სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში შექმნა. ამაზე არაპირდაპირ შეიძლება მეტყველებდეს ფიჭვნარისა და ამ რეგიონის ცენტრებს შორის არსებული სისხლსავსე ეკონომიკური ურთიერთობები [4, გვ. 145-147, 158-159].

ისტორიული წყაროები და არქეოლოგიური მასალა არ გვაძლევს უფლებას ფიჭვნარის, ეშერისა და გიენოსის სამოსახლოები პოლისებს ან თუნდაც, პოლისური ტიპის დასახლებებს მივაკუთვნოთ [3, გვ. 63]. ამაში დიდი როლი, საკუთრივ ათენის თავისებური საკოლონიზაციო პრაქტიკის გარდა, ადგილობრივი სახელმწიფოს არსებობას უნდა ეთამაშა. მართალია, კოლხური სახელმწიფო არ წარმოადგენდა ისეთ რთულ მექანიზმს,

როგორც, თუნდაც, სირიასა და ფინიკიაში, მაგრამ ამ ფაქტორმა საკოლონიზაციო საქმიანობას მაინც შეუშალა ხელი. მ. ინაძის მოსაზრებით, თრაკიულ ტომებში სახელმწიფოს (ოდრისთა სამეფოს) წარმოქმნა-განვითარების პროცესის განხილვა გვარწმუნებს, რომ იგი დიდ მსგავსებას ამჟღავნებს კოლხურ საზოგადოებაში მიმდინარე მოვლენებთან. ამ ქვეყნებში სახელმწიფოებრიობა ჩაისახა უფრო ადრე, ვიდრე ბერძნული ცივილიზაცია ღრმად გაიდგამდა ფესვებს, თანაც ორივეში უფრო დიდხანს და უფრო სრულად შემონახულ იქნა ადრეკლასობრივი საზოგადოების განვითარებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები [5, გვ. 42-43]. სწორედ კოლხური და თრაკიული სამეფოების არსებობით უნდა აიხსნას ის, რომ სამხრეთ და განსაკუთრებით, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისგან განსხვავებით, ჩვენთვის საინტერესო რეგიონებში არ წარმოქმნილა ბერძნული პოლისების პოლიტიკური კავშირებიც კი (დასავლეთ შავიზღვისპირეთში მხოლოდ მოგვიანებით იყო ასეთი კავშირის შექმნის ცდა მესემბრიის მიერ და ისიც უშედეგოდ). მეორე მხრივ ელინურ სამყაროსთან სიახლოვემ ერთგვარი დამაჩქარებელი როლი შეასრულა როგორც თრაკიის, ისე კოლხეთის ეკონომიკურ და სოციალურ განვითარებაში [5, გვ. 43]. თუმცაღა, ამ უკანასკნელში არ ყოფილა ისეთი ღრმა ელინიზაცია, როგორც ეს თრაკიელთა ზედა ფენებში მოხდა. ამგვარ ვითარებას საკმაოდ მცირე ანალოგიები გააჩნდა იმდროინდელ სამყაროში (მაგალითად, ესპანეთის აღმოსავლეთი სანაპირო და ლიკია), რომელიც კოლონიზაციის არასრულყოფილ ფორმად შეიძლება მოვნათლოთ. არ უნდა დაგვავიწყდეს ისიც, რომ შავიზღვისპირეთის სხვა რეგიონებისგან განსხვავებით, კოლხეთში არ იყო მატერიალური თუ ადამიანური (იგულისხმება მონები) რესურსების ის მარაგი [იხ. 1, გვ. 21], რაც ბერძენთა განსაკუთრებულ ყურადღებას მიიქცევდა.

მიუხედავად იმისა, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში კოლონიზაციური მოძრა-

ობა შედარებით „პასიურად“ მიმდინარეობდა, მან უდიდესი ზეგავლენა იქონია ქართულ სამყაროზე. ანტიკური ცივილიზაციის თუნდაც განაპირა ორბიტაზე მოხვედრა, საბოლოო ჯამში, ჩვენი ქვეყანის ქრისტიანული კულტურის მატარებელ ხალხთა შორის მოქცევის წინაპირობად იქცა. ამასთანავე, აღსანიშნავია საპირისპირო მომენტი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ისტორიიდან. რეგიონი, რომელიც ანტიკურ სამყაროსთან უფრო „ღრმა კავშირებში“ იმყოფებოდა, თუმცა ბოლომდე არ იყო მისი ნაწილი, განსხვავებული კულტურული ფასეულობების სისტემატური ზენოლის შედეგად უცხო ეთნიკური ელემენტის ნაწილად იქცა. საქმე იმაშია, რომ ცენტრალური კოლხეთისგან განსხვავებით, სამხრეთში, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, ძვ.წ. VIII ს-ის შემდეგ ქართული სახელმწიფოებრიობის იდეა ვერ განხორციელდა. ამ ორმა განსხვავებულმა მდგომარეობამ თავისთავად ორი ერთმანეთისგან განსხვავებული შედეგი გამოიღო. სამხრეთ კოლხეთში სახელმწიფოებრიობის ტრადიციების დაკარგვამ გამოიწვია ის, რომ ელინებმა აქ მყარი პოლისური ინფრასტრუქტურა შექმნეს და ადგილობრივი მოსახლეობა უცხო გავლენას ზომაზე მეტად დაუქვემდებარეს, რამაც საბოლოოდ რეგიონში ეროვნული დეზორიენტაციის პირობები შექმნა. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთთან და მთლიანად საქართველოსთან მიმართებაში არ უნდა დაგვავიწყდეს ზემოთ ხაზგასმული აღმოსავლური ზეგავლენის მნიშვნელობა, რომელმაც ერთგვარი გამანონასწორებლის როლი ითამაშა. ყოველივე ეს ყველაზე ნათლად, მოგვიანებით, ახ.წ. V-VII სს-ში ბიზანტია-სპარსეთის დაპირისპირებაში გამოიხატა, როდესაც საქართველო, უპირველეს ყოვლისა შიდა გადაწყვეტილების შედეგად (გაიხსენეთ, თუნდაც აიეტისა და ფარტაძის ცნობილი მონოლოგები) დასავლური, ქრისტიანული სამყაროს წიაღში დარჩა, მაგრამ აღმოსავლურმა „მემკვიდრეობამ“ ბიზანტიის იმპერიისგან ერთგვარ დისტანცირებასაც შეუწყო ხელი [იხ. 34]. სხვა მომენტიც, როდეს-

საც აღმოსავლეთი, ჯერ კიდევ არაბებიდან დაწყებული, ხატოვნად რომ ვთქვათ, „თავს ახსენებდა“ მის ყოფილ განაპირა მხარეს, მაგრამ VI ს-ში ეგრისში, ხოლო ერთი საუკუნის შემდეგ ქართლში გაკეთებული არჩევანი, საბოლოო – ცივილური არჩევანი აღმოჩნდა.

თავისებურად განვითარდა სიტუაცია ჩრდილო კავკასიის ზღვისპირეთში. ეს რეგიონი თითქმის მონყვეტილი აღმოჩნდა ანტიკური ცივილიზაციისგან (ნოვოროსიისკიდან აფხაზეთამდე არც ერთი ბერძნული კოლონია არ დაარსებულა), რაც წარმართობის ხანგრძლივ ბატონობასა და საბოლოოდ ისლამის გავრცელებაში აისახა [8, გვ. 187-190].

ამრიგად, შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია განსხვავებულ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. ამის შედეგად, კლასიკური ხანის დასაწყისისათვის რეგიონის სხვადასხვა ნაწილში ერთმანეთისაგან განსხვავებული რეალიები ჩამოყალიბდა. მაგალითად, ჩრდილოეთ და სამხრეთ შავიზღვისპირეთში, სადაც ადგილობრივი სახელმწიფოები არ იყო, ბერძნებმა შედარებით მძლავრი პოლისური ინფრასტრუქტურა შექმნეს. დასავლეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ამ პროცესს ადგილობრივი სახელმწიფოები, თუნდაც საკუთრივ სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელი ბუნების გამო, „შეენინააღმდეგენ“. ეს კიდევ უფრო ნათლად კოლხეთის მაგალითზე გამოჩნდა, რომლის გეოგრაფიულმა დაშორებულობამ და ბერძნებისთვის ყველაზე მეტად მიმზიდველი რესურსების (ხორბალი, მონები) სიმწირემ, ზემოთ დასახელებულ მიზეზთან ერთად, კოლონიზატორ ინტერესის „განელება“ და შესაბამისად ადგილობრივი ელიტის ნაკლები ელინიზაცია გამოიწვია.

მთლიანობაში დიდმა ბერძნულმა კოლონიზაციამ მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა მთელი შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ცხოვრებაში [დაწვ. იხ. 9, გვ. 146-147]. პირველ რიგში აღსანიშნავია სასაქონლო ურთიერთობათა ჩამოყალიბება. ბუნებრივია, ეკონომიკურმა ურთიერთობებმა ხელი შეუწყვეს

სხვადასხვა ეთნოსის ურთიერთგაცნობას, უცხო რელიგიური და კულტურული ფასეულობების გავრცელებას ოდესღაც იზოლირებულ ქვეყნებში და რეგიონი ელინიზატორი, შემდეგ კი რომაული ხანის „გლობალურ“ სახელმწიფო სისტემებში ინკორპორაციისთვის შეამზადეს.

ლიტერატურა

1. **გამყრელიძე გ.** კოლხოლოგიური ნარკვევები, თბ., 2001.
2. **გორდუზიანი რ.** ბერძნული ცივილიზაცია, ტ. I, თბ., 1988.
3. **ინაძე მ.** ათენი და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი (ძვ.წ. V ს. მეორე ნახევარში), მაცნე, ისტ. .... სერია, I, თბ., 1975, გვ. 43-63.
4. **ინაძე მ.** აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1982.
5. **ინაძე მ.** ძველი კოლხეთის საზოგადოება, თბ., 1994.
6. **კახიძე ა.** აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის იონური და ატიკური ეტაპი, სდსძ, XI, 1982, გვ. 44-77.
7. **კახიძე ა.** საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, თბ., 1971.
8. **კახიძე ა., ვიკერსი მ.** კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში: ფიჭვნარი, I (საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები 1998-2002 წწ.), ბათუმი/ოქსფორდი, 2004.
8. **კახიძე ე.** სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის ნანამძღვრებისა და ზოგიერთი თავისებურებების შესახებ, კულტურის ისტორიის საკითხები, VI, თბ., 1999, გვ. 183-190.
9. **კახიძე ე.** შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, VIII (ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია), ბათუმი, 2005, გვ. 141-149.
10. **Античные государства Северного Причерноморья**, М., 1984.

11. Блаватская Т.В. К вопросу о боспоро-афинских отношениях во второй половине V в. до н. э., ПИСП, 1959, с. 195-204.
12. Блаватская Т. В. Западнопонтийские города в VII-I веков до н.э., М., 1952.
13. Брашинский И.Б. О некоторых династических особенностях правления Спартакидов, ВДИ, 1, 1965.
14. Брашинский И.Б. Синопа и Колхида, Вопросы древней истории (Кавказско-ближневосточный сборник), IV, Тб., 1973.
15. Гайдукевич В.Ф. История античных городов Северного Причерноморья (Краткий очерк), АГСП, 1955, с. 23-147.
16. Данов Хр. Древна Тракия, София, 1969.
17. История древней Греции, под. ред. В. И. Кузищина, М., 2000.
18. Златковская Т. Д. Ранние монеты южнофракийских племен (к вопросу о происхождения культа Диониса), НЭ, 7, 1968, с. 3-22.
19. Златковская Т. Д. О происхождении некоторых элементов кукуерского обряда у болгар, СЭ, 3, 1967, с. 31-46.
20. Златковская Т.Д. Возникновение государства у фракийцев, М., 1971.
21. Жебелев С.А. Северное Причерноморье. Исследования и статьи по истории Северного Причерноморья античной эпохи, М.-Л., 1953.
22. Каллистов Д.П. Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи, Л., 1949.
23. Каллистов Д. П. Измена Гилона, ВДИ, 1, 1950, с. 27-36.
24. Колобова К. М. Политическое положение городов в Боспорском государстве, ВДИ, 4, 1953, с. 47-71.
25. Лордкипанидзе О. Д., Наследие древней Грузии, Тб., 1989.
26. Максимова М.И. Античные города Юго-Восточного Причерноморья, М.- Л., 1956.
27. Мурынина Н. Ф. Фракия и Рим. Борьба фракийских племен против римской агрессии во II-I вв. до н. э. и в начале I в. н. э. (Автореферат), М., 1951.
28. Сапрыкин С. Ю. Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический, М., 1986.
29. Федосеев Н.Ф. Археологические свидетельства об афинской клерухии в Синопе, ВДИ, 3, с. 132-140.
30. Яйленко В. П. Греческая колонизация VII-III вв. до н. э., М., 1982.
31. Danov C. Social and Economic Development of the Ancient Thracian in Homeric, Archaic and Classical Times, Etudies Historiques ; L'occassion du XI congrés Internationale des Sances Historiques ; Stockholm, I, Sofia, 1960, p. 3-30.
32. Griechische Geschichte bis 146 V.U.Z, unter Leitung H. Kreissig, Berlin, 1985.
33. Hind J.G. The Eagle-Head Coins of Sinope, Numismatic Chronicle, 16, 1976.
34. Kakhidze E. The Christianization of Georgia, Abstracts of an International Inter-disciplinary Conference on the Black Sea Region: Past, Present and Future, Istanbul, 14-16 October, 2004, pp. 50-51.
35. Seltman C. T. Athens, its History and Coinage before the Persian Invasion, Cambridge, 1924.

ყულევის მინის ჭურჭლის სპექტრო-ფოტომეტრული გამოკვლევა

უძველესი და ძველი მინის შესწავლას ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მთელ მსოფლიოში, რადგანაც მინა წარმოადგენს კაცობრიობის მრავალსაუკუნოვანი მოღვაწეობის ნივთობრივ ძეგლს [3, გვ. 79]. უძველესი ეპოქებიდან, ამ სახის პროდუქციას განსაკუთრებული ადგილი უკავია კაცობრიობის ისტორიაში. შესაბამისად, დიდია მეცნიერული ინტერესი ამ სახის ნაწარმისადმი [6, გვ. 3].

უძველესი მინის ყოველმხრივ შესწავლაში (მიკროსკოპული, სპექტრული, ქიმიური და სხვა) მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა დამზადების ტექნოლოგიურ სქემას.

იმისათვის, რომ გააღვივდეს ქიმიური თუ სპექტრული ანალიზის შედეგების შედარება და გაკეთდეს სათანადო დასკვნა საჭიროა მათი ქიმიური სისტემატიზაცია. მიღებულია მინის წარმომქმნელი კომპონენტების კლასიფიკაცია. ისინი იყოფა: მინის წარმომქმნელებად, ფუძეებად, ფლუსებად, ინდიფერენტულ ჟანგეულებად, მღებავ ნივთიერებებად და შემთხვევით მინარევეებად, აგრეთვე გვხვდება გამაუფერულებლისა და დამხშობი ნივთიერებების ჯგუფები [1, გვ. 51].

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია ყულევში მოპოვებული მინის ჭურჭლის (ახ.ნ. I-II სს.), ფოტოსპექტრული გამოკვლევის შედეგების საფუძველზე დადგინდეს მასში შემავალი მღებავი ნივთიერებები.

მინის შეფერვა დაიწყო სტეატიტისა და ფაიანსის მძივების მოჭიქვით. ყველაზე ადრეული მოჭიქული ნივთები აღმოჩენილია შუამდინარეთში, ეგვიპტესა და ირანში. ეს ნივთები თარიღდება ძვ.წ. IV ათასწლეულის ბოლოთი და წარმოადგენს დანაყილი კვარცის გულს, რომელიც დაფარულია მომწვანო-ცისფერი სპილენძის ჭიქურით.

ბოდარის უძველეს კულტურაში ძვ.წ. 5000-3400 ვხვდებით ჭიქურით დაფარულ სტეატიტ-

ტისა და მინისებრი მასის მძივებს. აღნიშნული მასა წარმოადგენს დანაყილ კვარცს, უფრო იშვიათად გაფხვიერებულ ქვიშას და ნატრიუმის რომელიმე შენაერთის ნარევეს, რომელიც გახურებისას იწყებს დნობას და უზრუნველყოფს ჭიქურის კარგ შეჭიდებას [11, გვ. 62-63]. ეგვიპტეში წინააღინასტიური პერიოდის სამარხებში ოქროსა და ქვებისაგან დამზადებულ ნივთებთან ერთად აღმოჩენილ იქნა სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებულ ნივთთა მინაბადები, რომლებიც წარმოებულია შიფერის, სტეატიტისა და ე.წ. ეგვიპტური ფაიანსისაგან. ისინი მოჭიქულია მოყავისფრო მწვანე ჭიქურით. ჭიქურის შემფერავად აქ გამოყენებული იყო სპილენძი. ჭიქურის შეფერვა წარმოებდა მასში სპილენძის ჟანგის მიმატებით, რომელსაც ეგვიპტე ღებულობდა სინაის ნახევარკუნძულიდან [14, გვ. 37]. ანტიკურ ხანაში ჭიქურით ფარავდნენ ე.წ. შლიკერს - ნატრიუმის, კალციუმის და რომელიმე საღებავის სილიკატს, რომელიც წარმოადგენდა ადვილად მდნობ მინას [7, გვ. 23].

ძვ.წ. III ათასწლეულის დასაწყისში, მეტალური და ბუნებრივი ქვებიდან წარმოებული მძივების პარალელურად არსებობს მეტალური ნიღისაგან დამზადებული მძივები. ძვ.წ. XV საუკუნიდან დაწყებული უკვე ჩნდება ნამდვილი მინისაგან დამზადებული მძივები. მინის ტიპი ამ პერიოდში $\text{Na}_2\text{O}-\text{CaO}-\text{SiO}_2$ -ა. ამ პერიოდიდან, შეიძლება ითქვას, იწყება მინის შესაფერად მეტალთა ჟანგეულების შეგნებული გამოყენება. უკვე გვხვდება შეფერვა ნითლად - სპილენძის ქვეჟანგით, მწვანედ - რკინის შენაერთებით, ყვითლად - ანთიმონით, ცისფრად - სპილენძის ჟანგით, შავად - რკინის შენაერთების დიდი რაოდენობით ან მანგანუმისა და რკინის დიდი რაოდენობით თანაარსებობისას [2, გვ. 98]. საქართველოში ძვ.წ. IV ათასწლეულში, მოჭიქულ სტეატიტ-

თან ერთად მოიპოვება ინტენსიური ცისფერი ჭიქურით დაფარული დანაყილი კვარცისაგან დამზადებული მძივები. ძვ.წ. II ათასწლეულის მოწითალო-იისფერ მინაში მანგანუმის რაოდენობა იზრდება 1,5%-მდე. ანალოგიური სურათია ძვ.წ. VI-III სს. მინის ნაწარმში. განსაკუთრებით ხშირად ძველ მინაში ლურჯი მინების შემდეგ გვხვდება ყვითელი მინა, რომლის რაოდენობა ძვ.წ. VI საუკუნიდან ძლიერ იზრდება. კობალტის შემცველი მინის ნაწარმი საქართველოს ტერიტორიაზე ასევე ძვ.წ. VI საუკუნიდან შეინიშნება. ახ.წ. I საუკუნიდან დანყებული, როდესაც ფერადი მინის დამზადების ტექნოლოგია ვითარდება, მანგანუმის რაოდენობა 7,75%-მდე იზრდება, ხოლო იისფრად შეფერილ მინაში მისი რაოდენობა 5,75%-მდე აღწევს [2, გვ. 32,54]. ეს ის პერიოდია, როდესაც მინის დამზადების ტექნიკის განვითარება განიცდის დიდ ცვლილებებს, მინის ოსტატებმა აითვისეს საბერავი მილი.

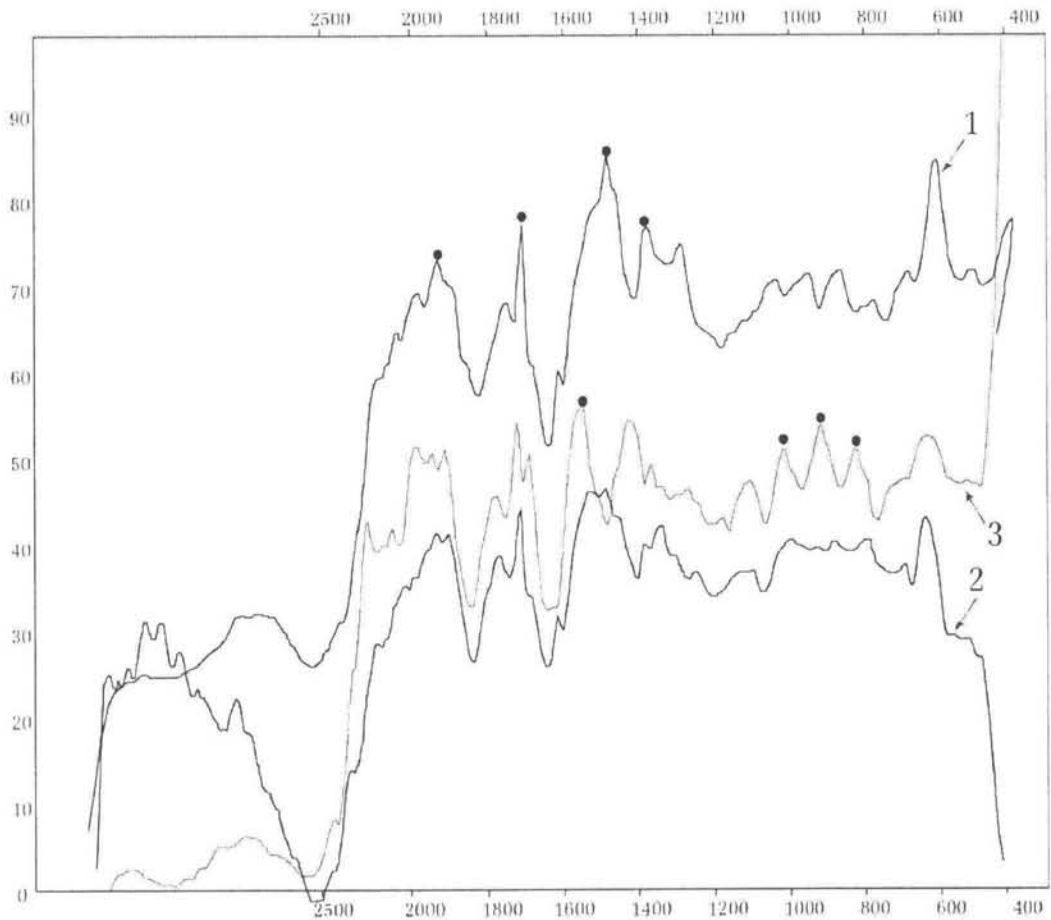
მინისათვის საღებავის – სპილენძის ჟანგის არსებობა უძველესი დროიდანაა ცნობილი. კუინჯიკში აშურბანიფალის ბიბლიოთეკაში ნაპოვნი თიხის ფირფიტები თარიღდება ძვ.წ. XVII საუკუნით. ამ ფირფიტებში მოხსენიებულია სპილენძისა და ტყვიის ჭიქურის დამზადების ყველაზე ადრეული წესი. მინის წარმოების შესახებ ცნობები ასევე დაცულია ათასი წლით უფრო გვიანდელ ფირფიტებში, სადაც ლაპარაკია მინის სადნობი ლუმელის აგებულებაზე, უფრო სწორად ორ ლუმელზე, რომელთაგანაც ერთი უნდა იძლეოდეს უდიდეს ტემპერატურას, ხოლო მეორეში ხდებოდეს განმეორებითი დუღილი შემცირებული წნევის პირობებში [13, გვ. 194]. სხვა ფირფიტები, რომლებიც ლურსმული დამწერლობითაა და ძვ.წ. 668-628 წლებით თარიღდება, შეიცავს მინის კაზმისათვის საჭირო ნივთიერებების ჩამოთვლა-აღწერილობებს [12, გვ. 587].

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ყულევში მოპოვებული მინის ჭურჭელი, რომელიც ჩვენამდე

მოდნეულია ფრაგმენტების სახით. ექსპედიციის ხელმძღვანელის ბ-ნ რ. პაპუაშვილის აზრით, ყულევის „ოთხნახნაგა“ ჭურჭელი – სამარხეული ინვენტარი უნდა იყოს, რადგან იგი ფრაგმენტების სახით სამარხთან ახლოს ამოთხრილ ორმოში იყო ჩაყრილი [4, გვ. 31-32] (ტაბ. I).

ჭურჭელი მომწვანო-მოცისფრო გამჭვირვალე მინისაა, სქელკედლიანი ბრტყლად დაკეცილი, გვერდებისკენ დაქანებულტუჩიანი პირით, რომელსაც უერთდება განიერი და შესქელებული ყური. ყურის ერთი ბოლო ჭურჭლის ტანზეა დაქერნილი, მეორე კი მაგრდება უშუალოდ პირზე. ცილინდრული ყელი ტანისკენ შეუმჩნეველად ფართოვდება. აქვს მაღალი ოთხნახნაგა ტანი; ბრტყელი ოთხკუთხა ძირი, რომელიც შიგნით შეზნექილია; მინა არაერთგვაროვანია, შეიცავს მუქ არაგამჭვირვალე და მრავალრიცხოვან აირად ჩანართებს (ბუშტულებს). ყური დეფორმირებულია (ცნობილია, რომ ყელს, პირს და ყურებს ჭურჭელს ფორმიდან ამოღების შემდეგ უკეთებდნენ) [5, გვ. 41]. ფორმაში გამობერილი, ტანი დეფორმირებულია. დეფორმაცია გამოწვეული უნდა იყოს ფორმიდან ამოღების დროს ხელოსნის დაუდევრობით. სიმაღლე - 19 სმ, პირის დმ - 6,0 სმ, ძირის ზომებია - 8,0X8,0 სმ.

საკვლევი ნივთს პირველ ეტაპზე ჩაუტარდა პირველადი რეკონსტრუქცია, შემდეგ რესტავრაცია-კონსერვაცია (სურ. 1,2). მეორე ეტაპი მიზნად ისახავდა ფოტოსპექტრულ კვლევას. ნიმუში გამოკვლეულ იქნა ოპტიკურ ფოტოსპექტრომეტრ SPECTRO M80-ზე. ფოტოსპექტრული ანალიზისთვის გამოყენებულ იქნა მინის ჭურჭლის მომცრო ზომის ფრაგმენტი, რომელიც აღვნიშნეთ №3-ით. შესადარებლად აღებული იქნა ორი ეტალონი: №1 - შეფერილი გამჭვირვალე მინა, №2 - შეუფერავი გამჭვირვალე მინას. ფერის შეფასება შესაძლებელი იყო მხოლოდ სპექტრო-ფოტომეტრული კვლევის საფუძველზე, რომლის შედეგადაც მივიღეთ №1, №2 და №3 მინების ადსორბციის მრუდები (ნახ. №1).

ნახ. №1

ცნობილია, რომ ხილვად სპექტრში დამახასიათებელია შთანთქმის უბნები. პირველ და მეორე მაქსიმუმებთან №3 და №1 მინებში შეიმჩნევა შთანთქმის რამდენადმე შემცირება, რის შედეგადაც წარმოიქმნება ტალღის სიგრძის მინიმუმი 400-600 სმ. ჩვენ მიერ შუქგამტარობის სპექტრზე შთანთქმის მაქსიმუმები შეესაბამებინა 632 ნმ-ის ტალღის სიდიდეს. მათ შორისაც შეიმჩნევა გამტარობის ზრდის უბნები №3-ში 1000-1200 სმ (1050-11046მ), 1400-1600სმ (1420-15446მ).

მიღებული მრუდი მიგვითითებს ზემოთხსენებული მართებულებას, რაც საშუალებას იძლევა დავასკვნათ, რომ №3 და №1 მინებში ტალღების თანხვედრა მღებარე ნივთიერებების არსებობაა. ხოლო №2 მინის მახასიათებელი ტალღების პიკები ნაკლებადაა წარმოდგენილი მასში შემფერავი ნივთიერებების არარსებობის გამო. სამივე ნიმუშში საბაზი-

სო ნაერთები ერთნაირია. ორგანიკა საკვლევ ნიმუშში არ არის, შეიმჩნევა მასში შემავალი მინარევი, რომელიც შესაძლოა ტექნოლოგიურად დაბალი ხარისხის მინა იყოს ან მინარევი შემთხვევით იყოს მოხვედრილი მინის მასაში.

როგორც აღვნიშნეთ, ყულევის მინის ქურჭელი, რომელიც დათარიღებულია ახ.წ. I-II სს-ით მწვანე ფერისაა. მსგავსი ფორმის მინის ნაკეთობები ტიპიურია მცხეთაშიც, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აქ ბოთლების ძირები შემკულია სხვადასხვა რელიეფური ორნამენტით და მათ „დამლიან“ ოთხნახნაგა ბოთლებს უწოდებენ. ყულევში აღმოჩენილი მინის ქურჭელი ფორმითა და ფერით უახლოვდება მწვანე ფერის გამჭვირვალე მინის ქურჭლებს სამთავროს სამაროვნის №905, №164 სამარხებიდან. საქართველოში გარდა მცხეთისა, ოთხნახნაგა ბოთლები აღმოჩენილია ურბნისში, ზღუდერ-

ში, ჟინვალში, გონიო-აფსაროსში, ბიჭვინთაში. ყულევის ჭურჭლის ანალოგიური ნივთი აღმოჩენილია ბაიათხევის სამაროვანზე (მასთან ერთად აღმოჩენილია ახ.ნ. I-II საუკუნისათვის დამახასიათებელი ჰორიზონტალური კანელურებით შემკული მინის ორყურა სანელსაცხებელე) [5, გვ. 39]. ასევე ათარილებს მსგავს ჭურჭელს ნ. კუნინაც [10, გვ. 287, №167]

სპექტრული ანალიზის შემთხვევაში, როდესაც შეუქამტარობის მაქსიმალური უბანი განლაგდება 400-550-ნმ-ის უბანში, მინის ფერი შეესაბამება მწვანეს, ხოლო მწვანე ფერი დაკავშირებულია რკინის, სპილენძის, მანგანუმის ოქსიდების არსებობასთან [9, გვ. 284]. მაგალითად, საკვლევ მინაში მარტო მანგანუმის ოქსიდი რომ ყოფილიყო, შეფერილობა იქნებოდა იისფერთან მიახლოებული ან იისფერი. ამავე დროს ცნობილია, რომ $Fe_2O_3:Mn_2O_3$ ფარდობის 1-2 ინტერვალის ტოლობისას მიიღება მომწვანო მოყვითალო შეფერილობა. დადგენილია, რომ მინაში რკინის ოქსიდები იმყოფებიან Fe^{3+} -სახით, ხოლო მანგანუმი შეიყვანება MnO_2 სახით, რომლის დისოციაციის შედეგად მიიღება Mn_3O_4 . გამოყოფილი ჟანგბადი ხელს უწყობს Fe^{2+} ნონასწორობის გადახრას მარჯვნივ, ანუ ყვითელ სხივთა გამტარობას. MnO_4 იძლევა იისფერს. ამ ორი ფერის შერწყმა იძლევა მწვანე ფერს [8, გვ. 549]. სამუხაროდ, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ნიმუშების მეტად მცირე რაოდენობამ და ეტალონების არარსებობამ საშუალება არ მოგვცა დაგვედგინა ნაერთი, რომელსაც შეეძლო მწვანე ფერი გამოეწვია.

რა თქმა უნდა, მხოლოდ ასეთი მეთოდი ღრმა დასკვნების გაკეთების საშუალებას არ იძლევა. ამისთვის საჭიროა ჩატარდეს მრავალმხრივი გამოკვლევა სხვადასხვა მეთოდების გამოყენებით. ტექნიკური აღჭურვილობის უქონლობის გამო კვლევის ამ ეტაპზე ვერ დადგინდა კონკრეტულად რომელი მღებავი ნივთიერებებია შემავალი საკვლევ ობიექტში. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ზემოთმოყვანილ მაგალითებს და იმ გარემოებას, რომ მანგანუმის და რკინის იონთა ზემოქმედებით მიიღება „ჭუჭყიანი“ (არასალი) მწვანე ფერი,

მიახლოებული ე.წ. ბოთლის ფერთან, შეიძლება გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ სწორედ ამ ორი ნივთიერების ზემოქმედებით მიიღეს ძველმა ოსტატებმა აღნიშნული მინის ფერი.

ლიტერატურა

1. **ბახტაძე რ.** უძველესი მინის წარმოების ზოგიერთი საკითხი. სამუზეუმო ექსპონატების რესტავრაცია, კონსერვაცია, ტექნოლოგია. თბ., 1980, გვ.50-91.
2. **ბახტაძე რ.** უძველესი მინის შესწავლისათვის, თბ., 1964.
3. **კაპანაძემ, სარუხანიშვილი ა., ჩაგუნავა რ.** მინის ქიმია და ტექნოლოგია ძველ საქართველოში, თბ., 2004.
4. **პაპუაშვილი რ.** არქეოლოგიური გათხრები ყულევში 1999-2001 წლებში. ურბანიზმი შავიზღვისპირეთში არქაულსა და კლასიკურ ხანაში. შავიზღვისპირეთის ძველი ისტორიისა და არქეოლოგიის X საერთაშორისო სიმპოზიუმი. ვანი 2002 წლის 23-26 სექტემბერი. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები (ძიებანი, დამატებანი VIII), თბ., 2002, გვ. 31-32.
5. **საგინაშვილი მ.** მინის „დამლიანი“ ოთხნახნაგა ჭურჭელი მცხეთიდან. (ძიებანი, დამატებანი II), გვ. 39-47.
6. **შალიკაძე თ.** გვიანანტიკური და ადრეშუასაუკუნეების მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთიდან, საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი. თბ., 2004.
7. **Алексеева Е.М.** Античные бусы Северного Причерноморья, Археология СССР, вып. Г-1=12, 1975.
8. **Бутт Ю.М., Дудерев Г.Н., Матвеев М.А.** Общая технология силикатов, М., 1962.
9. **Варгин В.В.** Производство цветного стекла, М.-Л., 1940.
10. **Кунина Н.З.** Античное стекло в собрании Эрмитажа. Каталог, ТГЭ, 1997.
11. **Павлов В.В., Ходжаш С.И.** Художественное ремесло Древнего Египта, М., 1959.
12. **Стекло и глазури Древней Ассирии, Керамика и стекло, № 12, 1926.**
13. **Флитнер Н.** Культура и искусство двуречья, 1958.
14. **Флитнер И.** Стёкольно-керамические мастерские Тель-Амарны, Петроград, 1921.

ფრთოსანი ღვთაების (სრაუშის) გამოსახულება სასანურ გლიპტიკაში და მისი კავშირები დასავლურ სამყაროსთან

ირანში სასანიანთა დინასტიის დამკვიდრებასთან ერთად მკაფიოდ გამოიკვეთა მმართველი ძალების მიერ, ძველ აქემენიდურ ტრადიციებზე დაყრდნობით, უძველესი ირანული ფესვების ალორძინებისა და ნაციონალური თვითშეგნების განმტკიცების მცდელობა. ამის გამო ოფიციალური ხელოვნებაც, ემსახურებოდა რა ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს ინტერესებს, სასტიკად უარყოფდა ყოველივე უცხოურს და განსაკუთრებით უპირისპირდებოდა პართული ირანის ხელოვნებაში დასავლური, კერძოდ კი, ანტიკური ხელოვნების ძლიერ კვალს. პართული ხელოვნება მართლაც მთლიანად გაჟღენთილი იყო ელინიზმის ძლიერი გავლენით. ამავე დროს მისთვის დამახასიათებელი იყო რთული სინკრეტიზმი, სხვადასხვა მხატვრული მიმართულებების შერწყმა და თანაარსებობა ძველ-აღმოსავლური, ირანული (აქემენიდური) და ბერძნულ-რომაული სახეებისა. ასე მაგალითად ჰერაკლეს სახე შეეთვისა ირანულ ვერეთრაგნას, აპოლონი გაიგივებული იყო მითრასთან, არტემიდესა და აფროდიტეს სახეები შეიერთა ანაჰიტამ [24, გვ. 153]. პართულ ხელოვნებაზე დასავლური გავლენა ჩანს არა მხოლოდ თემატიკაში (გავიხსენოთ თუნდაც მერვისა და ნისას ნაქალაქარის საბეჭდავებისა და თიხის ანაბეჭდების გამოსახულებანი – ნიკე, ეროტი, აფროდიტე, პეგასი და სხვ. [11, გვ. 159-168; 13, გვ. 201], არამედ გამოსახულებათა სტილში და ფორმების გადმოცემის ტექნიკაში. დასავლური ელემენტების დაფუძნებამ მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნების ტრადიციებზე გამოიწვია ახალი, პართული სტილის ჩამოყალიბება, რომლის ბრწყინვალე ნიმუშებია დურა—ევროპოსის ფრესკები, პალმირასა და პეტრას ფრონტალური ქანდაკებები [18, გამ. 59, 94, 100, 105, 106], რომელთათვის ერთგვარი განყენებული

სახეები, რიგიდულობა, სხეულის ნაკვთებისა და სამოსის პირობითი ასახვა, დიდი ზომის თვალებზე ყურადღების კონცენტრირებაა დამახასიათებელი. ყველა ეს ნიშანი შემდეგში განვითარებას პოვებს ჩამოყალიბების გზაზე მდგომ ქრისტიანულ ხელოვნებაში [24, გვ. 135-136].

სასანური ხანის ირანმა სცადა უარეყო ეს უცხოური ტენდენციები და მიბრუნებოდა წმინდა ირანულ – აქემენიდურ ტრადიციებს; კერძოდ, მეფეთა ღვთაებრივი წარმომავლობის ასახვას მონუმენტური ხელოვნების ძეგლებზე (აღრეული ხანის გრანდიოზულ კლდის რელიეფებზე) [16, გამ. 197, 205, 212] და კანონს დაქვემდებარებულ მცირე ხელოვნების ძეგლებზე, როგორცაა ოფიციალური სასანური პორტრეტი გემებზე [5, გამ. 1, 14; 16, გამ. AA 1, AD 1, 2; 24 გამ. 60], ნადირობისა და ტრიუმფის ამსახველი სცენები ტორეტიკულ ნაწარმზე [14, გამ. 9, 11, 19; 26, გამ. 6, 7, 12]. სასანური ხელოვნების ღრმა შესწავლამ მკვლევარებს დაანახა, რომ დასავლური გავლენის მთლად გაქრობა ვერ მოხერხდა და მასთან ბრძოლა საკმაოდ ძნელი გამოდგა. სასანური სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საწყის საფეხურზე ეს, ერთი მხრივ, განაპირობა პოლიტიკურმა რეალობამ: შაპურ I დროს ირანში მასიურად დაიწყო მცირეაზიელი ხელოსნების გადმოსახლება. ამის კვალი მკაფიოდ ჩანს ბიშაპურის მოზაიკაში, რომლის თემატიკა დიონისური წრისაა [15, გვ. 296; 24, გვ. 101-102]. იგივე შეინიშნება ამავე ხანის სხვა ძეგლებზე. ისევე, როგორც პართულ ხანაში, სასანურ ლითონის ჭურჭელზე ვხედავთ ჰერაკლე-ვერეთრაგნას სახეს [26, გვ. 51, გამ. 13], დიონისური მისტერიების პერსონაჟებთან ახლოს მდგომ მოცეკვავე და მუსიკოს ქალებს, ასევე ნაყოფებითა და სასმისებით ხელში მიმავალ, ან მოხდენილად მდგომ ქალწულებს [12, გამ.

36-40, 40-48; 24, გვ. 51, გამ. 18]. პრ.ჰარპერი მიიჩნევს, რომ დასავლური სახეების გადმოტანა და ზოროასტრიზმთან მათი შერწყმა, მეორე მხრივ, განპირობებულია იმით, რომ სანყის ეტაპზე ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული მკვეთრი სასანური იკონოგრაფია; ამიტომ, უცხოურ სახეებს, ხშირად უცვლელად გადმოღებულს, ახალი რელიგიური შინაარსი ენიჭებოდა [26, გვ.44].

ეს საერთო ნიშანი სასანური ხელოვნებისა კარგად გამოვლინდა გლიპტიკურ ძეგლებზე და საქართველოში აღმოჩენილ მასალაშიც იჩინა თავი. სამთავროს სამაროვნის №104 სამარხის სარდიონის ინტალიოზე გამოსახული მამაკაცი ქისითა და მოსასხამით ხელში, ანტიკური ჰერმესის გამოძახილი უნდა იყოს, ხოლო კაპიტოლიუმის ძეგლის და ჩვილების გამოსახულების ძალზე სქემატური გამეორება უნდა იყოს სამთავროს №444 სამარხის სარდიონის ელიფსოიდზე, სადაც დედა-ცხოველი თავის ლეკვებთან ერთად კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ მისი მუცლის ქვეშ, ორ, დამოუკიდებლად მდგომ, მცირე სვეტიცხურად აღმართულ არსებასთან ერთად, რაც ჩვილი ბავშვების სხეულების მინიშნება უნდა იყოს [2, გამ. 47, 56]. სასანურ გლიპტიკაში ერთ-ერთი გავრცელებული თემა ფრთოსანი ღვთაების (ზოგი ავტორი მათ ფრთოსან გენიებს უწოდებს) – მახარობელი ყმანვილი ღვთაების, სრაუმის გამოსახულებაა. იგი ფართოდაა გავრცელებული როგორც ადრეული, ისე გვიანსასანური ხანის გემებზე. ეს მოტივიც, ცხადია, ირანულ ხელოვნებაში ბერძნულ-რომაული სამყაროდანაა შეღწეული. იგი უნდა შექმნილიყო, ერთის მხრივ, აფროდიტეს თანმხლები ყმანვილის, ეროტ-კუპიდონის და მეორეს მხრივ, გამარჯვების ქალღმერთის, ნიკე-ვიქტორიას სახეების მიხედვით. ორივე ეს სახე დამოუკიდებლად აისახა ირანის ხელოვნებაში. ეროტი (Putto) გვხვდება შაპურ I ტრიუმფის ამსახველ რელიეფზე ბიშაპურიდან [18, გამ. 198], ასევე ხშირია მისი გამოსახულებანი ტორევეტიკის ძეგლებზეც [14, გამ. 29, 33, 57]. ნიკე-ვიქტორიას წყვილი გამოსახულება

კი ამკობს თალი ბოსტანის ხოსრო II ინვესტიტურის სცენის ამსახველ რელიეფს [22, გამ. 113]. ზოროასტრულ სიმბოლიკაში ამ ორი სახის გავლენით თავდაპირველად ჩამოყალიბდა სამეფო ძლიერებისა და წარმატების მფარველი, ილბლიანობის ღვთაების, ხვარენას თანმხლები მახარობელი ყმანვილ-ღვთაების სახე. შემდეგ კი იგი უფრო ფართო, ყოფით ხასიათს იღებს და ზოგადად ოჯახის წარმატების, ქორწინების, კეთილდღეობის მფარველად იქცევა. სწორედ ამიტომ, საქორწილო წყვილების გამოსახულებებზე მეფე-დედოფალს ხელში ისეთივე ბაფთებით შემკული გვირგვინები უჭირავთ, როგორც ბიშაპურის Putto-ს და გემებზე გამოსახულ მახარობელ ყმანვილებს [17, გვ. 66].

სრაუმის გამოსახულებები სასანურ გლიპტიკაში გვხვდება როგორც მაღალხარისხოვან, დახვეწილად შესრულებულ გემებზე, ისე საკმაოდ უხეშ, სქემატურად შესრულებულ ცალებზე, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ იგი საზოგადოების ფართო ფენებში იყო პოპულარული. მიუხედავად შესრულების ხარისხისა, ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები მაინც ყოველთვის ხაზგასმულია. გემებზე იგი უმთავრესად მფრინავი ან მარჯვნივ მიმავალი შიშველი ყმანვილის სახითაა წარმოდგენილი, რომელსაც ხელში „სამეფო“ (დიდების) გვირგვინი უჭირავს. ზოგჯერ მას მამლის სახით გამოსახავდნენ (მამალი, როგორც დილის მათყვანელი, მახარობელი სიმბოლოა), ან შერწყმული სახით – წელს ზემოთ ყმანვილის, წელს ქვემოთ კი ფრინველის სახით [16 გამ. BK 1, 2, 3, 4, 6, 7; 19, გამ. 40. 1, 40. 2, 40. 3].

ქვემოთ განვიხილავთ საქართველოში აღმოჩენილ რამოდენიმე საბეჭდავს, რომლებსაც ზემოთ აღნიშნული გამოსახულებები ამკობს. აქვე უნდა ითქვას, რომ ჩვენში აღმოჩენილ რომაულ ინტალიოებზე საკმაოდ ხშირია ფრთოსანი ეროტების გამოსახულებანი, მაგრამ მათი განხილვა ამჯერად ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს.

სამთავროს სამაროვნის №69 სამარხის (1938 წლის განათხარი) ორფენოვანი ნიკო-

ლოს ინტალიოზე გამოსახულია პროფილში მარჯვნივ მიმართული, მინიატურული, შიშველი ფრთოსანი არსება [10, გამ. 77] (ტაბ 1, 1). მას ჩვილი ბავშვის ჩასუქებული სხეული აქვს, ზურგს უკან მცირე ფრთა მოუჩანს და წინ განვდილ ხელებში გაურკვეველი საგნები უჭირავს (ეფიქრობ, გვირგვინი არ უნდა იყოს, როგორც ამას მაქსიმოვა მიიჩნევს [8, გვ. 268]. შესაძლოა, კროტალებია). ცალი ფეხი მუხლშია მოხრილი, რაც ფრენის შთაბეჭდილებას ქმნის. ეს გამოსახულება ახლოს დგას ანტიკურ ეროტებთან. ჩვილის სხეული, გაფრიალებული თმის კულული კეფაზე, იმის ცდა, რომ სხეულის მომრგვალებული ფორმები იყოს ასახული, მის ადრეულობაზე მეტყველებს და ამკარად ჩანს, რომ ანტიკური გამოსახულებების მიბაძვითაა შესრულებული. თუმცა არის ზოგიერთი ისეთი დეტალი, რომელიც განსხვავებულადაა გადმოცემული: მაგალითად, ყანწისებურად ჩაგრებილი ფრთა უკვე განსხვავდება ანტიკურ ძეგლებზე ფრთის გამოსახვის მანერისაგან. ქვის ფორმა – წაკვეთილი კონუსი (სადაც გამოსახულება მცირე მხარეზეა) ადრეული სასანური ძეგლებისათვისაა დამახასიათებელი და ისევე ანტიკური ფორმის გამოძახილია [16, გვ. 21-22, გამ. AA1, AC1], ისევე როგორც ორფენოვანი ქვის გამოყენება გამოსახულებისა და ფონის განსხვავებულ დონეებზე კვეთის შემთხვევაში [მსგავსი გამოსახულება იხ. 16, გამ. BK 2, 3, 4].

ვერცხლის ბეჭედი შედგება მხრებისაკენ მკვეთრად გაფართოებული ვიწრო რკალისა და რომბისებური ფორმის ბუდისაგან. თვალი ბუდიდან წამოწეულია. ბეჭდის ფორმაც ადრეულ თარიღს (III-IV საუკუნეები) ადასტურებს.

ავჭალის კარის №70 სამარხის (1983 წლის განათხარი) ლაჟვარდის ინტალიოს გამოსახულებაც ახლოს დგას ანტიკურ ეროტებთან. ფრთოსანი არსება აქ ისევე ჩვილის სახითაა წარმოდგენილი (ტაბ. 1, 2). გამოსახულება ზედაპირულადაა ნაკვეთი, მაგრამ მაინც გაირჩევა მცირე ზომის თავი, მოგრძო ღრმულით

მინიშნებული სხეული, ზურგს უკან დაშვებუ-ლი, მოზრდილი ფრთა და მოსქო, ბავშვური კიდურები. იგი მარჯვნივაა მიმართული, ხელები წინა აქვს განვდილი და მის წინ მდგომ საკურთხევლის თავზე უჭირავს გვირგვინი. საკურთხეველი წარმოადგენს მცირე ბაზაზე მოთავსებულ კოლონას, რომელიც დაბრტყელებული ფილით ბოლოვდება. ფრთოსანი ღვთაების ეს პოზა ეხმიანება ზოროასტრული კულტისათვის დამახასიათებელ რიტუალს, სადაც ქურუმი ბარსომის (წმინდა მცენარის) რტოს ატარებს ცეცხლის ალზე. აქ ვხედავთ ერთგვარ შერწყმას, როდესაც ანტიკური ხელოვნებიდან შესული სახე (ეროტი) ასრულებს ზოროასტრული რიტუალისათვის დამახასიათებელ მოქმედებას [სცენა საკურთხეველთან სასანურ გემებზე იხ. 16, გამ. BD1,2,4,5].

ვერცხლის ბეჭედი შედგება დაბალი, ცილინდრული ფორმის ბუდისა და წვრილი რკალისაგან. იგი შემკულია აღმოსავლური ბეჭდებისათვის დამახასიათებელი მორთულობით — ბუდეზე შემოვლებული გრებილი მავთულით და რკალის ბუდესთან მიერთების ადგილას, ორივე მხარეს, წყვილი ბურთულაკებით. მსგავსად შემკული ბეჭდები მრავლადაა წარმოდგენილი V-VII საუკუნეების ქართულ ძეგლებზე [2, ტაბ. X, 38, ტაბ. XI, 81; 1, ტაბ. XXXV, 11, 12, 13]. ვფიქრობთ, ინტალიოც V საუკუნით შეიძლება დათარიღდეს.

ამ ორი გამოსახულებისაგან სრულიად განსხვავებულია სამთავროს №171 სამარხის (1939 წლის მონაპოვარი) ქალცედონის ელიფსოიდზე ამოკვეთილი გამოსახულება (ტაბ. 1, 3). ფრთოსანი არსება პროფილში მარჯვნივ მიემართება. მისი ნაკვეთები უხეში ღარებითა და ხაზებითაა გადმოცემული. პროპორციები დარღვეულია, დიდი ზომის თავი და სახის ნაკვეთები სრულიად პირობითადაა გამოსახული. შედარებით მკაფიოა ოვალური ფორმის ფრთა, რომლის ბოლოზე პარალელური ხაზებით დაკეცილი ბუმბულიც კი არის მინიშნებული. სქელი კიდურები უსიცოცხლოდაა გაშეშებული და ფრენის მდგო-

მარეობას არ ასახავს. ძნელი დასადგენია მისი ასაკიც — ჩვილია, თუ მოზრდილი ყმანვილი. წინ განვდილი ხელებით ბაფთებით შემკული გვირგვინი უჭირავს. ამ დეტალის გადმოცემა სასანურ გლიპტიკაში ხშირად ძალზე პირობითია, თუმცა არის ისეთი მაღალი დონის ნამუშევრებიც, სადაც თვით ყმანვილის სხეული, მისი პოზა, სახის ნაკვთები საოცრად რეალისტურადაა გამოსახული. გვირგვინი და მისგან ჩამოშვებული ბაფთები ფაქიზად, წმინდა ხაზებით არის ნაკვეთი და ქსოვილის ჩაკეცილი ნაოჭებიც კი მკაფიოდ ჩანს [16, გამ. BK 2, 5, 6; 19, გამ. 9.69]. შემდეგ, დროთა განმავლობაში, ამ თემის ხშირი გამეორების დროს, შედარებით უფრო მდარე ხარისხოვან ჭრილა ქვებზე, მატულობს სქემატიზაცია, დეტალების პირობითი გადმოცემა და თანდათან ყალიბდება ე.წ. შტრიხული მანერით შესრულებული ნიმუშები. სამთავროს ელიფსოიდზე ეს სქემატურობა და პირობითობა მაქსიმალურადაა წარმოჩენილი. გვირგვინი ორი უხეში რკალითაა მინიშნებული. ხელოსნის დაუდევრობა ჩანს იმაშიც, რომ რკალები ერთმანეთთან გადაბმულიც კი არა არის, რათა გვირგვინი რგოლის სახით ყოფილიყო გამოსახული. გვირგვინიდან ჩამოშვებული ბაფთები კი „კიბისებურად“ განლაგებული უხეში ხაზებით არის წარმოდგენილი. კვეთის მანერის მიხედვით გამოსახულება აშკარად ამ სახის შედარებით გვიანდელ გამეორებას უნდა წარმოადგენდეს. მსგავსი გამოსახულებები მრავლად გვხვდება სასანურ გემებზე [16, BK 7; 5, გამ. 159 –მსგავსება გვირგვინის გამოსახვის მანერაში]. ქვის ფორმა – სადა ელიფსოიდი ა. ბივარის სქემის მიხედვით V საუკუნით თარიღდება [16, გვ. 23-24]. ვფიქრობთ, რომ სამთავროს საბეჭდავი V საუკუნის მეორე ნახევარს უნდა განეკუთვნოს.

რუსთავის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე 1950 წელს შემთხვევით მოპოვებულ სარდონის ელიფსოიდზე ისევ შიშველი ფრთოსანი არსებაა ამოკვეთილი (ტაბ. I, 4). იგი აქ არა ჩვილის (Putto) სახითაა წარმოდგენილი, არამედ მოზრდილი ყმანვილია. კვეთა შესრუ-

ლება მსუბუქი, ზედაპირული ხაზებითა და ღრმულებით. სხეული და გრძელი ფრთა გამოსახულია ოვალური ღრმულით. სქემატურად მინიშნებული სახე, კიდურები და ფრთის ბოლოს დაკეცილი ბუმბული წმინდა ხაზებითაა ასახული. წინ განვდილ ხელებში ტრადიციულად გვირგვინი უჭირავს, რომელიც ისევ პირობითად „კიბისებურად“ ასახული ბაფთებით არის შემკული. ამ საბეჭდავზეც ჩანს ტენდენცია სქემატიზაციისაკენ, მაგრამ პოზაც უფრო ბუნებრივია და დეტალებიც უფრო ფაქიზადაა გადმოცემული. ამ გამოსახულებას სასანურ ძეგლებზე მრავალი ანალოგია ეძებნება [20, გამ. 40. 2; 17, გამ 9. 69]. სტილისტურად იგი უახლოვდება V საუკუნის და შემდეგი ხანის სასანურ ძეგლებს, რომელთათვის ძირითადად დამახასიათებელია ბრტყელირელიეფი, სქემატიზაცია, ხაზოვანი კვეთით დეტალების გადმოცემა. ელიფსოიდი გვერდებზე ორნამენტირებულია დიაგონალურად მოთავსებული, ორ-ორი ხაზით შედგენილი სამკუთხედებით. ასეთი ორნამენტით შემკული ელიფსოიდებიც, ძირითადად, V საუკუნითა და უფრო გვიანი ხანით თარიღდება [16, გვ. 23-24].

როგორც დავინახეთ, ოთხივე საბეჭდავზე ფრთოსანი ყმანვილი-ღვთაება არის გამოსახული, მაგრამ სტილისტურად ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. პირველ ორს აშკარად ეტყობა ანტიკური ეროტების ძლიერი გავლენა, დანარჩენ ორზე კი ეს ნიშნები გამქრალია და მოგვიანო ხანის სასანური ძეგლებისათვის დამახასიათებელი სტილი შეინიშნება — სქემატიზაცია, დეტალების პირობითი გადმოცემა, ხაზოვანი კვეთა.

უნდა აღინიშნოს, რომ სასანურ ხელოვნებაში არა მხოლოდ ანტიკური ტრადიციის გავლენამ შეაღწია, რაც უდაოდ, აღმოსავლეთში ელინიზმის გავრცელების შედეგი იყო, არამედ ასევე ახ.წ. პირველ საუკუნეებში მახლობელ აღმოსავლეთში თანდათან ფეხმოკიდებული ქრისტიანობის სახეებმა და სიმბოლიკამ იჩინა თავი. ხშირია სასანურ საბეჭდავებზე სასანური თემატიკის, ოფიციალური

წარმოჩენაზე. ამის გამო მისთვის აუცილებელი გახდა სიმბოლოების ერთ მეტყველება და მაქსიმალური პირობითობა [6, გვ. 284]. ყოველივე ამან განაპირობა, რომ ადრეული ხანის ქრისტიანობამ გაცილებით მეტი საერთო გამონახა მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნებასთან, ვიდრე დასავლურ ტრადიციებთან [7, გვ. 46-49; 12, გვ. 272]. ამის გამო, ხშირად ის სახეებიც კი, რომლებიც ანტიკური ხელოვნებიდან იღებს სათავეს, ქრისტიანულ ხელოვნებაში მკვიდრდებოდნენ მათი აღმოსავლური ვარიანტების მიხედვით [7, გვ. 46]. მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნებაში დამკვიდრებული მკაცრი კანონიკურობა, გამოსახულებათა იერატიული სტილი, ფორმების გრაფიკული მონახაზი, პირობითობა და სახეთა რთული სიმბოლური დატვირთვა კარგად ესადაგებოდა ახლად ჩამოყალიბების გზაზე მდგომ ქრისტიანულ ესთეტიკას. მისი ძირითადი ამოცანა კი იყო არა რეალური სინამდვილის ასახვა და ქვრეტა (რაც დამახასიათებელი თვისებაა ანტიკური ხელოვნებისა), არამედ ღრმა ფსიქოლოგიზმი ყველა მოვლენის და უპირველეს ყოვლისა, ადამიანის შინაგანი სამყაროს სულიერების წვდომა და ამ გზით მუდმივად მისი სრულყოფისაკენ სწრაფვა [6, გვ. 262]. სწორედ ამიტომ ქრისტიანული მსოფლხედველობა ყალიბდებოდა რა ამ ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მსოფლმხედველობის ურთიერთდაპირისპირების ფონზე, გამომსახველობითი ფორმების ძიების დროს, მეტ საერთოს ნახულობდა მკაცრ, ასკეტურ მახლობელ აღმოსავლურ ხელოვნებასთან და მის ტრადიციებთან. ეს უკანასკნელი თავისი სისადავით, ერთის მხრივ და ალეგორიულ-სიმბოლური ხასიათით მეორეს მხრივ, უფრო კარგად ეხმიანებოდა სპირიტუალური შინაარსით დატვირთული ხელოვნების განვითარებას [12, გვ. 265, 271, 272].

ამის მკაფიო სურათს იძლევა სწორედ ადრეული შუასაუკუნეების ხანის ქართული ხელოვნების ძეგლები. თუ გავიხსენებთ VI-VII საუკუნეების ქვის სტელებისა და ადრეული ეკლესიების რელიეფურ გამოსახულებებს,

დავინახავთ, რომ მათზე ყველა ეს ნიშანი იჩენს თავს. ასე, მაგ. თეთრი წყაროს, ბოლნისის, ეძანის რელიეფებზე, სადაც უმთავრესად ქრისტეს, ჯვრის ამალღების და ღვთისმშობლის განდიდების სცენებია წარმოდგენილი, ყველგან, ძირითად პერსონაჟთა გვერდით მათი თანმხლები ანგელოზები არიან გამოსახულნი. ანგელოზების პოზა, მათი ატრიბუტები გამოხატავენ თავყანისცემას და განდიდებას ძირითადი პერსონაჟებისა. სწორედ აქ ჩანს მსგავსება ზემოთ აღწერილ ფრთოსან გენიებთან, რომელთა ძირითადი მიზანი მთავარ ღვთაებათა თანხლება, მახარობლობა და კეთილდღეობის მაუნყებლობა იყო. ხაზგასასმელია, რომ სტილისტური თვალსაზრისითაც შეინიშნება მსგავსება. კერძოდ, ამ ადრეული ხანის ქართულ რელიეფებზე აშკარად ჩანს მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნებასთან, კერძოდ კი წინა აზიის უძველეს ქრისტიანულ ძეგლებთან კავშირი. ასეთებია სირიის (კანაშირის და ზებედის) VI საუკუნის ეკლესიების რელიეფები, ეგვიპტის VI-VII სს. მონასტრის ფრესკები და რელიეფი ბაუიტადან [3, გვ. 26]. ასეთივე ანგელოზები გვირგვინითა და საკმევლით ხელში გამოსახულია სირიის უძველესი სახარების მინიატურაზე რაბულადან [3, გვ. 27, 30]. გასათვალისწინებელია მკვლევართა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ადრეულ საფეხურზე ადგილობრივი (ქართველი) ოსტატები, როგორც ჩანს, ნიმუშად მონუმენტურ ძეგლებზე თავისი სიუჟეტებისათვის იღებდნენ კომპოზიციებს, ცალკეულ სახეებს და ორნამენტულ დეტალებს მცირე ხელოვნების ძეგლებიდან, რომლებიც უცხოეთიდან, ძირითადად მახლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ცენტრებიდან შემოდიოდა [3, გვ. 30; 12, გვ. 265]. სწორედ ამით უნდა აიხსნას ის შეუსაბამობა მასშტაბებში, რომელიც შეინიშნება ზოგიერთი ჩვენი მონუმენტური ძეგლის რელიეფებზე, სადაც ხშირად დიდ, ცარიელ არეზე მცირე გამოსახულებაა მოთავსებული.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, მსგავსება მახლობელი აღმოსავლეთის ძეგლებთან

ვლინდება გამომსახველობითი ხერხების გამოყენებაში. ანგელოზთა გამოსახულებები უაღრესად პირობითია, ხაზოვანი კვეთით გადმოცემული მათი სამოსი და ფრთები ორნამენტულ-დეკორატიული იერის მქონეა. სახის ნაკვთები და სხვა დეტალები გამარტივებული ხერხებით არის გადმოცემული, თითქოს ფრენის მდგომარეობაში მყოფი მათი სხეულები უძრავად გაშეშებულია, მაგრამ სწორედ ეს გარეგნულად შეზღუდული, მარტივი სახეები შეიცავენ ღრმა სულიერებას, ძლიერ შინაგან ექსპრესიას, რომელიც მნახველს აძლევს შესაძლებლობას თვალი მიაპყროს არა გარეგნულ ბრწყინვალეობას, არამედ შინაგანად ჩაუღრმავდეს გამოსახულების ღვთაებრივ არსს. ამ გამარტივებული, ერთგვარად გულუბრყვილო სახეების საფუძველზე თანდათან ყალიბდება სიმბოლური მნიშვნელობის მქონე, მკაცრი იკონოგრაფიული სახეები, რომლებშიც ღრმა შინაარსია ჩადებული და რომელთა მიზანია ქრისტიანობის უმაღლესი სინმინდეების განდიდება და მათდამი თავყანისცემის დამკვიდრება.

ლიტერატურა:

1. აფხაზავა ნ. ქვემო ავღვევი ადრეულ შუასაუკუნეებში, თბ., 1988.
2. რამიშვილი ქ. სასანური გემები საქართველოში, თბ., 1979.
3. Аладашвили Н. А. Монументальная скульптура Грузии, М, 1977.
4. Борисов А.Я. Эпиграфические заметки. Об одной Сасанидских резных камней, Труды отдела истории культуры и искусства Востока, I, Л., 1939, с. 235-242.
5. Борисов А.Я., Луконин В.Г. Сасанидские геммы, Л., 1963.
6. Бычков В.В. Эстетика поздней Античности, М., 1981.
7. Лазарев В.Н. История Византийской живописи, М., 1947.

8. Луконин В.Г. Древний и Раннесредневековый Иран, М., 1987.
9. Луконин В.Г. Библейский сюжет в Сасанидской глиптике, СГЭ, XLVII, Л., 1982, с. 49-50.
10. Максимова М.И. Геммы из некрополя Мцхеты-Самтавро, სსმმ XVI-B, Тბ., 1950, გვ. 221-274.
11. Масон М. Е., Пугаченкова Г.А. Оттиски Парфянских печатей из Нисы, ВДИ, № 4, М., 1954, с. 159-168.
12. Мачабели К. Г. Каменные кресты Грузии, Тб., 1998.
13. Пугаченкова Г.А. Мервские геммы-интальи, Труды ЮТАКЭ, Ашхабад, 1963, с. 201-208.
14. Тревер К.В., Луконин В.Г. Сасанидское серебро, Собрание Государственного Эрмитажа, Москва, Искусство, 1987.
15. Фрей Р. Наследие Ирана, М., 1972.
16. Bivar A.D.H. Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Stamp Seals, II, London, 1969.
17. Brunner Chr.J. Sassanian Stamp Seals, in the Metropolitan Museum of Art, New York, 1978.
18. Ghirshman R. Iran Parthians and Sassanians, printed in France, 1987.
19. Gignoux Ph. Catalogue des Seaux, Camees et Bulles Sassanides, II, Paris, 1978.
20. Gignoux Ph., Gyselen R. Bulles et sceaux Sassanides de diverses collections, Studia Iranica, Cahier, 4, Paris, 1987.
21. Gignoux Ph. Sceaux chretiens, d'epoque Sassanide, Iranica Antiqua, 15, 1980.
22. Godard A. The art of iran, London, 1961.
23. Lerner J.A. Christian Seals of the Sassanian Period, Niderland Historische-Archaeologische Institute, Istanbul, 1977.
24. Lukonin V. Iran, des Selevkides aus Sassanides, II, Archaeologia Mundi, Geneve, 1967.
25. Harper Pr. O. Representational motifs on the Sealings, Sassanian Remains from Quasri-Abu Nasr, ed. by Richard En. Frey, Cambridge, Massachusetts, 1973, p. 66-87.
26. Harper Pr. O. The Royal Hunter, Art of the Sassanian Empire, Asia Housa Gallery, New York City, 1978.

რომაული ხანის მოჭიქული თიხის ჭურჭელი საქართველოში

რომაული ხანის მოჭიქული თიხის ჭურჭელი, იშვიათ მონაპოვართა რიცხვს მიეკუთვნება. საქართველოში იგი პირველად აღმოჩენილ იქნა 1882 წელს, ფრიდრიხ ბაიერნის მიერ [11].

დღეისათვის ჩვენთვის ცნობილია 36 ასეთი ჭურჭელი. აღმოჩენილია: მცხეთა-სამთავროში - 28, ყოლოთოში - 2, ურბნისში, ჟინვალში, არაგვისპირში, თრიალეთში - თითო, სომხეთში, არტაშატის სამაროვანზე - 2.

15 მოჭიქული თიხის ჭურჭელი აღმოჩნდა სამარხულ კომპლექსებში, 21 ნამოსახლარ ფენებში ან შემთხვევითი მონაპოვარია.

განსახილველი მოჭიქული ჭურჭლების თიხა მოთეთრო ფერისაა წვრილი მინარევებით. დამზადებულია ხელით, გამოწვის ხარისხი საშუალოა. მოჭიქულია მთლიანად ძირ-ქუსლის გარდა. ცნობილი ცენტრების ასეთ კერამიკასთან შედარებით, მდარე ხარისხის ნაწარმია. უმეტესობა მწვანედაა მოჭიქული (სომხეთში აღმოჩენილი ცალეებიც). დანარჩენი ეგზემპლარები: მომწვანო-მოცისფრო, მოცისფრო, ლურჯი, ვერცხლისფერი, მოცისფრო-მონაცრისფროა.

ამგვარ თიხის ჭურჭლებს, ქართველი და სომეხი მკვლევარები ათარილებენ ახ. წ. I-IV საუკუნეებით. ასევე განსხვავებული მოსაზრებანი არსებობს მათი წარმომავლობის შესახებ.

ადგილობრივ დამზადებულად მიაჩნიათ: ალ. კალანდაძეს, გ. ლომთათიძეს, გ. გობეჯიშვილს და ა. აფაქიძეს [11], ხოლო შემოტანილად თვლიან (სირია, დურა-ევროპოსის სამაროვანი) - ალ. ბოხოჩაძე [19], ლ. ჭილაშვილი [18], ჟ. ხაჩატრიანი [24].

ჩვენს მიერ შემუშავებული ქრონოლოგიის საფუძველზე შევადგინეთ ამ მასალების კატალოგი [5]. დავათარილეთ ახ.წ. III საუკუნით [7; 9; 10].

სამარხების დათარილებისათვის გამოყენებულია შემდეგი მეთოდი: მოჭიქული თიხის ჭურჭელთა კომპლექსების შემცველი ნივთების პარალელიზაცია, ჩვენს მიერ გამოყოფილ, გვიანრომაული ხანის ე.წ. საყრდენ კომპლექსებთან. მხედველობაში გვაქვს დღეისათვის საქართველოში ცნობილი, გვიანრომაული ხანის ის სამარხეული კომპლექსები, რომლებიც შეიცავენ III და IV საუკუნეების მონეტებს. გამოქვეყნებულია 47 კომპლექსი. გამოუქვეყნებელია 5, სულ 52.

მოჭიქული თიხის ჭურჭელთა კომპლექსების დათარილებაში ჩვენ ვეყრდნობოდით აგრეთვე სამთავროს გვიანრომაული ხანის სამარხებს, რომლებიც საკნადიდატო დისერტაციაში ჩვენ ამავე საყრდენ კომპლექსებზე და კიდევ სხვა კომპონენტებზე დაყრდნობით დავათარილეთ ახ.წ. III-IV საუკუნეებით [9]. რაც შეეხება დაკრძალვის წესს, სათანადო მტკიცებულებების საშუალებით დადგენილი გვაქვს, რომ მცხეთა-სამთავროში დაკრძალვის გამოტოლი პოზა, ახ.წ. III საუკუნეზე ძველი არ არის [10].

შევიმუშავეთ ამ კერამიკის ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია.

გამოიყო ოთხი ტიპი (ტაბ. 1).

ორყურა მსხლისებურტანიანი (31) (ტაბ. 1, სურ. 1).

უყურო მსხლისებურტანიანი-კოჭობი (2) (ტაბ. 1, სურ. 2).

ორყურა-კოჭობი (2) (ტაბ. 1, სურ. 3).

მათარა (1) (ტაბ. 1, სურ. 4).

საქართველოს ფარგლებს გარეთ აღმოჩენილ, რომაული ხანის მოჭიქულ კერამიკასთან შედარებამ (ჩრდილო-შავიზღვისპირეთი, პერგამი, როდოსი [21] (ტაბ. II), ტიგროსის სელევკია, ურუკი, სომხეთი [24], დურა-ევროპოსი [25]), ცხადყო მათ შორის არსებითი განსხვავება: ფორმა, თიხისა და ჭიქურის ფერი, დამზადების

სამარხეული კომპლექსები

ხარისხი. ახლო მსგავსება და არა იდენტურობა დადასტურდა მხოლოდ დურა-ევროპოსის (სირია) რომაული ხანის სამაროვნის მცირე ზომის მოჭიქულ კერამიკასთან (ფორმა, ჭიქურისა და თიხის ფერი). სირიული ნაწარმი ჩვენგან განსხვავებით მაღალი ხარისხისაა [25] (ტაბ. III).

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილებაში, 1983 წელს ჩატარებული თიხის მიკროსკოპიული ანალიზის შემდეგ (თ. მორჩაძე), რომელმაც დაადასტურა განსახილველი მოჭიქული ჭურჭლის თიხისა და მცხეთაში სოფელ კოდმანთან არსებული თეთრი თიხების იდენტურობა (ნიმუშებისათვის დამახასიათებელია რკინის მდიდარი შემცველობა. გამონვის ტემპერატურა ~700°C), გაჩნდა ვარაუდი იმისა, რომ საქართველოში ცნობილი რომაული ხანის მოჭიქული კერამიკა, სირიული მცირე ზომის მოჭიქული კერამიკის მიბაძვით უნდა ყოფილიყო დამზადებული (ფორმა, თიხისა და ჭიქურის ფერი, მოჭიქვის ტექნიკა), ხარისხის გარდა.

უკანასკნელ წლებში ჩატარებული კვლევების შედეგად (ნ. უგრელიძე) [17], დადასტურდა საქართველოში მინის წარმოების არსებობა ახ.წ. IV-VIII საუკუნეებში. ამავე დროს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქიმიურ ლაბორატორიაში (რ. ბახტაძე) ჩატარებული სამთავროს სამაროვნის რომაული (I-III სს.) და ადრე ფეოდალური ხანის (IV-V სს., VI-VIII სს.) მინის ჭურჭლების ქიმიური ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ მინის ნაწარმი ადგილობრივ არის დამზადებული. აგრეთვე ამ სამი პერიოდის მინა ქიმიური შემადგენლობით იდენტურია.

თუ გავითვალისწინებთ რომ ჩვენი ქრონოლოგიით, რომაული ხანის, ზემოთ ხსენებული გაანალიზებული მასალა, ნაცვლად ახ.წ. I-III საუკუნეებისა, ახ.წ. III საუკუნით თარიღდება, მაშინ იდენტური ყოფილა ქართული მინა III, IV-V, VI-VIII საუკუნეებისა.

ყოველივე ზემოთთქმულის გათვალისწინებით რეალურია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ახ.წ. III საუკუნეში, მცხეთა იყო მინისა და მოჭიქული კერამიკის წარმოების ცენტრი.

1. ყოლოთო. 1939. ორმოსამარხი 10. (2) [16, გვ. 112-117] (ტაბ. I, სურ. 1).
2. არმაზისხევი. 1940. ქვაყუთი 9 [11, გვ. 113-117] (ტაბ. I, სურ. 1).
3. თრიალეთი. 1941. XXIII ყორღანის ყრილში ჩაშვებული ორმოსამარხი [20, გვ. 24, 25, 27. ტაბ. XX, 2.] (ტაბ. I, სურ. 1).
4. ურბნისი. 1960. ხის სარკოფაგი 11 [18, გვ. 64, 68, 79. სურ. 31, 34. ტაბ. XXII, 1. XXIII, 5] (ტაბ. I, სურ. 2).
5. მცხეთა 1966. ქვაყუთი 15 (ტაბ. I სურ. 1). მცხეთის მუზეუმის კოლექცია 10604-10624.
6. არაგვისპირი. 1975. ორმოსამარხი 19 [14, გვ. 85-92. ტაბ. XXV] (ტაბ. I სურ. 1).
7. სამთავრო. 1978. ქვათილეებიანი სამარხი 416. [4, გვ. 753-756; 5, გვ. 6; 6, გვ. 96, 100. სურ. 556-558] (ტაბ. I, სურ. 3).
8. სამთავრო 1978. ქვაყუთი 425 [5, გვ. 16; 6, გვ. 63, 103, სურ. 592, 553-555] (ტაბ. I, სურ. 1).
9. სამთავრო 1979. ქვაყუთი 496 [6, გვ. 64-65, 104. სურ. 359, 360, 361; 13, გვ. 192, 194. სურ. 1512; 22, ტაბ. XL, 1] (ტაბ. I, სურ. 3). (სამარხში აღმოჩნდა მოჭიქული მძივებიც).
10. სამთავრო. 1979. ქვაყუთი 501 [5, გვ. 13-15; 6, გვ. 65, 104. სურ. 362-365; 13, გვ. 194. სურ. 1513-1516; 22, ტაბ. XL, 2] (ტაბ. I, სურ. 1).
11. სამთავრო. 1983. ქვაყუთი 460 [5, გვ. 17-18] (ტაბ. I, სურ. 1).
12. სამთავრო. 1984. ქვაყუთი 754 [5, გვ. 18-19] (ტაბ. I, სურ. 1).
13. სომხეთი. არტაშატის სამაროვანი. 1977 [24, ტაბ. III, სურ. 11] (ტაბ. I, სურ. 1).
14. სომხეთი. არტაშატის სამაროვანი. 1977. [24, ტაბ. III, სურ. 12] (ტაბ. I, სურ. 1).

ნამოსახლარ ფენებში აღმოჩენილი ან შემთხვევით მონაპოვარი მასალა

1. სამთავრო. 1882. ფრიდრიხ ბაიერნის მონაპოვარი [11, გვ. 113-117] (ტაბ. I, სურ. 1).
2. სამთავრო 1946. ჩრდილოეთი უბანი (ტაბ. I, სურ. 1).
3. მცხეთა. 1958. არაგვის ქუჩა, ქვევრი №3 (ტაბ. I, სურ. 1).
4. ჟინვალის. 1972. I სამაროვანი. ორმო №3 [23, გვ. 34; 15, გვ. 109-110, 115-116] (ტაბ. I, სურ. 2).
5. მცხეთა. სარკინე. უბანი III [19, გვ. 108-109, 122. ტაბ. LIII, 1] (ტაბ. I, სურ. 4).
6. მცხეთა. 1978. საზაფხულო კინოთეატრის ქვაბულში [12, სურ. 648] (ტაბ. I, სურ. 1).
7. სამთავრო. 1978. ჩრდილოეთი უბანი. CX-VIII ნაკვეთი [6, სურ. 565] (ტაბ. I, სურ. 1).
8. სამთავრო. 1980. ჩრდილოეთი უბანი. CX-VIII ნაკვეთი [8, გვ. 8-22, სურ. 87] (ტაბ. I, სურ. 1).
9. სამთავრო. 1980. სამხრეთი უბანი სატელეფონო კაბელის თხრილში [5, გვ. 22] (ტაბ. I, სურ. 1).
10. მცხეთა. 1985. სვეტიცხოვლის ჩრდილოეთ კარიბჭესთან (ტაბ. I, სურ. 1).
11. სამთავრო. 1985. სამხრეთი უბანი. ყოფილი ავტოსადგურის უკან, ქვაბულში [5, გვ. 22] (ტაბ. I, სურ. 3).
12. სამთავრო. 1985. სამხრეთი უბანი. ყოფილი ავტოსადგურის უკან, ქვაბულში [5, გვ. 23] (ტაბ. I, სურ. 1).
13. მცხეთა. არმაზციხე. 1995. ნაკვ. CCLX, კვ. 3 (ტაბ. I, სურ. 1) (01/2-92).
14. მცხეთა. არმაზციხე. 1995. ნაკვ. CCLX, კვ. 2 (ტაბ. I, სურ. 1) (01/2-85).
15. მცხეთა. არმაზციხე. 1996. ნაკვ. CDXXXIX, კვ. 9 (ტაბ. I, სურ. 1) (01/2-301).
16. მცხეთა. არმაზციხე. 1996. ნაკვ. CCCXCVII, კვ. 1 წარმართული ტაძარი (ტაბ. I, სურ. 1) (01/2-149).
17. მცხეთა. არმაზციხე. 1997. წარმართული ტაძრის მარნის, №9 ქვევრში (ტაბ. I, სურ. 1) (01/2-340).
18. მცხეთა. არმაზციხე. 1997. ნაკვ. CCCLI კვ. 6 №3 აბანოსთან (ტაბ. I, სურ. 1). (01/3-410).
19. მცხეთა. არმაზციხე. 1997. ნაკვ. CCCLI კვ. 3-6 №3 აბანოსთან (ტაბ. I, სურ. 1). (01/2-353).
20. მცხეთა. 2002. სამედიცინო ცენტრის ქვაბულში (ტაბ. I, სურ. 1).
21. მცხეთა. 2002. სამედიცინო ცენტრის ქვაბულში (ტაბ. I, სურ. 1).d

ლიტერატურა

1. **ბახტაძე რ.** სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მინის ჭურჭლის ქიმიური შესწავლა, სსმ, XVIII-B, თბ., 1954.
2. **ბახტაძე რ.** საქართველოს უძველესი მინების შესწავლისათვის, თბ., 1964.
3. **ლომთათიძე გ.** მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე დავთარი შედგენილი 1958 წელს. ინახება ალ. კალანდაძის არქივში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამთავროს ფონდი.
4. **მანჯგალაძე გ., მანჯგალაძე ი., გიუნაშვილი გ., ლლოტი ნ.** სამარხ ნაგებობათა ახალი სახეობა მცხეთაში, სმმ 99, №3, თბ., 1980.
5. **მანჯგალაძე გ.** გვიანრომაული ხანის მოჭიქული თიხის ჭურჭელი საქართველოში. თბ., 2002. ხელნაბეჭდი. წინამდებარე სტატია ამ ნაშრომის შემოკლებულ ვარიანტს წარმოადგენს.
6. **მანჯგალაძე გ.** სამთავროს სამაროვნის გვიანანტიკური ხანის სამარხები, 1976-1980 წლებში აღმოჩენილი სამარხეული კომპლექსები, მცხეთა VII, თბ., 1985.
7. **მანჯგალაძე გ.** სამთავროს ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიისათვის, მაცნე, ისტ. ... სერია, №3, თბ., 1988.
8. **მანჯგალაძე გ.** არქეოლოგიური გათხრები სამთავროზე 1980 წელს, მცხეთა IX, თბ., 1989.
9. **მანჯგალაძე გ.** სამთავროს სამაროვნის ქრონოლოგიისათვის ძვ.წ. I - ახ.წ. IV სს-ებში. 1938-1986 წლებში გამოვლენილი სამარხეული კომპლექსების მიხედვით. საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1990.

10. მანჯგალაძე გ. ქართლი გვიანრომაულ ხანაში (არქეოლოგიური ქრონოლოგიის საკითხები), თბ., 2002. ხელნაბეჭდი.
11. მცხეთა I. თბ., 1955.
12. მცხეთა V. თბ., 1981.
13. მცხეთა VI. თბ., 1982.
14. რობაქიძე ც. არაგვისპირის სამაროვნის თიხის ქურქელი, არქეოლოგიური ძიებანი II-III, თბ., 1982.
15. რამიშვილი რ. ახალი უინვალის სამაროვანი და ნამოსახლარი 1971-1973 წლების განათხარის მიხედვით, უინვალი I, თბ., 1983.
16. სინაურიძე მ. გვიანანტიკური-ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოლოთოდან, სსმმ, ტ. XXVII, თბ., 1967.
17. უგრელიძე ნ. ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967.
18. ჭილაშვილი ლ. ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964.
19. Бохоцадзе А. Археологические раскопки на территории городища Саркине и Грдзели Миндори, ПАИ в 1976 году, Тб., 1979.
20. Куфтин Б. Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941.
21. Марченко И.Д. об античных глазурованных сосудах из музеев СССР. КСИА, № 128, М., 1971.
22. ПАИ в 1979 году, Тб., 1982.
23. Рамишвили Р., Джорбенадзе Б. Археологические исследования в зоне строительства Жинвальского гидротехнического комплекса. Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР, Тб., 1976.
24. Хачатрян Ж. Античная глазурованная керамика Армении, Историко-филологический журнал, №3, Ереван, 1977.
25. Toll N.P. The excavations at Dura-Europos, II. The Necropolis, London. 1946.

ვერძის გამოსახულებები მდ. არაგვის ხეობიდან

არაგვის აუზში 1971-1991 წლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს, მრავალრიცხოვან მასალასთან ერთად, აღმოჩნდა ბრინჯაოსა და ვერცხლის ზოომორფული ფიგურების საკმაოდ მოზრდილი ჯგუფი, რომელიც სამარხეული კომპლექსების მიხედვით ახ.წ-ის II-IV საუკუნეებით დათარიღდა. მცირე პლასტიკის ამ ნიმუშთა შორის, სხვა ცხოველთა ფიგურებთან ერთად, საყურადღებო ადგილი უჭირავს ვერძის გამოსახულებებსაც, რომლებიც გარეგნული ნიშნების, დანიშნულებისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით სამ ჯგუფად დავყავით.

პირველ ჯგუფში გაერთიანებულია ვერძის ერთი მინიატურული ბრინჯაოს ქანდაკება, რომელიც ნეძიხის სამაროვანზე №187 სამარხში დაკრძალულის წელის არეში აღმოჩნდა (სიგრძე 4,7 სმ, სიმაღლე 3,7 სმ), (ტაბ. I, ნახ. 5). ის არის ჩამოსხმის წესით მიღებული ვერძის სტილიზებული მომცრო საკიდი ფიგურა, რომელსაც ზურგზე საკმაოდ მოზრდილი მრგვალი ყუნწი აქვს. ამ პატარა ქანდაკებას კიდურები და ტორსი სქემატურად აქვს დამუშავებული და კუთხოვანი ფორმისაა. პირობითადაა მოდელირებული ცხოველის თავი, რომელზეც ფრონტალურად გაშლილი, მომრგვალებული გრეხილი რქები ადგას. მრგვალი ფორმების (რქები, საკიდი რკალი) რიტმული მონაცვლეობა და მათი შეხამება კუთხოვან ტორსთან დეკორატიულობასა და ერთგვარ დინამიზმს ანიჭებს ვერძის სტატიკურ გამოსახულებას და მის გამომსახველობას აძლიერებს.

მეორე ჯგუფში გავაერთიანეთ ვერძის თავების გამოსახულებები, რომლებიც აგრეთვე საკიდებად ყოფილა გამოყენებული, რაზეც კისრის არეში მოწყობილი ძენკვის გასაყრელი რკალები მიგვითითებს (ტაბ. I, ნახ. 6,7,8). ამ შემთხვევაში აქცენტები გადატანილია

რქების, როგორც სიმბოლოს მთავარი ატრიბუტის მოდელირებაზე და ეს ელემენტი უფრო რეალისტურადაა წარმოჩენილი, ვიდრე სახე, ყურები, თვალები და დრუნჩი, რომლებიც სტილიზებულია და პირობითი. ხშირად რქები და შუბლი შემკულია მრგვალი რელიეფური დანაძერნებით (კოპებით), რომლებიც მნათობის სიმბოლოებადაა მიჩნეული. ვერძის თავებს შორის შესაძლებელია სხვადასხვა ვარიანტების გამოყოფა, მაგრამ ძირითადი არსით, საერთო იერით, დამზადების ტექნიკითა და დანიშნულებით, ისინი მთლიანობაშია განსახილველი. ვერძის თავები ოთხი ცალია. აქედან სამი, ნეძიხის სამაროვანზე (ც. რობაქიძე) მოპოვებული, ერთი კი — ჟინვალისაზე (ვ. ჩიხლაძე). გთავაზობთ მათ მოკლე აღწერილობას:

1. ვერძის თავის ბრინჯაოს გამოსახულება (ტაბ. I, ნახ. 7), აღმოჩნდა ნეძიხის სამაროვანზე №15 სახლის ქვაბულში, მინის ზედაპირიდან 0,6 მ-ის სიღრმეზე. ეს არის ვერძის თავ-რქის სტილიზებული გამოსახულება, რომელსაც თვალები და ნესტოები მრგვალი რელიეფური ბურთულებით აქვს გამოსახული. მასიური, გრეხილი რქები ფრონტალურადაა გაშლილი და წინა მხარეს აპრეხილი. კისერში, უკანა მხრიდან, მირჩილული აქვს საკიდი ყუნწი (სიგრძე 2,7 სმ).

2. ვერძის თავ-რქის ბრინჯაოს სტილიზებული გამოსახულება (ტაბ. I, ნახ. 6), აღმოჩნდა აგრეთვე სახლის ქვაბულში 0,7 მ-ის სიღრმეზე, დამზადებულია ჩამოსხმის წესით. სქემატურად წარმოდგენილ სახეზე, შუბლის არეში, დაძერწილი აქვს ორი რელიეფური ბურთულა თუ კოპი. ფრონტალურად გაშლილი გრეხილი რქები თითო ასეთივე ბურთულითაა შემკული. თვალები და ნესტოები მსგავსი რელიეფური ბურთულებითაა მოდელირებული. რვა რელიეფური დანაძერწი ბურთულის არსებო-

ბა ერთ პატარა თავზე გადატვირთულობის შთაბეჭდილებას ახდენს, თუმცა მათი მონაცვლეობა დეკორატიულობას აძლიერებს, რაც თავის მხრივ, მეტად გამომსახველს ხდის ამ სამკაულს. უკანა მხარეს, კისერზე, მირჩილული აქვს საკიდი ყუნწი (სიგრძე 2,1 სმ).

3. მესამე ნიმუში (ტაბ. 1, ნახ. 8) აღმოჩნდა ნეძიხის სამაროვნის ფართობზე, კულტურულ ფენაში და არის ვერძის თავ-რქის მთლიანად-სხმული, სტილიზებული გამოსახულება წაგრძელებული დრუნჩით, რომელზეც დაბალი რელიეფით ნესტოებია გამოყვანილი. აქვს ჰორიზონტალურად განოლილი ფოთლისებური ყურები (შუაში თითო ღარით), რომლის წვერები ფრონტალურად გაშლილი და ქვემოთ ჩაგრეხილი მასიური რქების ბოლოებზეა გადაფენილი. რქებს შორის აზის მრგვალი, რელიეფური კოპი. უკანა მხრიდან ჩაგრეხილი რქების გარეთა ნიბო ლითონის ოდნავ მოხრილი ღერაკით ერთიმეორესთანაა გაერთიანებული და ქმნის საკიდ რკალს (სიმაღლე 2,1 სმ).

4. ვერძის თავ-რქის ბრინჯაოს გამოსახულება. აღმოჩნდა ჟინვალში, №375 მდიდრულ სამარხში. დამზადებულია ჩამოსხმის წესით. გამოირჩევა ნატურალისტური სიზუსტით გამოსახული ჩაგრეხილი რქებითა და სტილიზებული სახით (ინვ. №09-XXV-81-138).

მესამე ჯგუფში გავაერთიანეთ ვერძის თავების გამოსახულებები, რომლებიც სხვადასხვა სამკაულზე, სამაჯურების გახსნილ თავებსა და მედალიონზეა განთავსებული.

ბრინჯაოსა და ვერცხლის ბრტყელღეროიან, თავგახსნილ სამაჯურებზე წარმოდგენილი ვერძის თავები უდაოდ გამოცდილი იუველირის ნამუშევარია. დეკორატიული ხელოვნების ეს ნატიფი ნიმუშები ჩამოსხმის წესითაა დამზადებული და შემდეგაა სამაჯურის გახსნილ თავებზე დარჩილული. შესაძლოა, სამაჯურის რკალიც ჩამოსხმის წესით იყოს დამზადებული. ეს ტექნიკურად რთულად შესასრულებელი პროცესი კი ხელოსნისგან დიდ გამოცდილებასა და სიზუსტეს მოითხოვდა. ნატურალისტურადაა გადმოცემული ვერძის სახე, სიმეტრიული, გრეხილი

რქებითა ბურთულისებური თვალებით. დეტალურადაა დამუშავებული დრუნჩი, ცხვირი და დაბერილი ნესტოები. შუბლზე ხშირად დაძერწილი აქვთ მომცრო, რელიეფური კოპები, რაც მნათობის სიმბოლოს უნდა წარმოადგენდეს. ამგვარი ოთხი სამაჯური მოპოვებულია ნეძიხისა და ბადრიანების სამაროვნებზე და III-IV საუკუნეებითაა დათარიღებული. ოთხი სამაჯურიდან სამი ბრინჯაოსია, ერთი კი — ვერცხლისა. ორი ბრინჯაოს და ერთი ვერცხლის სამაჯური ნეძიხის სამაროვანზეა აღმოჩენილი, ერთი ბრინჯაოს ცალი კი — ბადრიანების სამაროვანზე.

1. ბრინჯაოს ბრტყელღეროიანი, გახსნილი სამაჯური, რომელიც ვერძის თავებითაა შემკული, აღმოჩნდა ნეძიხის სამაროვნის №8 ორმოსამარხში, დაკრძალულის მაჯაზე (ტაბ. 1, ნახ. 2). ოვალურად მორკალული სამაჯურის ზურგი სიგრძივი და რადიალური ნაკანრებით, ასევე წრიული ნაჭდევებითაა მორთული. ვერძის მინიატურული თავები, როგორც აღვნიშნეთ, ცალკეა ჩამოსხმული და შემდეგაა ბრტყელი ღეროს გახსნილ თავებზე დარჩილული. ვერძის თვალები და ნესტოები მომცრო ბურთულებითაა წარმოდგენილი. ფოთლისებრი ყურები კი — ფრონტალურად გაშლილ და ჩაგრეხილ რქებზეა გადაფენილი, რაც ორნამენტულ რკალთან ერთად დეკორატიულ ხასიათს ანიჭებს. სამაჯურის დაზიანებული რკალი სამადაა გატეხილი (დმ - 7,5 სმ, ღეროს სიგანე - 1,5 სმ).

2. ბრინჯაოს ბრტყელღეროიანი, თავგახსნილი სამაჯური აღმოჩნდა №172 სამარხში, დაკრძალულის მარჯვენა ხელის მაჯაზე. მორკალულია ოვალურად, შემკულია ურთიერთმაცქერალი ვერძის მინიატურული თავებით. ორივე თავი სტილიზებულია. თითოეულ მათგანს ორმაგად გრეხილი რქა და განივად გაშვერილი ყურები აქვს. თვალები და ნესტოები მცირე ბურთულებითაა წარმოდგენილი. შუბლზეც თითო ასეთი რელიეფური ბურთულაა დაძერწილი, რაც მნათობის სიმბოლო უნდა იყოს და რითაც მისი „ნაწილიანობა“ აქცენტირებული. სამაჯურის ზურგი შემკუ-

ლია ნაჭდევი სამკუთხედებით და სტილიზებული თავებთან ერთად ნივთის დეკორატიულობას აძლიერებს (დმ - 5,5 სმ).

3. ვერცხლის სამაჯური (ტაბ. I, ნახ. 1), რომელიც ნეძიხის სამაროვანზე №164 სამარხში დაკრძალულის მარჯვენა წინამხრის ძვალზე აღმოჩნდა, არის ბრტყელფეროიანი და ოვალურად მორკალული. მისი ზურგი სიგრძივად ნაჭდევი ხაზებითაა შემკული. გახსნილ სამაჯურზე ვერძის სტილიზებული თავებია მიჩნეული. ნატურალისტური სიზუსტითაა გადმოცემული ვერძის სახე, ბურთულისებური მრგვალი, რელიეფური თვალებით. დეტალურადაა დამუშავებული დრუნჩი, გამოყვანილი ცხვირით და დაბერილი ნესტოებით. ერთი რელიეფური ბურთულა თუ კოპი შუბლზეც აქვს (მნათობის სიმბოლო). თავზე მასიური გრეხილი რქები ადგას. რკალის ზურგზე თავთან ახლოს, სიგრძივ ხაზებს გარდა, მცირე მონაკვეთზე გააჩნია განივად მორკალული ხაზები, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ვერძის შეველიურის (მატყლის) აღმნიშვნელი უნდა იყოს. მთლიანობაში ნივთი დეკორატიული ხასიათისაა (დმ - 5,9 სმ, ლეროს სიგანე - 1,3 სმ).

4. ბრინჯაოს სამაჯური (ტაბ. I, ნახ. 4), რომელიც ბადრიანების სამაროვანზე, №4 ორმოსამარხში აღმოჩნდა, არის თავგახსნილი, ბრტყელფეროიანი და წრიულად მორკალული. შემკულია ვერძების ურთიერთმაცქერალი თავებით. მათ ორმაგადჩახვეული რქები აქვთ, რომელთა შორის ყურებია მოქცეული. სამაჯურის ბრტყელი რკალი ზურგზე შემკულია სიგრძივი რელიეფური ხაზებით, რომლებზეც ირიბი ნაჭდევებია. როგორც ვერძის თავები, ასევე სამაჯურის ზურგის მორთულობა მთლიანობაში დეკორატიულ ხასიათს ქმნის. ვერძის ორი თავიდან ერთ-ერთს შუბლზე რელიეფური კოპი აზის.

5. მეტად საყურადღებოა ვერძისთავებიანი ბრინჯაოს მედალიონი (ტაბ. I, ნახ. 3), რომელიც აღმოჩნდა ყინვალში №277 ყორეკედლიან სამარხში, სადაც შეძლებული მხედარი იყო დაკრძალული. მედალიონის ჭვირული რგოლი, შუაში ფარაკისებრი ბურცობით, შემ-

კულია ვერძის სამი თავით. თავები მედალიონის წრეზე დრუნჩით გარე ნაპირისკენაა განლაგებული. მრგვალი, რელიეფური თვალები, შემსხვილებული დრუნჩი, გრეხილი რქები მცენარეულ ორნამენტთან ერთად ნივთს დეკორატიულობას ანიჭებს. ვერძის სამი თავიდან ორს, განივად მდებარეს, ქვევიდან მიჩნეული აქვს მცირე რგოლები, რომლებზეც ბრტყელფეროიანი რგოლებისაგან შედგენილი ძენკვები ყოფილა გამობმული. უკანა მხრიდან მედალიონს მიმაგრებული ჰქონია შესაბნეველად განკუთვნილი რკინის ენა, რომელიც დაშლილია, მხოლოდ მისი ფუძის ნაშთია შემორჩენილი. ვერძის თავები და მედალიონი ჩამოსხმის წესითაა დამზადებული (დმ - 3,7 სმ, შემორჩენილი ძენკვის სიგრძე 34 სმ, ძენკვის ერთი რგოლის სიგრძე - 1,1 სმ).

სამაჯურების მსგავსად, მედალიონიც დეკორატიული ხასიათისაა და გამოყენებითი ხელოვნების ერთ-ერთ თვალსაჩინო ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს. თავისი გენეზისით, ისინი ძველ რწმენა-წარმოდგენებთან და რელიგიურ რიტუალებთანაა დაკავშირებული, მაგრამ ვერძის თავებით შემკული სამაჯურები და მედალიონი, ახ.წ. III-IV საუკუნეთა მიჯნაზე, ვფიქრობთ, უფრო ყოფითი დანიშნულებისა უნდა ყოფილიყო, ვიდრე რელიგიური, ყოველ შემთხვევაში, დეკორატიულობისაკენ სწრაფვა უეჭველია.

არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ჩვენს წინაპრებს ცხვარი ენეოლითის ხანიდან ჰყოლიათ მოშინაურებული, რაზეც არა მარტო ცხვრის ძვლოვანი მასალის, არამედ შესაბამისი დროის ძეგლებზე, თიხისაგან ნაძერწი ვერძის მომცრო ქანდაკებების აღმოჩენის შემთხვევებიც მეტყველებს [6, გვ. 204; 24, გვ. 80, 82, 97, 120, 112 და სხვა; 19, გვ. 108, 171, 176 და სხვა]. როგორც მართებულიადაა მიჩნეული, ამ დროისათვის ცხვარი (ვერძი) ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა თაყვანისცემის ობიექტს და თუ მცირე ქანდაკებების მიხედვით ვიმსჯელებთ, იგი უფრო სამსხვერპლო ცხოველი უნდა ყოფილიყო (3, გვ. 43). როგორც ვარაუდობენ (18, გვ. 85), ენეო-

ლითის გვიანდელ საფეხურზე მეცხვარეობა საგრძნობლად წინაურდება. ამ პერიოდისათვის მნიშვნელოვანი გარდატეხა შეიმჩნევა მეცხვარეობის ზოოტექნოლოგიაში, რაც ერთი მხრივ, დოლის ხელოვნურ რეგულირებაში და, მეორე მხრივ, მთის საიალალო საძოვრების ათვისებაში გამოიხატებოდა. ამგვარმა პროცესმა კი, საფუძველი ჩაუყარა ეკონომიკურად ძალზე მომგებიან სამომთაბარო მეცხვარეობას [36; 41, გვ. 40; 30, გვ. 132; 19, გვ. 108, 171, 176]. სწორედ ამ დროიდანაა სავარაუდებელი ვერძის კულტის ჩამოყალიბება და განვითარება, რამაც განსაკუთრებით მძლავრად შუაბრინჯაოს ხანაში იჩინა თავი.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი პროცესი მიმდინარეობდა მახლობელ აღმოსავლეთში, წინა აზიაში, ეგვიპტესა და სხვა ქვეყნებში. როგორც მახლობელ აღმოსავლეთში, ჩვენთანაც გაბატონებული იყო მზისა და ციურ სხეულთა თაყვანისცემა. მას შემდეგ, რაც მეცხვარეობა ეკონომიკური ძლიერების ერთ-ერთი უმთავრესი წყარო გახდა, ცხვარი (ვერძი) თაყვანისცემის ობიექტად იქცა, დაუკავშირდა სოლარულ კულტს და მზის ღვთაების ერთ-ერთ ინკარნაციას წარმოადგენდა. ამაზე არა მარტო არქეოლოგიური, არამედ ეთნოლოგიური და ფოლკლორული მონაცემებიც მიუთითებენ. ხალხური წარმოდგენით, ცხვარი, როგორც სააქაოშია დაკავშირებული მზესთან, ასევე საიქიოში „მკვდრის მზესთან“ მიმოსვლის საშუალებადაცაა მიჩნეული [35, გვ. 133-135]. მნიშვნელოვანია, რომ ეგვიპტეში ძვ.წ. II ათასწლეულში ვერძის კულტი მჭიდროდ დაუკავშირდა როგორც მზიურ ღვთაებებს, ასევე მიწისქვეშეთის მზესაც, რომელსაც ძველეგვიპტური ვერძისთავიანი ღვთაება ატუმი განასახიერებდა [32, გვ. 511-513; 40, გვ. 238; 45, გვ. 507; 15, გვ. 13, 20, 40].

ძვ.წ. II ათასწლეულის არქეოლოგიური მასალებიდან უაღრესად საინტერესოა ხოვლეგორის VI ფენის ერთ-ერთ სათავსოში (რომელსაც გამთხრელებმა ვერძისთავიანი სათავსო უწოდეს) აღმოჩენილი ტერაკოტული ვერძის თავები, რომლებიც თანმხლებ მასალასთან

ერთად ძვ.წ. XIII საუკუნითაა დათარიღებული [11, გვ. 31, ტაბ. XXIV, 2383 1/4]. უფრო ადრეულია VIII ფენაში აღმოჩენილი უხეში თიხისაგან ნაძერწი ცხვრის თავი, რომელიც ერთ-ერთი სათავსოს საკურთხეველზე იყო შემოდებული [11, გვ. 10], და რომელიც ძვ.წ. XV საუკუნით თარიღდება. აშკარაა, რომ ეს სამლოცველო იყო, რადგან იქვე მდებარე ოროთახიანი ნაგებობის ერთ ოთახში იატაკზე მზის სქემატური გამოსახულებაა დაძერწილი. გამთხრელთა ვარაუდით, ხოვლეგორის სამლოცველოში თაყვანს სცემდნენ აგრარულ ღვთაებას, რომელიც მიწათმოქმედ და მესაქონლე ტომებს მფარველობდა [11, გვ. 31; 27, გვ. 33]. ჩვენი აზრით, ვერძის თავის უხეშ თიხაში ნაძერწი გამოსახულება აგრარული ღვთაების ინკარნაცია კი არ იყო, არამედ თვით წარმოადგენდა ღვთაების გამოსახულებას, რომელიც სამლოცველოს საკურთხეველზე დადებული იყო, როგორც მესაქონლეობისა და მათ შორის მეცხვარეობის მფარველი ღვთაების სათაყვანებელი ხატი და რომელიც, უფრო ფართო გაგებით, მზესთან და ნაყოფიერებასთან იყო დაკავშირებული. სავარაუდოდ, რელიგიური პროცესების დროს საკურთხეველზე დაბრძანებულ ვერძის თავს მლოცველები შესანიშნავს საკურთხეველის წინ მიართმევდნენ. ამ შემთხვევაში რელიგიის ისტორიის ის საფეხურია ასახული, როცა ვერძი უკვე შესულია ღვთაებათა პანთეონში, მაგრამ მისი ანთროპომორფიზაცია ჯერ არ მომხდარა.

მნიშვნელოვან მასალას შეიცავს მელი-ღელე I-ის სამლოცველო, სადაც სარიტუალო ჭურჭელთან ერთად ირმის, ცხვრისა და გველის გამოსახულებებიც აღმოჩნდა. ამ სამლოცველოს ტერიტორიაზე მოპოვებულ მასალებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ბრინჯაოსა და თიხის შიშველი ქალის ფიგურები. ერთ-ერთ ჭურჭელზე მიძერწილ ქანდაკებას ადამიანის თავის ნაცვლად ვერძის თავი აქვს. სამლოცველო ძვ.წ. II და I ათასწლეულების მიჯნით თარიღდება [21, გვ. 113-115]. მელი-ღელე I-ის ტაძარი დაკავშირებულია ნაყოფიერებისა და ცხო-

ველთა მფარველი ქალ-ღვთაების კულტთან. ყველა ნიშნით, ეს ქალ-ღვთაება ნადირობისა და მონადირეთა ღვთაება დალის ორეული უნდა ყოფილიყო, რაზეც იქ დამონმებული ნადირობის სცენები და გარეულ ცხოველთა მრავალი გამოსახულება მეტყველებს [21, გვ. 115-120].

ამჟამად თითქმის შეუძლებელია ვერძისა და მისი სიმბოლური ორეულების რელიგიურ მისტერიებსა თუ კულტსმსახურებაში მონაწილეობის სრული სურათის აღდგენა. ამ მიმართულებით გარკვეულ ინფორმაციას გვანვდის სოფ. გამდლისწყაროს განძში დაცული საღმრთო კარვისა თუ ნიშის ბრინჯაოს კომპოზიცია, სადაც სამლოცველოს ცალ მხარეს შესანიშნავად მიყვანილი ცხვრებია გამოსახული, მეორე მხარეს კი, ანტროპომორფული ღვთაებაა წარმოდგენილი. გამდლისწყაროს სამლოცველოს, რომელიც ღია ტიპის ნაგებობას წარმოადგენს, ჰქონია გალავნით შემოვლებული ჭიშკრიანი ეზო და მის შიგნით რელიგიური რიტუალისათვის გამოყოფილი ფართობი, სადაც მჯდომარე ღვთაების წინაშე რელიგიური აქტები სრულდებოდა. ეს კომპოზიცია ძვ.წ. II ათასწლეულის მინურულითა და I ათასწლეულის დამდეგით თარიღდება, რის საფუძველსაც განძში შემავალი ნივთების ანალიზი იძლევა [22, გვ. 32-40]. თუ მეტიღეუ I-ის შემთხვევაში ღვთაების ანტროპომორფიზაციის პროცესი ჯერ არ ჩანს დასრულებული, ვინაიდან ქალ-ღვთაების ერთ ფიგურას ადამიანის თავის ნაცვლად ვერძის თავი აქვს დაძერწილი, გამდლისწყაროს კომპოზიციაში ღვთაება უკვე ადამიანის სახითაა გამოსახული, რომლის წინაშეც შესანიშნავად გამზადებული ცხვრებია წარმოდგენილი.

გვიანბრინჯაოს ხანაში, ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში, ვერძის ფიგურები მოპოვებულია თლიას სამაროვანზე [44, ტაბ. 73, 104, 109] და ჩრდილოეთ კავკასიაში კობანის სამაროვანებზე [47, გვ. 139-155; 37, გვ. 60]. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ყაზბეგში აღმოჩენილი ვერძის რეალისტური ქანდაკება. ნივთი დაზიანებულია, მაგრამ ჩანს, რომ ვერძის ეს ფიგურა

ლარუ (ფუყე) ყოფილა. ცხოველის თავი, სახე, რქები და სხეულის ნაკვეთები ნატურალისტური სიზუსტითაა დამუშავებული. ხელოვნებათმცოდნე სმირნოვს [43, ნივთი 113-114] ვერძის ეს ფიგურა აქემენიდური ხელოვნების ნიმუშად მიაჩნია, რასაც ლ. ნითლანაძეც იზიარებს [25, გვ. 52]. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ვერძის მეტად საინტერესო ფიგურა ქობულეთიდან [55, გვ. 127], რომელიც ძვ.წ. VII საუკუნით თარიღდება და სარიტუალო ჭურჭელი თრელიდან, რომელსაც ვერძის ფორმა აქვს და ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით თარიღდება [54, გვ. 384, სურ. 319; 55, გვ. 202, სურ. 215, 216].

ნეძიხის სამაროვნის სინქრონულ ძეგლებზე ვერძის მომცრო ქანდაკებები ცნობილია კარსნისხევის სამაროვნიდან [12, გვ. 50, სურ. 261], ლიახვის ხეობიდან [42, გვ. 215-226], კლდეეთიდან [7, გვ. 87, სურ. 15] (ტაბ. I, ნახ. 10) და სხვა.

რაც შეეხება ვერძის თავ-რქა საკიდებს, მათი ყველაზე ადრეული ნიმუშები ცნობილია ბრილის სამაროვნის №31ა სამარხიდან. ისინი ძვ.წ. XVIII-XVI საუკუნეებითაა დათარიღებული [52; 18, გვ. 139-140, ტაბ. XIV, 1; 53]. ამავე სამაროვნის 12 სამარხში დადასტურებული ვერძის თავ-რქა ძვ.წ. XIII საუკუნეზე ადრეული არ უნდა იყოს [20, გვ. 43, ტაბ. III, 39, 40, 41, 42]. ბრილშივეა აღმოჩენილი სატევარ-ცული, რომელიც ვერძის თავებითაა შემკული და ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით თარიღდება. აღსანიშნავია აგრეთვე, ბრინჯაოს საკინძი წითელგორებიდან (ძვ.წ. XIV-XIII სს.), რომელიც წარმოადგენს ცხვრის თავით შემკულ მრგვალღეროიან სამკაულს ყუნწით.

ქართველური ტომების ღვთაებათა პანთეონისა და მისი ინკარნაციების შესახებ საინტერესო მასალებია მოპოვებული სომხეთის ტერიტორიაზე, წინაურარტული ხანის ძეგლზე ქ. დვინში, სადაც ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისის ოთხი ტაძარია აღმოჩენილი. ამ ტაძრების საკრთხეველები შემკული იყო ცხვრისა და ხარის თავებით [39, გვ. 50-61].

ასევე საინტერესოა თლიას სამაროვნის სამარხებში აღმოჩენილი ვერძის თავები,

რომლებიც უახლესი გამოკვლევებით, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს [20, გვ. 43-44].

მეტად საყურადღებოა ვერძის თავ-რქა საკიდები კობანის სამაროვნიდან, რომლებიც ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით თარიღდება. ნეძიხში აღმოჩენილი ვერძის თავ-რქების მსგავსად, ხშირად ისინიც მრგვალი რელიეფური კოპებითაა შემკული [37, სურ. 126-142].

კოლხურ მასალაში მნიშვნელოვანია ვანში აღმოჩენილი ოქროს ყელსაბამი, რომელიც ვერძისთავებიანი საკიდებისა და მძივების მონაცვლეობითაა შედგენილი, თარიღდება ძვ.წ. V-IV ს-ის პირველი ნახევრით და ა. ჭყონიას აზრით, უშუალოდ ეხმაურება მითს კოლხური ოქროს სანმისის შესახებ [26, გვ. 37]. ვანშია აგრეთვე აღმოჩენილი ვერცხლის სარწყულები, რომელთა ყურის ძირები ვერძების საკმაოდ რეალისტურ გამოსახულებებს წარმოადგენენ [8, გვ. 238, სურ. 61, 211]. მნიშვნელოვანია ვანის ამგვარ გამოსახულებათა კავშირი ცნობილი „ყაზბეგის განძის“ შესაბამის ფიგურებთან, რაც ამ ორი წრის მასალათა გენეტიკურ კავშირზე მიუთითებს. გრეხილრქიანი ვერძის თავები „ყაზბეგის განძის“ მასალებში რთულ კომპოზიციაშია წარმოდგენილი, სადაც შორიზონტალურად გაშლილი რქები სხვადასხვა ფიგურებით გამოსახული სცენების საყრდენადაა გამოყენებული [25, ტაბ. XII-XIII]. აქვე გვინდა მოვიხსენიოთ ბრინჯაოს კვერთხისთავი ყაზბეგიდან, რომელიც ერმიტაჟში ინახება და შემკულია ორი ურთიერთსაპირისპიროდ მიმართული, გრეხილრქიანი ვერძის თავით. ნივთი ძვ.წ. VI-V საუკუნეებითაა დათარიღებული [37, გვ. 68. სურ. XXIV].

მეტად საინტერესოა ვანში აღმოჩენილი ვერცხლის ჩამჩა, რომლის ტარი დაბოლოებულია წრიულად განლაგებული წყვილი ვერძის სკულპტურული გამოსახულებით. ნივთი გამთხრელთა აზრით (დ. კაჭარავა, გ. კვირკველია), ძვ.წ. V საუკუნით თარიღდება და მიეკუთვნება აქემენიდური ხელოვნების კულტურულ წრეს.

აღსანიშნავია ყანჩაეთში აღმოჩენილი და ძვ.წ. IV ს-ით დათარიღებული ძეგლი, სადაც ჩვენ ვხედავთ ვერძის თავებზე შემდგარ მხედრებს, ტრადიციულად შესრულებულ ანტროპომორფულ ღვთაებებს. ეს კომპოზიცია, როგორც ჩანს, ადგილობრივ რწმენაწარმოდგენებთან უნდა იყოს დაკავშირებული [28, გვ. 106].

საქართველოს მთასა და ბარში ვერძის ფიგურებისა და თავ-რქის გამოსახულებათა სიმრავლე მთელი ძვ.წ. I ათასწლეულის მანძილზე და ახ.წ. პირველ საუკუნეებში აშკარად მიუთითებს რელიგიურ-რიტუალურ პროცესში მათ აქტიურ მონაწილეობასა და შესაბამისად, მეცხოველეობის ამ დარგის დიდ ხვედრით წონაზე. საყურადღებოა, რომ ცხოველთა თავ-რქის გამოსახულებები მოსახლეობის ყოფაში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების შემდეგაც შემორჩა, რაზეც ადრეუასაუკუნეებით დათარიღებულ ნეძიხის სამაროვნის ქვაყუთებში თითო-ოროლა ამგვარი ნიმუშის აღმოჩენა მეტყველებს.

რაც შეეხება არაგვის ხეობაში მოპოვებულ ვერძისთავებიან სამაჯურებსა და მედალიონს, მათ უფრო ყოფითი დანიშნულება უნდა ჰქონოდა, ვიდრე რელიგიური, თუმცა ძველი რწმენის ელემენტები ამ სამკაულშიც არის შემონახული. მაგ. ზოგიერთ სამაჯურზე ვერძის თავები შემკულია მრგვალი, რელიეფური კოპებით, რაც მნათობის სიმბოლოს და მათი „ნაწილიანობის“ აღმნიშვნელი უნდა იყოს. ერთ-ერთ სამაჯურზე გამოსახული ვერძის ორმაგადხვეული რქები, თითქოს ორ სართულადაა განლაგებული, რაც ძლიერ მოგვაგონებს ყაზბეგის განძის შტანდარტებზე ოთხ სართულად განლაგებულ ჯიხვის თავ-რქას. რა თქმა უნდა, მათ შორის უზარმაზარი ქრონოლოგიური სხვაობაა, მაგრამ რქების ამგვარ განლაგებას შესაძლოა თავისი სიმბოლური მნიშვნელობა გააჩნდა. „ყაზბეგის განძის“ შემთხვევაში ნავარაუდევია, რომ მრავალსართულად განლაგებული რქები ერთგვარი „კიბე“ იყო შუასკნელსა და ზესკნელს შორის.

სამაჯურებთან დაკავშირებით, შეუძლებელია არ გავიხსენოთ ვანის ნაქალაქარზე №11 სამარხში აღმოჩენილი ოვალური, თავგახსნილი ოქროს სამაჯურები, რომლებიც ვერძის თავებითაა შემკული. ღერო სადაა და მრგვალგანიკვეთიანი. ვერძის თავები ნაგრძელებულია, რქები წრიულად მოხრილი. სამაჯური მიღებულია სარჩულზე (სხვა ლითონზე) ოქროს ფირფიტის გადაკვრით. ორივე სამაჯური ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებითაა დათარიღებული [26, გვ. 47].

ჩვენი მედალიონის მსგავსად, ვერძის სამი თავითაა შემკული ბრინჯაოს ფიბულა კობანის სამაროვნიდან. ნივთი ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებითაა დათარიღებული და გრავირებულია გეომეტრიული ორნამენტით [37, ილ. 56]. ისევე, როგორც თავ-რქა საკიდების შემთხვევაში, აქაც შეინიშნება გენეტიკური ურთიერთკავშირი ქრონოლოგიურად დაშორებულ მასალას შორის, რაც კავკასიონის ორივე ფერდობზე მცხოვრებ მოსახლეობას შორის რწმენა-წარმოდგენათა და მატერიალური კულტურის ერთიანობაზე მეტყველებს. მთელი ეს მასალა კი მჭიდროდ უკავშირდება დასავლურ-ქართულ (კოლხურ) არქეოლოგიურ მასალას.

ასევე გვინდა აღვნიშნოთ ბრინჯაოს რიტონი, რომლის ბოლოც ვერძის თავითაა შემკული, ზედაპირი კი ცხოველთა გამოსახულებებითა და გეომეტრიული ორნამენტითაა გრავირებული [37, ილ. 1-2]. ნივთი მოპოვებულია გუდაუთასთან ახლოს, აფხაზეთში, და ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით თარიღდება.

მეტად საყურადღებოა, დუშეთის რაიონში, ვარსიმანთკარისა და ბაზალეთის სამაროვანზე აღმოჩენილი და ძვ.წ. V-IV საუკუნეებით დათარიღებული ბრინჯაოს ილარები, რომლებიც ხშირად ვერძის თავებითაა შემკული. ორ შემთხვევაში ილარი ვერძის თავის წყვილი გამოსახულებითაა წარმოდგენილი (ნ. მუხიგულაშვილის მასალებიდან) (ტაბ. II, 1).

აღსანიშნავია, ვერძისთავიანი ოქროს ყელსაბამი არმაზისხევის სამაროვნიდან, რომე-

ლიც ავი თვალისგან იცავდა მფლობელს. ვერძის თავი ამეთვისტოსგანაა ნაქანდაკევი და ახ.წ. II ს-ით თარიღდება. ასევე საინტერესოა არმაზისხევის სამაროვანზე მოპოვებული ვერცხლის სარეცლის ფეხები, რომელთაგან ერთი წრიულად ვერძის თავებითაა შემკული.

ჩვენი სამაჯურებისა და მედალიონის სინქრონულია ვერძის თავების შეწყვილებული გამოსახულება ქამრის აბზინდაზე დუისიდან (ტაბ. I, ნახ. 9), რომელიც ჩამოსხმის წესითაა დამზადებული და შედგება ერთმანეთთან კისრებით მიტყუპული ვერძის ორი ურთიერთსაპირისპიროდ მიმართული თავისაგან, რომელთაგან ერთს დრუნჩი დაზიანებული აქვს. უკეთ დაცული გამოსახულება ძლიერ სტილიზებულია. აქვს ნაგრძელებული დრუნჩი, გვერდზე გაშვერილი და სპირალურად დაგრეხილი რქები. ფოთლისებრი, რქებზე მიბჯენილი ყურები ფუძით რელიეფურ, ბურთულისებურ თვალებს უერთდება. აბზინდის უკანა მხარე შეღრმავებულია და იქ ქამრის ღვედის დამჭერი ღეროებია მოწყობილი.

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების შემდეგ ვერძის თავებით შემკული ნივთები გამოდის ხმარებიდან, თუმცა ბრტყელღეროიანი და გეომეტრიული ორნამენტით შემკული სამაჯურები, ვერძის თავრქის გარეშე, სამარხებში კვლავ გვხვდება.

ვერძის კულტის არსებობა საქართველოში კარგად არის ასახული არამარტო არქეოლოგიურ მასალაში, არამედ ეთნოლოგიურ ყოფაშიც, რომელმაც გარკვეული სახით დღემდე შემოინახა თავი. ამ კულტთან დაკავშირებული საყურადღებო მასალაა დაცული ფშავურ ლეგენდებში, რომლის მიხედვით, ჯვარ-ხატი ცხოველის სახეს იღებდა. კოპალა სოფლის მცხოვრებთ ირმის სახით გამოეცხადა, რის შემდეგ სოფ. უძილაურთაში, ირემთკალოზე, კოპალას სალოცავი აშენდა. ნიშანდობლივია, რომ კოპალა ხშირად ვაცის ან ვერძის სახეს იღებს და ასე იბრძვის ქისტების წინააღმდეგ. აქ ირემს ვერძი ჩაანაცვლებს [9, გვ. 17].

ცხვარი (ვერძი) ძალიან ადრე გახდა სამსხვერპლო ცხოველი. თ. ოჩიაურს გამოქვეყ-

ნებული აქვს გადმოცემა იალსარის ხატის დაარსების შესახებ. იალსარი დევებს ტბის ფსკერზე შეებრძოლა. ტბა დევის სისხლით აივსო, რის გამოც იალსარმა ზევით ველარ ამოაღწია. ხალხმა მას ოთხყურა და ოთხრქიანი ცხვარი შესწირა. ცხვრის სისხლმა განმინდა იალსარის სავალი გზა. უცებ ტბის ფსკერიდან ბროლის ქვა ამოტივტივდა, რომელზეც მტრედად განსახიერებული იალსარი იჯდა. მტრედი კარატის წვერზე შემოჯდა, რის გამოც იქ იალსარის სალოცავი ააშენეს [16, გვ. 155].

ხახმატის ჯვარში, „მწვერის საფლავის“ სიახლოვეს რჯულიან-ურჯულოთ სალოცავში, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „ქვენ ჯვართას“ უწოდებს, ათენგენობის დღესასწაულზე შესაწირად თუშებს გახედნილი ულაყი მიყავდათ. შეწირვის წინ შიშველ ცხენს ხევისბერი, სათანადო კურთხევის შემდეგ, დაკლული ცხვრის სისხლს მიაპკურებდა („უნევედა“). განათლული ცხენი ხევისბერს ბარდებოდა, რომელიც მას ხატისთვის იყენებდა. გარდა ამისა, ხევისურეთში სადოლე ცხენსაც ნათლავდნენ. ამისთვის საჭირო იყო ბატკანი ან ციკანი, რომელსაც „სარემაოს“ უწოდებდნენ. განათვლა „მწვერის საფლავთან“ ხდებოდა (მთხრობელი გიგია ალუდაური).

ვერძის კულტი, გარდა საქართველოსი, ფართოდ იყო გავრცელებული კავკასიის ძირძველ მოსახლეობაში და მის ფარგლებს გარეთ, კერძოდ, მახლობელ აღმოსავლეთსა და ირანში. იქ ვერძი ითვლებოდა წარმატებისა და გამარჯვების ღვთაება ჰვარნას სიმბოლოდ, მის განსახიერებად [34, გვ. 37] და ირანის ღვთაებათა უმაღლეს წრეში შედიოდა. ვერძი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სასანიანთა დინასტიის წარმოშობის მითთან, ამიტომ ჰვარნა სასანიელთა სამეფო დიდების სიმბოლოს წარმოადგენდა და შესაბამის ინსიგნიებზე სამეფო ბაფთითა და ფრთებით შემკული გამოისახებოდა (იქვე). ამ თვალსაზრისით, საყურადღებოა 1941 წელს არმაზისხევის №23 ქვისსამარხში აღმოჩენილი

ელიფსისებრი მოყვანილობის სარდიონის საბეჭდავი, ზონარის გასაყრელი ხვრელით. საბეჭდავის ნაკვეთილ სიბრტყეზე, თავით მარჯვნივ, გამოსახულია ვერძი, რომელსაც მაღალ კისერზე ბაფთა აქვს შემოვლებული. სახის მოპირდაპირე მხარეს კი — ნახევარმთვარის მსგავსი ნიშანია წარმოდგენილი. გამოსახულება სტილის, საბეჭდავის ფორმისა და შესადარებელი მასალის მიხედვით, V-VI საუკუნეებით თარიღდება [17, გვ. 33-34, 97, სურ. 46].

სასანურ მცირე პლასტიკაში მეტად პოპულარული იყო ვერძებზე მეფეთა ნადირობის სცენებიც, რომლებიც ვერცხლის მრგვალ და ბრტყელ თასებზეა წარმოდგენილი და IV-V საუკუნეებით თარიღდება (ტაბ. II, 2).

ძველ სამყაროში ვერძის, როგორც ღვთაებრივი ფენომენის უაღრესად ფართო პოპულარობაზე ისიც მიუთითებს, რომ ამ ღვთაება-ცხოველის სახელით მთელი ზოდი-აქალური ეპოქა მოიხსენიება [3, გვ. 44].

საინტერესოა თვით სახელწოდება ვერძის გენეზისიც. ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, უძველეს ხანაში მამაკაცის სახელი ვერძი უნდა ყოფილიყო, ხოლო კაცის სკამს, ტახტს თუ აღსასაყდრებელ ადგილს სავარძელი უნდა რქმეოდა [29, გვ. 97-98]. თუმცა გ. ჩიტაიას ვარაუდით, სავარძელი ნივთიერი კულტურის შემადგენელი ნაწილია, რომელშიც საგნის სოციალური ბუნება ჩანს. სავარძელი ჩვეულებრივი კაცისთვის დასაჯდომ მერხს კი არ წარმოადგენდა, არამედ გამორჩეული პირისთვის (ოჯახის უფროსის, გვარის თავკაცის, ტომის ან ქვეყნის მეთაურის) განკუთვნილ ტახტს [23]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სავარძელი შეიძლებოდა სულაც სამეფო ტახტის თავდაპირველი ძველქართული სახელი ყოფილიყო [3, გვ. 44]. ამდენად, ვერძი/ვარძი ჩვეულებრივი კაცი კი არა, არამედ სოციალურად გამორჩეული პიროვნება იყო. ამ მაგალითის მიხედვით გამოდის, რომ ცხვრის ფარის სათავეში მდგომი ერკემალი იყო ისეთივე ფენომენი, როგორიც ადამიანთა საზოგადოების სათავეში მდგომი ვერძი/ვარძი.

ქართულმა ეთნოლოგიურმა სინამდვილემ ვერძთან დაკავშირებით უმდიდრესი მასალები შემოგვინახა [3, გვ. 44-45]. სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარში ცხვრის მფარველად მიჩნეული ტარ-ბედნიერი, იგივე მზე-ჭაბუკი, მზიური ღვთაებაა, რომელიც ბატკნის სახით გამოცხადება ხოლმე ხალხს [1, გვ. 7; 31, გვ. 75]. ამ მასალების მიხედვით, ცხვარი (ბატკანი) მზესთან კავშირში მოიხსენიება და მზიურ ღვთაებად განიხილება. ვ. ბარდაველიძის მიერ შეკრებილი მასალების მიხედვით, ღვთაებათა სალოცავ კოშკებში ბინადრობენ ოქროსმატყლიანი წმინდა ვერძები. საგანგებოდღესასწაულების დროს ღვთის თანამედროვე მსახური, განსაკუთრებით მთიან მხარეში, ასრულებდა საგანგებო რიტუალს, როცა „ღვთის ხატად“ მიჩნეული ცხვრის (ვერძის) ქანდაკებას ღვინით განბანდა [33, გვ. 304-305]. ხევის ეთნოლოგიური მასალების მიხედვით [10, გვ. 246], ქვისაგან გამოქანდაკებულ კვირიას „ყოჩს“ მზერადაქვეითებული მლოცველები თვალის სინათლეს შესთხოვდნენ. ეთნოლოგიური მასალებიდან ცნობილია, რომ მლოცველები თვალის ჩინს მზეს ავედრებდნენ ხოლმე [2, გვ. 45-50], რაც კიდევ ერთხელ თვალნათლივ მიუთითებს ვერძისა და მზის ურთიერთკავშირზე.

ქრისტიანულ რელიგიაში ცხვარი (ვერძი) აღიარებულია წმინდა ცხოველად. ეკლიანი გვირგვინით შემკული ცხვარი სიმბოლოა იესო ქრისტესი, რომელმაც კაცობრიობის ხსნისათვის სიცოცხლე მსხვერპლად გაიღო [51, გვ. 49]. სამსხვერპლო კრავი იესო ქრისტეს ორეულია [46, გვ. 185-186]. ამასთან, ცხვარი მორწმუნე ადამიანის სიმბოლური გამოსახულებაცაა [14, გვ. 102]. ამიტომ ბუნებრივია, რომ მისი გრაფიკული თუ სკულპტურული გამოსახულებები ქრისტიანულ საფლავებზე ხშირად გვხვდება.

ამრიგად, არაგვის ხეობაში აღმოჩენილი ვერძის გამოსახულებათა ის ჯგუფი, რომელიც მცირე საკიდი ფიგურის, თავ-რქა საკიდებისა თუ სამკაულის მორთულობად გამოყენებული თავების სახითაა წარმოდგენილი,

მიუთითებს, რომ ახ.წ. III-IV საუკუნეებში მეცხვარეობას აღმოსავლეთ საქართველოს მთისწინეთისა და მთის მოსახლეობის მეურნეობაში კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა. ამასთან, ვერძი კვლავ რჩებოდა ბუნების განახლებადი ღვთაების ერთ-ერთ თანმხლებ არსებად და მის ინკარნაციას წარმოადგენდა. ქრისტიანულმა სინამდვილემ ცხვრის კულტთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები შეცვლილი სახით, საფუძვლიანად შეითვისა და ახალი სარწმუნოების ინტერესებისათვის გამოიყენა. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში მართებულადაა მითითებული ცხვრისა და კრავის დამკვიდრება ქრისტიანულ სიმბოლიკაში (კულტმსახურებაში) ტრადიციების მდგრადობისა და კულტურათა მემკვიდრეობითობის დადასტურებაა [3, გვ. 45].

ლიტერატურა:

1. ბარდაველიძე ვ. სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, ახალი წლის ციკლი, თბ., 1939.
2. ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარ-ბარ - ბაბარ), თბ., 1941.
3. ბრეგაძე ნ. ცხვრის კულტთან დაკავშირებით, ანალები, 2, 2002, გვ. 43-48.
4. ბრეგაძე ნ. ბერიკათა ნიღბები, მაცნე, ისტ... სერია, 4, 1985.
5. ვიორგაძე გ. „სანმისი“ ხეთურ წყაროებში და მისი ანტიკური პარალელები, ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია, თბ., 1982.
6. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამინათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1976.
7. ლომთათიძე გ. კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957.
8. ლორთქიფანიძე ოთ. და სხვა არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს, ვანი I, თბ. 1972.
9. მაკალათია მ. მესაქონლეობა აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 1985.
10. მაკალათია ს. ხევი, ტფ., 1934.
11. მუსხელიშვილი დ. ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978.

12. მცხეთა II, თბ., 1978.
13. ნადირაძე ე. საქართველოს ზოომორფული ძეგლები, თბ., 1996.
14. ნადირაძე ე. მემორიალურ ძეგლთა სიმბოლიკა, თბ., 1998.
15. ნოზაძე ვ. ვეფხისტყაოსნის მზისმეტყველება, სანტიაგო, 1957.
16. ოჩიაური თ. მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1967.
17. რამიშვილი ქ. ი. სასანური გემები საქართველოში, თბ., 1979.
18. საქართველოს არქეოლოგია, რედ. ა. აფაქიძე, თბ., 1959.
19. საქართველოს არქეოლოგია, II, თბ., 1992.
20. ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ. ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი №12 სამარხის დათარიღებისათვის, ძიებანი, №8, 2001, გვ. 39-48.
21. ფიცხელაური კ. აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები, თბ., 1973.
22. ქორიძე დ. დავიცვათ და გადავარჩინოთ შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები, ძმ, №15, თბ., 1968.
23. ჩიტაია გ. სვანური „საკურცხალი“, სსმმ, ტ. II, ტფ., 1925.
24. ჩუბინაშვილი ტ. მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა, თბ., 1965.
25. წითლანაძე ლ. ხევის არქეოლოგიური ძეგლები (ყაზბეგის რაიონი), თბ., 1976.
26. ჭყონია ა. ვანი VI, თბ., 1981.
27. ხახუტაიშვილი დ. უფლისციხე, I, თბ., 1964.
28. ხიდაშელი მ. სამყაროს სურათი არქაულ საქართველოში, თბ., 2001.
29. ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული პრობლემები, თბ., 1950.
30. ჯაფარიძე ოთ. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1991.
31. Абакелия Н. Миф и ритуал в Западной Грузии, Тб., 1991.
32. Авдиев В. История Древнего Востока, М., 1953.
33. Бардавелидзе В. Главное божество древнегрузинского пантеона Гмерти, ВЭК, Тб. 1952.
34. Борисов А., Луконин В. Сасанидские геммы, Л., 1963.
35. Брегадзе Н. Фантастика сказки и этнография, Мацне, серия истории... N 2, Тб., 1971.
36. Брегадзе Н. Из истории народной зоотехники, Изв. АН Грузии, т. 88, N 2. Тб., 1977.
37. Доманский Я. Древняя художественная бронза Кавказа в собрании Гос. Эрмитажа, М., 1984.
38. Кушнарера К., Чубинашвили Т. Древние культуры Южного Кавказа. Л., 1970.
39. Кушнарера К. Древние памятники Двина. Ереван, 1977.
40. Мифы народов Мира, т. II, М., 1982.
41. Пиотровский Б. Археология Закавказья, Л., 1949.
42. Сланов А. Итоги Археологического исследования Сохтинского и Ливанского могильников, ПАИ в 1977 году, Тб., 1980.
43. Смирнов Я. Восточное серебро, М., 1909.
44. Техов Б. Тлийский могильник (комплексы XVI-X в. до н.э.), Тб., 1980.
45. Тэйлор Эд. Первобытная культура, М., 1939.
46. Уваров А. Христианская символика, часть I, символика древнехристианского периода, М., 1908.
47. Уварова П. Могильники Северного Кавказа, МАК, т.8, 1900.
48. Урушадзе Н. К семантике прикладного искусства древнего Закавказья - СА, N 1, 1973.
49. Урушадзе Н. Древнегрузинское пластическое искусство, Тб., 1988.
50. Урушадзе Н. Бронзовая летопись древней Грузии, Тб., 1984.
51. Фоли Дж. Энциклопедия знаков и символов, М., 1998.
52. Gagoschidze I. In Unter wegs zum Goldenen Vlies, Archeologische funde aus Georgien, Saarbrucken, 1995.
53. Koridze I. In National Treasures of Georgia, Gatalog. Philip Wilson Publishens, London, 1999.
54. Georgien Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum, 2001.
55. Unter wegs zum Goldenen Vlies, Saarbrucken, 1995.

მინანქრიანი ფიბულები საქართველოში

XIX ს-ის ბოლოს, კავკასიაში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ბრინჯაოს ბრწყინვალე ნაწარმის აღმოჩენებთან ერთად, დროდადრო ჩნდებოდა ისეთი ნივთებიც, რომელიც სულ სხვა ეპოქისა და რეგიონის გემოვნებისა და ტექნოლოგიური მიღწევების ამსახველი იყო. მხედველობაში გვაქვს მინანქრიანი ფიბულები, რომლებიც მზადდებოდა დასავლეთის პროვინციების დიდ სახელოსნოებში (პანონია, გალია, რაინის მხარე) და შავიზღვისპირეთშიც შემოდოდა. ეს ფიბულები ვრცელდებოდა კავკასიაშიც [6, გვ. 93].

კავკასიაში გავრცელებული მინანქრიანი ფიბულებიდან ერთი სახეობა — მინანქრით შემკული ბრინჯაოს ფიბულა-ბროშები, რომლებიც ჩამოსხმით მზადდებოდა და ტანსაცმელზე ფარაკის უკანა მხარეს არსებული ნემსით მაგრდებოდა, წარმომავლობით გალიის სახელოსნოებთანაა დაკავშირებული. ამგვარი ნივთების სახელოსნო ბელგიის გალიაში — ვილა ანტეშია აღმოჩენილი. ვილა ანტესაგან 4 კმ-ის დაშორებით გამოვლენილია ახ.წ. II ს-ის კრემაციული სამაროვანი 80 ცალი ამგვარი ბროშით. შედარებით ნაკლები რაოდენობითაა ცნობილი მინანქრიანი ფიბულა-ბროშები საფრანგეთიდან, ლუქსემბურგიდან, რაინის სანაპიროს პროვინციებიდან, იტალიიდან, რუსეთის სამხრეთიდან და კავკასიიდან. მ. ტენიშევას აზრით, კავკასიაში აღმოჩენილი მინანქრიანი ფიბულების გალიური წარმოშობა ეჭვსგარეშეა. მათ დუბლიკატებიც კი ეძებნებათ სენ-ჟერმენისა და ნამიურის მუზეუმებში. ახ.წ. III ს-ის მეორე ნახევარში მინანქრიანი ნივთების წარმოება ანტეს სახელოსნოში ფრანკების შემოსევის შედეგად წყდება [16, გვ. 71-85].

საქართველოში ამგვარი ნივთების გამოჩენა XX ს-ის დასაწყისში ბორის აღმოჩენებთანაა დაკავშირებული [14, გვ. 103, ტაბ. VI,

8]. მათი მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია სხვადასხვაგვარი გეომეტრიული ფორმის ან ზოომორფული ფარაკი, რომელთა სასურათო სიბრტყე შემკულია სხვადასხვა ფერის მინანქრის ნაჭრებით.

საქართველოში აღმოჩენილი მინანქრიანი ფიბულები (12 ცალი, თუმცა შესაძლოა ეს ციფრი გაიზარდოს რეგიონალურ მუზეუმებში დაცული, ჩვენთვის ამჟამად უცნობი მასალის ხარჯზე) ტექნოლოგიის მიხედვით ერთი სახისაა — ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული. შესაძლოა იყენებდნენ ჭედვასაც [6, გვ. 11]. ფარაკი, ზოგჯერ ტიხრების გარეშე შემკული იყო მწვანე, წითელი, ცისფერი, შავი, თეთრი მინანქრის ნაჭრებით. ფორმისა და კონსტრუქციის მიხედვით ისინი იყოფა ორ ჯგუფად: I - ფიბულა-ბროშები (თავისი ქვეტიპებით) და II - შარწირიანი რკალისებური ფიბულები.

ფიბულა-ბროშები (I ჯგუფი) ფარაკის ფორმისა და შემკულობის მიხედვით იყოფა:

IA ტიპი — მრგვალი ფორმის, მრგვალი შვერილებით;

IAa ტიპი — მრგვალი ფორმის, რქისებრი შვერილებით;

IB ტიპი — რქისებრი ფორმის;

IC ტიპი — რომბისებრი ფორმის, მრგვალი შვერილებით;

ID ტიპი — ზოომორფული;

IA (ჩვენს მიერ გამოყოფილი I ჯგუფის ფიბულები შეესაბამება ა. ამბროზის მე-8 ჯგუფ [6, გვ. 30-35]) ტიპის ფიბულა-ბროშისათვის დამახასიათებელია მრგვალი ფორმის ფირფიტისებური ფარაკი ცენტრში ლურსმნისებური შვერილით. კიდევზე ორი ან რამდენიმე სიმეტრიულად განლაგებული მრგვალი ფორმის ნაკვთით. სასურათო სიბრტყე, ლურსმნისებური შვერილი და კიდევზე განლაგებული მრგვალი ფორმის ნაკვთები ამო-

ღარულია და შემკულია სხვადასხვა ფერის (ლურჯი, მწვანე, წითელი, თეთრი) მინანქრის ნაჭრებით შედგენილი სარტყლებით. ფარაკის უკანა მხარეს ორსაყრდენიანი შარნირიანი შესაკრავია.

ამ სახის მინანქრიანი ფიბულები აღმოჩენილია: სტირფაზის სამაროვნის №19 სამარხში, ნ. აფხაზავას მიხედვით №23 სამარხში [1, გვ. 29, ტაბ. I, 17] (თანმხლები ინვენტარი: თიხის დოქი, ფარაკიანი ბეჭედი, სპირალურად თავდახვეული საკინძი). თარიღდება II-III სს-ით [17, გვ. 268, სურ. 1034; 1, გვ. 29, ტაბ. I, 17] (ტაბ. 11); შოშეთში, №1 ქვის სამარხში (თანმხლები ინვენტარი: ცილინდრული ფორმის ცალყურა სასმისი, ბრინჯაოს ჭვირული ბალთა და ცხოველთა ფიგურა-საკიდები). თარიღდება II-III სს-ით [5]; ცხეთაში, №15 ორმოსამარხში (თანმხლები ინვენტარი: მძივები — სარდიონის, მინის პოლიქრომიული, ეგვიპტური ფაიანსის — მნოლიარე ლომის გამოსახულება; რკინის დანის ფრაგმენტი და რალაც ნივთი). თარიღდება II-III სს-ით [4, გვ. 30, ტაბ. 1979] (ტაბ. 12).

IA ტიპის ფიბულა-ბროშები, დაახლოებით 30 ცალი, ცნობილია ჩრდილო კავკასიის მასალებიდან (კამუნთა, კუმბულთა) და დაცულია ერმიტაჟსა და მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში [18, ტაბ. CXXVI, 8-12, 14-18]. ამგვარი ფიბულა-ბროშები მომდინარეობს ყირიმის მასალებიდან (პანტიკაპეონი, ოლბია, ჩერნორეჩიე, ქერსონესი) [6, გვ. 32, ტაბ. 1420, 22, 26, ტაბ. 152-4, 6, ტაბ. 273; 7, გვ. 241, ტაბ. CLIV, 32], მინგეჩაურიდან [8, სურ. 2716; 19, გვ. 101, ტაბ. LVII, 24, 25]. ანალოგიური ფიბულა-ბროშები ცნობილია პანონიიდან, მდ. დუნაისა და ტისას ორმდინარეთიდან, შვეციიდან [24, ტაბ. XVI, 12, 14, 15; 25, ტაბ. IX, 2; 26, გვ. 118, სურ. 16, 18; 22, გვ. 516, 517, სურ. 11210, 11, სურ. 1154, 5].

IAa ტიპის ფიბულა ანალოგიურია IA ტიპის ფიბულისა, ოღონდ მრგვალი ნაკვეთების მაგივრად შემკულია „რქისებური“ შვერილებით, რომლებშიც მწვანე, ცისფერი და წითელი მინანქარია ჩასმული. შუა, მრგვალი ფარაკი შემკულია მწვანე და ცისფერი მინანქრის კონცენტრული სარტყლებით.

ამ სახის მინანქრიანი ფიბულა ცნობილია კლდეეთიდან (ტაბ. I, 3). ის აღმოჩნდა №2 ქვაყრილიან ორმოსამარხში (თანმხლები ინვენტარი: ოქრო — თვლიანი ბალთა, საყურეები, საკინძის თავი, საკიდები, მონეტა — ლისიმაქეს სტატერი; ვერცხლი — მონეტები, გოტარზეს დრაქმები, საკიდი; ბრინჯაო — ბუდეაბმული ფიბულა, რქისებრი მინანქრიანი ფიბულა, საკიდი, ფიგურა, ზარაკები, ფირფიტა; რკინა — დანა, გემიანი ბეჭედი; 7 ცალი წითელი თვალი; მძივები — ქარვის, სარდიონის, გიშრის; მინის ჭურჭლისა და კერამიკის ფრაგმენტები). თარიღდება II ს-ით [3, გვ. 103-119, ტაბ. III, 1; 1, გვ. 29].

IB ტიპის ფიბულა რქისებური ფორმის ფირფიტისებური ფარაკია, შემკული მწვანე მინანქრით (ტაბ. I, 4). ისიც კლდეეთის №2 ქვაყრილიან ორმოსამარხშია აღმოჩენილი [3, გვ. 103-119, ტაბ. III, 2]. ანალოგიური ფიბულები ჩვენთვის ხელმისაწვდომი ლიტერატურის მიხედვით უცნობია.

IC ტიპის ფიბულებისათვის დამახასიათებელია რომბული ფორმის ფირფიტისებრი ფარაკი, ცენტრში ლურსმნისებური შვერილით ან ამოჭრილი შუა ნაწილით, წვეროებზე და კიდეებზე მრგვალი ფორმის ნაკვეთებით. სასურათო სიბრტყე, ლურსმნისებური შვერილი და კიდეებზე განლაგებული მრგვალი ნაკვეთები ამოღარულია და შემკულია სხვადასხვა ფერის (ცისფერი, წითელი) მინანქრის ნაჭრებით. ფარაკის უკანა მხარეს ორსაყრდენიანი შარნირიანი შესაკრავია.

ამ სახის მინანქრიანი ფიბულები აღმოჩენილია მცხეთაში (ტაბ. I, 5), №1 ინდივიდუალურ კრამიტსამარხში (თანმხლები ინვენტარი: ოქრო — საყურეები კამეებით, ბეჭედი, ხოირის ფირფიტები; ბრინჯაოს რგოლი; რკინის დანა; მინის სურა; სანელსაცხებლები; თიხის ხელადა; ლურჯი მინის ნახნაგოვანი მძივები). თარიღდება I-III სს-ით [2, გვ. 270-273, ტაბ. IX, სურ. 2557; 1, გვ. 29, ტაბ. I, 12]. კიკეთის სამაროვნიდან მომდინარე ამგვარი მინანქრიანი ფიბულა (ტაბ. I, 6) (სსმ არქეოლოგიის განყოფილების „ძირითადი“

ფონდი, კოლ. №86-977) II-III სს-ით თარიღდება [1, გვ. 29, ტაბ. I, 11].

IC ტიპის ფიბულები ცნობილია: ჩრდილოეთ კავკასიიდან (კამუნთა, კუმბულთა) [18, ტაბ. CXXVI,7], პანტიკაპეონიდან, ოლბიიდან, სარატოვის მხარის სოფ. კანოდან [6, გვ. 33, ტაბ. 157; 7, გვ. 241, ტაბ. CLIV, 31], მინგეჩაურიდან [8, სურ. 2713]. უსტ-ალმადან (ყირიმი) ცნობილ რომბული ფორმის ფიბულას ერთი ბოლო ზოომორფული გამოსახულებით აქვს შემკული [10, გვ. 101, ტაბ. 1616]. ანალოგიური ფიბულები ზაალბურგიდან თარიღდება II ს-ის პირველი ნახევრით [21, ტაბ. 6343, 344; 22, გვ. 516, 517, სურ. 11212].

ID ტიპის ფიბულებისათვის დამახასიათებელია ზოომორფული (ხარი-ბორი, ჰიპოკამფი-სოხთა) ფირფიტისებური ფარაკი. სასურათო სიბრტყე შევსებულია სხვადასხვა ფერის (ცისფერი, ლურჯი, წითელი) მინანქრით. ფარაკის უკანა მხარეს ორსაყრდენიანი შარნირიანი შესაკრავია.

ამ სახის მინანქრიანი ფიბულები ცნობილია სოხთას სამაროვნის №1 ქვის სამარხიდან [11, გვ. 21, 22, სურ. 21a, 1b, ტაბ. I, 14; 15, გვ. 134, ტაბ. I, 15; 1, გვ. 29] (ტაბ. I, 7) და ბორის დანგრეული სამაროვნიდან (ტაბ. 18). კოლექცია, რომელიც საკმაოდ მრავალრიცხოვანია, შეიცავს ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს სამკაულს, ჭურჭელს, მონეტებს, ტანსაცმელთან დაკავშირებულ ნივთებს [29, გვ. 201; 12, გვ. 182-184; 13, გვ. 216; 14, გვ. 103, ტაბ. VI, 8].

ხარის ფორმის ფიბულა-ბროში ცნობილია პანტიკაპეონიდან [6, გვ. 34, ტაბ. 1514].

ჰიპოკამფის ფიბულა-ბროში აღმოჩენილია უსტ-ალმას სამაროვანზე [10, გვ. 101, ტაბ. 430]. გარდა ხარისა და ჰიპოკამფისა, ზოომორფულფარაკიანი ფიბულა-ბროშების (პანტერა, კურდღელი, თხა, ფანტასტიკური ცხოველები, მამალი, ფარშევანგი, მტრედი) ნიმუშები ძირითადად ჩრდილო შავიზღვისპირეთისა (პანტიკაპეონი, ოლბია, ტანაისი, ქერსონესი) და ჩრდილო კავკასიის (კამუნთა ან კუმბულთა, 18, ტაბ. CXXVI, 19) ძეგლები-

დანაა ცნობილი. ფარშევანგის გამოსახულებიანი ბროში აღმოჩენილია ნებელდის №1 სამაროვანზე, თუმცა ანგარიშში აღნიშნული არაა ნივთი მინანქრითაა შემკული თუ არა [9, გვ. 25, ტაბ. 2918].

ჰიპოკამფის ანალოგები აღმოჩენილია ირანში. რ. გირშმანი მათ II-III სს-ით ათარიღებს [23, ტაბ. XXXI,3]. დასავლეთის რომაულ პროვინციებში იგივე გამოსახულება გვიანი I და II ს-ით თარიღდება [22, გვ. 517].

II ჯგუფის მინანქრით შემკული ფიბულები (3 ცალი) მილისებური შარნირითა და რკალისებური ზურგით, საქართველოს ძეგლებიდან მხოლოდ ბორიდანაა ცნობილი (ტაბ. I, 9, 10, 11). მათ განიერი, მართკუთხა ფორმის კორპუსი აქვთ. შარნირი მილაკისებურია [14, გვ. 103, 104, ტაბ. VI, 4, 6, 10]. ანალოგიური ფიბულები ჩრდილო კავკასიიდან (კამუნთა ან კუმბულთა) [18, ტაბ. CXXVI, 7] და მინგეჩაურიდან [19, გვ. 101, ტაბ. VII, 21] არის ცნობილი. ისინი აღმოჩენილია ყირიმის ძეგლებზე (ოლბია) და კრასნოდარის მხარეში. თარიღებიან II ს-ით ან მისი მეორე ნახევრით [6, გვ. 29, ტაბ. 1410; 7, გვ. 241, ტაბ. CLIV, 34]. ხოლო ევროპის ძეგლებიდან მომდინარე ამგვარი ფიბულები გვიანი I ს-ითა და II ს-ითაა დათარიღებული [22, გვ. 516, 517, სურ. 1127, 8, 9].

ამგვარად, თუ თვალს გადავავლებთ, მინანქრიანი ფიბულების საქართველოში გავრცელების რუკას (ტაბ. II), ვნახავთ, რომ ისინი ძირითადად კავკასიონის მთისწინეთის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი. საქართველოს შავიზღვისპირეთის ძეგლებიდან ამ სახის მასალა უცნობია. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მინანქრიანი ფიბულები აქ ჩრდილო კავკასიიდან ვრცელდებოდა საუღელტეხილო გზებითა და გადასასვლელებით.

რადგან მათი წარმოების დაწყება I ს-ის მეორე ნახევრიდან ივარაუდება, ხოლო წარმოების შეწყვეტა ფრანკების შემოსევის გამო III ს-ის მეორე ნახევარში შეწყდა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ჩვენში ისინი II-III სს-ში ყოფილა გავრცელებული.

ლიტერატურა

1. აფხაზავა ნ. ადრეული შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1979.
2. კალანდაძე ალ. ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, მიმომხილველი, ტ. I, თბ., 1949.
3. ლომთათიძე გ. კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957.
4. სულავა ნ. მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში, თბ., 1996.
5. ფანცხავა ლ. მინანქრიანი ფიბულა რაჭიდან (მოხსენება წაკითხულია აკად. შ. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო სესიაზე), თბ., 2001.
6. Амброз А. К. Фибулы юга Европейской части СССР, САИ, вып. D1-3, 1966.
7. Амброз А. К. Фибулы, Археология СССР, М, 1984.
8. Асланов Г. М. К изучению раннесредневековых памятников Мингечаура, КСИИМК, вып. 60, 1955.
9. Воронов Ю. Н., Бгажба Н. К., Шенкао В. А., Логинов В. А. Исследования в Цебельде, АО 1980 года в Абхазии, Тб., 1982.
10. Высотская Т. Н. Усть-Альминское городище и некрополь, Киев, 1994.
11. Куфтин Б. А. Археологическая маршрутная экспедиция в Юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949.
12. ОАК за 1908 г., Санкт-Петербург, 1912.
13. ОАК за 1909-1910 гг., Санкт-Петербург, 1913.
14. Придик Е. А. Новые кавказские клады, МАР, №34, Петроград, 1914.
15. Пчелина Е. Г. Погребальные комплексы из Сохта, Урс-дзуар и Рук Юго-Осетии, Изв. ЮОНИИ, XV, Цхинвали, 1969.
16. Тенишева М. К. Эмаль и инкрустация, Seminarium Kondakovianum, Прага, 1930.
17. Техов Б. В. Очерки древнейшей истории и археологии Юго-Осетии, Тб., 1971.
18. Уварова П. С. Могильники Северного Кавказа, МАК, т. VIII, СПб., 1900.
19. Халилов Д. А. Кавказская Албания, Археология СССР, М, 1985.
20. Archäologischer Anzeiger, Beiblatt zum Jahrbuch des Archäologischen Instituts, 2, Berlin, 1910.
21. Böhme A. Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel, Saalburg-Jahrbuch, 29, 1972.
22. Böhme-Schönberger A. Fibel und Fibeltracht, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 8, Berlin-New York, 1994.
23. Ghirshman R. Fibule en Iran, Iranica antiqua, IV, 1964.
24. Patek E. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Panonien, Budapest, 1942.
25. Párducz M. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, II, Budapest, 1944.
26. Silven U. Provisialromerska emaljspännen. Svenska fynd och deras kontinental relationer. – Tor, VII, Stockholm, 1961.

დეტალებს. სამკაულის დატანა ხდებოდა მზა ქურჭელზე. ოსტატი სველი ჩარხით ან ხელით ამოხეხვა-ამოკანვრის საშუალებით უკვე ცივ ქურჭელზე დაიტანდა სასურველ სამკაულს. ჩარხი მონყობილი იყო მარტივად: ჰორიზონტალურ ღერძზე ჩამოეცმებოდა სალესი, რომელიც ფეხის მოძრაობით იწყებდა ტრიალს. ჩარხის ტრიალისას მინის ქურჭელი ეხებოდა სალესის პირს, რომელიც სხვადასხვა მოყვანილობის ყოფილა: ბრტყელი, ამოზნექილი, ჩაზნექილი, ბლაგვი ან ბასრი. როგორც ნესი, ამ ტექნიკით ჩამოსხმული მინის ქურჭელი უფერულია. ზოგჯერ მოყვითალოც; იშვიათად - ლურჯი ფერის [3, გვ. 87; 8, გვ. 31-32].

ე.ნ. ცივი ხერხით დამუშავების შედეგად მიღებული სხვადასხვა ორნამენტური სასმისები ცნობილია ახ.წ. I საუკუნიდან. ფართოდ ვრცელდება III საუკუნეში სირიაში, ნინა აზიაში, ხმელთაშუაზღვისპირა ქვეყნებში, დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპაში, სკანდინავიაში და ა.შ. [10, გვ. 232; 11, გვ. 106; 16, გვ. 95-96].

პირველ რიგში ყურადღებას გავამახვილებთ გონიო-აფსაროსის სასმისთა ფრაგმენტებზე, რომლებიც შემკული არიან ოვალურ-წრიული ჩაღრმავებებით. ვფიქრობთ, რომ ეს მონაპოვარი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ უადრეს ნიმუშს უნდა წარმოადგენდეს. საერთოდ კი, ამ სახის სასმისები ფართოდაა გავრცელებული რომაულ სამყაროში. მათ შესახებ სიტყვას აღარ გავაგრძობთ. აღვნიშნავთ რომ ჩვენი მონაპოვრის მსგავსი ფრაგმენტი განხილული აქვს გერმანელ მეცნიერს ბ. რუტს. მკვლევარს ფაცტებით შემკული მინის ქურჭლის დიდი ჯგუფი აქვს გამოყოფილი. ჩვენთვის საინტერესო ნიმუშები *AAvariantSia* გაერთიანებული. ისინი ემსგავსებიან როგორც ფორმით, ისე ორნამენტით. ოღონდაც ოვალები ამათზე პირს ქვემოთ დატანილი რელიეფური ზოლის შემდეგ უშუალოდ იწყება, ჩვენთან კი ოვალის მოშორებით. დათარიღებულია I-II საუკუნეებით. მკვლევარი ამ სახეობის ქურჭლის ქრონოლოგიურ ჩარჩოს ფლავიუსებისა და

ადრიანეს (69-79 წწ. - 117-138 წწ.) დინასტიების ზეობის ხანით შემოფარგლავს [25, გვ. 58, 264, სურ. 52/1200]. სხვა პარელელების მიხედვითაც გონიო-აფსაროსის ამ სახის ნაწარმი საკმაოდ ადრეული პერიოდით თარიღდება. ჩვენი მონაპოვრებიც ახ.წ. I საუკუნის ნაკეთობანი უნდა იყოს.

უფრო მოგვიანებით მსგავს სასმისებზე შეინიშნება ორნამენტაციის მოტივების გამარტივების ტენდენცია. ჩვენი ქურჭლისაგან განსხვავებით ტანის დასაწყისსა და ბოლოში ოვალებს შორის აღარ გვხვდება შემავსებელი პატარა ზომის წრისებრი ჩაღრმავებები. სწორედ ამ სახეობის მინის სასმისის ნატეხი აღმოჩენილია ფიჭვნარში (ტაბ. II). მინის ცნობილი სპეციალისტი ნ. სოროკინა მიუთითებდა, რომ ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ქალაქ-სახელმწიფოებში ამ სახის ნაწარმი მაინცდამაინც არ ჩანს გავრცელებული. პანტიკაპეონის მონაპოვრებიდან განიხილავს ერთადერთ ნატეხს [10, გვ. 232, სურ. 13/6; 16/5]. მიუთითებს, რომ ესენი უფრო ხშირად გვხვდება ჩერნიახოვის კულტურაში — დამონმებულია მ. ტიხონოვასა [10, გვ. 92-99] და ე. სიმონოვიჩის [13, გვ. 86] აღმოჩენები. ჩვენს მიერაც მოზიდული იქნა გამარტივებული ორნამენტით შემკული სასმისების არაერთი პარალელი. პირველ რიგში აღსანიშნავია პოპენკაში აღმოჩენილი ცილინდრული თუ კონუსური მოყვანილობის მინის სასმისები [9, გვ. 92-93; სურ. 5/2]. ე. რიკმანის მიერ მოტანილია გ. ეკხოლომის შეხედულებანი ამ სახის სასმისების ევოლუციასთან დაკავშირებით; კერძოდ, გამოყოფს ცილინდრულ, კონუსურ და ნამახვილებულძირიან სასმისებს. ამ უკანასკნელზე ორნამენტი თანდათანობით ქრება. დათარიღებულია ახ.წ. III-IV საუკუნეებით. ასევე ითქმის აუროვკის ნიმუშების შესახებაც [14, გვ. 9, სურ. 2] — ანალოგები მოტანილია ავტორის ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში. აკუთვნებს III-IV საუკუნეებს. ფიქრობენ, რომ მსგავსი სასმისები დამახასიათებელი იყო ჩერნიახოვის კულტურის გვიანდელი ეტაპისთვისაც — მხედველობაშია ახ.წ. IV-V საუკუნეები

[15, გვ. 181-182, სურ. 1/21]. ამ პერიოდის ჩანს ფიჭვნარის მონაპოვარიც.

პირველი სახეობის თანადროული და ფორმის მიხედვით ანალოგიური არიან გონიო-აფსაროსის გეომეტრიული სახეებით შემკული მინის სასმისები. ამათაც ეძებნებათ არაერთი პარალელი. პირველ რიგში აღსანიშნავია ბ. რუტის მიერ შესწავლილი ცალეზი [25, გვ. 59, 264, ტაბ. 52/1203]. პირველი სახეობის მსგავსად, ჩერნიახოვის კულტურაში ფართო გავრცელებას პოვებს ამ სახეობის გამარტივებულ ორნამენტიანი სასმისებიც. აღმოჩენილია ე.წ. პრიდნეპროვსკის მეურნეობაში [13, გვ. 177, სურ. 1/23], რანჟევსკის სამაროვანზე [7, გვ. 79-80, სურ. 3/6] და ა.შ.

ამოტივიფრულსამკაულიანი მინის ჭურჭლის დამზადების ცენტრის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. საერთოდ გამოიყოფა ორი ჯგუფი. I ჯგუფში ერთიანდება სქელკედლიანი ცილინდრული ფორმის სასმისები, რომელთაც აქვთ მომწვანო ელფერი. II ჯგუფის სასმისები კონუსური ფორმისაა და შედარებით თხელკედლიანებია. მათ სხვადასხვა სახელოსნოში დამზადებულად მიიჩნევენ. მინის ცნობილი სპეციალისტები დ. ფრემერსდორფი და ს. ალტხინი ოვალურორნამენტიან სასმისებს რეინის სახელოსნოებში დამზადებულად მიიჩნევენ [19, გვ. 263-265; 17, გვ. 260-265, სურ. 2]. ხოლო გ. ეკხოლმი, ჰ. ეგერსი და დ. ჰარდენი თვლიან, რომ ევროპაში ამ ჭურჭლების გავრცელება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქების გავლით ხდებოდა რომის აღმოსავლეთ იმპერიის ცენტრებიდან, კერძოდ, ალექსანდრიიდან, ტირიდან თუ სიდონიდან [20; 21; 23].

გონიო-აფსაროსის თანადროული ფაცეტებით შემკული მინის ჭურჭელი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან ჯერჯერობით ჩვენთვის უცნობია. მ. ჩხატარაშვილი მიუთითებს, რომ ბიჭვინთაში აღმოჩენილი ფაცეტებიანი კედლის ერთი ნატეხი გამოირჩევა კარგი ხარისხის მოყვითალო მინით. იგი მიჩნეულია ბიზანტიიდან შემოტანილად და უკავშირებს ნაქალაქარის ბოლო პერიოდს —

VI საუკუნეს. ახ.წ. IV და V ს. პირველი ნახევართაა დათარიღებული ციხისძირში აღმოჩენილი ფიჭისებრორნამენტიანი ჭურჭლის ტანის მცირე ფრაგმენტი, რომელიც მოყვითალო—მომწვანო ფერისაა [1, გვ. 74, სურ. 29/4]. საერთოდაც, ადრეშუასაუკუნეების ფაცეტებიანი მინის ჭურჭელი მეტად ფართოდ ჩანს გავრცელებული, ოღონდაც, განსხვავებით ადრინდელი ფორმებისაგან, წამყვან ადგილს იკავებს ფიალისებური თასები. ამ სახის ნაწარმი აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში კერძოდ წებელდაში [12, გვ. 58-59, სურ. 1/26]. უფრო მეტია აღმოსავლეთ საქართველოდან: რუსთავი, მცხეთა, სამთავრო, ურბნისი [5, გვ. 14-17, ტაბ. III/1; 6, გვ. 118-119, სურ. 53]. ასევე ითქმის როგორც შავი, ისე ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და განსაკუთრებით, დასავლეთ ევროპის მონაპოვართა შესახებ [25, გვ. 59, 264, ტაბ. 52/1203; 24, გვ. 37, სურ. 21; 18, გვ. 27, 43, სურ. 53, 54].

როგორც ვხედავთ, რიგი სხვა სახეობების მსგავსად ფაცეტებიანი მინის ჭურჭლის უადრესი ნიმუშები გონიო-აფსაროსიდან მომდინარეობენ. მათ პარალელები დასავლეთ ევროპის ახ.წ. I-II საუკუნეებით დათარიღებულ მონაპოვრებს შორის ეძებნებათ. შედარებით ფართო გავრცელებას პოვებს გამარტივებულსამკაულიანი ნიმუშები, რომლებიც III-IV საუკუნეებით თარიღებიან. რომაული ხანისათვის წამყვანი ჩანს ცილინდრული კონუსისებრ-ძაბრისებური თუ წამახვილებულძირიანი სასმისები; ადრეშუასაუკუნეებისათვის შემკობის ეს მოტივი შემორჩენილია უპირატესად მინის ფიალებზე.

ლიტერატურა

1. **ინაიშვილი ნ.** ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, სდსძ, XXI, თბ., 1993.
2. **საგინაშვილი მ., გაგოშიძე ი.** ალგეთის ფიალა, მაცნე, ისტ. .... სერია, 4, 1973, გვ. 8-89.
3. **უგრელიძე ნ.** ადრეული შუასაუკუნეების მინის ნარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967.

4. შალიკაძე თ. გვიანანტიკური და ადრეშუასაუკუნეების მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთიდან, გონიო-აფსაროსი, V, ბათუმი, 2004.
5. ჩხატარაშვილი მ. მინის ჭურჭელი შუასაუკუნეთა საქართველოში, თბ., 1978.
6. ჭილაშვილი ლ. ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964.
7. Геу О.А. О времени возникновения Черняховской культуры в Северном Причерноморье, СА, 1, 1986, с. 77-86.
8. Кунина Н.З. Античное Стекло в собрании Эрмитажа, СПб, 1997.
9. Рыкман Э.А. Вопрос датировки импортных вещей в памятниках племен Черняховской культуры Днестровско-Прутского междуречья, СА, 4, 1972, с. 84-100.
10. Сорокина Н.П. Стекло из раскопок Пантикапея (1949-1959 гг), МИА, 103, 1962, с. 210-236.
11. Сорокина Н.П. Стекланный сосуд из Нижнего Поднепровья, КСИА, 89, 1962, с. 106-110.
12. Сорокина Н.П. Стекланные сосуды IV-V вв. и хронология Цебельдинских могильников, КСИА, 158, 1979, с. 57-67.
13. Сымонович Э.А. Стекланная посуда из Поднепровско-Причерноморских памятников Черняховской культуры, СА, 1, 1977, с. 176-186.
14. Сымонович Э.А. Стекланная посуда середины I тысячелетия нашей эры с нижнего Днепра, КСИА, 69, 1957, с. 23-25.
15. Сымонович Э.А. Стекланные кубки из Журовки, КСИА, 102, 1964, с. 8-12.
16. Тихонова М.А. Из материалов Дубосарского отряда Молдавской экспедиции, КСИИМК, 57, 1955, с. 92-99.
17. Althin C.A. Zwei Glasbecher mit eingeschliffenen ovalen in schonischen Privatsammlungen, Arsberätelse, Lund, 1953.
18. Borel B.F. Le verre dyepoque Romaine ay Avenches-Aventicum. Documents du Musye romain dy Avenches 3, Avenches. 1997.
19. Fremmersdorf D. Figürlich geschliffene Gläser Eine Kölner Werkstatt des 3 jahrhunderts. Röm.-Germ. Forschungen, Bd. 19, Berlin, 1951.
20. Ekholm G. Orientalische Glasgefäße in Skandinavien, ESA, X, 1936.
21. Eggers H.G. Der römische import im freien Germanien, 1951.
22. Grose D.F. The Toledo Museum of Art, Early Ancient Glass, Core-Formed, Rod-formed, and Cast Vessels and Objects from the late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 B.C, New York, 1989.
23. Harden D.B. Roman Glass from Karanis Found by the University of Michigan Archaeological Expeditiun in Egypt. 1924-29, University of Michigan Studies, Humanitic Series 41 (Ann Arbor). 1936.
24. Isings C. Roman Glass from Dated Finds, Groningen/Djakarta, 1957.
25. Rütli B. Die römischen Glaser aus Augst und Kaiser-augst (Katalog und Tafeln), Augst, 1991.

საქართველოს ადრეული სამეკლესიანი ბაზილიკების ტიპოლოგია-კლასიფიკაციის საკითხისათვის

საქართველოს ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების თემატურ რეპერტუარში გამოიყოფა სამეკლესიანი ბაზილიკად წოდებული ტაძრების ცალკე ჯგუფი, რომელიც სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია VI ს-ში გაჩენილ ბაზილიკის თავისებურ, ქართულ ვარიანტად, ხოლო მისი წარმოშობის მიზეზად კი სახელდება დღის განმავლობაში რამოდენიმე წირვის გადახდის საჭიროებისათვის ცალკე საკურთხევლების გამოყოფის აუცილებლობა [41, გვ. 141; 32, გვ. 11].

ქრისტიანული საკულტო არქიტექტურის აღნიშნული ტიპის საკვლევ ბოლოდროინდელ ნაშრომებში თვით ამ ჯგუფის ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინი გახდა მსჯელობის საგანი: „ტერმინ „სამეკლესიანი ბაზილიკას“ აქ გარკვეულად პირობითად ვხმარობთ, არა იმდენად ფუნქციური, რამდენადაც სივრცობრივ-მოცულობითი სპეციფიკის აღსანიშნავად“ [27, გვ. 77]. ახალი კლასიფიკაციით, რაც კომპოზიციის ცენტრალური ბირთვის მომიჯნავე გვერდითი სათავსების დანიშნულების ადრეულისაგან განსხვავებულ გააზრებას ემყარება, მსგავს ნაგებობებს სულ უფრო ხშირად „გარშემოსავლელიან დარბაზულ ეკლესიას“ უწოდებენ [19, გვ. 113; 20, გვ. 75; 38, გვ. 30, 40; 31, გვ. 4-7; 45, გვ. 39-43]. რ. მეფისაშვილი, ეხება რა სამეკლესიანი ბაზილიკური თემის წარმოშობის საკითხს, მიუთითებს, რომ: „აღნიშნულ დროს (VI ს-ის პირველ ნახევარში - კ. ნ.) დარბაზულ ეკლესიას გაუჩნდა გვერდის სათავსები საკუთარი აბსიდებით და ნაგებობამ სამეკლესიანი ანუ სამსაკურთხევლიანი სახე მიიღო; VI ს-ში ხდება გვერდითი ეკლესიების დაკავშირება დასავლეთის სათავსოთი და საბოლოოდ ყალიბდება სამეკლესიანი ბაზილიკის თემა, რომელიც იღებს მეორე სახელწოდებას დარბაზული ეკლესიისა სამმხრივი გარშემოსავლელით“ [11, გვ. 5] და აღნიშნუ-

ლი თვალსაზრისის არგუმენტად მოიხმობს გ. ჩუბინაშვილის ერთ ნაშრომს [42, გვ. 108-115], თუმცა გ. ჩუბინაშვილი ეკლესიის განსახილველი ტიპის ხუროთმოძღვრულ ფორმათა ამოსავლად არა დარბაზულ (იგივე ერთნავიან) ეკლესიას, არამედ სამნავიან ბაზილიკას მიიჩნევს, ხოლო სამეკლესიანი ბაზილიკის ცენტრალურ ნაწილს დარბაზს უწოდებს იმდენად, რამდენადაც მისი გრძივი კედლები თაღებით არ იხსნებიან [41, გვ. 141].

როგორც სამეკლესიანი ბაზილიკასთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურის მოკლე ექსკურსით ირკვევა, ამ ჯგუფის ნაგებობათა არქიტექტურული კომპოზიციის პირველწყაროდ ქრისტიანული ტაძრის ორ ტიპს - სამნავიან ბაზილიკასა და ერთნავიან ეკლესიას განიხილავენ. სტრუქტურული თვალსაზრისით ანუ არქიტექტურული კომპოზიციის ცენტრალური ბირთვის მომიჯნავე სათავსოთა განლაგების პრინციპით, სამეკლესიანი ტაძრები ერთმანეთისაგან დიდად არ განსხვავდებიან და ამ ნიშნით მათი დიფერენციაცია - კლასიფიკაციის საფუძველი არ ჩანს; ისიც გასარკვევია თუ რამდენად მისაღებია დებულება, რომლის თანახმადაც სამეკლესიანი ტიპი დარბაზული სტრუქტურის დამატებითი სათავსებით აღჭურვის შედეგადაა წარმოშობილი. მაგრამ, ამ კონკრეტულ თუ სტატიის სათაურში გამოტანილ საკითხთა გარკვევის მცდელობამდე, აუცილებელია სამეკლესიანი ტაძრების გენეზისისა და ქრონოლოგიის თაობაზე უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული იმ თვალსაზრისის გაცნობა, რომელიც, საზოგადოდ, ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წარმოშობის ახალი კონცეფციის ფარგლებში განიხილება.

კერძოდ, აღნიშნული კონცეფციის ავტორი გ. ყიფიანი დაასკვნის, რომ აქემენიდური კულტურული წრიდან მომდინარე ზოროას-

ტრული ნაგებობის მოდელის - „აიადანას“ საფუძველზე ადრექრისტიანული ხანის სირიაში კვადრატული ბაზილიკები [47, გვ. 91], ირანსა და აღმოსავლეთში სასანური და შემდგომ ისლამური ტაძრები იგება [48, გვ. 7-79], ხოლო იბერიასა და კოლხეთში „ცეცხლის ტაძრების“ არქიტექტურა აღმოცენდა, რომელმაც ბაზილიკის ზოგადი სახის ფორმირებაზე გადამწყვეტი გავლენა იქონია, რისი მკაფიო ილუსტრაციაა არქიტექტურული კომპოზიციის ცენტრალური ბირთვის ირგვლივ გარშემოსავლელიანი (ან გვერდითი გრძივი მინაშენების მქონე), თითქმის კვადრატული გეგმის მატნის ცხრაკარასა თუ ძველი შუამთის ე. წ. „სათუო“ ანუ იგივე „ცრუ“ ბაზილიკები [19, გვ. 85-86, 88-90]. რაც შეეხება გრძივი ბაზილიკის საქართველოში ცნობილ ყველაზე ადრეულ ნიმუშს, გ. ყიფიანი ასეთად ნასტაკისში არქეოლოგიური გათხრებისას გამოვლენილ ანტიკური (გვიანრომაული) ხანის წარმართულ და არაუგვიანეს III-IV სს-ში ეკლესიად გადაკეთებულ ბაზილიკას მიიჩნევს (ტაბ. I, 1) [19, გვ. 109-110; 4, გვ. 42-48], რომელიც: „გეგმარებითი კომპოზიციით არ განსხვავდება საქართველოს გრძივი ბაზილიკებისაგან და... მათთვის მოდელი ერთ-ერთი რომაული არქიტექტურის პერიფერიული სკოლის მიერაა შექმნილი... ურბნისის, კანარეთის სამების, კონდოლის, ნატკორის, ხირსის, ანჩისხატისა და სხვა გრძივი ბაზილიკები, ან, უფრო სწორად, მათი საწყისი სქემა, საქართველოში აღარ განვითარებულა... გრძივმა სტრუქტურამ ვერ დასძლია წინააღმდეგობა საუკუნეთა მანძილზე შემუშავებული ტრადიციული კომპოზიციისა, მათ შემდგომ გაგრძელებას არ გააჩნდა ის მძლავრი იმპულსი „ღვთის სახლისა“, რაც ჰქონდა კვადრატულ ბაზილიკებს. როგორც ჩანს, ამ ფაქტორებმა განაპირობა გრძივ ბაზილიკათა მცირერიცხოვნება და საბოლოოდ გაქრობა“ [19, გვ. 87, 89, 197, 110]. გ. ყიფიანის დაკვირვებით, სამეკლესიანი ბაზილიკის უადრესი ნიმუში სწორედ ნასტაკისის გრძივ ბაზილიკასთანაა უშუალოდ დაკავშირებული, რაც სამეკლესიანი კომპოზიციური სქემის

ჩასახვა-ფორმირების საწყის ეტაპს გულისხმობს. კერძოდ იგი მიიჩნევს, რომ გრძივი ბაზილიკის „ცეცხლის ტაძრის“ ტრადიციული სქემის ფარგლებში მოქცევის მიზნით, ქართლის ოფიციალურ გაქრისტიანებამდე (არაუგვიანეს IV საუკუნის პირველი მეოთხედისა) ნასტაკისის ბაზილიკამ მნიშვნელოვანი სახეცვლილება განიცადა: „დამოკლდა გეგმა, ბურჯებზე კედლებმა გადაიარა და მთლიანად გამიჯნა ცენტრალური ნავი გვერდებისაგან, ცენტრალური სივრცე შემოიფარგლა დასავლეთიდან, რითაც ეკლესიამ სამხრევი გარშემოსავლელი შეიძინა და ეს გადაკეთება ღვთისმსახურებით კი არ იყო გამოწვეული (გვერდითი ნაწილების ლიტურგიულ მოთხოვნილებათა შესაბამისად დანაწევრება მოვიანებით და არაერთგვაროვნად განხორციელდა), არამედ იმ მიზნით, რომ მომხდარიყო ცენტრალური ბირთვის გამხოლოება, რითაც რომაულ ბაზილიკას ადგილობრივი, ტრადიციული იერი მიენიჭა“; ვინრო გვერდითი ნავები ანუ გარშემოსავლელის ჩრდილოეთი და სამხრეთი მხარეები ლიტურგიისთვის სავსებით შეუფერებელია არა მხოლოდ ნასტაკისის უადრეს სამეკლესიან ბაზილიკაში, არამედ მთელ რიგ ამ ტიპის ძეგლებში (საყდრის ყური, ჭერემის მამადავითი, კლიკისჯვარი და სხვ.); „სამეკლესიან ბაზილიკათა გვერდითი ნავების დანაწევრება, რომელიც რთულად და არაერთგვაროვნად მიმდინარეობდა, ქრისტიანული ლიტურგიული ნორმების ამ ტიპთან შეთავსების ცდა იყო“ [19, გვ. 11-115]. აღნიშნული კონცეფციის ავტორის დასკვნით, ქართულ ხელოვნებათმცოდნეობით ლიტერატურაში დამკვიდრებულ იმ აზრს, რომ ბაზილიკა, როგორც ეკლესიის დაკანონებული ტიპი საქართველოსთვის თავსმოხვეული იყო, V საუკუნის მატნის ცხრაკარას თუ ძველი შუამთის ჯგუფის „სათუო“, „ცენტრულ“ ბაზილიკებზე გავრცელების საფუძველი არა აქვს [19, გვ. 108-108].

წინამდებარე სტატიაში მიზნად არ ვისახავთ სამეკლესიანი, მით უფრო სამნავიანი ბაზილიკების ხუროთმოძღვრულ ფორმათა

წარმოშობა-განვითარების, აგრეთვე მათ ფუნქციურ ასპექტებთან დაკავშირებულ საკითხთა განხილვას; მაგრამ ვინაიდან სამეცნიერო ლიტერატურაში ქრისტიანული საკულტო არქიტექტურის აღნიშნულ ტიპთა გენეტიკურ კავშირზე მახვილდება ყურადღება, შევეცდებით, ზემოხსენებულ უაღრესად საყურადღებო კონცეფციაში ჩამოყალიბებულ და ჩვენთვის საინტერესო ცალკეულ დებულებებზე ერთგვარად განსხვავებული თვალთახედვის წარმოდგენას. კერძოდ, საკამათო ჩანს მოსაზრება, რომლის თანახმად „სათუო“, „ცრუ“ თუ იგივე ცენტრული გეგმარების ბაზილიკებზე დაყრდნობით, ქრისტიანული საღვთისმსახურო ნაგებობის აღნიშნული სახესხვაობა, როგორც ეკლესიის დაკანონებული ტიპი, საქართველოსთვის უცხო და თავს მოხვეულად არ უნდა განიხილებოდეს. ვფიქრობთ, რომ „სათუო“ და საზოგადოდ კლასიკური სქემის ბაზილიკათა ურთიერთმიმართების საკითხზე მსჯელობისას ყურადღების მიღმა არ უნდა მოექცეს ე.წ. ცენტრული გეგმარების ადრეულ ბაზილიკათა სტრუქტურის ის ცალკეული მახასიათებლები, რომლებიც ცხადჰყოფენ, რომ მშენებლებმა მოდელად თუ „ცეცხლის ტაძრის“ არქიტექტურული ფორმა მოიხმეს, არც ბაზილიკის დაკანონებული ტიპი დარჩენილა მათი ყურადღების მიღმა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ახლადწარმოქმნილი სატაძრო ნაგებობის კომპოზიციური ბირთვი - ცენტრალური ნავი - შეინარჩუნებდა „ცეცხლის ტაძრისთვის“ ჩვეულებრივ, კედლებით იზოლირებულ, გამხოლოებულ სივრცით-მოცულობითი ერთეულის ფორმას და მისი გვერდის ნაგებობან, მართალია, ნაკლებად შესამჩნევი, მაგრამ ბაზილიკისთვის მაინც ტიპიური თაღოვანი ღიობებით დაკავშირების არანაირი მოთხოვნილება არ გაჩნდებოდა, ხოლო მატნის ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთით იმთავითვე გამოყოფილი პასტოფორიუმი (რომელიც საქართველოს ბაზილიკებში ამ ელემენტის გამოყენების ყველაზე ადრეული ნიმუშია [29, გვ. 110]), კლასიკური ბაზილიკური სქემის „სათუო“ ბაზილიკათა ხუროთმოძღვრული სახის

ფორმირების პროცესში გარკვეულ და ფრიად სარწმუნო ზეგავლენის ფაქტად აღიქმება. ამრიგად, მატნის ცხრაკარა თუ ძველი შუამთა იმ წინააღმდეგობათა ურთიერთშეთავსების მკაფიო ილუსტრაციაა, რომლებიც საქართველოს ხუროთმოძღვრულ ტრადიციებსა და მისთვის უცხო ბაზილიკის ტიპის მოთხოვნებს შორის წარმოიშვა [29, გვ. 110], რის შედეგადაც წარმოქმნილი ცენტრული გეგმარების ქრისტიანული ეკლესიის სახე იმდენადაა დაშორებული კლასიკური სქემის გრძივი ბაზილიკის დაკანონებულ ტიპს, რომ გ. ყიფიანი მათ სრულიად სამართლიანად „სათუო“ ან „ცრუ“ ბაზილიკებად განიხილავს. ამგვარად, სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებული თვალსაზრისი ქართულ არქიტექტურაში მისი ტრადიციებისათვის უცხო ბაზილიკის ტიპის შემოტანის თაობაზე გრძივ ბაზილიკებთან მიმართებაში ეჭვს თუ არ აღძრავს [22, გვ. 23-24; 43, გვ. 32; 2, გვ. 19; 23, გვ. 53], აშკარად ადგილობრივი ტრადიციებით აღბეჭდილ ადრეულ ცენტრული გეგმარების ბაზილიკებში, სახელდობრ მატანსა და ცხრაკარაში, ცალკეული არაორგანული, შემოტანილი და რთულად ადაპტირებული ელემენტების არსებობაც მკაფიოდ საცნაურია. ისიც აღსანიშნავია, რომ მატნის თუ შუამთის ბაზილიკები, მათი სტრუქტურის სპეციფიკიდან გამომდინარე, საქართველოს ამ თემის ეკლესიებს შორის ერთგვარად უნიკალურად გამოიყურებიან, ხოლო ადრეული პერიოდის ბაზილიკებში ყველაზე მრავალრიცხოვანი და მნიშვნელოვანია ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფი [29, გვ. 114], რომელთა შორის გრძივი გეგმის ბაზილიკები ჭარბობენ.

გ. ყიფიანი გამოჰყოფს ნასტაკისის ბაზილიკის მშენებლობა-გადაკეთების სამ ეტაპს: 1. წარმართული სამნავიანი ბაზილიკა, 2. ქრისტიანული სამნავიანი ბაზილიკა და 3. სამეკლესიანი ბაზილიკა (ტაბ. 1, 2). ვფიქრობთ, ახსნას საჭიროებს ის ფაქტი, თუ რა აუცილებლობამ განაპირობა ღვთისმსახურების ნორმათა სრულად შესატყვისი სამნავიანი ბაზილიკის მალევე იმგვარი ტრანსფორმაცია, რის შედეგადაც კლასიკური სქემის ნაგებობამ შეიძინა

წარმართული ტაძრის იერი, ხოლო გვერდითი ნაგებობები ლიტურგიისთვის სავსებით შეუფერებელ ვიწრო დერეფნებად გარდაიქმნენ. ამ რიგის სახეცვლილება ხომ ქრისტიანობას დაპირისპირებულ წარმართულ ტრადიციასთან ერთგვარ კომპრომისსა და შეგუებას ნიშნავს, რაც ძნელად წარმოსადგენია მომხდარიყო ქართლის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ და კულტურულ-იდეოლოგიურ ცენტრში თუ უშუალოდ მის სიახლოვეს, სადაც ყველაზე ძველი და მრავალრიცხოვანი ქრისტიანული თემი სახლობდა და საიდანაც ქრისტიანული სარწმუნოებისა და დოგმატის ჯერ პროპაგანდა, შემდგომ კი სახელმწიფოებრივ დონეზე ოფიციალურად დანერგვა ხორციელდებოდა. წარმართული, ე.წ. ცეცხლის ტაძრის ქრისტიანული ეკლესიისათვის ნიმუშად გამოყენება და ამ გზით წარმართობასთან ერთგვარი თანხმობის ძიება თითქოსდა მოულოდნელი არ უნდა იყოს ქართლის სამეფოს პერიფერიულ რეგიონებში, კერძოდ კი მატანსა და ძველ შუამთაში, რომელთაგან არც ისე შორს: „ხევსა მას ლოპოტისასა ქვეყანას მას კლდეთა მოზღუდულთა... იყუნეს სოფელსა მის კაცნი წყლისა და ცეცხლის მსახურნი“ [18, გვ. 98]; მაგრამ კვლავ გავიმეორებთ, - ნასტაკისის ძეგლის მცხეთასთან ახლოს მდებარეობიდან გამომდინარე, სამნავიანი ბაზილიკის სახეცვლილების მიზეზის მხოლოდ წარმართულ ტაძართან მისგავსების სურვილით ახსნა, ერთობ საპრობლემოდ გვესახება. ნასტაკისისა და სხვა ადრეული თუ მოგვიანო სამეკლესიანი ბაზილიკების გვერდის ნაგებობის ანუ გარშემოსავლელის სამხრეთი და ჩრდილოეთი მხარეების სივინროვე ტაძრის ამ ელემენტთა უფუნქციობას, უფრო სწორად ქრისტიანული ღვთისმსახურების მოთხოვნილებებთან კავშირის არქონას არ უნდა ნიშნავდეს ჯერ ერთი იმიტომ, რომ, ასეთ შემთხვევაში, ქრისტიანული ეკლესიის არქიტექტურულ ორგანიზმში მათ ჩართვას, მოკიდებული IV საუკუნის დასაწყისიდან (ნასტაკისი) VII-VIII საუკუნეების ჩათვლით (კლიკისჯვარი), არანაირი რაციონალური ახსნა არ ეძებნება, მეორეს მხრივ კი,

ქრისტიანული ეკლესიის კანონიკიდან გამომდინარე: „ამგვარი არქიტექტურული ფორმების (მინაშენებისა თუ გვერდითი ფრთების - კ. წ.) არსებობა, უთუოდ, გარკვეული ფუნქციონალური დანიშნულებით იყო ნაკარნახევი. შესაძლოა, კათაკმეველთა ან საეკლესიო წესებით მათთან გათანაბრებულ პირთა სადგომად იყო გამოყენებული“ [29, გვ. 112]. გ. ყიფიანის დაკვირვებით: „ადრექრისტიანული ეკლესია იმართებოდა ნებისმიერი სიდიდის შენობაში. ასეთი სურათი გვაქვს ნასტაკისშიც. გვერდიგვერდ არსებობდა მცირე დარბაზული და საკმაოდ მოზრდილი სამნავიანი ბაზილიკა. ეს ფაქტი იმას ნიშნავს, რომ ეკლესიის ზომებს აპირობებდა კონკრეტული რეგიონის და, თუ გნებავთ, უბნის მოთხოვნები, მრევლის რაოდენობა. ზომებს განსაზღვრავდა ალბათ დასახლებული გარემოც და ისიც, თუ რამდენად შეესაბამებოდა იგი ცენტრს თავისი ყველაზე ზოგადი გაგებით“ [19, გვ. 110]. სამნავიანი ბაზილიკის ცენტრალური სივრცით-მოცულობითი ბირთვის გამხოლოებისა და გვერდის ნაგებობის საღვთისმსახურო ფუნქციის დაკარგვის შედეგად, გადაკეთების შემდგომ ისედაც საგრძნობლად დამოკლებულ ტაძარში, მლოცველთათვის განკუთვნილი ფართი მნიშვნელოვნად შეიზღუდებოდა და ეს მაშინ, როდესაც IV საუკუნის საწყის ეტაპზე ქრისტიანთა რიცხვი ქართლში და მით უფრო მცხეთასა თუ მის მახლობლად განუხრელად მატულობს. ამიტომაც ნასტაკისის სამეკლესიანი ბაზილიკაში ქრისტიანული ღვთისმსახურებისათვის გამოსადეგი სივრცის მხოლოდ განმხოლოებული დარბაზით შემოფარგვლა არადამაჯერებლად გამოიყურება. აქედან გამომდინარე, სწორედ კონკრეტული რეგიონის, მრევლის რაოდენობის, დასახლებული გარემოს და ცენტრთან შესაბამისობის გათვალისწინებით, ნაკლებად რეალური ჩანს ნასტაკისის სამნავიანი ბაზილიკის სამეკლესიანად გადაკეთებისა და გვერდითი ნაგებობის ფუნქციის დაკარგვის გამომწვევი მიზეზის მხოლოდ რომაული ბაზილიკისთვის ადგილობრივი ტრადიციული წარმართული იერის მინიჭების სურვილთან

დაკავშირება, მით უმეტეს, რომ სრულიად დაუნანვერებელი გარშემოსავლელის მქონე ადრეული ხანის სამეკლესიანი ბაზილიკა, გარდა ნასტაკისისა, ჩვენთვის უცნობია. ამიტომ, ნასტაკისის სამნავიანი ბაზილიკის სამეკლესიანად გადაკეთებისას, გამხოლოებული ცენტრალური ნავის გვერდითი ფრთების ლიტურგიული ფუნქცია ციქნებოდაგათვალისწინებული და, იქნებ, სწორედ საღვთისმსახურო მოთხოვნილებებმა განაპირობა ცენტრალური ნავის გვერდითებისაგან სივრცობრივი გამოყოფა, ანუ ქართლში ქრისტიანული სარწმუნოების მომძღვრება-განმტკიცების და დოგმატის ფორმირების კვალობაზე, საჭირო შეიქნა კათაკმეველთა თუ მათთან გათანაბრებულ პირთათვის ტაძარში იზოლირებული სადგომების გამოცალკეება.

მართალია, სამეკლესიანი კომპოზიცია წარმოიშვა გრძივი სამნავიანი სტრუქტურის გადაკეთების შედეგად, მაგრამ უკვე ითქვა, რომ ნასტაკისის ბაზილიკის ეს სახეცვლილება განხორციელდა მალევე, ალბათ არაუგვიანეს „ცენტრული“ ბაზილიკის გაჩენისა. მაშასადამე, სპეციალურ ლიტერატურაში სამეკლესიანი ტიპის გენეზისის თაობაზე ურყევ ჭეშმარიტებად მიღებული აზრი, რომ უმარტივესი სქემის სამეკლესიანი ბაზილიკები (ქვემო ბოლნისი, ვანათი), გართულებული საკულტო რიტუალის მოთხოვნილებათა კვალობაზე, VI საუკუნის პირველი ნახევრიდან იგება, ხოლო გარშემოსავლელის დასავლეთი ფრთით აღჭურვილი ამ ტიპის ძეგლების მშენებლობა VI საუკუნის შუა პერიოდზე მოდის და არქიტექტურული კომპოზიციის ეს კომპონენტი მატნის ცხრაკარასა და შუამთის ბაზილიკებიდანა დასესხებული [42, გვ. 104-115; 2, გვ. 25-26], ბოლოდროინდელ კვლევათა შედეგების გათვალისწინებით უარსაყოფია და ქრისტიანული საკულტო ხუროთმოძღვრების აღნიშნული ტიპის მკვეთრად განსხვავებულ ქრონოლოგიასა და ევოლუციურ გეზს სახავს. ზემოთქმულთან დაკავშირებით ფრიად მნიშვნელოვანია, რომ ერთ-ერთ უახლეს პუბლიკაციაში გარშემოსავლელის დასავლეთი ფრთის სამ-

ნავიან და სამეკლესიან ტაძართა კომპოზიციაში გაჩენას, სრულიად არგუმენტირებულად, ქრისტიანობამდელი ხანის ცენტრული გეგმარების ტაძრებს (მაგ.: ციხიაგორა, დედოფლის მინდორი) უკავშირებენ [29, გვ. 110].

როგორც უკვე ითქვა, არქიტექტურული კომპოზიციის ცენტრალური ბირთვის მომიჯნავე სათავსების განლაგების პრინციპით, სამეკლესიანი ტაძრები ერთმანეთისაგან ბევრით არ განსხვავდებიან, ხოლო სამეკლესიანი კომპოზიციური სქემა, ამ ეტაპზე ცნობილ მისი პირველი ნიმუშიდან (ნასტაკისი) გამომდინარე, სამხსრივ გარშემოსავლელ დერეფანს იმთავითვე ითვალისწინებდა და ამ ტიპის ძეგლებში ის მატნის თუ შუამთის ბაზილიკებიდან მოგვიანებით გადაღებული კი არ უნდა იყოს, არამედ პირიქით, - ალბათ გარშემოსავლელის დასავლეთი ფრთის საერთო სქემიდან დროდადრო გამოთიშვის ვარაუდია უფრო სარწმუნო.

ფუნქციური მოთხოვნილებებიდან გამომდინარე, სათავსოთა ანუ დამატებითი მოცულობების ნაგებობათა სტრუქტურაში ჩართვის ტენდენცია საქართველოში ცნობილ ყველა ქრისტიანულ სატაძრო თემას მეტნაკლებად შეეხო. რ. მეფისაშვილი X საუკუნის „ბერის საყდრის“ განხილვისას შენიშნავს: „გარშემოსავლელის ასეთი გამარტივებული (დაუნანვერებული - კ.წ.) სახე გვიანდელ ხანაზე უნდა მიგვითითებდეს, ე.ი. იმ პერიოდზე, როდესაც ძიება მიმართული იყო არა სამეკლესიანი თემის შემდგომი განვითარებისაკენ, არამედ მთავარი ყურადღება არქიტექტურულ ელემენტთა დამუშავებასა და ნაგებობის დეკორატიულ მორთულობას ექცეოდა“ [12, გვ. 98]. ამავე დროს მთლიანი, განუყოფელი აგებულების გარშემოსავლელი გააჩნია სხვა არქიტექტურული თემის „ბერის საყდარზე“ გაცილებით ადრეულ, VI საუკუნით დათარიღებულ ვაზისუბნის სამნავიან ბაზილიკას, რომლის შესახებ მსჯელობისას გ. ჩუბინაშვილი დაასკვნის: „Сама тема обхода, по видимому, веками держалась в Грузии, меняясь только в самих формах выявления в разные эпохи; при-

чем судя по уцелевшим примерам, тема обхода применялась в относительно редких случаях, т. е. в сооружениях подчеркнутой значительности (Болнисский Сион, Свети Цховели во Мцхета и т. п.)" [41, გვ. 83]¹. როდესაც გ. ჩუბინაშვილი გარშემოსავლელის თემის იშვიათ გამოყენებას უსვამს ხაზს, იგი, რასაკვირველია, სამეკლესიან ბაზილიკას არ გულისხმობს, სადაც ეს ელემენტი ჩვეულებრივი, უფრო ზუსტად ამ ტიპის ტაძართა სტრუქტურის აუცილებელი, ორგანული ელემენტია და, მისგან განსხვავებით, სამნავიანსა თუ გუმბათოვან კომპოზიციებში გარშემოსავლელი დერეფნის ზოგ შემთხვევებში ჩართვა, რაიმე არსებით სტრუქტურულ ცვლილებებს არ იწვევს. რაც შეეხება ერთნავიან ეკლესიას, მისი მარტივი ფორმა-აგებულება (ოთხმხრივ დახშული კუბური მოცულობა), გვერდითი სათავსებით აღჭურვის შემთხვევაში, გარე მასათა აღნაგობით და მთლიანობაში სტრუქტურით ძლიერ მსგავსია, შეიძლება ითქვას იდენტურიც კია სამეკლესიანებისა.

ფშავის არაგვის ხეობის ქრისტიანული საეკლესიო არქიტექტურის კვლევის პროცესში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო VIII-IX საუკუნეების კუდოს და საყვირალის სამხრეთ გარშემოსავლელიანმა ერთნავიანმა ეკლესიებმა; კერძოდ კი იმ მკვეთრმა სხვაობამ, რომელიც ამ ძეგლებისა და მათ თანადროულ, კომპოზიციური სქემით არც თუ დიდად განსხვავებულ, ზოგიერთი სამეკლესიანი ბაზილიკის ცენტრალური ნავის აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდებაში წარმოჩნდა. მაშინ გამოითქვა ვარაუდი, რომ სამეკლესიანი თემა ითვალისწინებს სტრუქტურულად მსგავს, ოღონდ აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდების თვალსაზრისით ორ განსხვავებულ - მოკლე და დაგრძელებული ეკლესიების ჯგუფებს [24, გვ. 63-70], თუმცა აღნიშნული სპეციფიკის გამომწვევი მიზეზი მაშინ ჩვენთვის ამოუხსნელ ამოცანად დარჩა.

გ. ჩუბინაშვილმა, მის ხელთ არსებულ რეალურ მასალაზე დაყრდნობით, ჩამოაყალიბა ქართული ქრისტიანული არქიტექტურის ევო-

ლუციური კონცეფცია, რომელიც თავდაპირველად მცირე ზომის ეკლესიების ცალკეულ ტიპთა, მათ შორის ბაზილიკების, დროთაგან-მავლობაში გაბარიტების ზრდას გულისხმობს [22, გვ. 25-27; 41, გვ. 37]. როგორც უკვე ითქვა, არსებობს განსხვავებული თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც საქართველოში სხვადასხვა ხუროთმოძღვრულ ტრადიციათა საფუძველზე წარმოშობილი ცენტრული და გრძივი გეგმარების ბაზილიკათა გაჩენა თანადროულად ივარაუდება [19, გვ. 107-115]. იმისდამიუხედავად თუ ბაზილიკის რომელი სახესხვაობა ჩნდება უფრო ადრე და რამდენად ზუსტია ნასტაკისის ბაზილიკის მშენებლობა-გადაკეთების თარიღი, ერთი ცხადია, რომ ადრე შუასაუკუნეთა სამნავიანი ბაზილიკების სანყისი პერიოდის ცალკე ჯგუფს ქმნის თავის მასშტაბებით და არქიტექტურული ღირებულებებით გამორჩეული ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფი [22, გვ. 32-50], რაც იმას ნიშნავს, რომ უთუოდ ამ ჯგუფის კუთვნილი ნასტაკისის ბაზილიკის გადასხვაფერებით ადრევე უნდა წარმოშობილიყო სამეკლესიანი სტრუქტურა. აქედან გამომდინარე, არც თუ უსაფუძვლო ჩანს ვარაუდი, რომ ადრეული გრძივი ბაზილიკის ერთგვარად სპეციფიკური ექსპერიმენტირების გზით, ვაზისუბნის დარად არა მხოლოდ გარშემოსავლელის დამატებით, არამედ ნაწილობრივ მის სტრუქტურაში შეჭრითა და რეორგანიზაციით, ნასტაკისისაგან გარკვეული ნიშნით, სახელდობრ ძეგლის განმსაზღვრელი არქიტექტურული აქცენტის, - დარბაზის პროპორციებით განსხვავებული სამეკლესიანი ტაძრების ცალკე ჯგუფი ჩამოყალიბებულიყო. ამ შემთხვევაშიაც, ალბათ, ლიტურგიული პრაქტიკის მოთხოვნილებათა გათვალისწინებით, გრძივი გეგმარების სამნავიანი ბაზილიკის სტრუქტურული ტრანსფორმაცია უნდა განხორციელებულიყო შიგა სივრცის ერთმანეთისაგან პრაქტიკულად განცალკევებულ მოცულობით ერთეულებად დიფერენცირებით, ანუ ბურჯებს შორისი ლიობების უარყოფის შედეგად ცენტრალური ნავის გამხოლოებით, ოღონდ მისი გეგმის

პროპორციების შენარჩუნებითა და გვერდითი ნაგების დერეფნებად თუ სამმხრივ გარშემოსაველელად გარდაქმნის გზით.

როგორც აღინიშნა, ფუნქციური ასპექტების ახლებური თვალთახედვიდან გამომდინარე, ტერმინ სამეკლესიანი ბაზილიკის ნაცვლად, მკვიდრდება საკვლევითი არქიტექტურული თემის ახალი დეფინიცია - „დარბაზული ეკლესია გვერდითი მინაშენებით“, - რაც, ლოგიკურად, მოცემული ტიპის დარბაზულ (ანუ ერთნავიან) ეკლესიასთან გენეტიკურ კავშირსაც უნდა გულისხმობდეს. ერთდროულად სამეკლესიანი ბაზილიკის წარმოშობას სამნავიანი ბაზილიკის გარკვეული მიზნით სტრუქტურულ ცვლილებას უკავშირებენ. ისიც ითქვა, რომ სამეკლესიანი ბაზილიკები გეგმის პროპორციების, უფრო ზუსტად კი აბსიდისა და ორატორიუმის სიგრძეთა არაერთგვაროვანი შეფარდების მიხედვით განვასხვავებთ და ორ - მოკლე და გრძელი გეგმარების ეკლესიათა ჯგუფებად დაყავით; ამიტომ გასარკვევია, აღნიშნული მონაცემების თანახმად თუ რა სპეციფიკური სურათია საქართველოს სხვადასხვა პერიოდის მარტივი კომპოზიციური სქემის ერთნავიან ეკლესიებსა და სამნავიან ბაზილიკებში და ამ ნიშნით სამეკლესიანებთან კორელაცია როგორ სურათს იძლევა.

აბსიდისა და დარბაზის ისეთი შეფარდება, როდესაც აბსიდა შიგა სივრცის მნიშვნელოვან ფართობს იკავებს, ადრე შუასაუკუნეების ერთნავიანი ეკლესიებისთვისაა ნიშანდობლივი (მაგ.: IV საუკუნის უჯარმაში - 1:2,4; V საუკუნის ქერემის ბარბარეს ეკლესიაში - 1:2,3 [45, გვ. 52-54, ტაბ. 2 2,3]; V საუკუნის მოსაბრუნის ეკლესიაში - 1:2,7 [37, გვ. 13, ტაბ. 4]; არემის ნაქალაქარის IV საუკუნის უსახელო ბორცვის ეკლესიაში - 1:2,4; ტყის უბნის IV საუკუნის №2 ეკლესიაში - 1:2,6; ტყის უბნის IV საუკუნის №3 ეკლესიაში - 1:2,7 [25, გვ. 48-62, 111-114, 118-123, სურ. 17, 18, 38, 40]; V-VI სს. მიჯნის აკვანებაში - 1:2,6; ძველ ოლთისში - 1:2,7; თეთრინყაროში - 1:2,7 [33, გვ. 36, ნახ. 1]), სპორადულად მსგავსი შეფარდება X საუკუნეშიაც გვხვდება [38, გვ. 53], მაგრამ X საუკუნის ბოლოს და XI

საუკუნის პირველი ნახევრის ძეგლებისათვის უცნობია და ეს მონაცემი 1:3-1:5 შორის მერყეობს (მაგ.: X საუკუნის კოშკების ღვთისმშობელში - 1:3,8, იმავე სოფლის X-XI საუკუნეთა მიჯნის „შალიკაშვილების ეკლესიაში“ - 1:3,7, X საუკუნის მეორე ნახევრის შეპიაკში - 1:3,4, X-XI საუკუნეთა გარდატეხის გოსტიბეში - 1:4, X საუკუნის დისევში - 1:3, 1002 წლის ხცისში - 1:3, 1046 წლის სავანეში - 1:4,2, X-XI საუკუნეთა მიჯნის ზემო ყარაბულახში - 1:5)². მომდევნო ხანის, XII-XIII საუკუნეების ძეგლები ამ მონაცემით VI-VII საუკუნეების ერთნავიანი ეკლესიების ფარგლებს უბრუნდებიან.

სამეკლესიან ბაზილიკებში შესაძლებელია გამოიყოს, ასე ვთქვათ, კლასიკური სქემის იმგვარი ტაძრები, რომელთაც მეტნაკლებად დანაწევრებული სამმხრივი გარშემოსაველეები გააჩნიათ. ასეთია VI საუკუნის საბუის წმინდა შიო, რომლის სამხრეთი ფრთა აღმოსავლეთით აბსიდითაა დასრულებული, ჩრდილო აღმოსავლეთით კი ძირითად დარბაზულ სივრცეს საკურთხეველის წინ გაჭრილი კარით დაკავშირებული სათავსი გამოიყოფა. ამ ტაძარში აბსიდა-დარბაზის შეფარდება ტოლია 1:2,6 [41, გვ. 154-156], იგივე პერიოდისა და ანალოგიური სტრუქტურის ველისციხეში - 1:3,3 [41, გვ. 153-154], ხოლო VI-VII საუკუნეების საბუის ნათლისმცემელში და ქერემის მამადავითში შესაბამისად - 1:3,5, 1:2,7 [41, გვ. 178-181; 6, გვ. 22-28]. შედარებით გართულებული კომპოზიციური სქემის, უფრო მეტად დანაწევრებული გვერდითი სათავსებიანი არემის VI საუკუნის საყდრის ყურის ეკლესიაში ამ შეფარდების რიცხვითი მაჩვენებელია - 1:2,8 [25, გვ. 84-101, სურ. 26], VI-VII საუკუნეთა მიჯნის ნეკრესში - 1:3,8 (ტაბ. 1,3), ვაჩნაძიანის „ამიდასტურში“ - 1:5,1 (ტაბ. 1,4), ზეგანის ყველანმინდაში - 1:5,4, ვარდისუბნის „დეკანოზურში“ - 1:5,9 (ტაბ. 1,5) [45, გვ. 81-88; 30, გვ. 5-12].³

წ. ჩუბინაშვილი შაშიანის სამების ტაძრის არქიტექტურული ანალიზის პროცესში გამოარჩევს მსგავსი სტრუქტურის ისეთ ერთნავიან ეკლესიებს, რომელთაც დასავლეთის გარშემოსაველელი არ გააჩნიათ, ხოლო გვერდითი

მინაშენი ნაგებობის მთელ სიგრძეზეა განვითარებული. ასეთია VI საუკუნის რუსისპირის ნმინდა თევდორეს ეკლესია, რომლის აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდება უდრის 1:2,9 [41, გვ. 147-149]; VI-VII საუკუნეების შაშიანის სამებაში იგივე სურათია (ტაბ. I,6). VI საუკუნის კონდამიანში და საგურამოს ეკლესია „ქასური გიორგიში“ ეს შეფარდება შესაბამისად ტოლია - 1:4,4, 1:4,1 [41, გვ. 150-153, 157], IX საუკუნის ნეძვის ეკლესიაში - 1:4,1 [13, გვ. 233-241, ტაბ. I, VII], ხოლო VI საუკუნის იყალთოს ნმინდა სტეფანეში აბსიდისა და დარბაზის სიგრძეთა შეფარდება მკვეთრ სხვაობაშია გამოხატული - 1:4,9 [41, გვ. 160].

რაც შეეხება გვერდითი მინაშენების მქონე, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილ ძეგლებთან შედარებით გაცილებით მარტივი სტრუქტურის ერთნაივან ეკლესიებს, აქაც ანალოგიური სურათია. მაგ., გ. ჩუბინაშვილის ადრეული დათარიღებისაგან განსხვავებით (X-XI საუკუნეები), ნ. ჩუბინაშვილის მიერ არქეოლოგიურად შესწავლილ და V საუკუნის მიწურულს მიკუთვნებულ ჭერემის „წვეროდაბალში“, რომელსაც დარბაზთან კარით დაკავშირებული ჩრდილო-აღმოსავლეთის მოკლე სათავესი გააჩნია, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან აღჭურვილია ასევე მოკლე, ღია საკურთხევლისთვის გამოყოფილი ნაკვეთურით, იგივე სამლოცველო ნიში-სასანთლით, აბსიდა-დარბაზის შეფარდება უდრის 1:3 (ტაბ. II,1), ხოლო ანალოგიური აღნაგობის VII-VIII საუკუნეთა მიჯნის ხვლიშასა და ყვარშაში ეს შეფარდება შესაბამისად - 1:4,8 და 1:4,2 რიცხვით მაჩვენებელში გამონისახება [45, გვ. 63-67, 92-95; 46, გვ. 39-43]. გადაკეთებამდე ამ ძეგლების მსგავსი არემის VI საუკუნის მდინარისპირის ეკლესიაში ეს მონაცემი ასე გამოიყურება - 1:2,7 [25, გვ. 77-83, სურ. 24]; სტრუქტურული თვალსაზრისით პრაქტიკულად იდენტურ VI საუკუნის მეორე ნახევრის ტამალაში, VII საუკუნის ვაზისუბანში და VII-VIII საუკუნეთა გარდატეხის საროში (ტაბ. II,2) შესაბამისად: 1:3, 1:3,2 და 1:4 [41, გვ. 159; 45, გვ. 77-81, 95-98], V-VI საუკუნეებით დათარიღებულ საერთო კომპოზიციური სქე-

მის მანხუტის ზედა ეკლესიასა და უკანგორში (ტაბ. II,3) ეს შეფარდება შესაბამისად ტოლია 1:2,4 და 1:3,4 [45, გვ. 56-60; 14, გვ. 84-85; 35, გვ. 108-109].⁴ VIII-IX საუკუნეების ბრეთის „მამა პიროსში“ აბსიდა-დარბაზის შეფარდებაა 1:2,8 [17, გვ. 48-57], IX-X საუკუნეების საზღვრის გარბანში - 1:4,8 [7, გვ. 57-93, ტაბ. 4-5], ამ უკანასკნელისაგან სტრუქტურულად უმნიშვნელო ნიუანსებში განსხვავებულ X საუკუნის ავენისში - 1:3,6 [9, გვ. 32-33], ხოლო იგივე პერიოდის ლელიანის ნმინდა თევდორეში - 1:4,9 [41, გვ. 193-195].

წარმოდგენილი ვრცელი ტაბულა სხვადასხვა დროის ძეგლთა აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდების განსხვავებულ რიცხვით მონაცემს ასახავს. ნ. ჩუბინაშვილის აზრით: „Некоторые авторы только по наличию тех или иных дополнительных помещений и по примерам их сочетания с основным корпусом строят типологию зальных церквей, т.е. строят графическую схему якобы “закономерности” развития этих сооружений. Типология зальных церквей, основанная только на планах, не дает никаких хронологических показателей а тем самым, не дает, - что особенно важно для науки грузинского искусствознания, - картины процесса развития”, თუმცა ძეგლების კლასიფიკაციის საკითხთან დაკავშირებით იქვე შენიშნავს: “Таким образом, полагаю, так как классификация должна служить конкретной цели - анализу развития архитектурного творчества, то для классификации должна быть принята во внимание совокупность характерных черт сооружений: структура внутреннего пространства (и план), сочетание внешних масс - объемов и архитектурно-декоративного оформления интерьера и фасадов” [46, გვ. 6]. როგორც მოხმობილი ციტატიდან ირკვევა, ნ. ჩუბინაშვილი, მიუხედავად იმისა, რომ უარყოფს გეგმაზე დაყრდნობით დარბაზული ეკლესიების განვითარების კანონზომიერებათა და ტიპოლოგიის, ასევე ქრონოლოგიის საკითხთა კვლევის მეთოდს, კლასიფიკაციის პროცესში იგი გეგმას მაინც გარკვეულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

რადგან ბოლოდროინდელი კლასიფიკაციით სამეკლესიანი ბაზილიკები გვერდითი მინაშენებიან დარბაზულ ეკლესიებად განიხილება, უმარტივესი სტრუქტურის ერთნავიანი ეკლესიების მოკლე მიმოხილვისას ყურადღება სწორედ მათ გვემაზე გავამახვილეთ და გამოვყავით ადრე შუასაუკუნეთა ამ ტიპის სპეციფიკური ნიშანი, რაც გვემის სიმოკლეში, კერძოდ აბსიდა-დარბაზის ეპოქისათვის დამახასიათებელ შეფარდებაში გამოისახება და რაც მათ განვითარებული შუა საუკუნეების ძეგლებისაგან მკვეთრად განასხვავებს. ერთდროულად, საქართველოს სამეკლესიანი ბაზილიკების ერთ-ერთ განმასხვავებელ ნიშნად ასევე ამ ტიპის ტაძართა კომპოზიციის ძირითადი არქიტექტურული აქცენტის - ცენტრალური დარბაზის გვემის პროპორციულ მაჩვენებელზე გავამახვილეთ ყურადღება. აქედან გამომდინარე, ფუნქციური ასპექტების გვერდის ავლით, სამეკლესიანი ბაზილიკების მხოლოდ ფორმალურ მხარეს შევხებით და ამ მიმართულებით ძიებამ შეიძლება ზედმეტადაც გაგვიტაცა; მაგრამ სამეკლესიანი ბაზილიკების გამოცალკევებულად გარეგნულ ნიშნებზე, სახელდობრ გვემის პროპორციებზე ყურადღების აქცენტირება ცხადჰყოფს, რომ აღნიშნული მონაცემის სახით გარკვეული კანონზომიერება იკვეთება, რაც მოცემული ტიპის გენეზისისა და ფორმირების ნიშანდობლივი სპეციფიკით თუ აიხსნება. აღნიშნულიდან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ დასახული კუთხით კვლევა გარკვეულად შუქს მოჰფენს საკითხს, - სამეკლესიანი ტიპის გაჩენა თუ რამდენადაა დამოკიდებული მარტივ ერთნავიან სტრუქტურაზე და ამ ნიშნით როგორია ურთიერთმიმართება უშუალოდ სამეკლესიან ანუ, ახალი კლასიფიკაციით, იგივე გვერდითი მინაშენებიან დარბაზულ ეკლესიათა ცალკეულ ჯგუფებს შორის. ერთდროულად, ნ. ჩუბინაშვილის თვალსაზრისისაგან განსხვავებით, შევეცდებით წარმოვაჩინოთ გარკვეული კანონზომიერება, რომელიც ერთნავიანი ეკლესიის ცალკე ჯგუფის კლასიფიკაციისას, განმსაზღვრელად სწორედ

სამეკლესიანი ბაზილიკების ერთი ნაწილის ცენტრალური დარბაზის გვემის პროპორციებს და, მნიშვნელოვანწილად, გვერდების მინაშენთა ძირითად სივრცესთან კავშირის სპეციფიკას სახავს.

ე.წ. კლასიკური კომპოზიციური სქემის, სამხრეთგარშემოსავლელიანი ეკლესიებიდან ჩვენთვის საინტერესო სპეციფიკური მაჩვენებლით საბუის წმინდა შიოს ტაძარი, არემის საყდრის ყურის სამეკლესიანი ბაზილიკა და ჭერემის „წვეროდაბალი“ ადრეულ ერთნავიან ეკლესიებს ემხრობიან. ველისციხეში, საბუის ნათლისმცემელსა და ნეკრესში აბსიდთან შედარებით დარბაზის თანდათანობით დაგრძელებას ვადევნებთ თვალს, ხოლო ვაჩნაძიანის „ამიდასტურში“, ზეგანის ყველანაშინაში და ვარდისუბნის „დეკანოზურში“ აღნიშნული ტენდენცია იმდენად საცნაურია, რომ ამ ნიშნით მათ თანადროულ დარბაზულ ეკლესიებთან კავშირზე მსჯელობის არანაირი საფუძველი არ ჩანს.

გარშემოსავლელის დასავლეთ ფრთას მოკლებული სამეკლესიანი ტაძრებიდან აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა ურთიერთშეფარდებით მხოლოდ რუისპირის წმინდა თევდორეს და შაშიანის სამების ეკლესიები პოულობენ საერთოს ადრე შუასაუკუნეთა დარბაზულ ეკლესიებთან. ამ მონაცემით კონდამიანი და საგურამოს ეკლესია „ქასური გიორგი“, მით უფრო იყალთოს წმინდა სტეფანე ძნელად თუ განიხილება გვერდითი მინაშენებიან დარბაზულ ეკლესიებად.

ზემოთ დასახელებულ, მნიშვნელოვნად გამარტივებული სტრუქტურის გვერდითი მინაშენებიან ეკლესიებს შორის, ადრეული დარბაზული ეკლესიების აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდების ანალოგიური, ან მასთან მიახლოებული მაჩვენებელია VI საუკუნის არემის მდინარისპირის ეკლესიაში, V საუკუნის დასასრულის ჭერემის „წვეროდაბალში“, VI საუკუნის ტამალაში, V-VI საუკუნეთა მიჯნის მანხუტის ზედა ეკლესიაში. როგორც ზემოთ წარმოდგენილი ტაბულიდან ჩანს, VIII-IX საუკუნეთა ბრეთის „მამაპიროსი“, X საუკუნის

ავენისის წმინდა გიორგი და XI-XII საუკუნეების გარდატეხის ლელიანის წმინდა თევდორე დარბაზის პროპორციებით თუ თანადროულ დარბაზულ ეკლესიებს ემხრობიან, იგივე ნამდვილად არ ითქმის V-VI საუკუნეების უკანგორის, VII-VIII საუკუნეთა მიჯნის საროს, იგივე პერიოდის ხვილიშასა და ყვარშას, აგრეთვე IX-X საუკუნეების გარბანის ეკლესიებზე.

დამონმებული მონაცემები ცხადპყოფს, რომ ე.წ. კლასიკური სქემის თუ შედარებით გამარტივებული სტრუქტურის სამეკლესიან ბაზილიკათა ცენტრალური ნაწილის ანუ ძირითადი სივრცით-მოცულობით ბირთვის ორატორიუმისა და აბსიდის სიგრძეთა შეფარდება, დროის ერთსა და იმავე მონაკვეთში განსხვავებულ რიცხვით მაჩვენებელშია გამოხატული. აქედან გამომდინარე, თუ სამეკლესიანი ტიპის გაჩენისას მშენებლებმა ამოსავალ ფორმად მარტივი სქემის დარბაზული ეკლესია აიღეს და დამატებითი გვერდითი მინაშენებით გაართულეს, მაშინ ახლადწარმოქმნილი სტრუქტურის მაორგანიზებელი ცენტრის, ე.ი. დარბაზის მოცულობა, გეგმაში მაინც, ნიმუშის პროპორციებს უნდა ემხრობოდეს. მაგრამ, როგორც გაირკვა, ხშირ შემთხვევაში საპირისპირო სურათია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სამეკლესიანი ტიპის გაჩენას დარბაზული ფორმის მხოლოდ გვერდითი მინაშენებით გართულებით ვერ ავხსნით; თუმცა როგორც ვხედავთ, ადრეული დარბაზული ეკლესიების ნიშანდობლივი პროპორციები რიგ სამეკლესიან ბაზილიკებშიაც გვხვდება. სახელდობრ, ნასტაკისის ძეგლის მაგალითზე ადგილი აქვს ტიპური გრძივი სამნავიანი სტრუქტურის იმგვარ გადაკეთებას, რის შედეგადაც ცენტრალური ნავის ადგილზე წარმოქმნილი დარბაზი, რომელიც სამხრეთი გარშემოსავლელით აღიჭურვა, აბსიდი-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდებით (1:2,1) ადრეული ერთნავიანი ეკლესიების მსგავსი გამოდგა. მაგრამ, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, უკვე არსებული სამნავიანი ბაზილიკური სტრუქტურის სამეკლესიანად ტრანსფორმაცია ერთგვარად მექანიკურად განხორციელდა, რის შედე-

გად ცენტრალური ნავი და მთლიანად გეგმა 3,5 მეტრით დამოკლდა, თაღოვანი ლიობების ამოშენების შემდგომ ჯვრის მოყვანილობის ბურჯების ინტერიერისკენ მიმართულმა მკვლავებმა პილასტრების სახე მიიღო, ხოლო ამ ტექტონიკური ელემენტის აღმოსავლეთის წყვილმა ღრმა აბსიდა გამოჰყო ისე, რომ პილასტრები, თავდაპირველი გეგმარების შესაბამისად, დარბაზის სივრცეში თავისუფლად შეჭრილნი დარჩნენ, რამაც აბსიდის დარბაზთან დაკავშირების უჩვეულო კონსტრუქციული გადაწყვეტა წარმოშვა და სწორად აქ გამოულავნდა მკაფიოდ მექანიკური გადაკეთების კვალი. ასე რომ, ნასტაკისის სამეკლესიანი ბაზილიკის ცენტრალური დარბაზის ინტერიერი სრულად, ისევე როგორც ცალკე აღებული დარბაზის პროპორციები, ამგვარი გადასხვაფერების პროდუქცია და, ამ თვალსაზრისით, სამეკლესიან ტაძართა მთლიან რიგში იგი უნიკალურად გამოიყურება.

მოკლე, მარტივი გეგმარების დარბაზულ ეკლესიათა გვერდითი მინაშენების დამატების მეშვეობით ადრევე თუ როგორ განხორციელდა სამეკლესიანი სტრუქტურის ფორმირება, ამის თვალსაჩინო ილუსტრაციაა არემის უსახელო ბორცვის IV საუკუნის განათხარი ეკლესია, რომელსაც არაუგვიანეს VI საუკუნისა დასავლეთი დერეფნით დაკავშირებული აბსიდიანი სამხრეთისა და ძირითად სივრცეში კარით გახსნილი, ჩრდილოეთის სწორკუთხა ოთახიანი გარშემოსავლელი დაემატა. უსახელო ბორცვის ტაძრის ანალოგიური სახეცვლილება განიცადა მისმა სინქრონულმა არემის ტყის უბნის N 3 ეკლესიამაც (ტაბ. II,4) [25, გვ. 118-123]. ამგვარად, ესაა სამეკლესიანი ტიპის, ნასტაკისისაგან განსხვავებული, უკვე არსებული ნაგებობის დამატებითი სათავსებით აღჭურვის შედეგად გაჩენის გზა. მაშასადამე, ამ კონკრეტული ძეგლების მაგალითზე დადასტურებას ჰპოვებს თეზისი, რომელიც სამეკლესიანი ტიპის გაჩენის მიზეზს დარბაზული ეკლესიის გვერდითი მინაშენების დამატებით ხსნის; ორივე ეკლესიას მოგვიანებით მართლაც გვერდითი მინაშენები გაუჩნდა და

ახალი კლასიფიკაცია - „დარბაზული ეკლესია გვერდითი მინაშენებით“ - პირდაპირი მნიშვნელობით ესადაგება არემის უსახელო ბორცვისა და ტყის უბნის №3 ეკლესიების არქიტექტურულ არსს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სარწმუნოდ გვესახება არემის დასახელებულ ტაძართა ანალოგიური კომპოზიციური სქემის, ოღონდ თანადროული სამხრეთი გარშემოსავლელით აღჭურვილი საბუის წმინდა შიოს, ჭერემის „მამა დავითის“ და არემის საყდრის ყურის სამეკლესიანი ბაზილიკების ცენტრალური დარბაზის ნიმუშად მათივე სინქრონული ერთნავიანი ეკლესიები რომ გამოეყენებინათ. იგივე მოსაზრება გარშემოსავლელის დასავლეთი ფრთის არმქონე რუისპირისა და შაშიანის სამების, აგრეთვე გაცილებით მარტივი კომპოზიციური სქემის, საკურთხევის ერთ ან ორივე მხარეს მომიჯნავე მოკლე სათავსებიან ვაზისუბნის, ტამალას, ჭერემის „წვეროდაბლის“, მანხუტის ზედა და არემის მდინარისპირის ეკლესიებზეც ვრცელდება. ბრეთის „მამა პიროსის“, ლელიანის, ავენისის, X საუკუნის შუახანების გუფრისხევის, მიწის საყდრის, სანარიას, X საუკუნის შუახანების მომდევნო ათწლეულების საკირეს, ტაძრისის [27, გვ. 135-155, ნახ. 5,7-9; 39, გვ. 7] და XII საუკუნის წინანდლის გიორგი საფარისაში [41, გვ. 195-198] აბსიდა დარბაზის სიგრძეთა შეფარდება ასევე თანადროული დარბაზული ეკლესიების იდენტურია. ამრიგად, ჩამოთვლილ სამეკლესიან ბაზილიკათა არქიტექტურული კომპოზიციის მაორგანიზებელი ბირთვის, - ცენტრალური დარბაზის გეგმის პარამეტრები მათსავე სინქრონულ დარბაზულ ეკლესიებს უნდა განესაზღვრა. საერთოდ კი, მიუხედავად არაერთგვაროვანი პროპორციული თანაფარდობისა, ადრე თუ განვითარებულ შუასაუკუნეთა დარბაზული ეკლესიების გეგმა სიგრძივობით მაინცდამაინც არ გამოირჩევა. ეს არცაა მოულოდნელი, რადგან აღმოსავლეთ საქართველოს ქრისტიანული არქიტექტურისათვის ზოგადად და ერთნავიანი ეკლესიისათვის კერძოდ, უცხოა ბრტყელი ხის გადა-

ხურვის კონსტრუქცია, რომელიც ნაგებობის სიგრძეში მკვეთრი განვითარების შესაძლებლობას პრაქტიკულად გამოიციხავს. ქართული დარბაზული ეკლესია კონსტრუქციული თვალსაზრისით და, ნაწილობრივ, სტრუქტურულადაც ბაზილიკაა, ერთნავიანი ბაზილიკა, რომლის მოდელიც მრავალი ნიმუშით I-II საუკუნეების მცხეთის მავზოლეუმის კამაროვანი ტიპის აკლდამაა [1, გვ. 107-108; 36, გვ. 86-87; 10, გვ. 12-13, ტაბ. LXV-LXXII; 21, გვ. 198-191]. სრულიად განსხვავებული სურათია სომხეთში, სადაც ქრისტიანული არქიტექტურის განვითარების ადრეულ ეტაპზე ხის გადახურვის კონსტრუქცია ჩვეულებრივი მოვლენაა და, შესაბამისად, გრძივი გეგმის ტაძრების მშენებლობას ხელს არაფერი უშლიდა. ამიტომაც IV საუკუნის დირაკლირის თუ V საუკუნის შირვანჯუგისა და დვინის დარბაზული ეკლესიების გეგმები, იგივე ტიპის ქართული ძეგლებისაგან განსხვავებით, მნიშვნელოვნად დაგრძელებულია [40, გვ. 207, ნახ. 5, 1-3].

ზემოთ გამოვყავით ერთი ჯგუფი გეგმაში დაგრძელებული სამეკლესიანი ბაზილიკებისა და გამოვთქვით ვარაუდი, რომ მათი გართული სტრუქტურის, ანუ გვერდის მინაშენების მქონე დარბაზულ ეკლესიებად მიჩნევა საპრობლემო უნდა იყოს, რადგან წარმოდგენილი ტაბულის მონაცემები არკვევს, რომ ადრეული, ყოველ შემთხვევაში X საუკუნემდელი ისეთი ერთნავიანი ეკლესიები, სადაც აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდება 1:4 უახლოვდება, პრაქტიკულად უცნობია; აქედან გამომდინარე, რეალურად გვესახება მეტი საერთოს სამნავიან ბაზილიკებთან ძიება. მართალია, საქართველოს გრძივი სამნავიანი ბაზილიკებისაგან განსხვავებით (გამონაკლისია VI საუკუნის ვაზისუბნის სამნავიანი ბაზილიკა), ამ ჯგუფის ძეგლებში გვერდითი ფრთები ხშირად ერთმანეთს დასავლეთი დერეფნით უკავშირდებიან, მაგრამ საჭიროდ ვთვლით კვლავ გავიმეოროთ, რომ ეს ელემენტი ადრეულ მატნის და შუამთის ბაზილიკებშია გამოყენებული, ხოლო ჩამოყალიბებული სამეკლესიანი სტრუქტურის ნასტაკისის ზემოხსენებული

თარღი თუ რეალურია, მაშინ იგი მომდევნო ხანის სამეკლესიან ტაძართა ნიმუშად იქნებოდა გამოყენებული. ზემოთი თქვა, რომ დაგრძელებული გეგმის ცენტრალური ნაწილის მქონე სამეკლესიანი კომპოზიციის ფორმირება გრძივ სამნავიან სტრუქტურაში „შეჭრით“ და მისი ერთგვარი რეორგანიზაციის გზით უნდა განხორციელებულიყო (ცენტრალური ნავის სივრცობრივი იზოლაცია, გვერდის ნაგების ცალკეულ ნაკვეთურებად დანაწევრება) და ამ პროცესში დარბაზად ტრანსფორმირებულ ცენტრალური ნავის გეგმის პროპორციებს რაიმე არსებითი ცვლილება არ უნდა განეცადა. საქართველოს გრძივ სამნავიან ბაზილიკებში ცენტრალური ნავის აბსიდა-დარბაზის სიგრძეთა შეფარდების ასეთი სურათია: V საუკუნის არეში - 1:5,9 [25, სურ.2], V-VI საუკუნეთა მიჯნის ხაშმის კანარეთის სამება - 1:4,2; VI საუკუნის დამდეგის ბაზილიკები: ნატკორა - 1:5,5, კონდოლის ნათლისმცემელი - 1:4,4; ხირსის სტეფანწმინდა - 1:8,4, ვაზისუბანი - 1:7,2, ახშანის გორისჯვარი - 1:4 [41, ნახ. გვ.: 56,66,68,70,81,82], ურბნისი - 1:6 [8, გვ. 87-127], თბილისის ანჩისხატი - 1:5,9 [5, ნახ.50]. თუმცა ისეთ „განელილ“ პროპორციებს, როგორც ვაზისუბნის და ხირსის სამნავიან ბაზილიკებშია, დაგრძელებული ცენტრალური დარბაზის მქონე სამეკლესიანებში ვერ ვხვდებით, ამ მონაცემით, ანუ გრძივი გეგმარებით, ვაწნაძიანის „ამიდასტურის“, ზეგანის ყველანწმინდის, ვარდისუბნის „დეკანოზურის“, კონდამიანის, საგურამოს ეკლესია „ქასური გიორგის“ და იყალთოს წმინდა სტეფანეს სამეკლესიანი ბაზილიკების სხვა დასახელებულ სამნავიანებთან მსგავსება და აშკარა დამთხვევა უთუოდ საცნაურია.

თეორიულ ასპექტში არც ე. წ. გრძივი გეგმარების სამეკლესიანი ბაზილიკის საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ადრეულ ეტაპზევე, ეკლესიის რომელიმე კონკრეტული ტიპის ნიმუშად მოხმობის გარეშე, დამოუკიდებელ თემად შექმნა-ჩამოყალიბების შესაძლებლობაა გამოსარიცხი. მაგრამ აქ, ზემოთქმულის ერთგვარი პერიფრაზით,

შევნიშნავთ, რომ თუ გრძივი გეგმარების სამეკლესიანი ბაზილიკა ქართული ქრისტიანული საკულტო არქიტექტურის განვითარების პროცესის იმანენტური მოვლენაა, მაშინ საეჭვოა ახსნა მოედებნოს იდენტური სტრუქტურის და თანადროულ (მაგ., ნეკრესი და ვაწნაძიანის „ამიდასტური“) ამ ტიპის ძეგლებში თუ რა ფაქტორმა განაპირობა ნაგებობის კომპოზიციური ცენტრის, - ძირითადი დარბაზის არაერთგვაროვანი პროპორციები. ყველა ადრეულ დარბაზული ეკლესიის გეგმის პროპორციები გრძივი ბაზილიკის ცენტრალურ ნაწილს იმავე ნიშნით მკვეთრად სხვაობს; თუმცა, როგორც გაირკვა, საკულტო ნაგებობის საკვლევი ტიპის ერთ ნაწილში ცენტრალური მოცულობის სიმოკლე, მათ ნიმუშად გეგმის იგივე პროპორციების მქონე დარბაზული ეკლესიის გამოყენებამ განაპირობა. აქედან გამომდინარე, სამეკლესიანი ბაზილიკის აღნიშნული ჯგუფის ძეგლთა ნიშანდობლივი სპეციფიკის, კონკრეტულად კი სიგრძივობის განმსაზღვრელი იმპულსი მასთან ხუროთმოძღვრული კომპოზიციითა და საერთო აღნაგობით ძალზე მსგავს საქართველოს გრძივი სამნავიანი ბაზილიკებიდან უნდა მომდინარეობდეს. გრძივი სტრუქტურა ქართული არქიტექტურული ტრადიციებისათვის უცხო რომ იყო, ამ სახის სამნავიანი ბაზილიკების არასიცოცხლისუნარიანობაც მონიშნავდა, როგორც ჩანს, მათ გაქრობასთან ერთად გრძივ სამეკლესიან ბაზილიკასაც უნდა შეენწყვიტა არსებობა. ეს ასეცაა, რადგან რთული კომპოზიციური სქემის გრძივი სამეკლესიანი ბაზილიკები VI-VII საუკუნეების მიჯნის შემდგომ არ შენდებოდა.

მომდევნო ხანის (VII საუკუნის მიწურულიდან IX-X საუკუნეების გარდატეხამდე) დარბაზული ეკლესიებისა და სამნავიანი ბაზილიკების გეგმის სიგრძივობა უცხოა; მეტიც, - ამ პერიოდის სამნავიან ბაზილიკებში აშკარაა გეგმის კვადრატთან დაახლოების და სპეციფიკური ბაზილიკური სივრცის უარყოფის ტენდენცია [2, გვ. 25]. ამავე პერიოდში და უფრო გვიან იგება ცენტრალურ სივრცესთან

კარით დაკავშირებული მოკლე მინაშენებია-
ნი ელკესიების ერთი ჯგუფი. ამ რიგის ცალ-
კეულ ძეგლებთან დაკავშირებით ზემოთ უკვე
გამოითქვა აზრი, რომ ისინი მეტ-ნაკლებად
გართულებული სტრუქტურის ერთნავიანი
ეკლესიებია და მათი დარბაზის გეგმის პრო-
პორციები თანადროული უმარტივესი სქემის
ერთნავიანი ეკლესიების ანალოგიური უნდა
იყოს. რაც შეეხება დასახელებული მარტივი
სქემის ძეგლების შედარებით მცირერიცხო-
ვან ჯგუფს, - საროს, ყვარშას, უკანგორს და
უფრო მეტად ხვილოშასა და გარბანს, ისინი
იმ რთული სტრუქტურის სამეკლესიანი ბა-
ზილიკების თანადროულ გამარტივებული
კომპოზიციური წყობის ნიმუშებსა თუ გვი-
ან რემინისცენციას უნდა წარმოადგენდნენ,
რომელთა სივრცით-მოცულობითი ცენტრის
მოდელად გრძივი სამნავიანი ბაზილიკის ძი-
რითადი დარბაზია გამოყენებული.

თითქოს კიდევ ერთ ცალკე ჯგუფს ქმნი-
ან ის სამეკლესიანი ბაზილიკები, რომელთა
დარბაზისა და აბსიდის სიგრძის შეფარდება
1:3,3-1:3,7 შუალედში მერყეობს. ესენია: IV სა-
უკუნის ველისციხე, VI-VII საუკუნეთა მიჯნის
საბუსის ნათლისმცემელი და ნეკრესი, აგრეთ-
ვე VIII-IX საუკუნეების ცხვარიჭამია (1:3,3);
მათვე შეიძლება მიეკუთვნოს IX საუკუნის ჩი-
თახევი (1:3,3) და ფოთოლეთი (1:3,7) [39, გვ.
6-7; 26, გვ. 71; 28, გვ. 144]. ეკლესიის ჩვენთვის
საინტერესო ნაწილთა მსგავსი თანაფარდობა
დასახელებული პერიოდების არც დარბაზულ
ეკლესიებსა და არც გრძივი გეგმარების სამნა-
ვიან ბაზილიკებში არ გვხვდება. ძალაუნებუ-
რად ჩნდება ცდუნება ანალოგიების ადრეულ
ცენტრული გეგმარების ბაზილიკებთან ძიები-
სა და თუ შუამთის ბაზილიკაში აბსიდა-დარ-
ბაზის სიგრძეთა შეფარდება ადრეულ დარბა-
ზულ ეკლესიებისათვის ტიპიურ მონაცემებს
შეიცავს (1:2,8), მისსავე თანადროულ, V საუ-
კუნით დათარიღებულ მატნის ცხრაკარაში ეს
შეფარდება უდრის 1:3,7 [41, გვ. 45-48, 48-55].
ისიც ანგარიშგასაწვეია, რომ VIII-IX საუკუნე-
ების ალვანის ნათლისმცემლის და მის თა-
ნადროულ ზედაზნის სამნავიან ბაზილიკებში

აბსიდისა და დარბაზის სიგრძეთა შეფარდება
შესაბამისად ტოლია: 1:3,4, 1:3,9 [41, გვ. 95, 98].
აქედან გამომდინარე, ბოლოს დასახელებულ
სამეკლესიან ბაზილიკათა ნიმუშად, მხოლოდ
პოსტულატის დონეზე, ადრეულთათვის მატ-
ნის ცხრაკარის, ხოლო შედარებით მოგვიანე-
ებისათვის ალვანისა და ზედაზნის ბაზილიკე-
ბის გამოყენების ვარაუდს არ გამოვრიცხავთ.
თუ აღნიშნულ მოსაზრებას საფუძველი გააჩ-
ნია, მაშინ სამეკლესიან ბაზილიკათა დასახე-
ლებულ ჯგუფში თავს იჩენს ძველი ქართული
ხუროთმოძღვრების განვითარების პროცესის
ის უმთავრესი ტენდენცია, რომელიც მთლია-
ნი სტრუქტურის უმნიშვნელო სიგრძივობაშია
გამჟღავნებული.

დავასკვნით:

გეგმათა პროპორციული ანალიზის შედე-
გად მიღებულ მონაცემებზე დაყრდნობით,
ერთიანი სტრუქტურის ფარგლებში, სამეკ-
ლესიანი ბაზილიკების ცალკეულ ჯგუფებს
გამოვყოფთ, რაც, თავისთავად, ამ სახის
ქრისტიანულ საკულტო ნაგებობათა კლასი-
ფიკაციას გულისხმობს. ვიზიარებთ რა ქარ-
თულ სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატუ-
რაში დამკვიდრებულ იმ თვალსაზრისს, რომ
სამეკლესიანი ბაზილიკა ჩნდება სამნავიან ბა-
ზილიკური სქემის გარკვეული ცვლილების შე-
დეგად და მყარად ინარჩუნებს თვითმყოფად
არქიტექტურულ ფორმებს და სტრუქტურულ
ერთიანობას [44, გვ. 311], კვლავ გავიმეორებთ,
რომ ტიპოლოგიურად ერთიანი სტრუქტურის
ფარგლებში სამეკლესიანი ტაძრების ცალკე-
ული ჯგუფები გამოიყოფა: 1. უპირველესად
განვიხილეთ სამეკლესიანი ბაზილიკის ერთ-
ერთი ადრეული ნიმუში - ნასტაკისის ძეგლი,
რომლის გეგმის სხვა ამ ტიპის ეკლესიათაგან
მნიშვნელოვნად განსხვავებული პროპორციე-
ბი, მისივე წინამორბედი სამნავიანი ბაზილიკის
სპეციფიკურმა შეცვლა-გადაკეთებამ განაპი-
რობა; 2. ცალკე ჯგუფში გაერთიანდა სამეკლე-
სიანი ბაზილიკები, რომელთა კომპოზიციური
ცენტრის, - ძირითადი დარბაზის აბსიდა-ორა-
ტორიუმის სიგრძეთა შეფარდება საქართვე-
ლოს ადრეულ გრძივი სამნავიანი ბაზილიკე-

ბის ცენტრალურ ნავთა პროპორციებს ძლიერ უახლოვდება ან სულაც მათი იდენტურია. ამიტომაც ამ რიგის სამეკლესიანი ტაძრების ნიმუშს სწორედ მათი თანადროული სამნავიანი ბაზილიკები უნდა წარმოადგენდნენ; 3. სხვა რიგის სამეკლესიანი ბაზილიკების ნიმუშად კი, მხოლოდ ვარაუდის ფარგლებში, ადრეული პერიოდის და შედარებით მოგვიანო ცენტრული გეგმარების სამნავიანი ბაზილიკები მივიჩნით; 4. ამავე დროს არის ისეთი ძეგლები, რომელთა სამეკლესიანი სტრუქტურა ადრეული, უკვე არსებული მარტივი გეგმის ერთნავიანი ეკლესიის შემდგომ სამმხრივი გარშემოსავლელით აღჭურვის შედეგად შეიქმნა და მათი „ცენტრალური ეკლესიის“ გეგმის პროპორციები, რასაკვირველია, ადრეული დარბაზული ეკლესიების შესაბამისია; ე.ი. ეს ძეგლები უკვე არსებულ ნაგებობათა გადაკეთების შედეგს წარმოადგენენ და არა დამოუკიდებელი ძიების გზით გაჩენილ არქიტექტურულ ფორმას. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დარბაზული ეკლესია სამეკლესიანი თემის ფორმირების პროცესში ყურადღების მიღმა დარჩა; პირიქით; 5. რიგი ძეგლებისა ცხადჰყოფს, რომ მათი ცენტრალური დარბაზის ნიმუში სწორედ თანადროული დარბაზული ეკლესიებია, რაც კვლავ გეგმის მსგავს პროპორციებში მულავნდება და, ამ ნიშნით, ისინი სამეკლესიანი ბაზილიკების კიდევ ერთ ჯგუფს ქმნიან; 6. ცალკე შეიძლება გამოიყოს ცენტრალურ სივრცესთან აბსიდის მახლობლად გაჭრილი კარით დაკავშირებული მინაშენების მქონე დარბაზული ეკლესიები, რომლებიც მსგავსი კომპოზიციური სქემის და მათ სინქრონულ ძეგლებისაგან დარბაზის „განელილი“ პროპორციებით განსხვავდებიან და, სავარაუდოდ, ისინი გრძივი სამეკლესიანი სტრუქტურის გამარტივების შედეგად უნდა იყვნენ წარმოშობილნი. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ სტრუქტურული თანხვედრის მიუხედავად, საქართველოში სამეკლესიანი თემის ჩასახვანვითარების განსხვავებული გზები არსებულა, ანუ მას საერთო მოდელი თუ ნიმუში არ გააჩნდა, რაც ქართულ სამეკლესიან ბაზილიკებს

არსებითად განახსვავებს ე.წ. აღმოსავლური ტიპის დარბაზული ეკლესიის სტრუქტურასთან ძირეულად დაკავშირებულ სომხეთის სამეკლესიან ბაზილიკებისაგან [31, გვ. 10].⁵

შენიშვნები:

1. 564 წლით დათარიღებულ კასრ-იზნ-ვარდანის გუმბათიანი ბაზილიკის გვერდის ნაგებობა, შუამთისა და მატნის მსგავსად, დასავლეთით გრძელდება და უწყვეტ გარშემოსავლელს წარმოქმნის [34, გვ. 68, ნახ. 33]; სამმხრივი გარშემოსავლელი აკრავს VII-VIII საუკუნეების უზუნლარის (ოძუნის) გუმბათოვან ბაზილიკას [40, გვ. 208, 212]. უთუოდ აღსანიშნავია, რომ ასევე სამმხრივი გარშემოსავლელი გააჩნია IV-V საუკუნეებს მიკუთვნებულ ვაშნარის სამნავიან ბაზილიკასაც [16, გვ. 50-80], რომელიც დასავლეთ საქართველოს ამ ტიპის გამოკვეთილად სიგრძივი გეგმარების ტაძართა რიგში ერთობ უჩვეულოდ გამოიყურება და კომპოზიციური სქემით თითქოს ძველი შუამთისა და მატნის სამმხრივი გარშემოსავლელიან ბაზილიკებთან პოულობს საერთოს, მაგრამ აბსოლუტური ზომების, აგრეთვე შიგა სივრცის ორგანიზაციის გათვალისწინებით ვაშნარში, ისევე როგორც ბიჭვინტასა და ციხისძირში, „ბიზანტიური გავლენა უფრო თვალსაჩინო და არსებითია; რაც, უთუოდ, სხვა ფაქტორებთან ერთად შავიზღვისპირა ამ ცენტრებში ბიზანტიის პოლიტიკურ-კულტურული გავლენის სიძლიერით უნდა აიხსნას“ [29, გვ. 113].
2. გვხვდება გამონაკლისებიც; კერძოდ კი არეშის ტყის უბნის IV საუკუნის N 5 ეკლესიას სამი - სამხრეთის, დასავლეთისა და ჩრდილოეთის კარი, აგრეთვე სამხრეთის თანადროული მინაშენი გააჩნია. აქ აბსიდა-დარბაზის შეფარდება უდრის - 1:4; მაგრამ თვით ძველი იმდენად გაურკვეველი სტრუქტურისაა, რომ ლ. ქილაშვილი მას, სავარაუდოდ, ორეკლესიან ბაზილიკადაც კი მიიჩნევს [25, გვ. 132-135, ნახ. 45]. გარდა ამისა, IX-X საუკუნეთა მიჯნის სნეკის ერთნავიან ეკლესიაში აბსიდა დარბაზში 3,2-ჯერ თავსდება [37, ტაბ. 83], ხოლო X საუკუნის მეორე ნახევრისა და XI საუკუნის დასაწყისის ეხევის „დედა ღვთისაში“ აბსიდა-დარბაზის შეფარდება 1:2,6 ტოლია [3, გვ. 41, სურ. 1].
3. საბუის წმინდა შიოს, ვარდისუბნის „დეკანოზურს“ და ზეგანის ყველანმინდას ნ. ჩუბინაშვილი დარბა-

ზულ ტიპს აკუთვნებს, მაგრამ ამ ძეგლების კომპოზიციური სქემა-ძირითადი დარბაზული მოცულობა სამმხრივი გარშემოსაყვლით, გვერდითი ფრთების არაერთგვაროვანი დანაწევრების მიუხედავად, ბევრი არაფრით განსხვავდებიან მის მიერვე სამეკლესიანებად განხილულ ნეკრესისა და ვაჩნაძიანის „ამიდასტურის“ ეკლესიებისაგან.

4. ამ ორ ძეგლს განასხვავებს დარბაზთან კარით დაკავშირებული მოკლე სწორკუთხა სათავსის მდებარეობა - მანხუტის ზედა ეკლესიაში ჩრდილოეთით, უკანგორში კი სამხრეთით. გარდა ამისა, უკანგორს სამხრეთი პორტიკიც გააჩნია. ორივე ძეგლის შედარებით ადრეული დათარიღებაც არაა გამოსარიცხი. მაგ., ლ. მუსხელიშვილი უკანგორის ეკლესიის მშენებლობას IV-VI საუკუნეების შუალედში ვარაუდობს [14, გვ. 84-85]. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ XI საუკუნის კაბერის ეკლესიაში, რომელსაც ცენტრალურ სივრცესთან კარით დაკავშირებული ჩრდილო-აღმოსავლეთის მოკლე სათავსი გააჩნია, დარბაზი აბსიდის სიგრძეს მხოლოდ 2,2-ჯერ აღემატება. მაგრამ ეს ძეგლი მთელი რიგი არქაიზმებითაა აღბეჭდილი (სამშენებლო მასალა და ნყოფის ხასიათი, მკვეთრად გამოსახული ნაღისებური აბრისის აბსიდი), რაც მოცემული პერიოდისათვის ატიპიურ, წარსული ტრადიციების ნიშანდობლივ გადმონაშთებს წარმოადგენს [38, გვ. 48-57, სურ. 1]; და კიდევ, - დასახელებული ძეგლების რიგში თითქოსდა შესაძლებელია VII- VIII საუკუნეების კიზილ დერესის [46, გვ. 98-103, ტაბ. 11,2] და არაუგვიანეს X საუკუნის დამდეგის „კობტა ღვთისმშობლის“ [15, გვ. 2-26, ნახ.4] ეკლესიებიც განგვხილა, რის საბაბსაც ნაგებობის სამხრეთის მხარეს მთელ სიგრძეზე განვითარებული და ორ ნაკვეთურად დანაწევრებული მინაშენები იძლევა, მაგრამ, ამ შემთხვევაში, აკვანების, ოლთისასა და თეთრინყაროს დარად, გართულებული სტრუქტურის ტიპიურ დარბაზულ ეკლესიებთან უნდა გვექონდეს საქმე.
5. როდესაც ხმარებაში შემოდის და მკვიდრდება სამეკლესიანი თემის აღმნიშვნელი ახალი განმარტებითი ტერმინი - „დარბაზული ეკლესია გვერდითი მინაშენებით“, ის, რიგი ძეგლების მაგალითზე, ზუსტად ასახავს მოცემული საკულტო ნაგებობის არსს და, ამ შემთხვევაში, თვით ტიპი უმჭიდროესად უკავშირდება საქართველოში ყველაზე პოპულარულ სატაძრო ნაგებობას - დარბაზულ ეკლესიას; ამიტომაც, გარ-

კვეული ჯგუფის ძეგლებისათვის აღნიშნული დეფინიცია საკლებით მისაღები ჩანს. ამასთანავე, როგორც ირკვევა, სამეკლესიანი სტრუქტურა ცალკეულ ჯგუფებს მოიცავს, რომელთა ფორმირების პროცესში დარბაზულისაგან განსხვავებული საკულტო ძეგლები იქნა ნიშნად გამოყენებული (მაგ., ცენტრული და გრძივი გეგმარების ბაზილიკები) და ამიტომ მათ სახელწოდებად იქნებ კვლავინდებურად „სამეკლესიანი ბაზილიკის“ დატოვება ჯობდეს, ანდაც სხვა რომელიმე უფრო შესაფერისი კლასიფიკაციური ტერმინის შერჩევა გამოდგეს უპრიანი.

ლიტერატურა:

1. აფაქიძე ა. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ., 1963.
2. ბერიძე ვ. ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974.
3. ბერიძე ვ. ეხვევის ტაძარი „ღედა ღვთისა“, ქართული ხელოვნება, ტ. 1, თბ., 1042.
4. ბოხონაძე ალ. ნასტაკისი, სარკინე, ძალისი. ჟურ. „ძეგლის მეგობარი“, №33, 1977.
5. გვერდნითელი რ. „წმ. მარიამის“ ეკლესია თბილისში ანჩისხატი, თბ., 2001.
6. გიორგაძე მ. „მამა-დავითის“ ეკლესია სოფ. ჭერემში, ძმ, №67, 1984.
7. დოლიძე ვ. გარბანი, თბ., 1958.
8. ზაქარაია პ. ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1965.
9. კალანდაძე ზ. ავენისის წმ. გიორგის ეკლესია. ჟინვალის არქეოლოგიური ექსპედიცია, III სამეცნიერო სესიის მასალების კრებული, თბ., 2003.
10. ლეჟავა გ. ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, თბ., 1979.
11. მეფისაშვილი რ. VIII-IX საუკუნეების სამეკლესიანი ბაზილიკა სოფ. ცხვარიჭამიაში, ძმ, №62, 1983.
12. მეფისაშვილი რ. ბერის საყდარი, ქართული ხელოვნება, ტ. 7-A, თბ., 1971.
13. მეფისაშვილი რ. გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეთა სააღმშენებლო მოღვაწეობა ქართლში, სმამ, ტ. 4, თბ., 1963.

14. მუსხელიშვილი ლ. არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშავრის ხეობაში, თბ., 1941.
15. რჩელიშვილი ლ. „კობტა ღვთისმშობელი“. ქართული ხელოვნება, ტ. 8-А, თბ., 1979.
16. სადრაძე ვ. ვაშნარი „სპონიეთი-გურიანი“, თბ., 2003.
17. სანიკიძე თ. ბრეთის „მამა პიროსი“, ძმ, №35, 1976.
18. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955.
19. ყიფიანი გ. კოლხეთისა და იბერიის წარმართული ტაძრები და ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წარმოშობის საკითხები, თბ., 2000.
20. ყიფიანი გ. უფლისციხე, თბ., 2002.
21. ყიფიანი გ. მცხეთის მავზოლეუმის ტიპის აკლდამის არქიტექტურული მოდელი, სმამ, 136, №1, 1989.
22. ჩუბინაშვილი გ. ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. 1, ტფ., 1936.
23. ციციშვილი ირ. ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბ., 1955.
24. წერეთელი კ. ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ძეგლები კუდოს და საყვირალის ნასოფლარებზე. შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, II კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2003.
25. ჭილაშვილი ლ. არეში, თბ., 1991.
26. ხოშტარია დ. კვირიკენმინდის მდებარეობის საკითხისათვის, მაცნე, ისტ. ... სერია, №1, 1985.
27. ხოშტარია დ. X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის - საკირეს მიდამოებში, მაცნე, ისტ. ... სერია, №3, 1986.
28. ხოშტარია დ. ჩითახევის მონასტრის ეკლესია (IX საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი). მაცნე, მაცნე, ისტ. ... სერია, №4, 1983.
29. ჯაბუა ნ. სამნავიანი ბაზილიკები ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოში. იბერია-კოლხეთი, საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი, №3, 2007.
30. ჯანიშვილი დ. „თეთრი გიორგის“ სამეკლესიანი ბაზილიკა. ძმ, №60, 1982.
31. Асратян М. Раннесредневековые зальные церкви с обходом Грузии и Армении. IV Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб., 1983.
32. Беридзе В. Грузинская культовая архитектура IV-VII веков. II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб., 1977.
33. Беридзе В. Архитектура Тао-Кларджети, Тб., 1981.
34. Брунов Н. Архитектура Византии. Всеобщая история архитектуры, т.3, М., 1966.
35. Джапаридзе В., Копалиანი Д., Бугианишвили Т., Болквадзе Г., Гочиаშვილი М., Мгелაძე Н., Абрамишвили Р. О работе Дманисской экспедиции. ПАИ в 1986 г., Тб., 1991.
36. Ломтатидзе Г. Археологические раскопки в Мцхета, Тб., 1955.
37. Меписашვილი Р., Цинцаძე В. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шидакартли, Тб., 1975.
38. Меписашვილი Р. Памятники X-XI вв. в сел. Кабери и Гостибе. ქართული ხელოვნება, ტ. 9-А, თბ., 1979.
39. Меписашვილი Р. Основные особенности развития трехцерковных базилик Грузии. II Международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб., 1977.
40. Халапахчян О. Архитектура Армении. Всеобщая история архитектуры, т. 3, М., 1966.
41. Чубинашვილი Г. Архитектура Кахетии, Тб., 1959.
42. Чубинашვილი Г. Вопросы истории искусства, т. I, Тб., 1970.
43. Чубинашვილი Г. Болнисский Сион (исследование по истории грузинской архитектуры). Известия института языка, истории и материальной культуры им. акад. Н.Я. Марра, т. 9, Тб., 1940.
44. Чубинашვილი Г. Архитектура Грузии. Всеобщая история архитектуры, т. 3, М., 1966.
45. Чубинашვილი Н. Шашианис Самеба. Композиция Зальной церкви осложненная вспомогательными помещениями, Тб., 1988.
46. Чубинашვილი Н. Церовани. Храмы сводчатой архитектуры с конструктивно-декоративными нишами на восточном фасаде, Тб., 1976.
47. Butler H. The Nabatean Temple plans and the plan of the Surian Churches. Studien zur Kunstgeschichte des Osten. Festschr. G. Strzygowski, Wien, 1923.
48. Godart A. Monument die Feu. Althare Iran t. III, 1938.

ქვედა გორას „განძი“

ვანის რაიონში, სოფ. ქვედა გორაში, 1958 წელს ადგილობრივი მოსახლის საკარმიდამო ნაკვეთში (სოფლის სამხრეთი ნაწილი, «ენუქიძეების უბანი»), მიწის სამუშაოების დროს უპოვნიათ ოქროს ნივთი და სარდიონის მძივები, რომლებიც განძად იყო ჩალაგებული თიხის ქურჭელში. 1965 წელს ამ „განძის“ ნაწილი (მპოვნელის ცნობით: ოქროს ნივთი (ბალთა) შედგებოდა ორი ერთნაირი ნაწილისაგან, იგი მას გაუყვია შუაზე შვილებისათვის, ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ერთმა ნაწილმა, ხოლო სარდიონის მძივები რამდენიმე ათეული ცალი ყოფილა და ყველა ერთნაირი (თოთხმეტნახნაგა), მხოლოდ ზომებში განსხვავებული. როგორც ჩანს, ყელსაბამს შეადგენდა) შეიძინა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა (დაცულია ამავე მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების ძირითად ფონდში ინვ. №118-65/1, 2).

ნაშრომის მიზანია ამ მონაპოვრის სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა და ქრონოლოგიური ჩარჩოს განსაზღვრა ზოგადად მაინც.

ქვედა გორას „განძი“ შედგება შემდეგი ნივთებისაგან:

1. ბალთა (118-65/1) ოქროსი (ტაბ. I, 1). შედგება რომბისებური ფირფიტისაგან, რომელიც დარჩილულია სამმაგი მავთულისაგან გამოყვანილ ჰერაკლეს კვანძზე. ფირფიტის ზედაპირის ცენტრში ნახევარსფერული ბურცობია, დაფარული ცვარათი, რომელსაც ძირში გარშემო მავთული აქვს შემოვლებული; კუთხეებში ოთხი მსხლისებრი ბუდეა, რომელთაც გარშემო ცვარას რიგი გასდევს, ბუდეებში ზის სარდიონის თვლები (ორი თვალი აკლია, ერთი ბუდე ნაკლულია); ფირფიტის ზედაპირის თავისუფალი სივრცე შემკულია ცვარათი გამოყვანილი პირამიდებით (სამ ბურთულაზე ზემოდან ერთი ბურთულა ზის. პირამიდების ნაწილს ზედა ცვარა აკ-

ლია). უკანა მხარეზე ცენტრში ფოსოა; უკანა მხრიდან ფირფიტას გვერდებზე მირჩილული აქვს ოთხი დეტალი, რომელიც სპირალურად ბოლოებდახვეულ მავთულს წარმოადგენს (სამი ნაკლულია, ერთის მხოლოდ ფრაგმენტია შემორჩენილი); სპირალურ ხვიებზე ქვემოდან დარჩილულია ოთხკუთხა ფირფიტები (სიმტკიცისათვის?). კვანძზე მირჩილულია ვიწრო ფირფიტა (ყუნწის ნაწილი). ფირფიტის სიგანე 3 სმ, სიმაღლე 2,5 სმ.

ცალკეა ვიწრო ფირფიტისაგან გამოყვანილი ყუნწი (ტაბ. I, 2), რომელზეც მირჩილულია ისეთივე სპირალურად ბოლოებდახვეული მავთული, როგორც რომბული ფირფიტის გვერდებზე (სპირალურად ბოლოებდახვეული მავთული ნაკლულია).

კიდევ ერთი ფრაგმენტია სპირალურხვიანი (ტაბ. I, 3); შერჩენილი აქვს რკალი; ზედ მირჩილული ფირფიტა და გრეხილი მავთულის ფრაგმენტი.

2. მძივები (118-65/2) სარდიონის, თოთხმეტნახნაგა (ტაბ. I, 5-6). ორი ცალი, სხვადასხვა ზომის. დიდი მძივი ქარვისფერია, პატარა - მოყავისფრო. ერთი მხრიდანაა გახვრეტილი. არხის სიგრძე 1,8 - 1,3 სმ, სიგანე 1,2 - 0,9 სმ, სიმაღლე 0,65 - 0,5 სმ.

როგორც ვნახეთ, „განძის“ შემადგენელი ნივთები მცირერიცხოვანია.

ოქროს ბალთას ანალოგი არ ეძებნება. ოქროს სამკაულის ბრტყელი ზედაპირის ცვარათი გამოყვანილი პირამიდებით მორთვა ძველკოლხურ ოქრომჭედლობაში ფართოდ გავრცელებული წესია მთელი ანტიკური ხანის განმავლობაში [6, გვ. 22]. ჰერაკლეს კვანძი პირველად ეგვიპტეში გაჩნდა ძვ. წ. II ათასწლეულში და გამოყენებული იყო როგორც მეორე ხარისხოვანი ამულეტური მნიშვნელობის მქონე ელემენტი. ანტიკურ სამყაროში ალექსანდრე მაკედონელის ხანამდე

არ იყო ცნობილი. ელინისტურსა და რომაულ ხანაში კი ჰერაკლეს კვანძი გვევლინება ძლიერებისა და სიყვარულის განსაკუთრებულად პოპულარულ სიმბოლოდ [11, გვ. 66, 84]. ელინისტურ ხანაში ჰერაკლეს კვანძი დიადემებისა და ე.წ. პერისკელისის (მუხლზემთ ფეხზე გასაკეთებელი სამკაულის) ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს. ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილია ჰერაკლეს კვანძიანი სამკაულის ელემენტი (ძვ.წ. III-II სს.) [9, გვ. 63-67, 113, სურ. 40-41]. ნივთი ზოგადი ნიშნებით (გავარსის შეხამება ფერად ინკრუსტაციასთან, ზედაპირის შემკობა) ემსგავსება ახ.წ. I-III სს-ში გავრცელებულ სამკაულთა რიგს და როგორც ჩანს ადგილობრივი ნახელავია.

გვიან ანტიკური ხანისათვის სარდიონის თოთხმეტნახნაგა მძივები განსაკუთრებით ტიპიურია. იგი ჩნდება ახ.წ. I ს-ში და გვხვდება ახ.წ. V ს-მდე, მაგრამ მათი ძირითადი ნაწილი აღმოჩენილია ახ.წ. I-III სს-ის კომპლექსებში, მინისა და სხვა ნახევრადძვირფასი ქვების ასეთივე ფორმის მძივებთან ერთად, შემდგომ პერიოდში კი ამ ფორმის მძივები ძირითადად მინისაა. საქართველოს ტერიტორიაზე სარდიონის თოთხმეტნახნაგა მძივები აღმოჩენილია: სამთავროს სამაროვანზე ახ.წ. II ს-ით (№144, 348; [10, გვ. 10, 12, 130]), ახ.წ. II ს-ის მეორე ნახევარი – ახ.წ. III ს-ის პირველი ნახევარით (№89, 136, 905; [10, გვ. 11-12, 130; 4, გვ. 39, 41, ტაბ. LVI, 11]), ახ.წ. III-IV სს-ით (№533; [3, გვ. 194-196, სურ. 1525, 1528]); კარსნისხევის სამაროვანზე ახ.წ. I-II სს-ით (№4; [2, გვ. 34, 53, სურ. 167]); ბაიათხევის ახ.წ. I ს-ით (№4; [7, გვ. 108-110, სურ. 894, 1156-1158]); ცხეთის სამაროვნის ძვ.წ. II-I სს-ით (№13; [8 გვ. 19, 42, ტაბ. XVII, 26]), ახ.წ. II-III სს-ით (№15; [8, გვ. 19, 45, ტაბ. XVII, 27]); ნოქალაქევში ახ.წ. V-VII სს-ით (№5; [5, გვ. 109, ტაბ. XXIII, 2]) დათარიღებულ სამარხებში და ბორში [1, გვ. 443, სურ. 1].

ამრიგად, შესაძლებლად მიგვაჩნია ქვედა გორას „განძი“ ახ. წ. I-III სს-ით დათარიღდეს.

1. აფაქიძე ა. ახალი არქეოლოგიური მასალები სოფ. ბორიდან, სსმმ, ტ. XII-B, თბ., 1944, გვ. 441-448.
2. აფაქიძე ა., კალანდაძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1975 წლის მუშაობა ანგარიში, მცხეთა, ტ. II, თბ., 1978, გვ. 8-80.
3. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., მელითაური კ., სიხარულიძე ა., სადრაძე ვ., ძნელაძე მ., მანჯგალაძე გ., ხეცურიანი ლ., ჭანიშვილი თ., გიუნაშვილი გ., დავლიანიძე რ., გავაშელი ე., ირემაშვილი შ., ბიბილური თ., ლლონტი ნ. დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე 1979 წელს ჩატარებული კვლევა-ძიების შედეგები, მცხეთა, ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 191-218.
4. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ. მცხეთის წარჩინებული განსასვენებელი ახ.წ. I-III საუკუნისა – აკლდამა 905, მცხეთა, ტ. XI, თბ., 1966, გვ. 5-80.
5. ზაქარაია პ., ლომოური ნ., ლექვიანიძე ვ., გვინჩიძე გ. ნოქალაქევის ექსპედიციის დიდი 1974-1975 წწ. მუშაობის მოკლე ანგარიში, სსმაე, ტ. V, თბ., 1977, გვ. 103-113.
6. ლორთქიფანიძე ოთ. გონიოს განძი, თბ., 1980.
7. ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ. ბაიათხევი, მცხეთა, ტ. X, თბ., 1995, გვ. 97-134.
8. სულავა ნ. მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში, თბ., 1996.
9. ჭყონია ა. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი, ტ. VI, თბ., 1981.
10. Иващенко М., М. Самтаврские погребения первых трех веков н. э., мცხეთა, ტ. III, თბ., 1980, გვ. 8-231.
11. Hackens, T., Winkes, R. (eds.) Gold jewelry. Craft, style and meaning from Mycenae to Constantinopolis, Louvan-la-Neuve, 1983

კავკასია და „კართაგენელები“

თითქმის ექვსი ათეული წლის წინ ექ. თაყაიშვილი აღნიშნავდა, რომ ბერძენ-რომაელთა ისტორიკოსები და საზოგადოდ უცხოელი მემატრიანენი და მწერლები აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მხოლოდ იბერთა სახელმწიფოს იცნობენ, იბერთა მეფეებს და იბერებს იხსენიებენ, ხოლო ქართლის სამეფო, სახელი „ქართლი“ და „საქართველო“ მათთვის უცნობია; მეორე მხრივ, საქართველოს და ქართლის ისტორიკოსთა არცერთ თხზულებასა და მატრიანეში სიტყვა „იბერია“, „იბერი“ ანუ „იბერნი“ არ გვხვდება [1, გვ. 97]. იგი იქვე დასძენს, რომ არსებობს ერთი გამოცხადების, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის მედალთა განყოფილებაში დაცული ონიქსის საუცხოო ბეჭედი პროფილში მამაკაცის ბიუსტის გამოსახულებით, რომლის გარშემო ამოტვიფრულ წარწერაზე, იბერებთან ერთად – დამახინჯებულად, მაგრამ მაინც – მოიხსენიებიან „ქართლელებიც“; კერძოდ, ბეჭედს ბერძნულად აწერია: *OYCAC ΠΙΤΙΑΞΗC IBHPΩN KAPXHAΩN*. ამ ოთხ სიტყვაში ექ. თაყაიშვილის განცხადებით, ორი მათგანი ნათელია და არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ეს არის – „იბერთა პიტიახში“ [1, გვ. 97-98]. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული წერილის გამოქვეყნებიდან თითქმის სამოცი წელია გასული, დღესაც გაურკვეველია, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო ბეჭდის პატრონი – პიტიახშის ხელისუფლების მქონე პირი, სახელად უსა და რას უნდა ნიშნავდეს სიტყვა „კარხედონ“.

განყოფილებას, სადაც ბეჭედი დაცული, ამჟამად ეწოდება მონეტების, მედალიონთა და სიძველეთა დეპარტამენტი და აქ აღნიშნული ბეჭედი რეგისტრირებულია №1385-ით (სურ. 1). ბეჭდის თვალი წარმოადგენს გემას (ინტალიო) და ბ. ჩოლოყაშვილის ცნობით, რომელმაც ჩემი თხოვნით მოიძია იქ აღნიშნული ბეჭედი [ვსარგებლობ შემთხვევით და

ბ-ნ ბიძინა ჩოლოყაშვილს გულითად მადლობას მოვახსენებ დიდი დახმარებისათვის.], იგი სარდიონისაა და არა ონიქსის. ამას თუნდაც ის მოწმობს, რომ იგი სამფეროვანია – პიტიახშის გამოსახულება ნაბლის ფერია, მას გარშემო ცისფერი სივრცე შემოუყვება, ხოლო ცისფერ სივრცეს თავის მხრივ შავი ფერი, რომელზედაც ზემონახსენები ბერძნული წარწერაა შესრულებული. პიტიახშის თავი შემკულია ნაწნავებად დაშვებული გრძელი თმით და აქვს ხშირი წვერი; ტანსაცმელი მჭიდროდ აკრავს ტანზე [2, გვ. 198]. მისივე აზრით, ამ საგნის ზომები (40 x 32 მმ) ცხადყოფს, რომ იგი უნდა ყოფილიყო არათითზე წამოსაცმელი ბეჭედი, არამედ სატვიფარი ბეჭედი, საბეჭდავი. ამ საბეჭდავის ანატვიფარი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდებში ინახება.

პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის იმავე დეპარტამენტში რეგისტრირებული ყოფილა უფრო მცირე ზომის (20 x 15 მმ) კიდევ ერთი, ასევე სარდიონის, ოღონდ თითზე გასაკეთებელი ბეჭედი (№1386), ოღონდ უწარწერო, რომელსაც იმავე პიტიახშს აკუთვნებდნენ უდავო პორტრეტული მსგავსების გამო [2, გვ. 199]. სამწუხაროდ ამჟამად ეს ბეჭედი დაკარგულად ითვლება.

პიტიახშის სახელწოდებას – უსა – მეცნიერთა დიდი ნაწილი არშუშად აღადგენდა და ამ პიროვნებას უკავშირებდა „შუმანიკის მარტილობასა“ და ლაზარ ფარპეცის „ისტორიაში“ მოხსენიებულ არშუშა პიტიახშს [3, გვ. 169; 4, გვ. 276 შენ. 2; 5, გვ. 184, 188, 189]. გამოთქმული იყო მოსაზრება, არშუშას სახელწოდების ფალაური და ქართული დამწერლობის ჩვეულებისამებრ დაქარაგმება-შემოკლების შედეგად ფორმა „უსას“ მიღების შესახებ [6, გვ. 274-275]. ექ. თაყაიშვილი ამის საპასუხოდ განმარტავდა, რომ ქართულ დამ-

წერლობაში არსად არ შეიმჩნევა, რომ ქარაგმით შემოკლებულ სიტყვას პირველი ნაწილი, თუნდაც პრეფიქსი, სრულიად მოშორებული ჰქონდეს; შემოკლებული სიტყვა ყოველთვის იწყება იმ ასოთი, რომლითაც უნდა იწყებოდეს ქარაგმით გამოსახული შეუმოკლებელი სიტყვა. ამიტომ, მისი აზრით, პიტიახშის სახელი ბეჭედზე უცვლელად, უნაკლოდ არის წარმოდგენილი და ეს სახელია უშა ან უჩა, ვინაიდან, ბერძნულ ენაში არც ბგერა „შინი“ მოიპოვება და არც „ჩინი“; ორივე ბგერას უცხო ენიდან ნასესხებ სიტყვებში ბერძნული ენა „სანით“ გამოხატავს. ამის გამო, ექ. თაყაიშვილის აზრით, სრულიად ზედმეტი და მიუღებელი იქნებოდა, ბეჭედზე მოხსენიებული პიტიახშის არშუშად მიჩნევა [1, გვ. 98].

კ. კეკელიძის განმარტებით, ამ შემთხვევაში ლაპარაკი უნდა გვექონდეს არა დაქარაგმებაზე, არამედ ქართულისათვის დამახასიათებელ უბრალო შემოკლებაზე; მაგ.: იოვანე-ვანე, ემანუელ-მანუელ, ონისიმე-ნისიმა [7, გვ. 125]. თუმცა, მისი აზრით, ბეჭდის წარწერაში მოხსენიებული აშუშა, ვერ იქნებოდა V საუკუნის აშუშა, მამა ვარსქენისა, რადგანაც მის დროს იბერიაში ორმეფობას უკვე ადგილი აღარა აქვს, ბეჭდის წარწერა კი, მისი გაგებით, ორმეფობას გულისხმობს. აშუშას გვარი და შესაბამისად ამ სახელწოდების მატარებელი პიტიახშები, მისივე ვარაუდით, არსებობდნენ V საუკუნეზე უფრო ადრეც, IV საუკუნეში, ისე როგორც უფრო გვიან – VI საუკუნეში, როგორც ამას ადასტურებს «ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის» ტექსტი [7, გვ. 131]. ა. ბოგვერაძემ და, როგორც ჩანს, მ. ბახტაძემაც, გაიზიარეს კ. კეკელიძის შეხედულება [8, გვ. 66; 9, გვ. 46, 51, 54, 56, 58, 60, 62, 71, 82, 83].

აღნიშნული საბეჭდავის V საუკუნით დათარიღებას არც მისი ტიპოლოგიური მონაცემები უწყობს ხელს. ბ. კუფტინი ხაზგასმით შენიშნავდა, რომ ბეჭედზე ამოკვეთილი პორტრეტის სტილისტური თავისებურებანი და მისი ბერძნული და არა ფალაური წარწერა უფლებას არ გვაძლევს ეს ბეჭედი მივანეროთ

V საუკუნის დამლევის სასანიანთა მეფის მოხელეს, თუნდაც ადგილობრივი ეროვნული გარემოდან [10, გვ. 318]. მისი განმარტებით, ამ ეპოქის სასანურ პორტრეტულ გემებში ჭარბობს კონტურული მონახაზი, მაშინ როდესაც უსას ბეჭედს სახის გადმოცემაში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს ანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი პლასტიკური შეგრძნება, რითაც იგი ახლოს დგას სასანიანთა დინასტიის ფუძემდებლის არდაშირ I-ის (226-241 წწ.) გემასთან ყულახიდან, ისევე როგორც არმაზის ნეკროპოლის ქალის №2 სამარხის ვერცხლის ლანგარზე დატანილ გამოსახულებასთან [10, გვ. 318-320]. იგი იმონებს ალ. ჯავახიშვილის დაკვირვებასაც, ბეჭედზე გამოსახული სახის შესამჩნევი პორტრეტული მსგავსების შესახებ არმაზის ნეკროპოლის IV საუკუნის დასაწყისის ერთი გემის გამოსახულებასთან [10, გვ. 320]. ბ. კუფტინის განცხადებით, თვით ის გარემოება, რომ არსებობს სავსებით დასრულებული წარწერის უშუალო მითითება იმის შესახებ, რომ ბეჭედი ეკუთვნის პირს, სახელწოდებით *Ousias* (ე. ი. უსა, უშა, უჩა, ან შესაძლოა უსას), არავითარ საფუძველს არ იძლევა იმისათვის, რომ ეს სახელი გადავაკეთოთ «აშუშად» ან «არშუშად» [10, გვ. 318]. სწორედ იმის გამო, რომ უსას საბეჭდავის გემაზე წარმოდგენილია აშკარად სასანურ ყაიდაზე ამოკვეთილი პორტრეტი, ამას ექ. თაყაიშვილიც ხაზგასმით აღნიშნავს [1, გვ. 98], მისი დათარიღება III საუკუნის მეორე მეოთხედზე უფრო ადრეული ხანით გამორიცხულად უნდა ჩაითვალოს და მისი სავარაუდო თარიღი ძირითადად III საუკუნის მეორე ნახევარსა და IV საუკუნის საწყის ხანებში ექცეოდეს ანუ სასანიანთა ეპოქის ადრეულ პერიოდს ემთხვეოდეს.

არც თ. ყაუხჩიშვილი თვლის სახელს – „აშუშას“ შემოკლება. ბერძნული ეპიგრაფიკა-პალეოგრაფიის მონაცემების გათვალისწინების საფუძველზე იგი აცხადებს, რომ, როდესაც მოკლდება ბერძნული (ან ბერძნულად დაწერილი) სიტყვა, შემოკლება ჩვეულებრივ არ ხდება სიტყვის დასაწყისის ხარ-

ჯზე. მისი აზრით, თვით სახელი *Oυσας* უნდა გადმოსცემდეს იბერი პიტიახშის სახელს და იგი არ უნდა მივიჩნიოთ „აშუშას“ ან რომელიმე სხვა სახელის დაბოლოებად [11, გვ. 254].

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ყურადღებას იპყრობს 2001 წლის გაზაფხულზე სვეტიცხოვლის ეზოში, ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს აღმოჩენილი აკლდამის (სამარხი 14) გათხრის შედეგად ნაპოვნი ოქროს საწერი მონეტობილობა – პენალი, რომელზეც მრავლად მოიპოვება ბერძნული წარწერები, ძირითადად ბერძნულ ღვთაება-მეზებისა და გამოჩენილ პირთა – ჰომეროსის, დემოსთენეს, მენანდრეს – სახელები. აქვე აღმოჩნდა წარწერა, სადაც ნახსენებია მეფე უსტამოსი. წარწერა შემდეგნაირად იკითხება: „მეფე უსტამოსისა და ევგენიოსისა“ [იხ. 12, გვ. 83; 13, გვ. 368]. მკვლევრები აღნიშნავენ რომ მთლად ნათელი არ არის, ეს ორი სახელი ერთ მეფეს ეკუთვნის თუ ორ სხვადასხვა მეფეს და თვლიან, რომ ამ სახელით მოხსენიებულია აქამდე უცნობი ქართლის მეფე [იხ., მაგ., 14, გვ. 63]. სახელწოდება უსტამოსი ბერძნული ფორმა უნდა იყოს „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ტექსტიდან ცნობილი სპარსული სახელის – უსტამისა („უსტამ, ციხისთავი მცხეთისა“). თვითამ სახელწოდების – უსტამოსი – სპარსულ-ბერძნული ხასიათი თითქოს კიდევაც ასახავს სასანური ხანის ცენტრალური ამიერკავკასიისათვის დამახასიათებელ გაორებულ, დასავლური და აღმოსავლური ზეგავლენის შედეგად ჩამოყალიბებულ კულტურულ-პოლიტიკურ სინამდვილეს. სახელწოდება ოდნავ განსხვავებული ფორმით – უსტანოსი – დადასტურებულია მდ. დონის ქვემო დინებასთან და აღმოსავლეთ ყირიმში, ტანაისსა და პანტიკაპეონში მიკვლეულ III (ახ. წ. 220 წ.) და IV საუკუნის ბერძნულ წარწერებში და იგი სიცოცხლის სისავსისა და ცხოველმყოფელობის აღმნიშვნელი ავესტური სიტყვიდან წარმომდგარად არის მიჩნეული [13, გვ. 368f.].

სახელწოდება უსტამოსიდან შემოკლება-დაქარაგმების შედეგად *Oυσας* მიღების დამაბრკოლებელი თითქოს არაფერი არ უნდა

ჩანდეს. აქ სულ სხვა სახის წინააღმდეგობა გვაქვს, უსტამოსი მეფეა – ბასილეოსი, ხოლო უსა პიტიახში – პიტიაქსეს. ამასთან დაკავშირებით, ალბათ შეიძლება გავიხსენოთ კ. თუმანოვის შენიშვნა, რომ მხოლოდ გოგარენეს პიტიახშებმა შესძლეს გამოეღნიათ არშაკიდული მონარქიის დაცემის შემდგომ ეპოქაში, ოღონდ უკვე როგორც იბერიის სამეფო წრის კუთვნილმა წევრებმა [5, გვ. 192]. ნიშანდობლივია, რომ საბეჭდავის წარწერაში ბერძნული სიტყვა „პიტიაქსეს“ ქართული „პიტიახშის“ ფორმით არის წარმოდგენილი და არა სომხური „ბდეშხ“-ის, ან ბერძნულ-ლათინური „vitax“, „vitaxa“-ს სახით [1, გვ. 98]. ალბათ არ არის გამორიცხული, რომ ქართლის პიტიახშს უფრო გვიან მეფობისათვისაც მიეღნია; გარდა ამისა, ალბათ გასათვალისწინებელია, სომეხი მემატიახშების მიერ, საკუთარი მსოფლმხედველობიდან თუ თავისი ქვეყნის პოლიტიკური მიზნებიდან გამომდინარე, ან სულაც ისტორიული ტრადიციის შედეგად, ქართლის მეფეების „ბდეშხებად“ არცთუ იშვიათად მოხსენიება.

მიუხედავად იმ გარემოებისა, რომ ზემოხსენებული სამარხის გამორჩეულად მდიდრული ინვენტარი II-III საუკუნეებით თარიღდება, მოიპოვება რიგი ნიშნებისა, რომლებიც სამარხის მონეტობის ხანად III-IV საუკუნეების მიჯნას განსაზღვრავენ და შესაბამისად სწორედ ეს ზღვარი უნდა ჩაითვალოს *terminus post quem-ad* აღნიშნული სამარხის დათარიღებისას; რაც იმას ნიშნავს, რომ ეს სამარხი აღნიშნულ ხანაზე უფრო ადრეულად ვერ ჩაითვლება, მიუხედავად იმისა თუ რამდენად უფრო ადრეული ხანით შეიძლება თარიღდებოდნენ მასში ნაპოვნი ცალკეული ნივთები. ალბათ დაახლოებით ამავე ხანით უნდა განისაზღვროს უსტამოსის ზეობის წლებიც. მხედველობაში მაქვს ის გარემოება, რომ რომსა და სპარსეთს შორის დადებულ 298 წლის ნიზიბინის ხელშეკრულების თანახმად იბერიის მეფეს, მისი ძალაუფლების დამამტკიცებელი სიმბოლოები რომიდან უნდა მიეღო, ხოლო სამარხის ინვენტარი ამკარად

ავლენს მათი მფლობელის სტატუსის გამორჩეულ ხასიათს. როგორც ცნობილია, რომი თავის კლიენტ-მეფეებს აღიარებასთან ერთად უძღვნიდა ხოლმე წარჩინების ნიშნებს - ინსიგნიებს და უხვდაც ასაჩუქრებდა [15, გვ. 245]. მირიან მეფის ზეობისადმი მიწერილი მეტად ხანგრძლივი დროის მონაკვეთი თითქოს შესაძლებლობას უნდა გვაძლევდეს სადღაც იმავე ეპოქის განმავლობაში ვივარაუდოთ უსტამოსის მეფობის ხანაც [შდრ. 16, გვ. 58-64].

კიდევ უფრო რთული დასადგენია, თუ რას უნდა ნიშნავდეს პარიზის საბეჭდავის წარწერაში ნახსენები კარხედონი, რომელიც აშკარად იბერიის მსაზღვრელად არის გამოყენებული.

მართალია, წარწერაში სავსებით ნათლად ისმის კართაგენის სახელი, მაგრამ მკვლევრები ერთთავად გამორიცხავენ მასში ჩრდილოეთ აფრიკაში მდებარე ქალაქის დანახვის შესაძლებლობას და არც იქვე მოხსენიებულ იბერებს უკავშირებენ პირინეის ნახევარკუნძულზე მცხოვრებ იბერებს. ამას თუნდაც ის გარემოება უშლის ხელს, რომ პიტიახის ინსტიტუტის არსებობა მხოლოდ ირანსა და მის მომიჯნავე ტერიტორიებზეა საგულვებელი და დასტურდება კიდევაც ამიერკავკასიაში.

„კართაგენელი“ იბერების იდენტიფიცირების საკითხთან დაკავშირებით არაერთი აზრი არის გამოთქმული: პ. პეეტერსი შემდეგნაირად თარგმნიდა წარწერას: „აშუშა პიტიახში კოლხელი იბერებისა“ [6, გვ. 275-279], პ. ინგოროყვა: „აშუშა პიტიახში იბერთა-კარქედისა (ანუ კლდეკარის)“ [7, გვ. 125-132], ექ. თაყაიშვილი: „უშა, პიტიახში იბერთა-ქართლელთა“. ბ. კუფტინი: „უშა პიტიახში იბერთა ქართთა“ [10, გვ. 315-322]. ბ. კუფტინის აზრით, სიტყვა *Καρχηδων* უნდა ამოიხსნას კართაგენის ბერძნული დასახელების შესაძლო წარმოშობის მსგავსად როგორც კართედონ ან კიდევ როგორც კართელონ. ამრიგად, წარწერა ბეჭედზე უნდა იკითხებოდეს: „უშა პიტიახში იბერთა-ქართთა“ (აზრით „იბერიისა-ქართლისა“) და მასში უნდა ვხედავდეთ

მონმობას, რომ უკვე ჩვენი წელთაღრიცხვის მესამე საუკუნის დამლევს სახელმწიფო იბერია ატარებდა მეორე ეროვნულ სახელწოდებას - ქართლის ქვეყნისას [10, გვ. 321].

საინტერესოა, რომ პერსეპოლისის წარწერებში მოხსენიებულია გაურკვეველი წარმომავლობის *Karka*-ს ხალხი; ჯერ კიდევ XIX ს. შუა ხანებში დანიელი ორიენტალისტი ნ. ლ. ვესტერგაარდი მათ ქართველებს უკავშირებდა: „გრუზიელებს (*Grusien*), რომელთაც სპარსელები ქურჯისტანს უწოდებენ“, ხოლო ი. ოპერტი — კართაგენელების სომხური სახელწოდების (კარქედოვმაეცი) გათვალისწინებით — კართაგენელებს. ტერმინი კარქედონის წარმომავლობის საკითხთან დაკავშირებით, მართლაც მხედველობაში ჩანს მისაღები კართაგენის აღმნიშვნელი სომხური ტერმინი კარქედოვმაეცი რომელიც დადასტურებულია ძველ სომხურ წერილობით წყაროებში.

ახ.წ. V ს. პირველი ნახევრის სომხეთში მომხდარი ამბების აღწერისას, VII ს. სომეხი ისტორიკოსი სებეოსი თითქოს მიგვანიშნებს მის ქვეყანაში კართაგენელთა ხანმოკლე გაბატონებაზე; კერძოდ სებეოსის ისტორიის მიხედვით (თავი 7), არშაკიდების ბატონობისა და ვარამ შაპუჰის ხანის დამთავრების შემდეგ სომხეთში გაბატონებულია ხალხი კარქედოვმაეცის სამთავროდან. სომხური სახელწოდება — „კარქედოვმაეცი“ წარმოდგება ბერძნულიდან, რომელიც, თავის მხრივ, სათავეს იღებს კართაგენის ფინიკურ-პუნიკური სახელიდან — *Kart Hadašt* („ქალაქი ახალი“).

სებეოსის ცნობით, დიდ მოგვებთან და სამეფოს უმთავრეს ნახარარებთან ერთად შემუშავებულია სომხეთში ქრისტიანობის ამოძირკვის გეგმა. სებეოსი იქვე განმარტავს, რომ ეს ამბავი შეეხება „ბოროტი იაზკერტის“ მეფობის ხანას. „ბოროტ იაზკერტში“ ირანის სასანიანი შაჰი იეზდიგერდ II იგულისხმება, რომლის ზეობის წლები (438-457 წწ.) ქრისტიანთა და სხვა არაზოროასტრელთა განსაკუთრებული ჩაგვრით იყო გამორჩეული. თუ სებეოსის ცნობას დავყვრდნობით, სომხეთში

კარქედოვმაეციის სამთავროს ხალხის გაბატონების ხანა მოქცეული უნდა იყოს ვარამ შაჰუჰის გარდაცვალების ხანიდან იეზიდ-გერდ II-ის მეფობის დამთავრების ხანამდე ანუ უნდა განისაზღვროს დაახლ. 417-457 წწ. შუალედით.

სებეოსის ტექსტის კომენტატორების აზრით, კარქედოვმაეციელებში სასანიანი სპარსელები იგულისხმებიან, ვინაიდან უშუალოდ მომდევნო წინადადებაში ნახსენებია დიდ მოგვებთან და სამეფოს უმთავრეს ნახარებთან ერთად სომხეთში ღვთისმოსაობის მოსპობის მცდელობა. სებეოსის რუსულად მთარგმნელი კ. პატკანიანი (პატკანოვი) შენიშნავდა, რომ მან ვერ შეძლო ამ სახელის განსაზღვრა, თუმცა კი იგი სპარსელებს უნდა აღნიშნავდეს [17, გვ. 22-23]. ამ ტერმინის წარმომავლობის დადგენა ვერც ტექსტის მეორე მთარგმნელმა, ს. მალხასიანცმა მოახერხა, რომელმაც, V ს. სომეხი ისტორიკოსის ელიშეს ცნობასთან შეთანაპირებით, სადაც ზემოხსენებულის შესატყვის ადგილას, სასან სპარსის შთამომავლობის მიერ სომხეთის დაპყრობის შესახებ არის საუბარი [18, გვ. 148, შენ. 38], სებეოსის მიერ მოხსენიებული „კარქედოვმაეციის სამთავროს ხალხი“, და კ. პატკანიანის მიერ რუსულად ასევე თარგმნილი (*„народ Кархедомского княжества“*), შეცვალა „კარქედოვმაეციის დინასტიის გვარით“ (*„род Карк'edomской династии“*) და მასში სასანიანთა დინასტია იგულისხმა. ს. მალხასიანციც, კ. პატკანიანის მსგავსად, შენიშნავდა, რომ მისთვის გაურკვეველია, თუ რატომ უნდა შერქმეოდათ სასანიანებს ეს სახელი [18, გვ. 26, 148, შენ. 38]. სებეოსის ტექსტის ახალი ინგლისურენოვანი თარგმნის ავტორი რ. თომსონი, რომელსაც არ ეეჭვება კარქედოვმაეციელების კავშირი სპარსელებთან, სომხური იმპანუთეან (სათავადო/საერისთავო) უკვე „იმპერიად“ თარგმნა — *“the race of the Kark'edovmayi empire”* [19, გვ. 64]. ამავე დროს, სომხური წარმომავლობის ამერიკელი წყაროთმცოდნე და მთარგმნელი რ. გ. ბედროსიანი ამ ადგილს ინგლისურ ენაზე

ისევ „სამთავროს ხალხად“ თარგმნის: *“the people of the Kark'edovmayets'i principality”* [20].

როგორც ჩანს, „კარქედოვმაეციელების“ უშუალოდ სპარსელებთან გაიგივებას ხელს უნდა უშლიდეს სწორედ ეს გარემოება, რომ სებეოსთან ეს „ხალხი“ (ერი, **people**) მხოლოდ „სამთავროს“ (იმპანუთეან — სათავადო/საერისთავო, **principality**) მფლობელია, სასანიანთა ძლევამოსილი იმპერიისაგან განხვავებით, რომელსაც უფრო შეესაბამება მომდევნო წინადადება, სადაც საუბარი შეეხება, სომხეთში ღვთისმოსაობის განადგურების განზრახვის დაგეგმვას მოგვებთან და „სამეფოს“ (თავაგორუთეან — **kingdom**) (და არა „სამთავროს“ — გ. ქ.) დიდებულებთან (ნახარებთან) ერთად. ვინაიდან, თვით სებეოსი აცხადებს, რომ სხვა ავტორების მონაცემების მიხედვით, ეს ამბავი (კარქედოვმაეციის სამთავროს ხალხის გაბატონებისა და სომხეთში ღვთისმოსაობის მოსპობის გეგმის) შეეხება „ბოროტი იაზკერტის“ მეფობას, სავარაუდოა, რომ მოხდა ორი განსხვავებული ამბავის ერთმანეთში აღრევა: 1. კარქედოვმაეციის „სამთავროს“ ხალხის გაბატონებისა; 2. „ბოროტი იაზკერტის“ მიერ ძლევამოსილი მოგვებისა და მისი „სამეფოს“ უმთავრესი დიდებულების თანადგომით სომხეთში ღვთისმოსაობის აღმოფხვრისა. სხვა შემთხვევაში, ძნელი ასახსნელია ერთმანეთის მომდევნო წინადადებაში და ერთიდაიმავე კონტექსტში ჯერ „სამთავროსა“ (იმპანუთეან) და შემდეგ „სამეფოს“ (თავაგორუთეან) მოხსენიება.

შეხედულება სპარსელებთან კარქედოვმაეციელების იგივეობის შესახებ მნიშვნელოვანწილად დაფუძნებული ჩანს ბიბლიაში შემავალი წიგნის, „წინასწარმეტყველება დანიელისას“ მეშვიდე ხილვის აპოკრიფული დამატებების სომხური ვერსიის ტექსტში (*Ankanon Girk' I, 244*), სიტყვა კარქედონის „სპარსეთის“ მნიშვნელობით გამოყენებაზე [21, გვ. 156-157]. დანიელის ხილვა ასახავს ოკეანიდან (ზღვა დიდი) ოთხი საზარელი მხეცის ამოსვლას, რომლებიც ცოდვილი სოფ-

ლის დასასჯელად იყვნენ ღვთით მოვლენილნი. თეოლოგთა აზრით, ეს მხეცები: მსგავსნი ლომისა, დათვის, ვეფხის და გველეშაპის, განასახიერებდნენ შესაბამისად მსოფლიოს ოთხ ძლევამოსილ იმპერიას: ბაბილონს, მიდია-სპარსეთს, საბერძნეთსა და რომს. მიჩნეულია, რომ დათვი (დანელი 7:5) ნაგულისხმევია მიდიელ და სპარს მეომართა მძვინვარება [22; 23]. ამდენად, ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი აქ სულაც არ უკავშირდება სასანიანებს და ზოგადად მიდიურ-სპარსული სამყაროს გამოსახატავად იხმარება. როგორც ჩანს, სებეოსთან აღწერილი ამბავის ზეგავლენით, სიტყვა კარქედოვმაეცი ზოგიერთ სომხურ თხზულებაში გადაიქცა სპარსელების აღმნიშვნელ სახელად; აღსანიშნავია, რომ „დანელის წინასწარმეტყველების“ აპოკრიფული დამატებების სომხური ვერსიის შექმნის ხანა დაახლოებით სებეოსის თანადროულად არის მიჩნეული [5, გვ. 189 შენ. 190].

გ. აბგარიანი ამ ტერმინის ახსნის ყველა ადრეულ ცდას შეცდომად მიიჩნევს და თვლის, რომ მასში უნდა იმალებოდეს შერყვნილად წარმოდგენილი „ჩარ ედოვმაეცი“ (*ch'ar k'awdeayts'*) ანუ „ბოროტი ქალდეველები“, რაც შინაარსობრივ კავშირშია თვით სებეოსთან აღწერილ ამბავთან, სადაც „ბოროტ იაზკერტს“ ავი ზრახვების განხორციელებაში „შხამიანი ქალდეველები“ ეხმარებიან [24, შენ. 118]. მისგან განსხვავებით დ. ფრენდო განსახილველ ტერმინს კარქემიშისა და კართაგენის დამახინჯებად მიიჩნევს [25, გვ. 6 შენ. 12].

რით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული სპარსელთა კართაგენელებად მოხსენიება? სომხეთში ხომ კარგად უწყოდნენ თუ სად იყო კართაგენი. დიდი კართაგენელი მხედართმთავარი და საზოგადო მოღვაწე ჰანიბალი (ძვ. წ. 247/246-183 წწ.) საკმაო ხანს თავს აფარებდა სომხეთის მეფის არტაშეს (არტაქსია) I-ის კარს; პლუტარქეს ცნობით, ჰანიბალი სომხეთის მეფეს ეხმარებოდა „არმენიის კართაგენად“ (*εν Αρμενιοις Καρχεδών*) წოდებული სატახტო ქალაქის არტაშატის (არტაქ-

სატა, არტაქსიასატა) დაგეგმარებაში (Plut., *Lucullus* 32, 3, 31; Strabo, XI, 14, 6).

ჩვენთვის საინტერესო საბეჭდავის წარწერის „კარხედონთან“ სებეოსის ისტორიაში მოხსენიებული „კარქედოვმაეცის“ შესაძლო კავშირზე ყურადღება, პირველად კ. კეკელიძემ გაამახვილა [7, გვ. 125-132]. მის მიერ ტერმინ „იბერონ კარხედონის“ ე.წ. სასანიანთა იბერებად ინტერპრეტირება, ძირითადად დაფუძნებული იყო სებეოსისეული ტექსტის „კარქედოვმაეცის“ სასანიანებთან გაიგივებაზე და ბუნებრივია პიტიახშის საბეჭდავის წარწერაშიც მას სასანიანთა დინასტია ჰქონდა ნაგულისხმევი; შესაბამისად წარწერა შემდეგნაირად გაიშიფრა: „ამუშა, სასანელთა (ანუ სპარსეთის) იბერების პიტიახში“ [7, გვ. 128]. ა. ბოგვერაძეც, იმას გავითვალისწინებთ, რომ ამუშას წინაპარი ფეროზი სასანიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა, აღნიშნულ წარწერას ასე კითხულობს: „ამუშა (უსა), იბერიელთა პიტიახში, კარქედონინი (სასანიანი)“ [8, გვ. 66]. აღსანიშნავია, რომ კ. თუმანოვი დასაშვებად მიიჩნევს წარწერის კეკელიძისეულ ინტერპრეტაციას: „იბერიის სასანიანი პიტიახში“. როგორც ვხედავთ, ზემოთ ჩამოთვლილ ყველა შემთხვევაში, გაურკვეველი რჩება ტერმინების კარხედონისა და კარქედოვმაეცის ეტიმოლოგია. ამგვარად, ძირითადი წინააღმდეგობა აღნიშნული საკითხის გარკვევისას ეტიმოლოგიური ხასიათისაა.

უპირველეს ყოვლისა, გასათვალისწინებელია, რომ, თუ სომხურ ენაში კართაგენელების აღმნიშვნელი ტერმინი კარქედოვმაეცი სპარსელთა უკეთურად მოსახსენიებელად არის ნახმარი, რაც თითქოს სომხური წყაროების მონაცემებიდან ჩანს, გამორიცხული იქნებოდა ამ ტერმინის ბერძნული შესატყვისის – კარხედონის – გამოყენება სპარსეთის იბერიის აღსანიშნავად პიტიახშის საბეჭდავზე; ეს საბეჭდავი ხომ მისი მფლობელი პიტიახშის განსაღივებლად იყო დამზადებული და არა დასამცირებლად.

რაც შეეხება, მკვლევართა მიერ, პიტიახმის საბეჭდავის წარწერაში ჩრდილოაფრიკული ქალაქის, კართაგენის დანახვის შესაძლებლობის უარყოფას, მაინც ვფიქრობ, გამორიცხული არ უნდა იყოს მასში მართლაც კართაგენის გამოძახილი ყოფილიყო ასახული. კერძოდ, შესაძლოა აქ თავი გამოვლინა იმ ტრადიციას, რომელიც კ. კეკელიძის განმარტებით, ამა თუ იმ დანიშნულ გვარის გენეალოგიას იწყებს ხოლმე რომელიმე გამოჩენილი და ცნობილი ადგილიდან ან პირისაგან, როგორც, მაგ., ბაგრატიონები „დავითიან-სოლომონიანს“ უწოდებდნენ თავის თავს და იერუსალიმიდან გამოჰყავდათ საკუთარი გვარი [7, გვ. 130]. ამ მხრივ, „იბერონ“ და „კარხედონ“ ტერმინებთან მიმართებაში, გასათვალისწინებელია ძვ.წ. IV-III სს. ისტორიკოსისა და პოლიტიკური მოღვაწის, „ინდოეთის ისტორიის“ ავტორის, მეგასტენესადმი მიწერილი და კლასიკურ და მომდევნო ხანების თხზულებებში ფართოდ გავრცელებული ლეგენდარული ცნობა, პონტოსთან მცხოვრები იბერების დასავლეთის იბერიიდან და ლიბიიდან გადმოსახლების თაობაზე (უხებ., *Praep. Evang.*, IX, 41, 1) და სავსებით მოსალოდნელია მას იბერთა პიტიახმის ერთ-ერთ ძირითად ინსიგნიაზეც ეჩინა თავი. ვინაიდან, მოვსეს ხორენაციც შენიშნავს, რომ ივერია (ვერია) ქვეყნიერების დასავლეთ საზღვარზე მდებარეობს (*Mos. Xor.*, II, 8-9), აშკარა ხდება, რომ ივერიაში იგი პირინეის ნახევარკუნძულს გულისხმობდა. აღსანიშნავია, რომ გ. მელიქიშვილი არ გამორიცხავდა, მოქცევაჲ ქართლისაჲს „არიან-ქართლის“ არიანის მიღების შესაძლებლობას „პერენეს“ (პირენეის) დამახინჯების შედეგად [26, გვ. 16].

პირინეის იბერიის კავკასიის იბერიასთან კავშირის თაობაზე ძველთაგანვე არსებული წარმოდგენა ძირითადად ამ სახელწოდებების იდენტიურობით იყო განპირობებული. ეს იდენტიურობა, ადგილობრივი სახელების ბერძნულ-რომაულ სამყაროსათვის უფრო ჩვეულ სახელებთან მიმსგავსებისა თუ თარგმნის შედეგად იქმნებოდა ხოლმე. ამგვარად

უნდა აღმოცენებულიყო კავკასიაში ჯერ კიდევ ძვ.წ. IV საუკუნემდე სახელწოდება „იბერია“, კავკასიაშივე, ალბათ უფრო გვიან, „ალბანია“ და ა. შ. შესაძლოა ადგილობრივი ტერმინის უცხო ენაზე გააზრების იმავე მოდელს ჰქონოდა ადგილი კართაგენის აღმნიშვნელი ტერმინის — „კარხედონის“ — ეთნონიმ „იბერის“ მსაზღვრელად გამოყენების დროსაც.

ლიბიისა და იბერიის მოსახლეობის პონტოს აღმოსავლეთით გადმოსახლების შესახებ ზემომოყვანილი ლეგენდარული ცნობის საბეჭდავის წარწერაში შესაძლო ასახვის შუქზე, დასაშვები უნდა ჩანდეს „კარხედონით“ „ლიბიის“ ჩანაცვლება. ამის შესაძლებლობას უნდა იძლეოდეს თვით კართაგენის მოსახლეობის მიმართ ტერმინ „ლიბიელის“ გამოყენების კარგად ცნობილი ფაქტი: კართაგენელების აღსანიშნავად, რომლებიც ფინიკიელთა და ავტოქტონთა ნაჯვარს წარმოადგენდნენ, ფართოდ იხმარებოდა ტერმინი — „ლიბიელი ფინიკიელი“, საპირისპიროდ ლევანტიელი ანუ „სირიელი ფინიკიელისა“ [27, გვ. 479, 763].

საკითხავია რომელი იბერიული სახელწოდება შეიძლება მივიჩნიოთ საბეჭდავის წარწერის „კარხედონის“ პროტოტიპად თუ წინაფორმად?

თუ გავითვალისწინებთ, რომ კართაგენის ფინიკურ სახელწოდებაში — შემავალი სიტყვა «kart» აღნიშნავს „ქალაქს“, ხოლო ტერმინი „ქართლი“ დაკავშირებულია არმაზციხის ძველ სახელწოდებასთან – ქართლი ანუ მთა ქართლი [შდრ. 28, გვ. 25 : 11-12], ამ ორ სიტყვას შორის კავშირი თვალში საცემი გახდება. საინტერესოა, ამ მხრივ, ე. თაყაიშვილის ხედვა, იგი თვლიდა, რომ მცხეთა იყო იბერთა თავი ქალაქი, ხოლო არმაზი ქართლის ტერიტორიას ეკუთვნოდა და უძველესი დროიდან მას თვითონ ეწოდებოდა ქართლი, ვიდრე იქ არ აღუმართავთ არმაზის კერპი [1, გვ. 101]. სიტყვა „ქართლი“, მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, წარმომდგარი უნდა იყოს ინდოევროპული სუბსტრატის

ნიშნად მიჩნეულ სიტყვა «karta»-საგან, რომელიც თავდაპირველად აღნიშნავდა „შემოღობილ ადგილს“, ხოლო შემდეგ — გალავანს, ნაგებობას, ციხე-სიმაგრეს [ეთნონიმ ქართველის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურის ვრცელი მიმოხილვა, იხ. 29, გვ. 160-181]. თუმცა არსებობს უფრო „ეკონომიური“ ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობაც: რამდენადაც „ქალაქის“ აღმნიშვნელი არამეული სიტყვაა «karda» [30, გვ. 176*], ხოლო ფინიკურთან ახლომონათესავე ეს ენა ერთ-ერთი ძირითადი სახელმწიფო ენა იყო არმაზციხის ადრეულ ბინადართათვის, ვფიქრობ, სავსებით დასაშვებია, სწორედ სიტყვა «karda» დასდებოდა საფუძვლად ტერმინ ქართ-ლ-ს. „მთა ქართლის“ აღმნიშვნელად არამეული სიტყვა «karda»-ს გამოყენება, აქემენიანთა და მომდევნო ხანებში ჩამოყალიბებული პოლიტიკური კონიუნქტურით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. სავარაუდოა, რომ ამ შემთხვევაში -ლ- დეტერმინანტ სუფიქსს უნდა წარმოადგენდეს. ვითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ წარმომავლობის, თვისებისა და მქონებლობის აღმნიშვნელ -ან-, -ურ-, -ელ-სუფიქსების უფრო ძველ ფუნქციურ ვარიანტს, ტ. ფუტკარაძის აზრით, წარმოადგენს -ლ/რ- სუფიქსი, მაგ.: თოვ-ს — თოვ-ლ-ი, მამა — მამ-რ-ი, ქართი — ქართ-ლ-ი და ა.შ. (პირადი ინფორმაცია, რომლისთვისაც ბ-ნ ტარიელ ფუტკარაძეს დიდ მადლობას მოვასხენებ).

ამავე დროს, თითქოს უფრო ისე ჩანს, რომ ქართულში ადრეულ ხანებშივე არსებულ ციხე-სიმაგრის აღმნიშვნელ ხურიტულ ტერმინს «ard»-ს ანალოგიური მნიშვნელობისა და ჟღერადობის მქონე არამეული სიტყვის ზეგავლენის შედეგად შეეძინა ანლაუტში ველარული ფონემა. ამ უკანასკნელ შესაძლებლობაზე ისიც უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ქართულ სინამდვილეში დასტურდება არაერთი ციხე-სიმაგრის აღმნიშვნელი და „ართ/არტ/არდ“-ძირიანი ტოპონიმი: „ართვინი/ართვანი“, „არტანი“ „არტანუჯი“ და სხვ. გარდა ურარტული ქალაქი მუსასირის სახელწოდებისა — „არდინი“, მსგავსი სახელწოდებების ქალაქები ცნობილია რუსახინილის მახლობლად მდებარე მხარიდან და ეტიუნის ქვეყნიდანაც [იხ. 31, გვ. 106 შენ. 127]. არამეული ტერმინი «karda» თავის მხრივ ასევე დაკავშირებული უნდა იყოს ხურიტულ «ard»-თან.

არამეულ ტერმინს კიდევ იმის გამო უნდა მიენიჭოს განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რომ სავარაუდოა მცხეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სიმაგრის, არაგვისპირთან მდებარე „ბელტის ციხის“ სახელიც (ამჟამად ცნობილი ბებრის/ბერის ციხედ), რომელიც მცხეთა-არმაზციხის საერთო საფორტიფიკაციო სისტემის ნაწილს წარმოადგენდა და კეტავდა ჩრდილოეთის შესასვლელს, წარმომდგარი იყოს ასევე ციხე-სიმაგრის (Burg) აღმნიშვნელი არამეული სიტყვიდან — «bir-ta» [30, გვ. 154*; შდრ. 32, გვ. 85, 173 შენ. 361. საინტერესოა, რომ იმავე შინაარსისა და ჟღერადობის სახელწოდება — *birtha* — გვხვდება კართაგენშიც, ადგილობრივი აკროპოლისის აღმნიშვნელად.]. იქნებ გასათვალისწინებელი იყოს, „ქართლის ცხოვრების“ ცნობის, მტკვარგამოღმა (არმაზციხის, იგივე „მთა ქართლის“) და მტკვარგამოღმა (მცხეთის) მხარეთა მეფეების, ქართამისა და ბარტომის სახელთა შესაძლო კავშირიც ციხე-სიმაგრეების აღმნიშვნელ არამეულ სიტყვებთან — «karda» და «birta» და, შესაბამისად, ამ სიტყვებით მოხსენიებულ მათ რეზიდენციებთან თუ უმთავრეს საფორტიფიკაციო ნაგებობებთან — არმაზციხესთან („მთა ქართლი“) და მცხეთა-ბებრის („ბელტის“) ციხესთან.

ამრიგად, პიტიახშის საბეჭდავის წარწერაში ასახული ტერმინი — „იბერონ კარხედონი“, გარდა ლიბიელთა და დასავლეთის იბერიელთა კავკასიაში გადმოსახლების ლეგენდარულ ცნობასთან მისი სავარაუდო კავშირისა, შესაძლებლობას გვაძლევს მასში კონკრეტული გეოგრაფიული და ამავე დროს გარკვეულ ხანებში პოლიტიკური მნიშვნელობის მქონე ცნება დავინახოთ, „მთა ქართლის“ (ანუ არმაზციხის) იბერიის სახით და, შესაბამისად, ადრინდელზე უფრო მეტი საფუძვლიანობით

მივიჩნით საბეჭდავზე გამოსახული პიტიახ-შიც არმაზციხის ანუ იგივე „მთა ქართლის“ იბერიის გამგებლად; ამ ხელისუფალთ სომხური მატრიანები სხვადასხვაგვარად მოიხსენიებენ, ფავსტოს ბუზანდისათვის იგი გუგარქის ბდეშხია, ლაზარ ფარპეცის მიხედვით, ქართველების პიტიახშია (ვრაცების ბდეშხია) თუ მთავარი (ვრაცების იშხანი), ხოლო მოვსეს ხორენაცი კონკრეტულად მირიან მეფის შესახებ შენიშნავს, რომ იგი ქართველთა მეფე (უფროსი) და გუგარელების პიტიახშია (ბდეშხი), ხოლო საკუთრივ ეს მხარე, ჩვეულებრივ მტკვრის მარჯვენა ნაპირის ქართლის (იბერიის) სახელით არის ცნობილი, ხოლო სომხურ და ბერძნულ წყაროებში დასტურდება გუგარქისა და გოგარენეს სახელწოდებით.

რადგან უშა (უსა) „სპარსეთის იბერთა პიტიახშიად“ მიაჩნია, ხოლო მტკვრის სამხრეთით მდებარე ქვემო ქართლი (370 წ. შემდეგ ხანებში) რომაელთა პროტეჟე საურმაგ მეფის სამფლობელოდ, მ. ბახტაძე თვლის, რომ უშას პიტიახშია მხოლოდ მას შემდეგ შეეძლო მიეღო, რაც IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს ქართლის სამეფოს ერთიანობა აღდგა, ანუ IV საუკუნის 80-90-იანი წლებში [9, გვ. 58]. თუმცა, იმის გათვალისწინებით, რომ ქართლის სამეფო კარზე არმაზისხევის პიტიახშის თანამდებობა III საუკუნის ბოლომდე ჯერ კიდევ არსებობდა, ამას თვით მ. ბახტაძეც საგანგებოდ აღნიშნავს [9, გვ. 50], ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, თითქოს უფრო დასაშვებია ჩანს, რომ უსას პიტიახშიობის ხანა III საუკუნის მეორე ნახევრის ფარგლებში ექცეოდეს. იქნებ სწორედ მეფისა და პიტიახშის ძალაუფლების ერთ პიროვნებაში თავმოყრის შედეგად უნდა გაუქმებულიყო არმაზისხევის პიტიახშის ინსტიტუტი.

რაც შეეხება სებეოსთან და საერთოდ ძველ სომხურ წერილობით წყაროებში სპარსელთა აღსანიშნავად გამოყენებულ ტერმინს – კარქედოვმაეცი, არ არის გამორიცხული იგი ფარსმან მეფის ძმის – მითრიდატესა – და ძის – რადამისტის – I საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევრისა და 40-იანი წლების

სომხეთში ხანმოკლე გაბატონების (Tac., Ann. VI, 33-36, XII, 45-51; Dio, LVIII, 26, 1-4) გამოძახილი იყოს. ახალმა გარემოებებმა შესაძლოა გამოიწვიეს ამ უარყოფითი მნიშვნელობის მქონე ტერმინის დაფიქსირება უფრო ძლიერ და დაუნდობელ მტერზე – სასანიანთა სპარსეთის იმპერიაზე, რომლისგანაც მომდინარე საფრთხე ძალზე აქტუალური იყო III-VII საუკუნეების სომხეთისათვის და საფიქრებელია ამის შედეგად მომხდარიყო სხვადასხვა ეპოქებისადმი მისადაგებული ცნებებისა და განსხვავებული ხასიათის მქონე ისტორიული მოვლენების ზემონავარაუდები აღრევა.

ლიტერატურა:

1. **თაყაიშვილი ექ.** როდის შეიკვალა იბერთა სახელმწიფო ქართველთა სახელმწიფოდ? ჟურ. მნათობი, 1948, №8, გვ. 89-106.
2. **Chabouillet M.** Catalogue général et raisonné des camées. Paris, 1885.
3. **Marquart J.** Éranšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen. Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Neue Folge Band III. Nro. 2, Berlin, 1901.
4. **Hübschmann H.** Die altarmenischen Ortsnamen (mit Beitragen zur historischen Topographie Armeniens und einer Karte), – Indogermanischen Forschungen, Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, Bd XVI. Strassburg, 1904.
5. **Toumanoff C.** Studies in Christian Caucasian History, Georgetown Univ., 1963.
6. **Peeters P.** "Sainte Sousanik, matirre en Armeno-Géorgie", *Analecta Bollandiana*, t. 53, fasc. III-IV. Bruxelles, 1935, pp. 274-279.
7. **კეკელიძე კ.** აშუშა პიტიახშის ბეჭდის წარწერის გაგებისათვის, კრებ. ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V, 1949, გვ. 125-132.
8. **ბოგვერაძე ა.** ქართლის პიტიახშთა ხელისუფლებისა და ვინაობის საკითხისათვის, კრებ.

- მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, 1963, გვ. 59-66.
9. **ბახტაძე მ.** ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, თბ., 2003.
  10. **კუფტინი ბ.** საქართველოს ძველი ეთნო- და ტოპონიმის ზოგიერთ გაურკვეველ შემთხვევაზე უცხო წყაროებით, – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. X, №5, გვ. 1949. 315-322.
  11. **ყაუხჩიშვილი თ.** საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, თბ., 1976.
  12. **აფაქიძე ა.** ყიფიანი გ., ნიკოლაიშვილი ვ., მანჯგალაძე გ., კაპანაძე მ. სვეტიცხოვლის ეზოში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები, კრებ. VI სამეცნიერო სესია. 2001 და 2002 წწ. საველე-არქეოლოგიური კვლევის შედეგები, თბ., 2003.
  13. **ყაუხჩიშვილი თ.** საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი. თბილისი, 2004.
  14. **ბერაძე თ.,** სანაძე მ. საქართველოს ისტორია, წიგნი I (ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები), თბ., 2003.
  15. **Braund D.** Georgia in Antiquity. A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC - AD 562. Oxford, 1994.
  16. **ჯანაშია ლ.** ქართლი IV ს. პირველ ნახევარში, წგნ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II. თბ., 1973.
  17. История императора Иракла. Сочинение епископа Себеоса, писателя VII века. (пер. К. Патканьяна). СПб. 1862.
  18. История Епископа Себеоса. Перевел с четвертого исправленного армянского издания Ст. Малхасянц. Ереван, 1939.
  19. The Armenian History attributed to Sebeos, translated, with notes by R. W. Thomson. Historical commentary by James Howard-Johnston (Assistance from Tim Greenwood), Part I. Translation and Notes. Translated Texts for Historians, Volume 31. Liverpool, 1999.
  20. **Bedrosian R.** Sebeos. Patmut'wn i Herakln. np1985.
  21. **Macler F.** Historie d'Heraclius par l'évêque Sebēos. Paris, 1904.
  22. **Collins J. J. Daniel.** With an Introduction to Apocalyptic Literature. The Anchor Bible Dictionary, Vol. 1. New York, 1992.
  23. **Archer G. L. Daniel.** The Expositor's Bible Commentary (Gen. Ed.: F. E. Gaebelin), Vol. 7. Grand Rapids, 1985.
  24. **Sebeos.** Patmut'wn Sebēosi, ed. G. V. Abgaryan. Erevan, 1979.
  25. **Frendo D.** Sebeos and the Armenian Historiographical Tradition in the Context of Byzantine-Iranian Relations, – Periteia, 4, 1985, pp. 1-20.
  26. **მელიქიშვილი გ.** საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965.
  27. **Benselers Griechisch-Deutsches Wörterbuch.** Bearbeitet von A. Kaegi. Leipzig, 1981.
  28. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955.
  29. **ფუტყარაძე ტ.** ქართველები, ნაწილი I (ქრისტიანობამდელი ეპოქა), ქუთაისი, 2005.
  30. **Brockelmann C.** Syrische Grammatik mit Paradigmen, Literatur, Chrestomathie und Glossar. Neunte Auflage. Leipzig, 1962.
  31. **ქავთარაძე გ.** ტაობთა უძველესი ქვეყანა და ქართული სახელმწიფოებრიობის საწყისები, კრებ. ენა და კულტურა, №5. თბ., 2005, გვ. 92-114.
  32. **ქავთარაძე გ.** ანატოლიაში ქართველურ ტომთა განსახლების საკითხისათვის, თბ., 1985.

ლათინური წარწერა ფარსმან მეფის შესახებ ოსტიიდან

გთავაზობთ, ცნობილი ფილოლოგის, ბერძნულ-ლათინური წერილობითი წყაროების სპეციალისტის ალექსანდრე გამყრელიძის (1918-1971 წწ.) სტატიას, რომელიც ჯერ კიდევ 1958 წელს დაინერა და 1959 წელს ჟურნალ "ცისკარში" დაიბეჭდა. სტატიას ამჟამად არ დაუკარგავს სამეცნიერო ღირებულება.

საქართველოს ძველი ისტორიის წყაროებს, ჩვენდა სასიხარულოდ, კიდევ ერთი საინტერესო ეპიგრაფიკული ძეგლი შეემატა – იტალიაში აღმოჩნდა ახ.წ. II საუკუნის ლათინური წარწერა, რომელშიაც მოხსენიებული

ლია ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი სახელმწიფო მოღვაწე ფარსმან მეფე. თუმცა წარწერა ძალიან ფრაგმენტულია, მასში გადმოცემული თუნდაც ძუნწი ცნობები მაინც ფრიად მნიშვნელოვნად ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას იმ ეპოქის შესახებ, უფრო მეტ სისრულესა და დამაჯერებლობას ანიჭებს და ამასთანავე აზუსტებს ჩვენი ისტორიის აქამდე ცნობილ ზოგ ფაქტს.

წარწერის ფაქსიმილე სათანადო კომენტარითურთ გამოაქვეყნა ფრაიბურგელმა მეცნიერმა ჰ. ნესელჰაუფმა პავიის (იტალია) უნივერსიტეტის სამეცნიერო ჟურნალ „ათენეუმში“ [იხ. 7, გვ. 219-228].

დაზიანებული ტექსტი შემდეგნაირია:

[.....] SIAN[US (ან... STAN[US) .....
 [... L. ANNIUS?] FABIANUS, ...
 [(თარიღი)] PHARASMAN [ES REX IBERORUM ...CUM FILIO]
 [(სახელი)] E ET UXORE PHR.....
 .....REDDIDIT. V K. APR.....
 .....I NON. MAI. DIEM, [QUA] .....
 .....VIT GLADIA [TOR(UM)] .....
 .....MXI .....
 .....S .....
 ქართულად:
 [.....] სიან [უს (ან. .... სტან [უს) .....
 [ლუციუს ანიუს?] ფაბიანუს, ...
 [(თარიღი)] ფარსმანი [მეფე იბერთა ... შვილით] ...
 [(სახელი) ...]ით და მეუღლით ფრ.....
 .... მისცა (დაუბრუნა). აპრილის კალენდებამდე 5 ..
 .... დღით ადრე მაისის ნონებამდე ერთი .....
 .... დღით ადრე გლადია [ტორთა .....
 ..... 1011 .....
 .....ს .....

ფრაგმენტი უპოვნიათ ოსტიაში (ოსტია წარმოადგენდა რომის სანავსადგურო ქალაქს მდ. ტიბრის შესართავში, მის მარცხენა ნაპირ-

ზე) და მოხვედრილა ერთი გერმანელი სიძველეთა მოყვარულისა და კოლექციონერის ხელში. სამწუხაროდ, მომპოვებლის მალევე

გარდაცვალების გამო, ძეგლის აღმოჩენის სხვა დანერვილებითი გარემოებანი და ზუსტი ადგილი უცნობია.

ის წარმოადგენს ყოველმხრივ უსწორმასწოროდ შემომტვრეულ 17 სმ სიმაღლის, 14,5 სმ სიგანისა და 2,2 სმ სისქის მარმარილოს დაფას. წარწერა შესრულებულია სრულიად მკაფიო და საკმაოდ ლამაზი ასომთავრულით, I-II საუკუნეთა ეპოქის დამახასიათებელი ხელით (იხ. გამყრელიძე აღ. ტაბ. I).

ფილა შემომსხვრეულია გარშემო და ტექსტი ყოველ მხარეს აკლია. სულ მოღწეულია მეტ-ნაკლები რაოდენობის ასოების შემცველი 7 სტრიქონი, თავსა და ბოლოში კი შეინიშნება თითო სტრიქონის წარჩენები, რომელთაგან პირველ სტრიქონში, S და A მკაფიოდ ჩანს, ბოლო სტრიქონში პატარა ნაგლეჯი და აღარაფრის აღდგენა არ შეიძლება.

ბარემ აქვე გვინდა მოვითავოთ ბოლო და პირველი სტრიქონების ამბავი და დავსძენთ, რომ ბოლო სტრიქონიდან გადარჩენილი ერთადერთი ასოს ფრაგმენტი, საკმაოდ დაბეჯითებით შეიძლება აღინიშნოს – S-ის თავს წააგავს, რაც შეეხება პირველი სტრიქონის წარჩენს, იქ ასოების ქვემო ნაწილის ბოლოები და ჩანს, რომელთაგან პირველი ასო მართლაც S-ის ნაწილი უნდა იყოს; მეორე – რომელიღაც სწორბუნიანი ასოს ნაწილია, უფრო – I-სი ან T-სი (ამ უკანასკნელის ასომთავრული დანერვილობა ძალიან წააგავს I-ს), შეიძლება აგრეთვე P-ც ვივარაუდოთ. მესამე ასო – A-ა ამკარად; მაგრამ მეოთხე მეორეზე კიდევ უფრო ძნელად ამოსაკითხია. ისიც სწორბუნიანი, ოღონდ თითქოს ცოტა გადახრილი ასოს ნაშთი ჩანს და შეიძლება იყოს N-ის, M-ის ანდა სულაც აგრეთვე I-ს, T-ს ანდა P-ს ნაწილი.

მარმარილოს ფრაგმენტი წარმოადგენს ამ ქალაქის ე.წ. ფასტების ნაწილს. ფასტები თავისებურ კალენდარს აღნიშნავდა რომში. თავდაპირველად მას აწარმოებდნენ პონტიფიქსები – ქურუმები და აღნუსხავდნენ იმ დღეებს, როცა შეიძლებოდა სამართლის წარმოება და საჯარო გამოსვლები ხალხში. შემდგომ ამას მიემატა ყოველწლიურად არჩეულ თანამდებობის პირთა სიებიც, განსაკუთრებით კონ-

სულებისა. ასე წარმოიშვა, მაგალითად, ე.წ. კონსულთა ფასტები (Fasti consulares). მერე ფასტებში ძალიან მოკლედ აღინუსხებოდა აგრეთვე ამა თუ იმ წელს მომხდარი უმნიშვნელოვანესი ამბები. ეს ფასტები ძალიან ნაწყვეტ-ნაწყვეტად არის მოღწეული ჩვენამდე, მაგრამ რაც მოღწეულია, როგორც ჯერ კიდევ რომის სახელგანთქმულმა მეთისტორიემ თ. მომზენმა დაამტკიცა, პირველხარისხოვან და ფრიად სარწმუნო წყაროს წარმოადგენს. კიდევ მოუყარა მან თავი გადარჩენილ მასალას და გამოსცა „ლათინურ წარწერათა კრებული“ I ტომში.

პირველივე თვალის გადავლებით მკვლევარისათვის ცხადია, რომ აქ გადმოცემულია რომის საქალაქო ცხოვრების უმთავრესი ამბები და რომ ტექსტში გლადიატორთა შეჯიბრებების მოხსენიებაც ნიშანდობლივი მოვლენაა – ოსტიის ფასტებში ასეთი ამბების შეტანა ახ.წ. მეორე საუკუნიდან ხდება და, მაშასადამე, ეს წარწერა ამაზე ადრინდელი არ შეიძლება იყოს.

ჰ. ნესელჰაუფს „ფაბიანუსი“, რომლის შემდეგ იმდენი ადგილია წარწერაში დარჩენილი, რომ აღარ არის სავარაუდო სხვა სახელი მოსდევნებოდა კიდევ, მიანია იმ წლის ერთ-ერთი მოქმედი კონსულის (consul suffectus) ე.წ. კოგნომენად (რომაელები ჩვეულებრივ სამი სახელით იხსენიებოდნენ, რომელთაგან პირველი იყო ე.წ. „პრენომენ“ – წინასახელი, ანუ საკუთარი, პირადი სახელი, რომელთა რიცხვი ძალიან განსაზღვრული იყო და ჩვეულებრივ მარტო ინიციალებით იწერებოდა; მეორე იყო „ნომენ“ – საგვარეულო, ანუ სატომო სახელი; მესამე „კოგნომენ“ კი – საგვარეულოს ნაწილის ანუ ოჯახის აღმნიშვნელი. ასე, მაგალითად, პუბლიუს ვერგილიუს მარო ანუ მარონი რომ ეწოდება დიდ რომაელ პოეტს, აქ პუბლიუს არის პრენომენ, ვერგილიუს – ნომენ, მარო კი – კოგნომენ).

თუ გავითვალისწინებთ, რომ კონსულებად უკვე ასე თუ ისე სახელიანი და წარჩინებული პირები შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ, ეს სახელი („ფაბიანუს“) კი საკმაოდ იშვიათია. იგი შეიძლება გაიგივებულ იქნას იმ ლუციუს ანიუს ფაბიანუსთან (L. Annius Fabianus), რომელიც

ახ.წ. 135 წლიდან დაახლოებით 167 წლამდე დაკიის (რომის იმპერიის ერთ-ერთი პროვინცია შავი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით, დაახლოებით ახლანდელი რუმინეთის ტერიტორიას მოიცავდა) გამგებლად (ე.წ. *legatus pro praetore*) ჩანს სხვა წყაროებით.

ფაზიანუსის ზემოთ, პირველ სტრიქონში, მისი წინამორბედი კონსულის აგრეთვე კოგნომენის ნაშთი უნდა იყოს, რომელიც შეიძლება ბოლოვდებოდა, როგორც ...sian[us] ანდა ...stan[us]. მაგრამ, ვინაიდან ამ ეპოქის კონსულთა სია საერთოდ ძალიან ფრაგმენტულადაა ცნობილი, მისი ამოცნობა ჯერჯერობით ძნელდება.

ჩვეულებისამებრ კონსულების დასახელების შემდეგ, რომის იმდროინდელი უმთავრესი ამბებიდან პირველ რიგში შეტანილია სწორედ ფარსმან მეფის რომს სტუმრობის ცნობა, რამაც სხვა რომაულ-ბერძნული წერილობითი წყაროების ცნობათა უტყუარობა შესანიშნავად დაადასტურა. ამასთანავე ამ აღმოჩენამ კიდევ ერთხელ გვიჩვენა თვალნათლივ, რომ როგორც უცხოური, ისე ქართული უძველესი წერილობითი წყაროები ჩვენი ისტორიისა ბევრ შემთხვევაში უძვირფასეს მასალას შეიცავენ ჩვენი ერის წარსულის შესასწავლად და რომ მათდამი გადაჭარბებულ სკეპტიკურ დამოკიდებულებას თავისთავად ეცლება თანდათან საფუძველი.

ეს ფარსმანი რომის ბერძენი ისტორიკოსის დიონ კასიოსის (დაახლოებით ახ.წ. 150-235 წწ.) ე.წ. „ავგუსტუსების ისტორიის მწერლების“ (წარმოადგენს სხვადასხვა დროს – არაუგვიანეს IV ს-ის პირველი ნახევრისა – სხვადასხვა პირთაგან შედგენილ რომის იმპერატორთა ბიოგრაფიებს, როგორც ირკვევა, საკმაოდ სანდო წყაროებზე დამყარებულს) და რომაელი სახელმწიფო მოღვაწის ბერძენი ფლავიუს არიანეს (ახ.წ. II ს-ის პირველ ნახევარში ცხოვრობდა; 131-137 წლებში კაპადოკიას განაგებდა. აღრიანე კეისრის ბრძანებით 134 წელს შემოიარა შავი ზღვის სანაპიროები და აქაური მდგომარეობის ამბავი მთავრობას მოახსენა წერილობით) ცნობებით, ნიჭიერ,

დაკვირვებულ, ძლევამოსილ სახელმწიფო კაცად წარმოგვიდგება.

ფარსმანის საბრძანებელი არიანეს მოწმობით (“შავი ზღვის გარშემო მოგზაურობა”, თ. 15), რომელიც სწორედ ფარსმანის თანამედროვე ჩანს, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროებამდე აღწევდა. იგი ღირსეულად განაგრძობდა თავისი ქვეყნის გაძლიერებისა და დანიინაურების იმ საქმეს, რომელიც ჯერ კიდევ ახ.წ. I საუკუნეში იწყება მისი სეხნიას, აგრეთვე ძლიერი და გამჭრიახი სახელმწიფო მოღვაწის დროს და ეტყობა, თანდათან აღმავლობით გრძელდება მთელი I-III საუკუნეების მანძილზე. ამ სოციალურ-პოლიტიკურსა და კულტურულ აღმავლობას კარგად ადასტურებს წერილობითი ძეგლების გარდა მცხეთასა და მის მიდამოებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგებიც.

ქართლის მესვეურებმა, ჯერ ფარსმან პირველმა და მისმა უშუალო მემკვიდრეებმა, მერე კი ფარსმან მეორემ, მოხერხებულად გამოიყენეს იმდროინდელი ორი დიდი სახელმწიფოს – რომისა და პართიის ქიშპობა, აგრეთვე რომის ძლიერების თანდათან დაქვეითება და რომის მეგობრობისა და მოკავშირეობის გარეგნულ საფარქვეშ ფაქტიურად დამოუკიდებელი აქტიური პოლიტიკის წარმოებას შეუდგნენ.

მკვლევარების ერთი ნაწილი იმ აზრისაა, რომ ეს ფარსმანი (II) ქართულ წერილობით წყაროებში (“მოქცევაი ქართლისაი“ და ლეონტი მროველის თხზულება) მოხსენიებული ფარსმან ქველი უნდა იყოს, რომელიც აგრეთვე ძალიან მორჭმულ ხელმწიფედ არის ქართულ წერილობით წყაროებში გამოყვანილი. ეს ფარსმანივე უნდა იყოს მოხსენიებული არმაზის ცნობილ ორენოვან წარწერაში, რომლის აღმოჩენასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნის უძველესი ისტორიის ბევრი საკითხის ახლებურად გაშუქებისათვის [იხ. 3, გვ. 23-24].

ფარსმანი რომ რომს იყო და რომ იქ დიდის პატივით მიიღეს, ამას რომაული და ბერძნული წყაროები ერთხმად აღიარებენ, მაგრამ ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ბოლო ხანებამდე შემცდარი აზრი არსებობდა მისი რომს სტუმ-

რად ჩასვლის დროის შესახებ. მას ურთიერთობა ჰქონდა რომის ორ იმპერატორთან – ადრიანესთან (იმპერატორობდა 117-138 წწ.) და ანტონინუს პიუსთან (138-161 წწ.), მაგრამ ამ ამბების გადმომცემი ერთ-ერთი მთავარი წყარო, დიონ კასიოსის რომის ისტორიის ეს ნაწილი, მხოლოდ ნაწყვეტების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული და პირველი გადმომცემლების მიერ შეცდომით დალაგებულია ისე, რომ ანტონინუს პიუსის შესახებ ამბავი ადრიანეს შესახებ მომთხრობ ფრაგმენტებში მოუთავსებიათ, ამიტომ ასევე გადმოიღო არა მარტო ვ. ლატიშევმა თავის ცნობილ კრებულში [იხ. 4, გვ. 622], არამედ ამავე კრებულის გამოცემაშიც [იხ. 5, გვ. 277] უცვლელად და უკომენტაროდ იქნა გამეორებული. მაშინ როცა, ჯერ კიდევ 1885 წელს თ. მომზენმა [იხ. 6, გვ. 365] გაასწორა და შემდეგ კი დიონ კასიოსის საუკეთესო კრიტიკული გამოცემის ავტორმა ბოისევიანმა და სხვებმა ერთხმად ცნეს ეს შესწორება. როგორც ნესელჰაუფიც აღნიშნავს, ეს ახლა საერთოდ მიღებული აზრია და საკამათოდ აღარ ითვლება.

ჩვენში ამ გარემოებას ყურადღება მიაქცია მ. ინაძემ თავის შრომაში „იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში“ [1, გვ. 313-328], რომელშიაც იგი სამართლიანად მხარს უჭერს თ. მომზენის მიერ ადრევე გამოთქმულ მოსაზრებას და საინტერესოდ აშუქებს ფარსმანისა და, საერთოდ, იბერიის მაშინდელი ხელისუფლების პოლიტიკას რომისა და პართიის მიმართ.

საქმე ის არის, რომ ადრიანე კეისრის მეისტორიე ელიუს სპარტიანუსი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ადრიანემ „სამეგობროდ მონვია გამგებლები და მეფეები...“ და „როცა ზოგი მეფე ეახლა, ისე მოეპყრო მათ, რომ ვინც მოსვლაზე უარი თქვა, იმათ ინანეს. ასე მოიქცა განსაკუთრებით ფარსმანის გულისთვის, რომელმაც მისი მიწვევა ქედმაღლურად უკუაგდო“ (ადრიანეს ცხოვრება, თ. XIII, 8-9). მერეც არის განმეორებული, რომ „ალბანები და იბერები ძალიან მეგობრულად იყვნენ მასთან, რადგან მათი მეფეები საჩუქრებით აავსო, თუმცა მასთან მისვლა ზიზღით უკუაგ-

დესო“ (იქვე, თ. XXI, 13). მაშასადამე, ფარსმანი ადრიანესთან მართლაც არ ჩასულა, და რომ არ ჩასულა, საფიქრებელია, საამისო საბუთიც ჰქონდა ალბათ.

ადრიანემ, როგორც ჩანს, თავისი მოგზაურობის დროს კაპადოკიაში რომ ჩავიდა, მაშინ დაიბარა ამ მხარეთა მესვეურები. სხვათა შორის, ჩვენს მკვლევართა შრომებში ან ბუნდოვნადაა ლაპარაკი ამ მიწვევის თარიღზე, ან ჰგონიათ, რომ ეს მოხდა ადრიანეს პირველი მოგზაურობის დროს, ე.ი. 123-124 წლებში, მაშინ როცა, ამ მიწვევაზე ბიოგრაფიაში აშკარად ლაპარაკია სწორედ მეორე მოგზაურობის დროს, დაახლოებით 128 წელს, როცა იგი, ეტყობა, მელიტენეში იდგა, ზემო ევფრატის ახლოს.

ძალიან საინტერესოა და ახსნას მოითხოვს აგრეთვე ბიოგრაფის შემდეგი ნათქვამი: ადრიანემ „ბევრ მეფეს უბოძა დიდძალი საჩუქარი, მაგრამ იბერთა მეფეზე მეტი კი არავისთვის მიუცია, რომელსაც სხვა დიდებულ საჩუქრებთან ერთად სპილო და მცირე რაზმი გაუგზავნა. ხოლო როცა ფარსმანისაგანაც მიიღო დიდძალი საჩუქარი და ამათ შორის ოქროქსოვილის მოსასხამები, მისი საჩუქრების გასამასხარავებლად იმ ოქროქსოვილიანი ნამოსახამებით სამასი დამნაშავე შეგზავნა ცირკის ასპარეზზე“ (იქვე, თ. XXI, 13).

თავისთავად უცნაური ამბავი გამოდის: რატომ უნდა მოქცეოდა ასე უპატიოდ ფარსმანის ძღვენს და, მაშასადამე, ამით თვითონ ფარსმანს? აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგ შრომაში ისეც არის წარმოდგენილი, თითქოს ფარსმანმა უძღვნა საჩუქრები და მერე მიიღო ის საპასუხო სამაგალითო საჩუქრები იმპერატორისაგან, მაშინ როცა ნამდვილად პირიქით მომხდარა ეს ამბავი – ჯერ ადრიანეს გაუგზავნია საჩუქრები და მერე ფარსმანს მოუძღვნია. არ შეიძლებოდა შერიგების შემდეგ გაუგზავნა იმპერატორს საჩუქრები, როგორც ზოგი შრომის ავტორი ვარაუდობს, რადგან ელიუს სპარტიანუსი, ადრიანეს ბიოგრაფი, სრულიად გარკვევით აღნიშნავს ფარსმანის საჩუქრების უპატიოდ მიღებას (იქვე, თ. XVII, 12); ხოლო თუ შერიგებულნი იქნებოდნენ, რა-

ტომლა უნდა ჩაედინა ასეთი წინდაუხედავი და უთავბოლო საქციელი ადრიანეს და ტყუილად ისევ გაემწვავებინა ურთიერთობა?

ჩვენის აზრით, უფრო ლოგიკური იქნება თუ ვიფიქრებთ, რომ ფარსმანისათვის საჩუქრების გაგზავნა მაშინ უნდა მომხდარიყო, როცა მეფე-მთავრების კაპადოკიაში მინვევის დროს ფარსმანიც იქნა მინვეული და, როგორც განსაკუთრებით საპატიო მოკავშირე მეფეს, საჩუქრებიც უფრო საპატიო გაეგზავნა. მაგრამ ფარსმანი, რასაკვირველია, რომის იმპერატორის წინაშე თავისი ქედმაღლობის აშკარად გამოცხადებას ვერ გაბედავდა, და თავისი ნამდვილი განწყობილების დასაფარავად და თანაც თავისი მორჩმულობის საჩვენებლად, რაც კი შეიძლებოდა, მართლაც დიდებულ საპასუხო ძღვენს გამოუგზავნიდა რაიმე მობოდიშებითურთ. თუმცა, როგორც ვნახეთ, ოფიციალურ მეისტორიეს და, ეტყობა, თვით იმპერატორსაც მაინც ქედმაღლობაში ჩამოურთმევიათ პირადად გამოუცხადებლობა და მისი საჩუქრებიც უპატიოდ გაუნიავებიათ.

ეს ამბავი, რა თქმა უნდა, ფარსმანს არ გამოეპარებოდა და, მაშასადამე, მისი ხელისშეწყობით ალანების გადმოსვლას და პართიის (რომელსაც მაშინ მეგობრული განწყობილება ჰქონდა რომთან), არმენიისა და მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარეების დარბევას, რაც იუდეველთა აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ (ე.ი. 135 წ.) მოხდა, სრულიად საკმაო გამამართლებელი საბუთი ექნებოდა. ამით ფარსმანს შეეძლო ეგრძნობინებინა რომისათვის თავისი ძლიერებაც.

ჰ. ნესელჰაუფი ყურადღებას აქცევს ალანთა შემოსევის თარიღის საკითხს. ეს შესევა იუდეველთა აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ მალევე მოხდა (იხ. დიონ კასიოსი, 69, 15, 1). მაგრამ როდის დაიწყო და როდემდე გაგრძელდა ეს ამბავი, ამის შესახებ კი გარკვეული აზრი თითქოს არ არსებობდა. საქმე ის არის, რომ დიონ კასიოსის იმავე ფრაგმენტში დაცულია ისეთი მითითება, რაც აადვილებს ალანთა შემოსევის ხანგრძლივობის მიახლოებით მაინც დადგენას. იქვე ნათქვამი აქვს დიონს: „ალანების შემოსევა მას შემდეგ შეწყდა, რაც, ერთის

მხრივ, პართების მეფე ვოლოგეზმა საჩუქრებით დაიყოლია ისინი, ხოლო, მეორეს მხრივ, კი კაპადოკიის გამგებელმა ფლავიუს არიანემ შეაშინაო. არიანე კი, როგორც ცნობილია, 131-137 წლებში იყო კაპადოკიის მმართველად“; ასე, რომ ალანებს იგი 137 წლამდე თუ „შეაშინებდა“ და, მაშასადამე, ალანთა შემოსევის დროც 135-137 წლებში უნდა დავდოთ.

ამ საქმის თაობაზე პართელებმა რომ უჩივლეს (დიონ კასიოსი, 69, 15, 2) ფარსმანს რომაელთა წინაშე, ეს ამბავიც, სხვათა შორის, ცალკე ფრაგმენტის სახით არის მოღწეული ჩვენამდე და მის შესახებაც არსებობს აზრი, რომ, შესაძლოა, ისიც ზემოხსენებული მეორე ფრაგმენტივით ანტონინუს პიუსის ხანას ეხება.

შედარებით გრძელი მსჯელობა ამ საკითხზე იმიტომ გვჭირდება, რათა აშკარად გამოჩინდეს, რომ ფარსმანის რომს ჩასვლა ადრიანეს დროს მართლაც ძნელი იქნებოდა და, რომ იმასა და რომის ამ იმპერატორს შორის სრული გულგანმენდილობა და თანხმობა არ შეიძლებოდა არსებულებოდა. რაც შეეხება ანტონინუს პიუსის ხანას, მაშინ რომის მხრით ფარსმანისადმი კიდევ უფრო განსაკუთრებულ ალერსს თავისი ფასი მიეცა, რადგან ამ დროს, როგორც ნყაროები და საქმის ვითარება ცხადად მოწმობენ, პართიისადმი რომის დამოკიდებულება ძალიან შეიცვალა – ფართო საომარი მზადება დაიწყო მის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად და ამ მდგომარეობაში ისეთი ძლიერი სახელმწიფოს მომდურება, როგორც ფარსმანის იბერია იყო, რასაკვირველია, რომის ინტერესებში არამც და არამც არ შედიოდა.

ამიტომ უნდა იყოს, რომ პართიის საჩივარს აღარავითარი ყურადღება აღარ მიექცა და პირიქით, ფარსმანთან კეთილგანწყობილება უფრო განმტკიცებულა. ყოველ შემთხვევაში აშკარაა, რომ ფარსმანსაც გული ისე მოჰბრუნებია, არა თუ თვითონ, არამედ, როგორც დიონ კასიოსი გადმოგვცემს (იხ. 69, 51, 3), მეუღლით, ძითა და დიდებულებითურთ ჩასულა რომს. ანტონინუს პიუსის მეისტორიე იულიუს კაპიტოლინუსის თქმით: „მეფე ფარსმანი მას-

თან (ე.ი. ანტონინუსთან) ჩამოვიდა რომს და უფრო მეტი პატივი სცა მას, ვიდრე ადრიანესო“ (ანტონინუს პიუსის ცხოვრება, თ. IX, 6), თვითონ ანტონინუსმაც, როგორც დიონი ამბობს, გამორჩევით დააფასა: „გაუდიდა სამეფო, ნება დართო კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეენირა, ბელონას ტაძარში მისი ცხენიანი ქანდაკება დაადგმევინა და მისი, მისი ძისა და სხვა შეჭურვილ ნარჩინებულ იბერთა ვარჯიშობას უცქირო“ (69, 15, 3). ეს მართლაც დიდი და უჩვეულო პატივი იყო – უცხო მეფის ასეთი დახვედრა საკმაოდ იშვიათია რომის ისტორიაში და როგორც საიშვიათო ამბავი კიდევ აუსახავთ ფასტებში.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ამბის ხსენების დროს ჩვეულებრივ ისე წერენ, თითქოს მარსის მინდორზე დაედგათ ცხენოსანი ფარსმანის ძეგლი. ტექსტში კი, ჩანს, ლაპარაკია, ბელონას ტაძარზე. ბელონა მარსის, ომის ღმერთის, დად თუ მეუღლედ ითვლებოდა. კონტექსტში ეს უნდა შეესიტყვებოდეს ბერძნულ *Εὔσω*-ს, ბერძნული არესის მხევალს. ბელონას ტაძარი რომში ფლამინიუსის ცირკის ახლოს მდგარა (ჩვეულებრივ ძველი რომის გეგმაზე მონიშნულიც არის მისი ადგილი), ამ ტაძარს დიონ კასიოსი ამავე ფორმით რამდენჯერმე სხვაგანაც ახსენებს (მაგ., 50, 4, 5; 72, 33, 3 და სხვ.), საიდანაც კიდევ უფრო მკაფიოდ ჩანს, რომ მართლაც ბელონას ტაძარი უნდა იყოს აქაც ნაგულისხმევი.

ყოველივე ზემოთქმულს უკავშირდება თვით ფარსმანის რომს ჩასვლის თარიღის გარკვევა. ჰ. ნესელჰაუფი სამართლიანად ფიქრობს, რომ ეს იქნებოდა ანტონინუს პიუსის მეფობის დასაწყისში, რადგან ერთის მხრივ თვითონ რომისათვისაც საჭირო იყო მისი კვლავ შემორიგება პართიასთან მდგომარეობის გამწვანების გამო, მეორეს მხრივ კი ფარსმანისათვისაც მოხერხებული დრო დადგა – საბაბი მიეცა თავისი პრესტიჟის შეუღახავად, თავაზიანობის ვიზიტის სახით გამოცხადებულიყო ახალ იმპერატორთან მილოცვისათვის და ამასთანავე სასარგებლო მოლაპარაკებაც ენარმოებინა.

ფასტების ამ ნაწილის თარიღის შემოფარგვლისათვის ჰ. ნესელჰაუფი ყურადღებას მიაქცევს იმ გარემოებას, რომ ანტონინუს პიუსის იმპერატორობის ხანაში ფასტების მხოლოდ 141-144, 149-150 და 157-159 წლების ნაწილებია უცნობი და მხოლოდ ამ წლების კონსულთა სახელები არ ვიცით. რაკი ფარსმანის მოსვლა ანტონინუსის მეფობის დასაწყისს უფრო ეფარდება, ამიტომ მას შესაძლებლად მიაჩნია, საკმაოდ გულდაჯერებით მიუყენოთ მოცემული ნარწერის კონსულ ფაბიანუსის სახელი და მასთან დაკავშირებული ფასტები უფრო 141 წელს, ვიდრე სხვა რომელიმეს.

რომს ჩასვლის დროს წარმოებული მოლაპარაკების შედეგი კარგად ჩანს წყაროებში – უნდობლობის ღრუბელი გაფანტულა და კეთილგანწყობილების ნიშნად ფარსმანის სამფლობელო გაუდიდება კიდევ რომის მბრძანებელს, ე.ი. ალბათ დაუმტკიცებია ფარსმანისათვის ზოგი ის ტერიტორია, რომელიც ალანთა შემოსევის დროს იგდო ხელთ ადრევე. ჰ. ნესელჰაუფს ამ ფაქტთან დაკავშირებით შესაძლოდ მიაჩნია, წარწერის მეხუთე სტრიქონში შემორჩენილი ზმნის ფორმა *reddidit* კვლავ ფარსმანის ამბავს მიაკუთვნოს. ქვემდებარედ აქ ანტონინუს პიუსს გულისხმობს და ამ ფრაზას ასე აღადგენს: *“regnum amplius reddidit”*, ე.ი. ანტონინუსმა იბერთა მეფეს „უფრო დიდი, უფრო ვრცელი სამეფო ანუ საბრძანებლო მისცაო“ (სიტყვა-სიტყვით „დაუბრუნაო“). მართალია, დასაბრუნებელი ფარსმანს არაფერი ჰქონდა, თავისი საბრძანებელი თვითონვე ეპყრა, მაგრამ არ არის შეუძლებელი, რომაულ ოფიციალურ დოკუმენტში მართლაც ამ სიტყვითაც გამოეხატათ ის ამბავი, რომელიც რომის ხელისუფლებასთან იბერთა მეფის შერიგებას გულისხმობდა. მაგრამ დაბეჯითებით კი ასეთი აღდგენისათვის მხარის დაჭერა ძნელია, რადგან წარწერის შემორჩენილი ტექსტი უფრო კატეგორიული მსჯელობის საშუალებას არ იძლევა.

მეტი უეჭველობით შეიძლება მტკიცება, როგორც გერმანელი მეცნიერი ამბობს კიდევ, რომ სიტყვა „ფარსმანის“ შემდეგ მისი ტიტული „იბერთა მეფე“ (*Rex Iberorum*) იქნებოდა

მოყვანილი. აგრეთვე, რაკი ცოლი ნახსენებია, შვილსაც არ დაივინყებდა ფასტების შემდგენელი და დიონის ცნობიდანაც ხომ ვიცით, რომ ვაჟიც თან ახლდა. ამასთან დაკავშირებით ჰ. ნესელჰაუფი დასძენს, დედის წინ შვილის მოხსენიება სრულიად შეესაბამება მაშინდელი ეტიკეტს და ნიშნავს, რომ ვაჟი, ვითარცა მემკვიდრე, წესისამებრ, მართლაც, მამის შემდეგ უნდა მოეხსენებინათ. ოღონდ საეჭვოდ მიაჩნია აქ არმაზის ბილინგვის ქსეფარნუგი ყოფილიყო, რადგან ბილინგვაში არ არის ნახსენები – ქსეფარნუგი რა ნათესაურ დამოკიდებულებაში იყო ფარსმანთან, შვილი იყო თუ ძმა; ამიტომ, მისი აზრით, მცირე შესაძლებლობა არსებობს ასეთი აღდგენისათვის – [cum filio Xepharnugle] (“შვილით ქსეფარნუგითურთ”). მაგრამ თუ დედოფლის სახელის წინ შვილის სახელი მართლაც იმიტომ იყო მოთავსებული, რომ იგი ტახტის მემკვიდრეს ეკუთვნოდა, რატომ უნდა ვიფიქროთ, ეს მემკვიდრე სხვა იყო და არა ის, რომელსაც, ბილინგვის თანახმად, ნამდვილად უჭირავს ტახტი სწორედ ფარსმანის შემდეგ და ჯერჯერობით არც არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება, რომ ფარსმანის მემკვიდრე-უფლისწული გარდაცვლილიყო უდროოდ. მეორე მხრივ, სხვა ჩასაფიქრებელი გარემოებაც იჩენს თავს – რატომ უნდა წაეყვანა ტახტის უშუალო მემკვიდრე ასე შორს, მაინც ასე თუ ისე სახიფათო და ხანგრძლივ მოგზაურობაში, და რატომ უნდა დაეგდო სამეფო უპატრონოდ საკმაოდ დიდხანს? შესაძლოა რომს სხვა ვაჟი წაიყვანა, მემკვიდრე კი შინ დასტოვა ქვეყნის მოსავლელად.

ფარსმანის მეუღლის სახელი მეოთხე სტრიქონში „ფრ....“-თი იწყება და მართალი უნდა იყოს მკვლევარი, როცა ვარაუდობს, რომ ისიც იბერიელთა მაშინდელი სახელების უმეტესობის მსგავსად ირანული წარმოშობისა იქნებოდა. ამნაირი დასაწყისის მქონე ქალთა სახელები საერთოდ იშვიათია და ჰ. ნესელჰაუფი თავს იკავებს რაიმე გარკვეული ვარიანტის წამოყენებისაგან. ფ. იუსტის ირანულ სახელთა ლექსიკონში მხოლოდ რამდენიმე ასეთი სახელი შეიძლება გამოიჩინოს მსჯელობის საგნად: „ფრაგუზაკ“, „ფრანიკ“,

„ფრაზუშაკ“, „ფრეჰმაჰ“, „ფრაგაკაინ“, რომელთაც საკმაოდ ბევრი ვარიანტი მოეპოვებათ. აღსანიშნავია ისიც, რომ, თუ ამ წარწერის ფარსმანს მართლაც ფარსმან ქველთან გავაიგივებთ, „ქართლის ცხოვრებაში“ [2, გვ. 54] მისი მეუღლის სახელად მოყვანილია „ლადანა“, რომელიც არმენიის მეფის ასული ყოფილა. ასეთი სახელიც იშვიათია.

ამ ფასტებში შეტანილი დანარჩენი ცნობებიდან ფაქტიურად მხოლოდ დღეების აღმნიშვნელი თარიღებიღაა შემორჩენილი. მე-7 სტრიქონში გლადიატორთა ხსენება ალბათ რაღაც საზეიმო ვითარებაზე უნდა მიუთითებდეს. ფარსმანის საქმესთან მას თითქოს აღარ უნდა ჰქონდეს კავშირი. ერთი დასკვნის გამოტანის საშუალება კი გვეძლევა: ჯერ აპრილის კალენდების დასახელება და მერე მაისის ნონებისა გვაფიქრებინებს, რომ მათზე წინ მოყვანილი ფარსმანისა და მისიანების ამბავი გაზაფხულის პირზე, ალბათ მარტში ან უფრო ადრეც უნდა მომხდარიყო.

მიუხედავად ფრაგმენტულობისა და იქნებ სწორედ ამ ფრაგმენტულობის გამოც, ეს წარწერა კვლავ ბევრი მსჯელობის საგანი იქნება.

ლიტერატურა:

1. იმნაძე მ. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 313-328.
2. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, გვ. 54.
3. ნერეთელი გ. არმაზის ბილინგვა, ენიმკის მოამბე, ტ. XIII, 1942, გვ. 23-24.
4. Латышев В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, т. I, с. 622.
5. Латышев В. ВДИ, № 2, 1948, с. 277.
6. Моммзен Т. История Рима, т. V, с. 365.
7. Nesselhauf H. Ein neues Fragment der Fasten von Ostia, Athenaeum, т. 36, nak. 3, 1958, gv. 219-228.

განძი ვანიღან
(ექსპრეს-ინფორმაცია)

2007 წლის კამპანიის დროს ვანის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გამოავლინა ნაქალაქარისათვის აქამდე უცნობი სახის არქეოლოგიური ძეგლი – განძი. ის ჩაფლული იყო კლდოვან დედაქანში სახელდახელოდ ამოჭრილ ოთხკუთხა ორმოში (სიგრძე – 1,85 მ; სიგანე – 0,85 მ; სიღრმე – 0,85 მ), ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე (ნაკვ. 203, კვ. ა₉ – იხ. ტაბ. 1.2).

ეს მონაკვეთი წარმოადგენს ნაქალაქარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კიდე, საქვაბიას ღელის პირას. აქ დაფიქსირდა ქალაქის დამცავი კედლის ნაშთები. როგორც ჩანს, განძი ჩაფლულია მას შემდეგ, რაც ეს კედლები დაინგრა და მისი საძირკვლის ქვები ამოღებულ იქნა შემდგომი მოხმარებისათვის.

განძი შედგება რკინისა და ბრინჯაოს ნაწარმისაგან. რკინის ნივთები ძალზე კოროზირებულია, მიჟანგულია ერთმანეთთან და ზოგჯერ ბრინჯაოს არტეფაქტებზეც (ტაბ. 1).

რკინის ნივთებია:

კანდელაბრი, ორი ცალი (სავ. №07:1-07/316-317);

გაურკვეველი დანიშნულების დიდი ზომის ნივთი – 1 ცალი (სავ. №07:1-07/318);

შუბისპირების გროვები, რომლებშიც ზოგჯერ გაურკვეველი ნივთებია შერეული (სავ. №07:1-07/338-352).

ბრინჯაოს ნივთებია:

დიდი ზომის ჭურჭელი, პირის კიდე და ფეხი შემკულია ოვებით; აქვს მოძრავი ყური, რომელიც კედელზე მიმაგრებულია მედუზა გორგონას თავის გამოსახულებიანი აპლიკაციით (სავ. №07:1-07/315);

სადგარი, ოთხკუთხა პოსტამენტზე აღმართული კანელირებული სვეტი, რომლის გარეთ გადახრილი ზედა კიდე შემკულია კვერცხისებრი რელიეფური ორნამენტით (სავ. №07:1-07/319);

სადგარი, ზემოთაღწერილის მსგავსი, ოლონდ არა აქვს გარეთ გადახრილი კიდე და შედარებით მცირე ზომისაა (სავ. №07:1-07/320);

სადგარი, წრიული, შემკული ე.წ. ლესბოსური კიმატიონით (სავ. №07:1-07/321);

სირენას ფიგურა, გაურკვეველი ნივთის დეტალი (სავ. №07:1-07/322);

სასაკმეველე, შემკული სპილოს სამი თავის გამოსახულებით (სავ. №07:1-07/323);

ჭრაქი, ექვსი საპატრუქეთი, რომელთაგან სამი შემკულია ადამიანის ბიუსტით, სამი კი - სპილოს თავის გამოსახულებით (სავ. №07:1-07/324);

ჭრაქი, სამი საპატრუქეთი, შემკული არწივისა და განიმედესის გამოსახულებით (სავ. №07:1-07/326);

ჭრაქი, სამი საპატრუქეთი და სახურავით, შემკული ეროსის ოთხი ფიგურით (სავ. №07:1-07/327);

ჭრაქი, ერთი საპატრუქეთი, შემკული ვაზის ფოთლებისა და მტევნების გამოსახულებით (სავ. №07:1-07/325);

სარეცლის (კლინეს) ფეხების გარსაკრავები – 10 ცალი (სავ. №07:1-07/328-337).

წინასწარულად განძის შემადგენელი ნივთები გვიანელინისტური ხანით თარიღდება, ხოლო განძის ჩაფლვა უნდა მომხდარიყო ძვ.წ. I ს-ის შუახანებში ქალაქის დანგრევის შემდეგ.

გიორგი და თედო დუნდუას ნაშრომზე „ქართული ნუმისმატიკა, I, თბ., 2006 წ., გამომცემლობა „არტანუჯი“

ნუმისმატიკურ მასალას ქვეყნის წარსულის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ფუნქცია აკისრია. ძველებური მონეტები პოლიტიკური ინფორმაციის პირველხარისხოვანი წყაროა და ამ კუთხით დიდ დახმარებას უწევს ისტორიულ მეცნიერებას. მათზე მოთავსებული წარწერები, ზოგიერთ შემთხვევაში, ისეთ ცნობებს შეიცავს, რაც წერილობით ძეგლებში შემონახული არ არის, ან აზუსტებს და კორექტივი შეაქვს მათ ჩვენებაში. ნუმისმატიკური მასალა დიდ დახმარებას უწევს ხელოვნებისა და არქიტექტურული ძეგლების, რელიგიისა და დამწერლობის ისტორიის შესწავლის საქმეს. განსაკუთრებულია მონეტების როლი პალეოეკონომიკისა და არქეოლოგიისათვის და ა.შ. ამიტომ თითოეული ახალი ნაშრომის პუბლიკაცია ამ სფეროში ყოველმხრივ მისასალმებელია, მით უმეტეს, თუ მისი ავტორები პროფესიონალი ნუმისმატიკოსები არიან.

პროფესორების გიორგი და თედო დუნდუას ბიოგრაფია ნუმისმატიკის დარგში მუშაობის ათეულ წლებს ითვლის. ამ ხნის განმავლობაში მათ, ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე, 200-მდე ნაშრომი აქვთ გამოქვეყნებული ქართულ, რუსულ, გერმანულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე, რომლებიც სავსეა ნოვაციებით. ამას ემატება მათი პრაქტიკული საქმიანობა. ეს განსაკუთრებით ითქმის გ. დუნდუას შესახებ, რომელსაც ასობით და ათასობით მონეტა აქვს განსაზღვრული როგორც არქეოლოგიური ექსპედიციების მიერ აღმოჩენილი, ისე შემთხვევით მიკვლეული დიდი სამონეტო განძები, თუ ცალკეული ეგზემპლარები. მათი სამეცნიერო კვლევა-ძიებისა და პრაქტიკული მოღვაწეობის შედეგები ადეკვატურად აისახა სარეცენზიოდ წარმოდგენილ მონოგრაფიაში – „ქართული ნუმის-

მატიკა“. ამ მხრივაც ეს ნაშრომი უაღრესად ფასეულია. ის ერთდროულად სახელმძღვანელოცაა და ყველა იმ სამეცნიერო კვლევა-ძიების შედეგების შეჯამებაც, რაც ავტორებს ამდენი წლის განმავლობაში ჩაუტარებიათ. მაგრამ ეს არ ამძიმებს მონოგრაფიას. ის დაწერილია კარგი, გამართული ქართული ენით და, რაც მთავარია, სავსებით შეესატყვისება სახელმძღვანელოს პროფილს.

ვიდრე ნაშრომის კონკრეტულ შეფასებაზე გადავიდოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია შევჩერდეთ წიგნის ზოგად, პრინციპულ სიახლეზე. ყველა ადრე გამოსული სახელმძღვანელო, რომელიც ქართული მონეტების შესწავლას ეძღვნებოდა, მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, პროფ. დ. კაპანაძის „ქართული ნუმისმატიკა“ (თბ., 1969 წ.) მხოლოდ ადგილობრივ მოჭრილი მონეტების აღწერა-დათარიღებით შემოიფარგლებოდა და პარალელურად საქართველოში ფართოდ გავრცელებული უცხოური მონეტები არ განიხილებოდა. მეორეც, ისტორიული ფონი ქართული მონეტების მიმოხილვისას იყო უაღრესად სქემატური და არა სრულყოფილი. ჩვენი აზრით, ასეთი მიდგომა მართებული არ უნდა იყოს. სარეცენზიო წიგნში ეს ნაკლი სავსებით დაძლეულია. ავტორების განცხადებით: „... ყოვლად შეუძლებელია რომელიმე ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური ცხოვრების სურათის აღდგენა მარტოოდენ ადგილობრივ მოჭრილი მონეტების საშუალებით. აუცილებელია სინქრონული უცხოური მონეტების განხილვაც, მით უმეტეს, რომ ადგილობრივი ემისიები, ხშირ შემთხვევაში, ტიპოლოგიურად და მეტროლოგიურად სწორედ უცხოური ნიმუშების მიხედვითაა მოჭრილი. შეუძლებელია საქართველოს პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის შესწავლა იმ უცხ-

ოური მონეტების გარეშე, რომლებიც აქ იყო ბრუნვაში საუკუნეების მანძილზე. ისინი საქართველოს ისეთივე ნუმისმატიკური ძეგლებია, როგორც ადგილობრივი მონეტები“ (სარეცენზიო ნაშრომი, გვ. 3). ამ სიტყვებს ძნელია არ დაეთანხმო. მთელი წიგნი ამ პრინციპზეა აგებული: ადგილობრივ მოჭრილი მონეტების პარალელურად მიმოხილულია საქართველოში გავრცელებული უცხოური მონეტებიც, და შემდეგ: სარეცენზიო ნაშრომის დიდი ღირსება მისი ისტორიზმია – ნუმისმატიკური მასალის შესწავლა-გააზრება ისტორიული ფაქტებიდან გამომდინარე, წერილობითი წყაროების ფართო მოხმობით.

“რას მოგვითხრობენ ძველებური მონეტები“ – ასეთი დამაინტრიგებელი სათაურით იწყებენ ავტორები თავიანთ ნაშრომს. ლაკონურად, მაგრამ ამომწურავად ეხებიან მონეტის გენეზისის რთულ საკითხს, გვაცნობენ ძირითად და აუცილებელ ნუმისმატიკურ ტერმინოლოგიას, ნუმისმატიკური მეცნიერების ჩასახვისა და განვითარების გზებს. მოჰყავთ შთამბეჭდავი მაგალითები იმის საილუსტრაციოდ, თუ რა ძალუძთ ძველებურ მონეტებს ამა თუ იმ ქვეყნის წარსულის შესწავლის თვალსაზრისით. ერთი მაგალითი მრავალთაგან: ქართულ ისტორიულ მეცნიერებაში დღესაც საკამათოა თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღი. ზოგი მიიჩნევს, რომ ამას ადგილი ჰქონდა 1213 წელს, სხვები კი ასეთად 1207 წელს თვლიან. ჭეშმარიტების დადგენა კი ნუმისმატიკურ მასალას შეუძლია. ჩვენამდე მოაღწია თამარ მეფის სახელით 1210 წ. მოჭრილმა მონეტებმა. იმავე წლითაა აგრეთვე დათარიღებული ლაშა-გიორგის მონეტებიც. აქედან გამომდინარეობს მარტივი და სავსებით ლოგიკური დასკვნა: თამარი გარდაცვლილა 1210 წელს და იმავე წელს გამეფებულა მისი ვაჟიც. შუა საუკუნეებში მონეტებს ეკონომიკური ფუნქციის გარდა, ინფორმაციის გავრცელებისა და პროპაგანდის ფუნქციაც გააჩნდათ, მით უმეტეს, რომ მათზე ლეგენდების დიდი ნაწილი არაბულად იყო შესრულებული. ამ მონეტების

საშუალებითაც უნდა შეეცყო მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებს, რომ საქართველოს სამეფო ტახტი ახალმა მეფემ დაიკავა. როგორც იტყვიან: „მეფე მოკვდა, გაუმარჯოს მეფეს!“

ძალიან საინტერესოაა გადმოცემული ავტორების მიერ ქართული ნუმისმატიკური მეცნიერების განვითარების ძირითადი ეტაპები (გვ. 15-29). აქ დიდი ტაქტით და საკითხის ცოდნით შეფასებულია ამ სფეროში მოღვაწე ყველა მეცნიერის დამსახურება (მ. ბარათაევი, მ. ბროსე, ვ. ლანგლუა, ივ. ბართლომეი, ევ. პახომოვი, ივ. ჯავახიშვილი, თ. ლომოური, დ. კაპანაძე, დ. ლანგი, კ. გოლენკო, თ. აბრამიშვილი და დღესაც აქტიურად მოღვაწე სპეციალისტები). ამავე დროს თითქმის სრულად მონოდებულია ის ინფორმაცია, რაც ეხება ჯერ კავკასიის, ხოლო შემდეგ აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ნუმისმატიკური უჯრედის შექმნის ისტორიას, სხვადასხვა კოლექციების კონცენტრაციას მის კედლებში. დღეისათვის ეს საცავი ერთ-ერთი უმდიდრესია არა მარტო რიცხოვნობით (100 ათასამდე მონეტა), არამედ თავის მნიშვნელობითაც. საკმარისია დავასახელოთ ისეთი უნიკალური ფონდი, როგორიცაა განძების ფონდი, სადაც თავმოყრილია საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ყველა პასპორტიანი მონეტა (როგორც განძები, ასევე ცალკეულად ნაპოვნი ეგზემპლარები. მათი რიცხვი თითქმის 35000 აღწევს). ამ ფონდს პოსტსაბჭოთა სივრცეში ანალოგი არ გააჩნია და მისი ცალკე გამოყოფა უშუალოდ პროფ. დ. კაპანაძის დამსახურებაა.

ჩვენ გაგვიჭირდება ამ დიდტანიანი ნაშრომის არა თუ ძირფესვიანი შეფასება, არამედ იმ საკითხების უბრალოდ ჩამოთვლაც კი, რაც გაშუქებულია ავტორების მიერ. ამიტომ ძირითადად რამდენიმე საკვანძო საკითხზე შევჩერდებით. დავინყებთ ანტიკური პერიოდის, თუმცა ანტიკური პერიოდის მიმოხილვაც ისეთ ფართო წრის საკითხებს მოიცავს, რომ არც მისი სრულყოფილი შეფასებაა ადვილი მოკლე რეცენზიაში. მიგვაჩნია, რომ მონოგ-

რაფიის ამ ნაწილში რამდენიმე საკითხია მაინც გამოსაყოფი, პირველ რიგში კი კოლხური თეთრის პრობლემა (გვ. 30-41). როგორც თვით ავტორები მიუთითებენ „კოლხური თეთრის პრობლემა ერთგვარ „გორდიასის კვანძს“ წარმოადგენს ქართული ნუმისმატიკური მეცნიერების ისტორიაში“ (გვ. 30). ჩვენ დავამატებთ, რომ არა მარტო ქართული, არამედ ზოგადად ანტიკური ხანის ნუმისმატიკისათვის. საქმე ისაა, რომ ეს, კოლხეთის ტერიტორიაზე ფართოდ გავრცელებული ვერცხლის მონეტები, ანეპიგრაფიულია და მათი გენეზისის (და არა მარტო მისი) დადგენა უაღრესად რთულია. ათეული წლების განმავლობაში ჩატარებული კვლევის შედეგად, ავტორები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ მათ ემისიას კოლხეთის სამეფო კი არ ახორციელებდა, არამედ ელინური ქალაქი ფასისი კოლხეთთან მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის დასამყარებლად. შეიძლება იდავო ამ დებულების გარშემო (თუმცა ასეთი ოპონენტები, ჯერჯერობით, არ ჩანს), მაგრამ ავტორების მიერ მოტანილი არგუმენტების გაბათილება ერთობ რთულია.

უაღრესად საინტერესოა საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა (ძვ.წ. 336-323 წწ.) და ლისიმაქეს (ძვ.წ. 306-282 წწ.) სტატერების მიმოხილვა და ამასთან დაკავშირებით მათი ადგილობრივი იმიტაციების ემისია. ძალიან რთულია მინაბაძების კატეგორიის იურიდიული ბუნების დადგენა – ვინ ჭრიდა მათ, ლეგალური ხელისუფლება, თუ ყალბი ფულის დამამზადებლები. ავტორები, შეძლებისდაგვარად, ცდილობენ პასუხი გასცენ ამ კითხვას.

მნიშვნელოვანია ნაშრომის ის პარაგრაფები, სადაც შეჯამებული სახით მოცემულია ვანისა და ბიჭვინტის არქეოლოგიური ექსპედიციების მიერ მოპოვებული მრავალრიცხოვანი ნუმისმატიკური მასალის შესწავლის შედეგები. ავტორების მიერ წარმოყენებულია რამდენიმე ორიგინალური ჰიპოთეზა, მათ შორის ვანში სპილენძის მონეტების ემისიის შესახებ, თუმცა თავად ავტორები ამ მოსაზრებას ყოველთვის კითხვის ნიშანს უსვამენ (გვ. 73-87).

დამაჯერებელია გიორგი და თედო დუნდუას პოზიცია ქალაქ ტრაპეზუნტის II-III სს-ის სპილენძის საქალაქო მონეტების ქართულ ნუმისმატიკურ მემკვიდრეობად გამოცხადების შესახებ. ეს დებულება დაფუძნებულია წერილობითი წყაროების ჩვენებებისა და მონეტებზე მოთავსებული გამოსახულებების იკონოგრაფიულ ანალიზზე. ასევე გასაზიარებელია ტრაპეზუნტის მთავარი ღვთაების, ე.წ. მითრა-მხედრისა (მონეტებზე რომაა გამოსახული) და წმ. გიორგის იკონოგრაფიის დიდი მსგავსების შესახებ (გვ. 102-109).

სახელმძღვანელოს ამ ნაწილში დაწვრილებითაა გაშუქებული აგრეთვე უცხოური მონეტების ცირკულაციის საკითხი კოლხეთისა და იბერიის ფარგლებში ძვ.წ. VI - ახ.წ. IV სს-ში, ამ რეგიონების პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ძირითადი მიმართულებები. ახალი და დასაბუთებული მოსაზრებებია წამოყენებული ისეთ ნუმისმატიკურ ძეგლებთან დაკავშირებით, როგორცაა ე.წ. სავლაკის (დღემდე სადისკუსიო) სპილენძის მონეტები, დიოსკურიაში მოჭრილი ხალკები, დიხალკები, ტეტრაბალკები და არისტარქე კოლხის დრაქმები. ნოვაციები ეხება როგორც მათ დათარიღებას, ასევე ემიტენტის დადგენას.

თავისთავად ცხადია, რომ ჩვენ გულდასმით გავეცანით ამ ვრცელ ნაშრომს და დავრწმუნდით შემდეგში – საშუალო საუკუნეების მასალაც ისევე სრულად და სიღრმითაა შესწავლილი, როგორც ანტიკური. სახელმძღვანელოს ამ ნაწილში ჩვენი განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო პარაგრაფმა: „პირველი ქართულწარწერიანი და ჯვრის გამოსახულებიანი მონეტები“ (გვ. 133-148). მიგვაჩნია, რომ ეს ნაწილი სახელმძღვანელოს ერთ-ერთი ძლიერი და საუკეთესო პასაჟია, თუნდაც იმიტომ, რომ ავტორებმა შეძლეს VI ს-ის მოღვანის სტეფანოსის დრაქმების ორი ჯგუფის საბოლოო რეატრიბუცია და ორივე მათგანის ემისია სტეფანოს I-ს მიანერეს. ამას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს მცხეთის ჯვრის მონასტრის დათარიღების თვალსაზრისით.

ასევე უაღრესად მნიშვნელოვანია პარაგრაფი: „არაბული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში“ (გვ. 164-182), სადაც ყოველმხრივ შეფასებულია თბილისის ამირების - ჯაფარიდების მიერ მოჭრილი ღირებულების, როგორც ძვირფასი ისტორიული ნყაროს მნიშვნელობა.

სარეცენზიო ნაშრომში კიდევ მრავალი პრობლემაა წინ წამოწეული, ისეთები როგორცაა: XI ს-ის ბიზანტიურ-ტიტულებიანი ქართული მონეტები და საქართველოს ისტორიის საკითხები, ქართული ნუმისმატიკის „ბიზანტიური“ ხანის დასასრული დავით აღმაშენებლის ეპოქაში, „ვერცხლის კრიზისი“ და ქართული საკრედიტო მონეტების მიმოხილვა, მისი არსი, თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღი, ქართული ნუმისმატიკის „სპილენძის“ ხანის ბოლო აკორდი და ვერცხლის მონეტების ემისიის განახლება რუსუდანის მიერ, უცხო სახელმწიფოების მონეტების მიმოქცევა სამუალო საუკუნეების საქართველოში და ა.შ. და ა.შ.

დაბოლოს ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორები შესანიშნავად იცნობენ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურას, ქართულ და საზღვარგარეთის ნუმისმატიკურ სიახლეებს და სათანადოდ ითვალისწინებენ თავიანთ ნაშრომში. ამავე დროს, ასევე ხაზგასასმელია, რომ ორივე ავტორი არა მარტო ნუმისმატიკები, არამედ ყოველმხრივ განათლებული ისტორიკოსები არიან.

რა თქმა უნდა, მონოგრაფიაში წამოყენებული ყველა დებულება არ შეიძლება იყოს უდავო ჭეშმარიტება, არ ინვედეს აზრთა სხვადასხვაობას, მაგრამ მთლიანობაში გიორგი და თედო დუნდუას „ქართული ნუმისმატიკა“ ჩვენი ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია. ის დიდ დახმარებას გაუწევს სათანადო დარგის სპეციალისტებს, კოლექციონერთა მრავალრიცხოვან არმიას და, რაც მთავარია, სტუდენტ ახალგაზრდობას.

ი.მ.დ. პროფ. გელა გამყრელიძე

ი.მ.დ. ციალა ღვაბერიძე

COINS FROM RICH BURIAL FROM THE VILLAGE KHOVLE

In March 2004 a large rectangular tomb built of limestone blocks was accidentally discovered in the process of construction of water pipeline at place called Zeskhevi, north-west to the village of Khovle (Kaspi district). Despite the fact that local population actually plundered the tomb, its rich inventory is mostly preserved and enables to date burial back to the mid or second half of the 3rd cent. A.D. [4, p.95]. Five coins were unearthed along with glass vessels (two painted mugs among them), different items of silver and iron and beads [4, pp. 87-96, 172-176]. These coins are: two denarii of Octavian Augustus (27 B.C.-14 A.D.), two drachmae of the Parthian king Gotarzes II (40/41-51) and an aureus of the Roman emperor Elagabalus (218-222). The present paper aims at introduction of these coins in the scientific literature.

I. Denarius of the Roman emperor Octavian Augustus (27 B.C.-14 A.D.). Silver. Weight -3.12 gr., size - 18 mm. Av. - laurelled bust of the emperor in profile to right. Representation is not clear, legend indeterminate. Rev. - hardly visible images of Gaius and Lucius (Pl. I,1). Similar coins were minted in Lugdunum, with the following legend on averse: CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRILE, Rev.: AVGVSTI F COS DESIG PRINC IVVENT / G L CAESARES [5, p. 11].

II. Denarius of the Roman emperor Octavian Augustus (27 B.C.-14 A.D.), silver. Weight -1.6 gr., size - 16/15 mm. Av. - laurelled bust of the emperor in profile to right. Representation even more vague, legend indeterminate. Rev. - hardly visible images of Gaius and Lucius (Pl. I,2).

III. Drachma of the Parthian king Gotarzes II (40/41-51). Silver. Weight -2.90 gr., size

- 22/19 mm. Av. - bust of the king in profile to left. His beard is rendered in parallel vertical lines, wavy hair reaches the neck. King wears an earring and knotted diadem with three loose ends. Three lines of jewelry adorn his neck. Above the head semicircular dotted line is visible. Rev. - king Arsaces in profile sits on a throne to right. He holds a bow in a stretched hand. Greek Α is visible by his legs. Two lines of legend are indeterminate (Pl. I, 3). Generally, analogous coins bear the following inscription below the royal imagery: on the top: ΒΑΣΙΛΕΥΣ/ΒΑΣΙΛΕΩΝ, right: ΑΡΣΕΝΟΥ, below: ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ/ΔΙΚΑΙΟΥ, left: ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ/ΦΙΛΑΛΕΛΛΗΝΟΥ - The king of kings Arsaces, benefactor, just, assistant, loving the Greeks [1, p. 73, Pl. XXI, 329].

IV. Drachma of the Parthian king Gotarzes II (40/41-51). Silver. Weight -2.88 gr., size - 21 mm. Av. - bust of the king in profile to left. His beard is rendered in parallel vertical lines, wavy hair reaches the neck. King wears an earring and knotted diadem with three loose ends. Three lines of jewelry adorn his neck. Above the head semicircular dotted line is visible. Rev. - representation of king Arsaces is vague, only a bow is clearly visible with a Greek Α below. Two lines of legend is indeterminate (Pl. I, 4).

V. Aureus of the Roman emperor Elagabalus (220-222). Gold. Weight -6.80 gr., size - 21 mm. Av. - beardless laurelled bust of the young emperor in profile to right. Inscription around the bust: IMP ANTONINUS PIUS AVG. Dotted margin. Rev. - an eagle in quadriga going to right, a star above horses' heads, ground - below. Latin inscription: CONSERVATOR AVG. Dotted margin. A hook is attached to the coin, probably to use it as pendant (Pl. I, 5).

The first four types of coins represented together in hoards are not rare on the territory of East Georgia and come from the 2nd-3rd cent. sites (Mtskheta, Nastakisi, Aghaiani, Zguderi, Tskhinvali, Magraneti, etc.) [2, pp. 170-173; 7, pp. 59-65; 6, pp. 47-73].

Discovery of the fifth one is quite noteworthy, since only three aurei of Elagabalus have been found so far in Georgia. All three are casual finds and come from the village Zghuderi (Kartli district) [3, pp. 45-47]. They are: 1. Aureus of the emperor Elagabalus minted in Rome in 218-219. Weight – 6.48 gr. Av. – laurelled draped bust of the emperor in profile to right. Inscription around the bust: IMP CAES M AVR ANTONINUS AVG. Dotted margin. Rev. – Fides (goddess of military aspiration) represented as a female sitting on a throne to left. An eagle sits on her stretched right hand. Legionary standards are on both sides of the goddess. Latin inscription FIDES EXERCITS. Dotted margin; 2. Aureus of the emperor Elagabalus minted in eastern provinces in 218-219. Weight – 7.40 gr. Av. – laurelled draped bust of the emperor in profile to right. Latin inscription around the bust: ANTONINUS PIUS FEL AVG. Dotted margin. Rev. – naked Mars with helmet and cloak, with spear in his right hand and trophy on his left shoulder; heading right. Latin inscription: MARTI VICTOR. Dotted margin; 3. Aureus of the emperor Elagabalus minted in Rome in 220-222. Weight – 6.50 gr. Av. – laurelled draped bust of the emperor in profile to right. Inscription around the bust: IMP ANTONINUS PIUS AVG. Dotted margin. Rev. – Elagabalus armored and draped in cloak riding horse to left, with his right hand raised and holding a spear with the left hand. Latin inscription: ADVENTUS.-AVGUSTI. Dotted margin [5, p. 165, Pl. III, 41, 42, 43; 2, p. 174, 179].

Coin legend on avers of the aureus of Elagabalus found in Khovle coincides with that of the third coin from Zghuderi. Repre-

sentations are stylistically similar as well. The coin analogous to one discovered in Khovle is preserved in the numismatic collection of the British Museum. H. Mattingly suggested that it was issued in Rome in 220-222 [8, p. 560, Pl. 89,7].

List of literature:

1. აბრამიშვილი თ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი, თბ., 1974.
2. დუნდუა გ. სამონეტო მიმოქცევა იბერიაში I-IV სს. (ზოგადი მიმოხილვა), იბერია-კოლხეთი, №2, 2005, გვ. 170-180.
3. ნემსაძე გ. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964-1966 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები, სსმაე, 1969, გვ. 45-56.
4. შატბერაშვილი ვ. მდიდრული სამარხი სოფელ ხოვლედან, იბერია-კოლხეთი, №3, 2007, გვ. 87-96, 172-176.
5. Голенко К.В., Капанадзе Д.Г. Монеты, найденные в селении Згудери (Грузинская ССР) в 1964-1965 гг., ВДИ, № 1, 1968, с. 160-166, таб. III, 41, 42, 43.
6. Голенко К.В. Заметки об обращении римской монеты в Закавказье, ВДИ, № 4, 1971, с. 47-73.
7. Капанадзе Д.Г. О продолжительности обращения денариев Августа и драхмы Готарза в древней Иберии, СА, № 4, 1962, с. 59-65.
8. Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum, vol. V, London, 1950, p. 560, pl. 89, 7.

ON THE KINGLY TITLES IN ANCIENT GEORGIA

By the beginning of Common Era Asia had one hegemonic – king of kings, the leader and coordinator of different economic-geographic regions, head of the oriental defensive system aimed at prevention of Western intrusion. This function was exercised by the Parthian Arsacids who adopted this title as a token of continuity of Achaemenid tradition and symbol of revival of Asiatic unity. But the Oriental regal hierarchy underwent some changes: whether only Achaemenids were “king of kings” and “great kings”, it became possible for a few great kings to exist along with one king of kings in Parthian period. The title great king is semantically detached from the first one and denotes solely high extent of political independence and realization of the Oriental concept of kingship. Objective reasons accounted for this process: Asia did not face immediate danger coming from the West at that time (further events demonstrated that a boundary on the Euphrates was acceptable for both the Romans and Parthians); Parthia constituted a confederation of strongly diverse territories with low level of centralization and many dependant kingdoms [6, pp. 125-127].

Primary sources testify to the semantic rupture of the king of kings and great king. Both King of kings (king of Parthia Mithridates II) and Great king (probably Tigranes II of Armenia) are mentioned in the same document found in Avroman [11, pp. 28, 41].

Armenian Artashesids (afterwards the branch of Arsacids established in this country), kings of Bosphorus and Iberian Pharnabazids are referred as Great kings in the 1st cent.

In a version of “The Life of St. Nino” inserted in the chronicle of “Moqtsevai Kartlisai” (Conversion of Kartli) is mentioned how

multitudes of people headed towards large city of Mtskheta “the seat of great kings”.

At the first sight typologically completely different data preserved by narrative sources can to some extent shed light on the

St. Nino attending a festival in Mtskheta is told that “the god of gods Armazi calls for service”. The main duty of the idolaters was to glorify in a proper way “the great god Armazi”. Magus Khvara tells St Nino about Gatsi and Ga: “These are the great gods, lords of the universe”.

In ancient civilizations and traditional societies socio-political hierarchy of a society was generally projected on structure of a local pantheon. Pagan Georgian deities are organized in a similar way: supreme god Armazi is either “god of gods” or “great god”, while Gatsi and Ga are only “great gods”. This structure might indicate that the Asian perception of supremacy along with oriental concept of kingship was realized and accepted in Georgia.

Royal symbols of the Iberian kings can be regarded as so to say material reflection of this concept. Fragmentary sources indicate that kingly attributes are linked with the Oriental tradition. The military campaign of Pompey in 65 B.C. resulted in surrender of the Iberian king Artokes and treaty was sealed – Roman general took hostages (Dio. XXXVII, 2). Plutarchus adds that Pompey was presented with golden couch, table and throne (Pomp. XXXVI).

It can be conjectured that couch had a specific symbolical meaning together with royal throne and table. This assumption can be backed with the following information:

Satraps of the Parthian king Artabanus III revolted against him in 36 A.D. and placed Cinamus on the throne. Artabanus fled and took

refuge with Yzates II – the king of Adiabene. Yzates started negotiations with rebels on behalf of Artabanus and succeeded. For the third time Artabanus became the king of kings. As a reward for provided assistance, Yzates was granted permission to wear diadem and sleep on a golden couch (Jos. Ant. Jud. XX. 3). It seems rational to suggest that golden couches of Yzates and Artokes represented a standardized royal symbol in the East, with reservation that kings of dependant kingdoms (Parthia was built up with many such kingdoms apart from Adiabene) did not have right to have a couch and needed a special permission granted by the king of kings.

Tradition of royal (*resp.* dynastic) marriages of the Pharnabazids can be considered as another aspect of the concept of kingship spread in ancient Georgia. “Kartlis Tskhovreba” (Life of Kartli) suggests that the Pharnabazid kings used to establish marriage links with ruling families of the neighboring countries. Graeco-Latin sources, however, testify to the existence of a practice of inner dynastic or even inner family marriages at least in the 1st cent. A.D. According to Tacitus (Tac. Ann. XII, 46), Mithridates of Iberia who reigned in Armenia was married to his niece – daughter of Pharsmanes, elder brother of Mithridates. Mithridates’ daughter was, on the other hand, wife of the son of Pharsmanes – Radamistus which means that the Iberian prince was married to his sister or half sister.

It is noteworthy, that not a single source mentions that Mithridates of Iberia married to an offspring of the Artashesid royal family in order to become a legitimate king when he ascended the throne of Armenia in the 30s of the 1st cent. It is natural to expect his any other wife (apart from his Iberian niece) to appear during the events that followed: in 51 Radamistus with Iberian troops invaded Armenia. King Mithridates locked himself and his family in the fortress of Garnea (Garnisi). Prefect Cellius Pollio was asked to mediate negotiations. Finally, the king of Armenia was persuaded to leave the fortress, but was treacher-

ously murdered by Radamistus together with his wife (the daughter of Pharsmanes) and children (Tac. Ann. XII, 45-47).

The above marriage practice can be connected with the oriental tradition. Herodotus reports that Cambyses fell in love with his own sister. “The way wherein he had made her his wife was the following:-It was not the custom of the Persians, before his time, to marry their sisters, but Cambyses, happening to fall in love with one of his and wishing to take her to wife, as he knew that it was an uncommon thing, called together the royal judges, and put it to them, “whether there was any law which allowed a brother, if he wished, to marry his sister?” Now the royal judges are certain picked men among the Persians, who hold their office for life, or until they are found guilty of some misconduct. By them justice is administered in Persia, and they are the interpreters of the old laws, all disputes being referred to their decision. When Cambyses, therefore, put his question to these judges, they gave him an answer which was at once true and safe- “they did not find any law,” they said, “allowing a brother to take his sister to wife, but they found a law, that the king of the Persians might do whatever he pleased.” And so they neither warped the law through fear of Cambyses, nor ruined themselves by over stiffly maintaining the law; but they brought another quite distinct law to the king’s help, which allowed him to have his wish” (Herod. III, 31).

From that time on, despite that the Avestan texts did not allow siblings to marry, Pahlavic literature abounds with examples of inner family marriages [9, p. 39]. Inner family marriages were practiced as well in Hellenistic countries, e. g. Seleucid Syria and Ptolemaic Egypt [9, p. 279].

Though the royal titles were definitely taken from the oriental tradition and the concept of kingship was probably borrowed from the Persians, politically the Iberian kings were aligned with the pro Roman countries. As it was already

suggested above, the title King of kings reflected the idea of a hegemonic, supreme power in Asia. The Kings of kings, Great kings – Achaemenids and afterwards Parthians – were leaders of the eastern anti-western coalition aiming at preservation of Asian defensive system. Since no political conflicts are attested in the history of Iberia in antiquity after the advent of Romans under Pompey, we can not view the title “Great king” as semantics in Georgia. Did the Pharnabazid Great kings merely imitate oriental monarchs or just stated their independence? Or, perhaps, this title reflects an Asian thought pattern? To answer these question, it’s probably worth to define what was the position of Iberia in ecumene in regards of both East and West.

Archaeological evidence shows that the Classical order was widespread in Iberian architecture. According to Strabo “Iberia is largely settled with cities and farmsteads, so that their roofs are tiled, and architecture is evident in the construction of their dwellings, in their market-places and in their other public buildings” (XI, 3.1). As D. Braund put it “Ror the Graeco-Roman world fine buildings, public and private, were among the criteria of civilization and cultural development. By these criteria Iberia rated high” [11, pp. 205].

Finds of the imported specimens of glyptic are noteworthy. It is suggested that influx of ancient gems in East Georgia started after Pompey’s military campaign. They are mostly widespread in the 1st-3rd cent. Representation of a certain god or goddess on signet rings indicates that they were regarded as patron deities. Increasing demand for such signet rings stimulated development of their local production [3, pp. 108-109]. The aforementioned enables us to suggest that beliefs of the Classical world were wide spread in Iberia or at least that Hellenic deities and mythological topics represented on them were familiar to the local population.

Representatives of the Iberian elite are portrayed on gems dressed and styled according

to the Roman fashion. Iberian nobles - Karpak and Zevakh depicted on a belt buckle are clad in tunic and chlamis with the Roman hairdo [3, 109-110]. Though, it should be taken into consideration that Strabo indicated civilization similarity of the Persian and Georgian worlds saying that the Georgians resembled Persians both by mode of life and outfit (XI, 3.5).

Local dynasts were striving for Hellenic culture. They erected Classical palaces, temples and bathes adorning them with inscriptions in Greek. Adoption of Aramaic and Greek scripts is perhaps one more indicative of the formation of dualistic cultural profile of the country.

It can also be suggested that in Achaemenid period when “Asia” acquired a meaning of international zone apart from geographic one, Caucasian was not included there since it was left outside of the Achaemenid political realm. The Greeks perceived it first as the ultimate point of the world than the ultimate part of Europe. Despite pro western political aspirations of the Iberian kings, they were not alienated from the Oriental world and adopted the title of Great king.

Peripheral, marginal situation of the Caucasus with regards of both Europe and Asia and perception of this region as a border zone between them, presupposed at least theoretical probability of creation of the Caucasian koine. The importance of Caucasia raised every time when West/East opposition would turn into an open conflict [7, p. 90].

If we consider Eastern Caucasus as a separate integrational zone, bordering both Europe and Asia, it can be suggested that the Iberian Great kings claimed hegemony of the Caucasian cultural area. It is noteworthy that C. Toumanoff dated formation of the Georgian cosmocratism back to the 1st-2nd cent [12, pp. 100-102].

It should be taken into consideration though that this title did not become a traditional one for the Georgian kings. This makes us think that in every particular case we should seek for the specific political events resulting in adoption

of this royal title. The first Iberian Great king according to epigraphic data is Pharsmanes (30s of the 1st cent.) and it seems quite logical. He defeated troops of the King of kings and the Iberians occupied the territory of Armenia. This military victory enabled Pharnabazids to bear the title of Artashesids. According to Hellenistic tradition, title of basileus denoted full independence and was linked with military prowess and victories. Antigonus and Demetrius were proclaimed kings after they defeated Ptolemy [8, p. 65]. Similar tradition existed in the East: Ahuramazda hands over symbol of kingship to Ardashir riding over the bodies of the defeated enemies on the famous Naqshi-Rustem relief.

Mithridates – heir of Pharsmanes is referred to as Great king in the inscription of Sharagas, though the Mtskheta inscription of 75 calls him merely basileus. It can be assumed that by 75 Mithridates was not yet a Great king, and he adopted this title after military victories sought in Armenia his general Sharagas talks about. If we share interpretation of this inscription offered by G. Giorgadze, we see that Mithridates king of Armenia mentioned in the inscription of Sharagas is not a Great king [1, pp. 87-88]. Strangely enough, one of the mightiest kings of the 2nd cent. – Pharsmanes is not a Great king unlike his successor Xepharnugis.

Summing all up, it can be suggested that we do not deal with the title Great king as semantics in Iberia. This title was not traditional for the Pharnabazids and was linked with occurrences of incorporation of the Asiatic territories (Mostly parts of Armenia). It seems that the Oriental concept of kingship and its symbolism were realized and spread in Kartli. One of reflection of this concept was the title of Great king. Despite that political aspirations were undoubtedly directed towards the West, marginal, peripheral situation of the country with regards of both Europe and Asia stimulated shaping of specific dualistic cultural space.

List of literature:

1. გიორგაძე გ. არმაზის მონოლინგვის რამდენიმე ადგილის ინტერპრეტაცია, ედიცატიო, თსუ გამომცემლობა, თბ., 2001, გვ. 77-92.
2. ლიჩელი ვ. კოლხეთის კულტურის საკითხები, თბ., 2001.
3. ლორთქიფანიძე ოთ. ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო, „მეცნიერება“, თბ., 1968.
4. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1955.
5. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, (V-X სს.), ილია აბულაძის რედაქციით. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბ., 1963.
6. Бокщанин А.Г. Парфия и Рим, ч. I-II, Издательство московского университета, М., 1960.
7. Гордезиани Р. К восприятию Кавказа в античных источниках, Caucasicca. vol. I, Tbilisi University Press, 1998, с. 32-40.
8. Кошеленко Г.А. Некоторые вопросы истории ранней Парфии, ВДИ, № 1, 1968.
9. Bevan E.R. The house of Seleucus, vol. I, New York, 1966.
10. Braund D. Georgia in Antiquity, Clarendon Press, Oxford, 1994.
11. Minns E.H. Parchments of the Parthian period from Avroman. The Journal of Hellenic Studies, XXXV, 1915.
12. Toumanoff C. Studies in Christian Caucasian History, Georgetown University Press, 1963.

WEAPONS OF 4TH-1ST CC. B.C. FROM KVEMO KARTLI, STATISTICAL DATA, TYPOLOGICAL ANALYSIS

The historical province of Georgia, Kvemo Kartli (Lower Kartli) is situated in the south - east part of Georgia. It is a clearly outlined district due to its physical-geographical characteristics: surrounded by watersheds of mountain ridges from three sides (N, W, and S); the river Kura is the eastern border of this province. It had played an important role in the process of foundation of the Kartli (Iberia) kingdom. It is supposed that in the 4th century B.C. this territory was the place where Kart tribes lived and from where they began to occupy northern parts of Georgia (which now has a name Shida Kartli, meaning central Kartli) [8, pp5-8; 10, p.13; 7, p102]. This region is supposed to be the center of formation of Georgian nation [3, pp. 244, 245, 250, 366]. The late 4th – early 3rd cc. B.C. is the period of foundation of Kartli (Iberia) kingdom. In the 3rd c. Iberia kingdom became a strong state which was widening its borders. The situation had changed in the 2nd part of the 2nd c. B.C., when a newly founded Armenian kingdom occupied the southern lands of Iberia (supposedly including Southern part of Kvemo Kartli too). After that the region had transformed into a battlefield between Iberian and Armenian troops for nearly 2 centuries, when at last this lands were returned to Kartli kingdom [13, pp. 442-444, 457, 466, 501]. In Greek and Roman written sources Iberian soldiers and their armament is mentioned rarely. The archaeological data is more informative and can restore a picture of Iberian (Kartlian) warrior's armament. This article is aimed to research armament of one region of Iberian Kingdom, Kvemo Kartli (Lower Kartli).

Statistical data, Interpretation of statistical data.

34 archaeological sites dated to the 4th -1st cc. B.C. are unearthed in Kvemo Kartli. 6 of

them are settlements, others -cemeteries. 17 cemeteries include weapons - 16 are dated to the 4th – 3rd cc B.C. (some of them include burials of earlier and later periods) and only one, Kazreti cemetery [15, p34], is dated to the 2nd – 1st cc. B.C.

It was assumed, that from the 4th c. B.C. in Kartli in ordinary burials the number of weapons substantially decreases, which may be connected with turning Mtskheta into a town, getting weapons more expensive or its inheriting as well as the social-economic progress, that took place in Kartli [19, pp193-194; 2, p. 224; 5, p. 9; 4, p.173]. Opposite to the above consideration, the result of statistical analysis of the materials of 4th -3rd cc. B.C. found in Algeti Gorge (S. Margishvili report in 1988) showed that at these cemeteries every third or fourth man was armed: out of 96 burials studied at Shavsakdara 1st iron weapons were found in 15, [12, pp. 65-131], at Papigora – in 8 (only spears) out of 79 [12, pp.10-64,131], in Enageti – in 1 out of 9 (this grave included 1 spear and 13 arrows) [11, pp. 27].

In other parts of Kvemo Kartli the picture for the graves dated to the 4th-3rd cc. B.C. is the same. At Etso cemetery out of 120 burials 105 are dated to the 4th -3rd cc. B.C., among them 15 contained iron weapons. In 31 only children were buried, in every fifth of the rest weapons were found. We do not possess information about the sex of all the buried, however, even if the majority were men, it turns out that every third man was armed [17, pp. 62-63]. The picture is almost the same in Abulmugi: [20, p. 51] (in 6 burials out of 27 - 2 axes and 5 spears were found), in Asureti (in 4 burials - 2 axes and 2 spears- out of 32) [11], in Skhalta in 7 burials out of 60– 6 spears and 3 axes (see also the table).

Site	Dating	Number of graves	Number of graves Dated to the 4 th - 3 rd cc.B.C.	Number of graves Dated to the 4 th - 3 rd cc. B.C. with weapons	spears	axes	daggers	arrows
1. Shavsakdara I	4 th - 3 rd cc. B.C.	96	96	15	15			2
2. Shavsakdara II	4 th - 3 rd cc. B.C.	12	12	1	2		1	
3. Papigora	4 th - 3 rd cc. B.C.	79	79	8	8			
4. Enageti	4 th - 3 rd cc. B.C.	9	9	1	1			3
5. Etso	4 th - 1 st cc. B.C.	120	105	15	11	4		1
6. Skhalta	4 th - 3 rd cc. B.C.	60	60	7	6	3		
7. Abulmugi	4 th - 3 rd cc. B.C.	27	27	6	5	2		1 1
8. Asureti	4 th - 3 rd cc. B.C.	28	26	4	2	2		
9. Abelia	4 th - 2 nd cc. B.C.	25	23	1	1			
10. Gomareti	4 th - 3 rd cc. B.C.	28	26	2	1	1		1
11. Ardasubani	6 th - 4 th - 3 rd cc. B.C.	4	2	1			1	
12. Beshtasheni	6 th - 4 th - 3 rd cc. B.C.	61	4	2	2			
13. Grmakhevistavi	6 th - 4 th - 3 rd cc. B.C.	46	11	2	2			
14. Kotishi	4 th - 3 rd cc. B.C.	8	8	1			1	
15. Kazreti	2 nd - 1 st cc. B.C.	9						
16. Goubani	4 th - 2 nd cc. B.C.	25	19	2	2			
17. Kiketi	5 th - 4 th cc. B.C.	5	1	1	1			

One part of the cemeteries dated to the 4th - 3rd cc. B.C. excavated in Kvemo Kartli started functioning before this epoch. At the 5th - 4th cc. B.C. cemetery of Beshtasheni 61 burials were excavated [14], out of which 4 are dated at least to the 4th c. B.C., if not the edge of 4th - 3rd cc. B.C. [16, p. 122]. Here, in two burials there was one iron spear-head in each. At the same monument, out of 57 burials dated to the 5th c. B.C. weapons were found in 11. At the Grmakhevistavi Cemetery 46 burials are dated to the Achaemenid Epoch, out of which 11 belong to the 4th c. B.C. and in some cases 4th - 3rd cc. B.C. The weapons were found in 3 burials out of 35 dated to the 5th

c. B.C. and in two burials out of 11 dated to the 4th - 3rd cc. B.C. Thus, opposite to the previously elaborated opinion, at the ordinary cemeteries of Kvemo Kartli dated to the 4th - 3rd cc. B.C. decreasing of the number of weapons was not noticed. As a result of the conducted investigation it was established, that every third or fourth man at such cemeteries was buried with a weapon. The statistical data of the earlier cemeteries, like Beshtasheni and Grmakhevistavi, are practically the same. It is notable that at the cemeteries dated to the 2nd - 1st cc. B.C. no weapons are encountered (the Kazreti Telebisveli Cemetery is an exception). That is why, according to the

present data, decrease of the number of weapons is noticed from the Late Hellenistic period.

Typology

The cemeteries of 4th – 1st cc. B.C. from Kvemo Kartli include only offensive weapons: spears, arrows, battle-axes and daggers.

The **spear** was the most commonly used weapon of war in Kartli in 4th – 3rd cc. B.C. In this period all of them were manufactured from iron. Most of them unfortunately are corroded and can not give information about their shape. As usual, a buried person had one or two spears in the grave. According to the shape five principal types of the spearheads are known in Classical-period Georgia [6, pp. 117-129]. In Kvemo Kartli we can distinguish 4 groups of spears: 1) with prolonged rhombic-like blades 2) with leaf-like (or round-shouldered) blades; 3) with narrow blades; 4) conical spearheads

The spears of the 1st group (with prolonged rhombic-like blades) can be divided into several subgroups: **A.** the blade is narrow and is twice or longer than the socket of the spearhead (Pl I, 1), **B.** The socket and the blade are of the same size (Pl I 2); In this case the central part of the blade is wide. **C.** The socket is twice longer than the narrow blade (Pl I 4). The spears of the subgroup **A** in Kvemo Kartli are found at Etso cemetery (gr. # 72) [17, p. 82], Beshtasheni (gr. #55), Abulmugi (gr. #19) [18, p. 218]. Those graves are dated to the 4th–3rd cc. We can see them also at the 5th and 4th century graves in West and Central Georgia. The spears of the subgroup **B** were found at Etso (gr. ##55, 81, 94) [17, p. 83] and Skhalta (gr. #13) cemeteries. Outside of Kvemo Kartli they are found in Central Georgia and Western Azerbaijan, in the assemblages of 4th – 3rd cc. B.C. The spears of the subgroup **C** are rare in Kvemo Kartli and were found at Etso Cemetery (gr. # 41) [17, p. 82 -83].

2) The iron spears of the 2nd group - with a leaf-like (or round-shouldered) blades (Pl. I 5, 6) are well known from the 6th c. B.C. and exist until Roman period. They are originated from the bronze spears of the same shape which existed

during the Bronze Age [6, pp. 124-125]. For the sites of 4th-1st cc. B.C. of Kvemo Kartli they are not rare and were found at Etso (gr. ## 80, 120 – dated to the 3rd c. B.C.) [17, pp. 83-84], Abulmugi (gr. # 18, dated to the 4th–3rd cc. B.C. [18, p. 216], Shavsakdara I [11, p. 78], Kazreti, (gr. # 5, dated to the 1st c. B.C.) [15, pp. 33-34].

3) The spears of the 3rd group - with narrow blades can be divided in following subgroups: **A.** the spears with narrow and long blades (the socket is shorter than the blade); **B.** the spears with narrow blade, which have a long socket and **C.** a bayonet-like spear. The spears of subgroup **A** and **B** are found at the sites dated to the 6th - 4th cc. in Kvemo Kartli, West and Central Georgia. The spears of the subgroup **C** have short sockets and narrow, long blades. Blades are three times or more long than sockets (Pl I 10). Those spears are also very rare and were found at Shavsakdara I cemetery [12 p. 78].

4) The spears of the 4th group are very simple and have conical shape (Pl I, 10). They are rarely found at the sites of 5th-1st cc. B.C. We have only 3 examples in Kvemo Kartli, at the sites of 4th–3rd cc., Skhalta (settlement) and Shavsakdara I cemetery [12, p. 79].

All (12) iron **battle-axes** found at the cemeteries dated to the 4th – 1st cc. B. C. of Kvemo Kartli belong to the one group: they have an oval holes for wooden handles, hammer-like tetrahedral or oval, sometimes prolonged heads, prolonged blades with oval cutting edges (pl II). Those axes exist from the 6th c. B.C. to the 3rd c. B.C. They were very common for Kvemo Kartli at the cemeteries of 4th – 3rd cc. B.C. (Abulmugi, Etso, Shavsakdara, Skhalta etc) and are not revealed at the sites of later period. As a rule the warrior had a single battle-axe placed in his grave, sometimes with spears and arrows.

Daggers and Sword appear to have been the property of aristocrats, being a kind of insignia at the same time. As a rule they were found in graves of rich warriors –Shavsakdara II (gr. #6 Pl II 12) and Ardasubani (gr. # 1). The only exception is the grave #2 of Kotishi, which is identified as an

ABOUT THE MILITARY- POLITICAL SITUATION IN GEORGIA IN THE 4TH CENT. BC – 2ND CENT. AD.

Written Sources and archaeological evidence

In the classical period political hegemony on Georgian territory was attained by the kingdoms of Colchis and Iberia [13; 34; 37], on whose place and basis Georgia was formed in the future. It should be noted that, unfortunately, factual data for the reconstruction of the military and political history of the Classical period is scarce. Nevertheless, reconstruction of the military and political history of the 4th cent. B.C.-2nd cent. A.D. is feasible to a greater or lesser extent on the basis of a mutual collation and critical analysis of the evidence of the written sources and archaeological and epigraphic remains [see 19; 20; 24; 25; 2; 13; 6; 7].

Modern Georgia lies in the central and western part of Transcaucasia. The political-economic situation of ancient Georgia differed in various periods. At the original stage of development, the Georgians or the *Kartvelian* ethnos were settled in the basins of three rivers – *Mtkvari (Curos)*, *Rioni* and *Chorokhi*. People of an ancient *Kartvelian* stock inhabited approximately this territory, whose various unions are referred to by different ancient written sources (Herodotus, Xenophon, Strabo, Arrian, Leonti Mroveli, and others), namely *Colchians*, *Iberians*, *Mossinoeci*, *Chalybes*, *Sasperes*, *Heniochi*, *Taochoi*, *Saniges*; subsequently the *Chan*, the *Laz*, the *Svans*, the *Egrians*, the *Karts* [16;36].

The hills and hillocks, gorges, knolls, hollows, uplands and lowlands, with their natural environment, create convenient places for settlement. Building material here is in abundance: wood, clay, stone, etc.; there is granite, limestone, gypsum, potter's clay, various shales, and quartz sand. The principal sites of metallurgical ore mining (copper, iron, and tin)

in Georgia are: *Racha-Lechkhumi*, *Svaneti*, *Abkhazia*, *Achara*, *Kvemo (Lower) Kartli*, the upper reaches of the *Greater Liakhvi*, the river *Dzami* valley. The sand of the *Enguri*, *Tskhenistsqali*, *Tekhuri*, *Rioni* and *Mashavera* rivers contains a definite amount of gold. This is attested by ancient authors: Strabo (XI, II, 19), Appian (*HR*, XII, 103). Gold mining is reported by Pliny too (*NH*, XXXIII).

Owing to its specific tectonic development, Georgia's relief is divided into two main differing parts: mountains and foothill, and valley and lowland. Footpath-roads crossed the mountain ranges of the Greater and Lesser Caucasus, by which the ancient local population communicated with the rest of the world; these are: *Rikoti*, *Zekari*, *Mepistsqaro*, *Mamisoni*, *Nakra*, *Klukhori*, *Daryali*, etc.[37];

The terrain of Colchis, and partly Iberia, bounded by mountains, created an advantageous defensive and military-strategic environment. Notable from this viewpoint is the assessment of the theatre of military operations in the Caucasus Mountains and adjacent territory, given by Lucullus, Roman general of the 1st cent. B.C. (see Plutarch, Lucullus, 14). Significant information in this respect is also found in (Flavius) Arrian's written report to the Emperor Hadrian. Arrian visited the Black Sea littoral of Georgia as the emperor's military and administrative official (see his *Periplus Ponti*).

Consideration of the local terrain and landscape is of major importance in conducting military operations. Skilful use of narrow gorges easy to block, high mountains difficult to cross, hillocks easy to fortify, dense, impenetrable forests, rivers hard to cross was a guarantee

of a successful ending of a military campaign. The climate is attached no less importance in warfare. Thus, in fighting Pompey, Mithradates Eupator “fled to Colchis beyond the mountains” (see Strabo, XII, III, 28). He had to rally forces and replenish armament; he wintered in Dioscurias, using the terrain and climate towards the realization of his military and strategic plan (see Appian, *HR*, XII, 101).

The *Rioni-Qvirila* (the *Phasis* of the Greco-Latin written sources) and the *Mtkvari* (the *Curos* of the Graeco-Latin sources) constituted an advantageous transit and strategic route owing to their physico-geographic location. Evidence on this is largely preserved in the writings of Strabo and Pliny (see Strabo, XI, II, 17; VII, 3; Pliny, *NH*, VI, 52). Notably enough, classical and early medieval settlement sites are situated precisely along this route, their archaeological study yielding imported foreign items (pottery, ornaments, coins, and metal and glass vessels). Such settlement sites along the *Rioni-Qvirila* have been discovered at *Shorapani*, *Kldeeti*, *Vani*, *Shuamta*, *Partsqanaqanevi*, *Mtsdziri*, *Dablagomi*, *Dapnari*, *Sajavakho*, *Chaladidi* (near *Poti*), and so on; along the course of the *Mtkvari*: at *Zghuderi*, *Urbnisi*, *Uplistsikhe*, *Qanchaeti*, *Dzalisa*, *Tsikhiagora*, *Nastakisi*, *Samadlo*, *Sarkine*, *Mtskheta*, and so on [see 1; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 30; 35; 3].

During military operations in Iberia and Colchis, the local fighters made good use of the terrain, mountains, narrow defiles of gorges, defensive works advantageously positioned on mountains and hills, dense impenetrable forests, fords. The same factors had a negative effect on the actions of the invading forces. They were naturally not familiar with the local geographical setting, failing to make a tactically correct use of it. Accordingly, they lacked comprehensive information about local conditions; in particular, they had a vague idea of the opponent's economic base and resources, the quantitative demographic situation, morale, communica-

tion and military and technical means, social system, military and strategic actions. Owing to the geographic setting, in Iberia and Colchis it was almost unfeasible to conduct wide-scale, frontal operations with numerous troops. Success here could be achieved with well-trained, mobile, so-called commando-type detachments, well-informed about the local environment. The strategy and tactics of the war operations of the local population were largely built on the advantageous use of the terrain.

Colchis - and partly Iberia - were historical-geographical regions, bounded by mountains, creating a definite natural defensive area from the military and strategic points of view. Fertile soil, varied relief, moderate climate, ample hydropower resources, ores, diversity of flora and fauna provided a good basis for social progress. Hence, a highly-peculiar historical-cultural area took shape in Colchis, with its centre on the *Rioni*, and in Iberia, on the *Mtkvari*. Colchis and Iberia in the classical period held a pivotal area geopolitically. The eastern and western civilizations met here - and occasionally clashed [37].

Written sources and archaeological evidence. “The Life of the Georgian Kings and of their Fathers and Ancestors from the Earliest Times” (see *Kartlis Tskhovreba*, hereinafter *K. Ts.*) [18] is the basic Georgian language source for Georgia's history and particularly her military and political history. It was compiled by the Georgian scholar Leonti Mroveli. Most of the reports found in this (written) source have been documentarily confirmed by new archaeological excavations. For example, the fortified cities: *Nastakisi*, *Sarkine*[23], *Tsikhe-Goji*, *Armazi*, *Shorapani*, *Dimna*; historical personages: *Artag* (*Artoces*), *Parsman I*, *Parsman Kveli*, *Mihrdat*, *Amazasp*, and others. The names of historical persons are confirmed in epigraphic monuments discovered archaeologically. King *Parsman* is mentioned in the so-called *Vespasian's* inscription unearthed on

the right bank of the Mtkvari, in Mtskheta. The same inscription refers to King Mihrdat. The latter is also mentioned in the so-called inscription №1, brought to light in Armazi, Mtskheta. King Mihrdat is mentioned also in an inscription found in Rome. King Parsman features in an inscription found at Ostia, the port of Rome. The same king is mentioned in the so-called "Armazi bilingual inscription" excavated archaeologically at Armazi, Mtskheta. The same bilingual mentions "the great King Xepharnug of the Iberians". "The great King Amazasp of the Iberians" is mentioned in an inscription brought to light in 1996 as a result of archaeological studies at Armaztsikhe-Bagineti[19].

The actions of the historical persons, mentioned in "*The Life of the Georgian Kings*", are repeatedly referred to and described in Greco-Latin sources as well. The Iberian King Artag (Artoces) is mentioned by Appian in describing Pompey's campaign in Iberia (*HR*, XII, 103,117), and Dio Cassius (*History of Rome*, XXXVII, 1). King Parnavaz is referred to by Dio Cassius (*History of Rome*, XLIX, 24; LVIII, 26). King Parsman is cited by Tacitus (*Annals*, VI, 33, 34); Dio Cassius (*History of Rome*, LVIII, 26). King Parsman II is mentioned by Arrian (*Periplus*, 11)[see 2; 5; 18; 19; 20; 23;24; 25;34].

The Iberian kings mentioned in written and archaeologically obtained epigraphic sources were directors and organizers of military affairs in Kartli. The military and administrative reforms carried out by king Parnavaz laid the foundation for the kingdom of Iberia (Kartli according to the Georgian language sources): "Then Parnavaz was safe from all his enemies and became king of Kartli and Eguri (i.e. Egrisi) and he increased the number of the Kartlosid i.e. Goeorgianid armies and appointed eight eristavis and a *spaspeti*" (*K.Ts.*). These reforms were further extended by other kings of the Parnavazid dynasty. Importantly enough, Parnavaz, king of Iberia and founder of the Par-

navazid dynasty (end of the 4th cent. B.C.– first half of the 3rd cent. B.C.) is referred to in the Armazic-Aramaic text of the so-called Armazi bilingual inscription, viz. in line 8.[5].

Along with Georgian, special significance attaches to Greco-Latin sources in studying Georgia's military and political history of the Classical and Hellenistic period, viz. Herodotus' *History* VII,79; Xenophon's *Anabasis*, IV-VIII,17-19,22; Memnon's *History of Heracleia*, Strabo's *Geography*, XI,3; Tacitus's *Annals*, VI,34; Appian's *HR*, XII, 94,103; Arrian's *Periplus*, 8-11; Dio's *History of Rome*, XXX-VII, LXX,[see 38] as well as epigraphic monuments: Eshera 1st cent. BC, Mtskheta 75 A.D., the so-called Vespasian's, the so-called Monumentum Ancyranum near Ankara. The Ostian Parsman II's; Mtskheta's so-called Armazi bilingual; the so-called *Shapur's* inscription near *Istakhar*, etc.

Armament constitutes one of the principal sources for the study of military art of Classical-period Georgia, and generally of the ancient World. Its development is directly proportional to the development of society. Both offensive and defensive types of armament occur in the archaeological material of Georgia of Classical times. Of the types of offensive weapons spears, battle-axes, daggers, swords, bows and arrows and slings are represented in Classical-period archaeological material[see 1; 3; 4; 10; 12; 14; 15; 17; 30; 35 etc.].

As shown by research, the spear was the chief weapon of war in Georgia throughout the Classical period. Numerically, iron spears come first in comparison with other weapons, according to archaeological evidence. The same is confirmed by written sources (see Herodotus, Xenophon, Strabo). At different stages of the Classical period, wherever mention is made of the armament of Kartvelian population, the spear features invariably. The spear has been discovered at many archeological sites (Sukhumi, Tsiteli Shukura, Guadikhu,

Sukhumi Mountain, Eshera, Vani, Pereta, Gora, Dablagomi, Chkhorotsqu, Dzevri, Itkhvisi, Modinakhe, Beshtasheni, Shavsaqdara, Santa, Tashbashi, Qanchaeti, Kamarakhevi, Tsikhedidi, Natsargora, Varsimaantkari, Zhinvali, Tsipranisdziri, Nedzikhi, Kldeeti, Uplistsikhe) [13; 30;]. According to the features characteristic of the spearhead, five principal types are known in Classical-period Georgia, the so-called narrow-bladed spears being most numerous and characteristic of the 6th-3rd cent. B.C. The so-called elongate rhomboid-bladed spears coexisted with the form just named, in evidence with rounded shouldered spearheads throughout the Classical period. Notably enough, these three types are known from the pre-Classical period.

The next variety is an iron battle-axe – an iron weapon for hacking, with a short four-faceted butt and oval hole for the handle. Iron battle-axes have been attested at many sites of Georgia's Classical period (see Tsiteli Shukura, Gudauta, Guadikhu, the Sukhumi Mountain, Eshera, Vani, Dablagomi, Dzevri, Kutaisi, Kerzu, Brili, Qanchaeti, Beshtasheni, Gomareti, Etso, Manglisi, Asureti, Santa, Rveli). Two principal types are distinguishable among them in terms of characteristics.

Daggers and swords occur – with different ratios – in Georgian material culture throughout the Classical period and it may be said that each chronological stage is characterized by a definite type. We come across two-blade flat-handled (5th-3rd cent. B.C.), single-bladed (4th-3rd cent. B.C.), ring-handled (1st-2nd, 2nd-4th cent. A.D.), and with a wooden case handle specimens. The points of their discovery are: Sukhumi, Tsiteli Shukura, Guadikhu, Eshera, Vani, Inashauri, Gora, Qanchaeti, Itkhvisi, Chkhari, Lia, Dzevri, Modinakhe, Chkhorotsqu, Bori, Kamarakhevi, Zhinvali, Armaztsikhe, Kldeeti [6; 7; 8; 10; 12].

The sling was a simple variety of a projectile weapon. Small-sized round boulder-stones

are found in abundance at the ruins of Classical period fortification systems and graves of warriors, along with armour plates (see Vani, Anakopia).

As to the bow and arrow, unfortunately it is not attested archaeologically. Bronze, bone and iron arrowheads have come to light at different points of Georgia (*Vani, Itkhvisi, Kutaisi, Ivrispirebi, Enageti, Tsikhedidi, Gomareti, Sioni, Kumisa, Tsikhiana, Samadlo, Nastakisi, Algeti, Varsimaantkari, Chala, Kldeeti*). These arrowheads are of different types: four-faceted, pyramidal (5th-4th cent. B.C.); bronze, three-faceted, socket-less (4th-3rd cc B.C.); socketed (5th-3rd cc B.C.); bronze, three-winged, socketed-spurred and spurless (5th-4th cc. B.C.); bronze, pyramidal headed, socketed (4th-3rd cc B.C.); iron, tanged three-winged (2nd-3rd cc. A.D.). Small sized arrowheads, appearing in the 5th-3rd cc. BC have corresponding small-sized bows, while relatively large iron arrowheads point to large bows.

Of the categories of defensive armament coat-of-arms, helmet, shield and cnemides are attested in Classical period Georgia. These varieties have come down to us in specimens made of metal. The *Kartvelian* population, as evidenced by written sources, was armed with wooden and leather, at times flax, defensive means, hence these failed to be preserved in the earth. The chain-mail is represented as fragments of metal-reinforced armour, i.e. small plates of iron and bronze with which clothes of leather or fabric were covered. These have been found in 4th century B.C. archaeological complexes (*Vani, Sairkhe, Zhinvali*).

The helmets are of bronze – of the so-called Chalcidice type. Found in 4th century archaeological complexes (*Akhul Abaa, Kutaisi, Kokhi, Lanchkhuti, Dedoplistsqaro*). As to shields, we may form an idea of them from specimens with a metal cover; according to the latter several types are distinguishable in Classical-time Georgia: covered entirely with a metal plate, the

so-called hoplite shields (6th-5th cc. B.C.); covered with metal bands or narrow plates (4th-3rd cc. B.C.); with metal umbones (2nd-1st cc. B.C. - 3rd-4th cc. A.D.); these are discovered on Classical period Georgian archaeological sites (*Tsiteli Shukura, Akhul Abaa, Eshera, Vani, Modinakhe, Kamarakhevi, Varsimaantkari, Zhinvali*). Thus, the shield is found at all stages of the Classical and Hellenistic period. In all, three bronze cnemides have been brought to light (*Vani, Akhul Abaa*), dateable to the 4th century B.C.

According to archaeological evidence, the war chariot held a definite place in the military art of Georgia's ruling circles of the Classical and Hellenistic period of is. Its remains have been discovered in a 4th century archaeological complex at *Uplistsikhe*. This must have been traces of a two-wheeled war chariot. A bronze model of a two-wheeled war chariot, drawn by two horses, has been found at *Gokhebi*, near *Tetristsqaro*.

Greco-Latin and archaeological data are interesting for the study of the wooden defence works of Classical and Hellenistic period Georgia. This data is largely preserved in the works of Hecataeus of Miletus, Hippocrates, Xenophon, Strabo, Appolonius Rhodius, Diodorus of Sicily, Pomponius Mela, Vitruvius, and Pliny. The works of the cited authors deal with fortified settlements of south and south-western Transcaucasia, in particular Colchian-Mossinoeci beam and plaster, tower-type fortifications. The same sources contain noteworthy evidence on the use of the relief in the construction of settlements and their interrelationship. According to Xenophon, the fortifications consisted of a moat, the main road connecting the inner fortress-tower and other relatively smaller towers. All these were enclosed within a paling of beams. This wall of beams had the principal gate. The fortification towers served as living quarters as well. Interesting in this respect is the 4th century beam tower of v. *Mtsdziri*, Vani district[3; 30].

Archaeological studies point to the existence in 5th-4th cc. Colchis of a definite, well established system of fortified settlements. Colchian settlements of the 6th- 4th cent.B.C. were situated on hills, forming a definite system and surrounded with moats. Wooden beams constituted the chief building material, due to the abundance of forests in Colchis.

The fortification works of ancient cities, brought to light in Georgia, were built on the basis of Hellenistic advanced and highly developed theoretical and practical achievements of the period. The city fortification systems of *Armaztsikhe, Uplistsikhe, Vani and Eshera: Armaztsikhe* - triangular rocky mountain forms the end of the "mountain of Kartli". Dominating over the environment, it controls the crossing of the two rivers – the *Mtkvari* and the *Aragvi*. The mountain is divided into a relatively plain area where the city proper was built, and a rocky elevation – a fortification dominant. Its front part is bounded by the river *Mtkvari*, and the other two parts by double, parallel ravines. A fortification line follows along the edge of each ravine: a chain of curtains and towers. The chief function of the outer fortification strip and its tower was to protect the town. Both lines are built with account of the achievements of the advanced engineering of the period [1; 6; 7; 8; 33; 35].

Uplistsikhe - ancient rock-town city in the middle of Kartli is situated on a rocky triangular projection of a ridge on the left bank of the *Mtkvari*. Its fortification line was combined in a special way, the rock gates were linked to an aggregate of curtains and towers. The fortification works here are almost entirely destroyed and they can be judged, largely their direction, by the sockets hewn in the rock for the walls [26].

Vani - Of ancient Georgia's cities, fortifications of *Vani* have been brought to light best of all. Not only towers and curtains have been unearthed but gates, posterns, moats, etc. as

well. On the whole the system is the result of well-planned construction. It attracts attention in many respects, e.g. by portcullises, octagonal towers, counterfort curtains, etc. It must have been built in the 2nd cent. BC. This ancient city was situated on a hill of 6 ha, in the river *Sulori* valley, west Georgian lowland[6; 7; 8; 13; 33].

Eshera - is a noteworthy ancient city site of the eastern Black Sea area and north-western Colchis. It is situated 10 km westward of *Sukhumi*, on the right bank of the *Gumista*. Here two fragments of the fortification line have been brought to light: curtains and towers. A secret door has also been revealed. Here too, as in all other cases, the walls are strictly subordinated to the natural boundaries of the hill. The fortification of *Eshera* should be dated to the 1st cent. B.C. [35].

Ancient Georgia (Iberia-Colchis), lying at the juncture of Asia and Europe, was the arena of hostilities between military and political-economic forces of countries of Iranian, on the one hand, and Graeco-Roman orientation, on the other.

In 401 Cyrus, ruler of *Cappadocia* and *Lydia* (in Asia Minor) started a war against the Iranian king Artaxerxes II to deprive him of his throne. In this war, Xenophon was the military leader of one detachment of Greek mercenaries. He described the battles and the territories where people of Georgian stock lived. In a battle near Babylon, Prince Cyrus was killed, and his army dispersed; 10000 Greek fighters, steeled in battles, took the road back home. On their homeward path they passed through south-western Transcaucasia – at times negotiating their passage with the local *Kartvelian* population but mostly fighting their way with difficulty. The 10,000 strong army needed considerable provisions, leading to clashes with the local population. Some fortified towns had to be stormed, while others were too strong to take and were bypassed. According to Xenophon, the numerous fortified cities they passed differed in their defenses. Thus, failing to take one

stronghold the Greeks lost many men and they had to retreat (see *Anabasis*, V, 2, 7).

It is clear from Xenophon's records that the Kartvelian population of south-western Transcaucasia had a good mastery of the basic elements of warfare of the times. In particular, they had special fortifications – moats, wooden walls, towers, inner fortresses, embankments; they possessed advanced weapons of the period: spears, daggers, axes, arrows; means of individual defense: shields, helmets, armour; and knowledge of military-tactical stratagems: quick attack, regrouping, advantageous use of the terrain; were courageous in battle, adroit and indomitable (*Anabasis*, III-V).

Xenophon has left a description of a clash between the Colchians and the Greek troops in 401 BC. The battle took place on a hill at the borders of Colchian dominions. Owing to the rugged terrain, it must have been difficult for the Greek phalange to take this elevation, as there would be confusion among the foot-soldiers resulting in a rout. Hence, by the decision of the Greek command, the "*phalanx*" was divided into companies – *lochi* – and deployed frontally along the entire perimeter of the enemy's defense. This was done in such a way as to exceed the line of Colchian defense, allowing subsequent attack from the flanks. These superior forces attacked the Colchian position on the hill and took the strategically important elevation after a stiff battle. As a result, the Greeks invaded the land of the Colchians, cleaning their way to the Black Sea. Then they entered the coastal, densely populated city of Trapezus in the land of the Colchians (see *Anabasis*, IV-VIII, 17-19, 22).

The Colchian military leadership appears to have had intelligence reports on the military movements of the Greeks. Hence the Colchian army was ready for battle, occupying strategic eminences at the Colchian border; this must have been in eastern Pontus and in the Laz mountain region (at present in Turkey). The

Colchians were right to deploy their troops on a strategic eminence. One of the commanders on the Greek side, and a connoisseur of the art of war, called this special arrangement of the principal detachment of the Colchians “*phalanx*” (see *Anabasis*, IV, VIII, 17) or “Colchian *phalanx*”. The Greek command had considered important the advantageous strategic position of the troops and their tactical disposition. Therefore, the Greeks altered the traditional tactic of engagement. This must have been indicative of the “Colchian *phalanx*” being a rather formidable force.

In the battle of 401 BC, as reported by Xenophon, following the Greek attack, the *phalanx* of the Colchians split in two in an orderly fashion, one part regrouping to the right and the other to the left. By this the Colchian command carried out a definite maneuver. By opening the central part of the *phalanx* they created a situation for the Greeks to be decoyed in and then to attack them from the flanks. The Colchians thereby warded off the danger of being outflanked by the Greek *lophi*. The Colchians carried out practically correct maneuver, but in this case the superior number of the Greek fighters was decisive – they numbered 10,000.

As is known, the complex process of the formation of the Iberian Kingdom took place at the turn of the 4th-3rd centuries B.C. At this time Inner Colchis united within the bounds of the Kingdom of *Kartli*.

Apart from fight on land, the residents of the coastal regions of ancient Georgia had experience in naval warfare as well. Evidence on this is preserved in Greco-Latin written sources. According to Strabo, the inhabitants of Colchis at the sea along the Caucasus Range controlled the sea in *kamaras* or naval boats (see Strabo, XI, II, 12; Tacitus, *Annals*, III, 47; Xenophon, *Anabasis*, V, IV, 9-14). Colchis had shipbuilding timber, it produced quantities of flax, hemp, wax and tar (see Strabo XI, II, 17). The naval forces of the Kingdom of Pontus were basically man-

ned by Colchian residents and rigging for ships came from Colchis (see Strabo, XI, II, 18).

Notwithstanding Rome's might, it failed to bring Colchis under control. Nor was this achieved by the hand of Aristarchus, Mithridates of Pergamum or Polemo. Lucullus's prediction to the effect that it was very difficult to subdue this region partly came true (see Plutarch, *Lucullus*, 14). Indeed, Inner Colchis, with its gorges, hard-to-cross rivers must have not been easy to subjugate. This was compounded by aggressively inclined principalities and warlike mountain population. The Romans succeeded in establishing a definite control over the Black Sea littoral. In this the coastal cities must have served as their main strongholds in which – unlike Inner Colchis – the Greco-Roman economic and cultural influence was stronger. The Colchian littoral was the strategic and communication base indispensable for Rome to establish her influence in Asia Minor and the Bosphorus.

The factor of the war played a significant – at times decisive – role in the process of the historical development of Colchis and Iberia. The incorporation of part of Colchis in the Kingdom of Iberia led to the ultimate breakdown of the Kingdom of Colchis and change of its political status. The expansion of the Kingdom of Pontus – followed by the annexation of the Black Sea littoral – also proved negative for Colchis. In Inner Colchis the rich city of Vani (see archaeological material) was destroyed and plundered. Colchis turned into an arena of hostilities between the Kingdom of Pontus and Rome, the latter exerting a definite influence on the development of Colchis, and later of Iberia. On the one hand, this influence proved negative, for the littoral fell under the political influence of Rome, while in some regions – owing to Rome's flexible policy – the situation grew unstable, ending subsequently in the development of “principalities” – semi-dependent on Rome (*e.g. the Saniges, Macrones, Heniochi,*

Lazica, Apsiles, Abazgoi; see *Arrian's Periplus*, II). On the other hand, Rome – a highly developed, advanced state of the period – played a somewhat positive role: in particular, the local population became closely acquainted with the then progressive Roman culture; Roman commercial capital appeared in the coastal cities; acquaintance was made with new war tactics and technology.

The period of ascendancy of the Kingdom of Iberia began from the end of the 1st century B.C. this was facilitated to some extent by the new advantageous geopolitical situation, in particular, the incessant wars between Rome [39] and Parthia. The rulers of Iberia made adroit use of the confrontation of Rome and Parthia. In the first half of the 1st century, the Kingdom of Iberia grew so powerful as to expand its borders and capture, after a stiff battle, the important city-fortress of Artaxata on the Araxes. By this time, Iberia had regained its south-western territories in the upper reaches of the Chorokhi, the Mtkvari and the Araxes, even reaching the seashore.

In the 30s A.D. the Iberian king Parsman – acting in collusion with the Romans – set out on a campaign against the Parthians in the Araxes area. The enemy troops were commanded by Orodes, son of the Parthian king. The numerous Parthian forces were largely composed of horsemen, while the Iberian king's troops comprised a strong infantry and mobile detachments of cavalry. Parsman I made brilliant use of the local conditions and tested stratagems. The Parthian cavalry was not accustomed to warfare on mountainous terrain. The Iberian cavalymen first showered the Parthians with arrows, and then the infantry launched an orderly attack, resulting in an utter rout of the Parthians (see Tacitus, *Annals*, IV, 33-35). At the first stage of the battle Parsman besieged the enemy sentry posts, capturing the strategic supplies of food, forage, etc. (see Tacitus, *Annals*, VI, 34). By a correctly calculated manouvre, Parsman succeeded in defeating the Parthians in the battle.

In the 50s A.D. Parsman I rendered military aid to the Roman commander Gneus Domitius Corbullan who was conducting a war against the Parthians in south Transcaucasia. In return, Iberia incorporated lands up to the river Araxes (see Tacitus, *Annals*, XIV,23). In the first half of the 2nd century Parsman II Kveli ascended the Iberian royal throne (see *Moktsevai Kartlisai* "The Conversion of Georgia", 36; *K. Ts.*, I, [18, p. 51]). Parsman II already fought the Roman Empire openly, seeking to oust it from coastal Colchis and southern Transcaucasia. To uphold her own interest, Iberia boldly takes on Rome and Parthia the mightiest states of the period. The cited states appear to have considered the Kingdom of Iberia a powerful country to be reckoned with. Hence, under the Emperor Antoninus Pius (138-161 A.D.) relations between Iberia and Rome improved. The Roman historian Elius Spartian narrates that the Roman emperor respected the Iberian king Parsman II, for he was in need of Parsman's military support in south Transcaucasia and the Near East. Therefore he granted the Iberian king countless valuable gifts (these may be the valuable items discovered to date archaeologically at Mtskheta; see [1]), a war elephant and a 50-strong detachment of warriors (see [38, p. 293]). In 140 A.D. Parsman II arrived in the Imperial capital Rome, with a retinue, on a diplomatic mission. Parsman was accorded a solemn welcome and even his statue was erected in token of respect (see Dio Cassius, *History of Rome*, LXX, 2).

As a result of a flexible policy of the kingdom of Iberia (maneuvering between Rome and Parthia) and successful wars the country's border expanded. Much wealth entered the country, bringing about economic advance and an accelerated tempo of development of manufacture. Notably enough, the frequent military operations in Colchis and Iberia and optimum stress situations, calling for quick resolutions of organizational questions, contributed to the social consolidation of the local population.

The Iberian kingdom of the Parnavazid period, including part of Colchis as well, had a fairly good system of military organization. The Iberians appeared to have been well-informed about the advanced military art of the Greeks, Iranians and Romans, skillfully adapting this knowledge to their own capacities. At the time of war, the country could mobilize up to 50.000 infantry and 20.000 cavalry (see Strabo, XI, III, 3; IV, 5). Part of this army was well-trained, presenting a formidable force. According to Appian, in the fight against Pompey "... Artag, the king of the Iberians gave battle (to Pompey) with 70.000 fighters... at the river Cyrus (the Mtkvari) (see Appian, *HR*, XII, 103).

The king was supreme commander of the kingdom of Iberia, the reins of state government being in his hands. The entire military and administrative system obeyed the king. According to Strabo, the commander-in-chief was next to the king, being appointed from the royal family (see Strabo, XI, III, 6; *K. Ts.* I, [18, p. 24]). Strabo notes in the same passage that the *eristavis* or governors of the country's military and administrative regions came under the commander-in-chief. The *atasistavis* ("head of one thousand soldiers") and the *asistavis* ("head of one hundred soldiers") were subordinate to *eristavis* (see *K. Ts.*, I, [18, pp. 24-25]). Hence, it should be assumed that the army was conventionally divided into companies (hundreds) and legions (thousands). The next in seniority to the king was the commander-in-chief who ruled the military department and he was charged with directing the armed forces. He was also responsible for the mobilization of the army, gaining the intelligence information about the enemy and military training and readiness. Similar duties devolved on the *eristavis* of certain territories who governed territories placed under them and commanded the warriors coming from there.

The Iberian kingdom was divided into territorial-administrative units (see *K. Ts.*, I, [18,

p. 24]). They were governed by representatives of the local military aristocracy - *eristavis*, referred to as *sceptukhs* or *pitiakhshes* in Greek and Aramaic written sources (see Strabo, XI, II, 18; [24, pp. 37-43]). The insignia of the *eristavi*, received by him from the king, constituted a sceptre, a special signet ring, a gorgeous belt, armament, etc. (these items are documentarily attested in Georgian archaeological material; see e.g. the graves of the aristocrats, unearthed at Mtskheta[1]).

One of the major cares of the state machine of the Iberian kingdom was to remain the military contingent. The king had standing, principal military detachments and a body-guard. These detachments were manned by sons of military-aristocratic families and by mercenary professional warriors. For royal services they received high remuneration and plots of land. They collected the taxes and established order in the country. Warriors of this category were promoted faster, the principal condition being distinction in the military sphere, prowess in war and loyal service at the royal court. In the time of war they basically manned heavily armed cavalry detachments that were capable of quick maneuvering. These formed the middle and junior officers, namely the *atasistavis* and *asistavis*. In peaceful times part of them performed civil functions, governing certain minor territorial units. In war they commanded military detachments mobilized from these administrative districts and manned by commoners. Strabo calls these commoners "warriors and tillers of land" (see Strabo, XI, III, 6). People were enlisted from these family commons, going to war with their own arms and forming the largest mass of the state army. The lightly armed infantry was formed chiefly from these men. Commoners of this category returned to their homesteads upon the end of the war and continued tilling the land.

Generally, the hierarchic structure of the armed forces of the Iberian Kingdom must

have been as follows: king, the commander-in-chief and directly in charge of the royal military office; in today's terminology, high-ranking officers or supreme command, commanders of warriors coming from territorial units, *eristavis*; middle and junior officers – *atasistavis*, *tsikhistavis* (commanders of the garrisons stationed in royal strongholds), *asistavis* (younger sons of aristocratic families), mercenary professional fighters (from neighboring countries); soldiers – mobilized commoners in the case of war, local and foreign mercenaries.

The army of the Iberian Kingdom (see Strabo, XI, III, 3; XI, IV, 5; Appian, *HR*, XII, 103; *K.Ts.*, I, [18 pp. 24-25]; Plutarch, *Lucullus*, 31) largely consisted of two fighting arms – infantry and cavalry units; these were: the king's bodyguard of a heavily armed and well-trained detachment. They were armed with spears, daggers, battle-axes, arrows, chain and armour, helmets, shields; armed companies of cavalry and infantry. The armament of the troops of these two arms was largely similar to that of the king's detachment. Their armament contained also war chariots and machines for throwing stone missiles; lightly armed infantry (not wearing chain and armour) fought mainly with spears, slings, bows and arrows and wooden shields; these troops were most numerous.

Fortification works held a significant place in the defense system of the Iberian Kingdom; they were built at strategically convenient and necessary places, e.g. Mtskheta, Uplistsikhe, Urbnisi, Sarkine, Nastakisi, Shorapani, Dimna, etc. The capital Mtskheta was defended specially. Along with the principal stronghold (Armaztsikhe), another fortification system was built. The roads for entering the country were also reinforced and barred by fortification works.

It is evident from the written sources that the military forces of the Iberian Kingdom had good knowledge of the principal elements of the then warfare. They were aware of and made suc-

cessful use of tactical stratagems of war: rapid attack, regrouping, advantageous use of the terrain, elements of the so-called guerilla warfare (see Dio Cassius, XXXVII, 1, 2; Appian, *HR*, XII, 103; Plutarch, *Pompey*, 34: *K.Ts.*, I, [18, p. 28]). In battle they were courageous, expedient and steady. They had iron weapons – advanced for those times – used for attack and defence.

List of literature:

1. აფაქიძე ან., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ალ., ლომთათიძე გ. მცხეთა I, თბ., 1955.
2. გამყრელიძე ალ. ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმან მეფისა, ურ. «ცისკარი», თბ., 1959, №9, გვ. 135-139.
3. გამყრელიძე გ. ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, თბ., 1982.
4. გამყრელიძე გ. ვერსია ბრძოლის სიუჟეტური ვერცხლის რიტონის შესახებ ზემო რაჭის სოფ. გომიდან, აკც-ს ძიებანი, №10, თბ., 2002, გვ. 39-49.
5. გიორგაძე გ. არმაზის ბილინგვა; «ფარნავაზი» თუ «ფარნავაზიანი», ურ. «მნათობი», თბ., 1986, №10, გვ. 151-159.
6. ვანი I, კრებ. (რედ. ოთ. ლორთქიფანიძე), თბ., 1972.
7. ვანი II, კრებ., თბ., 1976.
8. ვანი III, კრებ., თბ., 1977.
9. ინაძე მ. ძველი კოლხეთის საზოგადოება, თბ., 1994.
10. კალანდაძე ალ. სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხუმი, 1954.
11. კახიძე ამ. საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ქალაქები, თბ., 1971.
12. ლომთათიძე გ. კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957.
13. ლორთქიფანიძე ოთ. არქეოლოგია და საქართველოს ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, მაცნე, ისტ... სერია, №2, თბ., 1976, გვ. 110-128.
14. მამულაძე შ., კახიძე ამ., ხალვაში მ. რომაელები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კრებ.

ილუსტრაციების აღწერა

DESCRIPTION OF PLATES

ბოზიპერიკა 6.

საკინძების და ილარების ზოგიერთი ტიპის თარიღისათვის

ტაბ. I -

სურ. 1. ბრინჯაოს საკინძი სამი ურთიერთგადამკვეთი ხაზისაგან შედგენილი ჯვარედინი ორნამენტით ბეშთაშენის № 61 სამარხიდან;

სურ. 2. ბრინჯაოს საკინძი ორი ირიბი ურთიერთგადამკვეთი ხაზისაგან შედგენილი ჯვარედინი ორნამენტით ბეშთაშენის სამარხი № 1;

სურ. 3. ბრინჯაოს საკინძი ბადისებური ორნამენტით ბეშთაშენის № 9 სამარხიდან;

სურ. 4. ბრინჯაოს საკინძი ცილინდრული, დაღარული ბურცობებით შემკული თავით ვარსიმაანთკარის № 26 ორმოსამარხიდან;

სურ. 5. ბრინჯაოს ვერძისთავიანი ილარი ტახტიძირის № 5 სამარხიდან;

სურ. 6, 7. ბრინჯაოს ილარები ტახტიძირის № 16 და № 19 სამარხებიდან;

სურ. 8. ბრინჯაოს ილარი ნატახტარი II სამაროვნის № 31 სამარხიდან;

სურ. 9. ბრინჯაოს ილარი ტახტიძირის სამაროვნის № 20 სამარხიდან;

სურ. 10. ბრინჯაოს ილარი ტახტიძირის № 17 სამარხიდან;

სურ. 11. ბრინჯაოს ილარი ტახტიძირის № 16 სამარხიდან;

სურ. 12, 13. ბრინჯაოს ილარები საირხიდან.

გიგოლაშვილი ე., თოლორდავა ვ., ფირცხალავა მ.

ბრინჯაოს ქანდაკება და ბრინჯაოს წარმოების ნაშთები ვანის ნაქალაქარზე

ტაბ. I -

სურ. 1. სამსხმელო ორმო არხებითურთ. გეგმა და ჭრილი დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ;

სურ. 2. სამსხმელო ორმოს ჭრილი ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე;

სურ. 3. სამსხმელო ორმო და მის ძირში ჩადგმული ქვის ბაზისი, განკუთვნილი ყალიბისათვის;

სურ. 4-5. ბრინჯაოს მოოქრული ფირფიტები, შემკული პალმეტისა და აკანტოს გრავირებული გამოსახულებით.

ტაბ. II - ბრინჯაოს წარმოებასთან დაკავშირებული ნივთები სახელოსნოსა და მისი მიმდებარე ტერიტორიიდან:

სურ. 1. თიხის სასხამის ფრაგმენტი;

სურ. 2. თიხის ყალიბების ფრაგმენტები;

სურ. 3, 5. თიხის კოვზი - ტიგელი;

სურ. 4. თიხის საქშენი მილის ფრაგმენტი;

სურ. 6, 7. ბრინჯაოს ე.წ. წვეთები;

სურ. 8. ბრინჯაოს იონიური ბაზისი კანელურებიანი სვეტით;

სურ. 9. ვერცხლის ქუთუთო ნამწამებითურთ.

დუნდუა გ.

სამონეტო მიმოქცევა იბერიაში ძვ.წ. V-I საუკუნეებში

ტაბ. I -

სურ. 1. ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ.წ. 336-323 წწ.) სტატერი;

სურ. 2. ლისიმაქეს (ძვ.წ. 306-282 წწ.) სტატერი.

ეპრალიძე ტ., მამულაძე შ.

ჭრაქები გონიო-აფსაროსიდან

ტაბ. I - გონიო-აფსაროსში ნაპოვნი რომაული ხანის ჭრაქები:

სურ. 1. ჭრაქის ფრაგმენტი, ფარაკზე ცხენის გამოსახულებით;

სურ. 2. ჭრაქი, ფარაკზე ხელ-შუბის პილუმის გამოსახულებით;

სურ. 3. ჭრაქი, ფარაკზე ეროტიკული სცენის გამოსახულებით;

სურ. 4. ჭრაქი, ფარაკზე ადამიანის გამოსახულებით;

სურ. 5. ჭრაქი, ფარაკზე მცენარეული ორნამენტი;

სურ. 6. ჭრაქი, ფარაკზე ძაღლის გამოსახულებით;

სურ. 7. ჭრაქი;

სურ. 8. ჭრაქი, ფარაკზე ორი ადამიანის გამოსახულებით;

სურ. 9. ჭრაქის ფრაგმენტი.

ტაბ. II - გონიო-აფსაროსში ნაპოვნი რომაული ხანის ჭრაქები:

სურ. 1. ჭრაქის ფრაგმენტი, ფარაკზე მცენარეული ორნამენტი;

სურ. 2. ჭრაქი, ფარაკზე რელიეფური დეკორით;

სურ. 3. ჭრაქის ფრაგმენტი, კოპებით შემკული;

სურ. 4. ჭრაქი, ფარაკზე ეროტის გამოსახულებით;

სურ. 5. ჭრაქი;

სურ. 6. თეფშისებური ჭურჭელი (სასანთლე?);

სურ. 7. ჭრაქი, ფარაკზე წყვილი გულისებური ღარი;

სურ. 8. ჭრაქი, გვერდებზე დაძვრნილი შვერილებით;

სურ. 9. ჭრაქი, ფარაკზე პალმეტის სტილიზებული გამოსახულებით.

თოდუა თ.

ოქროს ფალერა „გონიოს განძიდან“

ტაბ. I - ოქროს ფალერა.

კაპანაძე ნ.

ნინსოფლის (ჯიეთის) ნამოსახლარი

ტაბ. I — ქვევრების პირები და გვერდები, დერგები.

ტაბ. II — ქოთნები, ჯამი, დოქები.

კახიძე ამ.

ირანული მინის ჭურჭელი ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლიდან

ტაბ. I -

სურ. 1. Kohl-Tube-ს ტიპის მინის სანელსაცხებლე.

კინწურაშვილი თ.

ყულევის მინის ჭურჭლის სპექტრო-ფოტომეტრული გამოკვლევა

ტაბ. I - ყულევის „ოთხნახნაგა“ მინის ჭურჭელი.

რამიშვილი ქ. ი.

ფრთოსანი ღვთაების (სრაუშის) გამოსახულება სასანურ გლიპტიკაში და მისი კავშირები დასავლურ სამყაროსთან

ტაბ I –

- სურ. 1.** სამთავროს სამაროვნის 69-ე სამარხის ნიკოლოს ორფენოვანი ინტალიო;
- სურ. 2.** ავჭალის 70-ე სამარხის ლაჟვარდის ინტალიო;
- სურ. 3.** სამთავროს სამაროვნის 171-ე სამარხის ქალცედონის ელიფსოიდზე ამოკვეთილი გამოსახულება;
- სურ. 4.** რუსთავის ნაქალაქარის სარდიონის ელიფსოიდზე ამოკვეთილი გამოსახულება;
- სურ. 5.** ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული სარდიონის საბეჭდავი;
- სურ. 6.** ერმიტაჟის გრანატის ინტალიო;
- სურ. 7.** აქატის ინტაგლიო ლონდონიდან;
- სურ. 8.** ქალცედონის ელიფსოიდი თეირანიდან.

მანჯგალაძე ბ.

რომაული ხანის მოჭიქული თიხის ჭურჭელი საქართველოში

ტაბ. I - საქართველოში ცნობილი გვიანრომაული ხანის მოჭიქული კერამიკის ტიპები

- სურ. 1.** ტიპი I. ორყურა მსხლისებურტანიანი;
- სურ. 2.** ტიპი II. უყურო მსხლისებურტანიანი კოჭობი;
- სურ. 3.** ტიპი III. ორყურა კოჭობი;
- სურ. 4.** ტიპი IV. მათარა.

ტაბ. II - ანტიკური ხანის მოჭიქული თიხის ჭურჭელი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებიდან, ი. დ. მარჩენკოს მიხედვით. ძვ.წ. I - ახ.წ. I სს.

- სურ. 1.** ადგილობრივად მიჩნეული კერამიკა. სკიფოსი. აღმოჩნდა ქერჩში. III ჯგუფი;
  - სურ. 2.** ცალყურა დოქი. აღმოჩნდა ნიმფეონში 1900 წელს. ადგილობრივად მიჩნეული. III ჯგუფი;
  - სურ. 3.** ჯგუფი II. მეგარული თასი. როდოსული ნანარმი უნდა იყოს. იონიის კუნძულებიდან. აღმოჩნდა პანტიკაპეონში;
  - სურ. 4.** ჯამი ერმიტაჟიდან. სადაურობა უცნობია. ადგილობრივად მიჩნეული. III ჯგუფი;
  - სურ. 5.** ჯგუფი I. მცირეაზიური ვაზა პერგამონიდან. აღმოჩენილია ოლბიაში;
- ტაბ. III - სირიაში აღმოჩენილი მცირე მოჭიქული კერამიკა, დურა-ევროპოსის სამაროვნიდან. ნ. პ. ტოლის მიხედვით. 1935-1936 წლების განათხარი.**

რამიშვილი ქ. რ.

ვერძის გამოსახულებები მდ. არაგვის ხეობიდან

ტაბ. I -

- სურ. 1.** ვერცხლის თავგახსნილი სამაჯური ნეძიხიდან. შემკულია ვერძის მინიატურული თავებით;
- სურ. 2.** ბრინჯაოს თავგახსნილი სამაჯური ნეძიხიდან. შემკულია ვერძის სტილიზებული თავებით;
- სურ. 3.** ბრინჯაოს მედალიონი ყინვალის სამაროვნიდან. შემკულია ვერძის სამი თავით;
- სურ. 4.** ბრინჯაოს თავგახსნილი სამაჯური ბადრიანებიდან. შემკულია ვერძის თავებით;

სურ. 5. ვერძის მინიატურული ბრინჯაოს ქანდაკება ნეძიხიდან;

სურ. 6. ვერძის თავ-რქა საკიდი ნეძიხიდან;

სურ. 7. ვერძის თავ-რქა საკიდი ნეძიხიდან;

სურ. 8. ვერძის თავ-რქა საკიდი ნეძიხიდან;

სურ. 9. ბრინჯაოს აბზინდა ვერძის წყვილი თავით დუისიდან;

სურ. 10. ვერძის ბრინჯაოს საკიდი ქანდაკება კლდეეთიდან;

ტაბ. II -

სურ. 1. ვერძის გამოსახულებებით შემკული ილარები ვარსიმეანთკარისა და ბაზალეთის სამაროვებიდან;

სურ. 2. ვერცხლის მოოქროვილი ლანგარი, რომელზეც გამოსახულია ირანის შახის პეროზის გარეულ ვერძებზე ნადირობა.

სულავა ნ.

მინანქრიანი ფიბულები საქართველოში

ტაბ. I —

სურ. 1. სტირფაზი;

სურ. 2. მცხეთა (I);

სურ. 3. კლდეეთი (Iა);

სურ. 4. კლდეეთი (I);

სურ. 5. მცხეთა;

სურ. 6. კიკეთი (Iბ);

სურ. 7. სოხთა;

სურ. 8. ბორი (I);

სურ. 9-11. ბორი (II).

შალიკაძე თ.

ამოტვიფრულორნამენტიანი სასმისები გონიო-აფსაროსიდან

ტაბ. I - ამოტვიფრულორნამენტიანი სასმისები გონიო-აფსაროსიდან:

სურ. 1. მინის სასმისის (№ 1) ფრაგმენტი;

სურ. 2. მინის სასმისის (№ 2) ფრაგმენტი;

სურ. 3. მინის სასმისის (№ 2) ფრაგმენტი;

ტაბ. II - მინის სასმისის ფრაგმენტი ფიჭვნარიდან.

ნარიტიელი კ.

საქართველოს ადრეული სამეკლესიანი ბაზილიკების ტიპოლოგია - კლასიფიკაციის საკითხისათვის

ტაბ. I -

სურ. 1. ნასტაკისის სამნავიანი ბაზილიკა;

სურ. 2. ნასტაკისის სამეკლესიანი ბაზილიკა;

სურ. 3. ნეკრესი;

სურ. 4. ვაჩნაძიანის „ამიდასტური“;

სურ. 5. ვარდისუბნის „დეკანოზური“;

სურ. 6. შაშიანის სამეცხე.

ტაბ. II -

სურ. 1. ქერემის „წვეროდაბალი“;

- სურ. 2. სარო;
- სურ. 3. უკანგორი;
- სურ. 4. არეშის ტყის უბნის № 3 ეკლესია;

ხარაბაძე ს.

ქვედა გორას „განძი“

ტაბ. I -

- სურ. 1. ოქროს ბალთა;
- სურ. 2, 3. ბალთის ფრაგმენტები;
- სურ. 4. ბალთის რეკონსტრუქცია;
- სურ. 5, 6. სარდიონის, თოთხმეტნახნაგა მძივები.

ქავთარაძე ბ.

კავკასია და “კართაგენელები”

ტაბ. I - უსას გემა.

ბამყრელიძე ალ.

ლათინური წარწერა ფარსმან მეფის შესახებ ოსტიიდან

ტაბ. I – წარწერა ოსტიიდან.

ახვლედიანი დ.

განძი ვანიდან

ტაბ. I –

- სურ. 1. ვანის ნაქალაქარის გენგემა;
- სურ. 2. თხრილის გეგმა და ჭრილები.
- ტაბ. II – განძი, გეგმა.

ჩარკვიანი მ.

ტაბ. I – რომაული და პართული მონეტები

GOGIBERIDZE N.

For Dating of Some Types of Pins and Ear-cleaners

Pl. I –

- Pict. 1. Bronze pin ornamented with three crossing lines from Beshtasheni grave № 61;
- Pict. 2. Bronze pin ornamented with two crossing lines from Beshtasheni grave № 1;
- Pict. 3. Bronze pin with net-like ornament from Beshtasheni;
- Pict. 4. Bronze pins with curved bulges on the cylindrical heads from Varsimaankari grave № 26;
- Pict. 5. Bronze pin embellished with the head of ram from Takhtidziri gr. № 5;
- Pict. 6, 7. Bronze pins from Takhtidziri gr. №№ 16, 19;
- Pict. 8. Bronze pin from Natakhtari II gr. №31;
- Pict. 9. Bronze pin from Takhtidziri gr. №20;

Pict. 10. Bronze pin from Takhtidziri . gr. №17;

Pict. 11. Bronze pin from Takhtidziri gr. №16;

Pict. 12, 13. Bronze pins from Sairkhe.

GIGOLASHVILI E., PIRTSKHALAVA M., TOLORDAVA V.

Bronze Statuary and Bronzeproduction in the Ancient city Site of Vani

Pl. I –

Pict. 1. The workshop on the central terrace of the Vani city-site with bronze casting pit. The plan and WE section;

Pict. 2. The NS section of the casting pit;

Pict. 3. The scetch of casting pit with the mold base inside;

Pict. 4-5. The gilded bronze plaques with engraved floral design.

Pl. II – Traces of actual workshop from the region of bronze casting pit:

Pict. 1. Funnel fragments;

Pict. 2. Clay mold fragments;

Pict. 3, 5. The small clay erucibles-spoons;

Pict. 4. Bellows nozzle fragment;

Pict. 6, 7. Bronze drips;

Pict. 8. The small bronze column fragment;

Pict. 9. The silver eyelid with eyelashes.

DUNDUA G.

Monetary Circulation in Iberia of 5th – 1st cc. B.C.

Pl. I.-

Pict. 1. The stater of Alexander The Great (336-323 BC.);

Pict. 2. The stater of Lisimachus (306-282 BC.).

EBRALIDZE T., MAMULADZE S.

Lamps from Gonio-Aphsaros

Pl. I - Lamps from Gonio-Aphsaros of Roman period

Pict. 1. Lamp with the depiction of horse;

Pict. 2. Lamp with the depiction of pillum;

Pict. 3. Lamp with the depiction of erotic scene;

Pict. 4. Lamp with the depiction of a man;

Pict. 5. Lamp with plant ornament;

Pict. 6. Lamp with the depiction of the dog;

Pict. 7. Lamp;

Pict. 8. Lamp with the depiction of two men;

Pict. 9. The fragment of lamp;

Pl. II – Lamps from Gonio-Aphsaros of Roman period

Pict. 1. The fragment of lamp with plant ornament;

Pict. 2. Lamp with the relief ornament;

Pict. 3. The fragment of lamp decorated with bulges;

Pict. 4. Lamp with the depiction of Eros;

Pict. 5. Lamp;

- Pict. 6. A plate-like vessel;
 Pict. 7. Lamp with two heart-like depressions;
 Pict. 8. Lamp with the bulges on the sides;
 Pict. 9. Lamp with stylized depiction of palmette.

TODUA T.

Golden Fhalerae from "Gonio Hoard"

Pl. I - Golden Fhalerae.

KAPANADZE N.

The Settlement of Tsinsopeli (Jieti)

Pl. I - Rims and sides of pythoses, big jars;

Pl. II – Pots and the bowl Jugs.

KAKHIDZE A.

Iranian Glass vessels from the 5th Century Greek Necropolis of Pitchvnari

Pl. I – The glass unguentarium of *Kohl-Tube* type.

KINTSURASHVILI T.

Spectral –Photometrical research of the Glass Vessel from Kulevi

Pl. I – The glass four faceted vessel from *Kulevi*.

RAMISHVILI K. I.

The Depiction of the Winged Deity Sraush in Sassanian Glyptic

Pl. I –

Pict. 1. The two layer nikolo intaglio from Samtavro cemetery gr. № 69;

Pict. 2. Lazurite intaglio from Avchala cemetery, gr. № 70;

Pict. 3. The depiction on chalcedony ellipsoid from Samtavro cemetery gr. №171;

Pict. 4. The depiction on cornelian ellipsoid from Rustavi city-site;

Pict. 5. Cornelian seal preserved in British Museum;

Pict. 6. Garnet intaglio preserved in Hermitage;

Pict. 7. Agate intaglio preserved in London;

Pict. 8. Chalcedony ellipsoid from Tehran.

MANJGALADZE G.

Roman Glazed Pottery in Georgia

Pl. I – The types of Roman glazed pottery from Georgia

Pict. 1. Type I. two-handled, pear-shaped;

Pict. 2. Type II. Pear-shaped small pot without handles;

Pict. 3. Type III two-handled small pot;

Pict. 4. Flask.

Pl. II – Glazed pottery of Classical period discovered in North Black Sea littoral towns, (according to I.D. Marchenko), 1stc. BC. -1st c. AD.

Pict. 1. Supposedly native pottery. Skythos, discovered in Kerch. Group III;

- Pict. 2. One handled jug, discovered in Nymphaea in 1900. Group III;
 Pict. 3. Group II. Megarian bowl, supposedly Rhodes workshop, discovered in Pantikapeion;
 Pict. 4. The bowl from Hermitage, Supposedly native, Group III.
 Pict. 5. Group I. Vase from Pergamon, discovered in Olbia;
 Pl. III – Small glazed pottery discovered in Syria, Dura Europos cemetery, according to N.P. Toll, excavations of 1935-1936.

RAMISHVILI K. R.

Depictions of the Ram from Aragvi Gorge

- Pl. I –
 Pict. 1. Silver bracelet embellished with miniature sculptures of ram heads from Nedzikhe ;
 Pict. 2. Bronze bracelet embellished with stylized heads of ram from Nedzikhe;
 Pict. 3. Bronze medallion with three heads of rams from Jinvali cemetery;
 Pict. 4. Bronze bracelet embellished with heads of ram from Badrianebi;
 Pict. 5. Bronze miniature statue of ram from Nedzikhe;
 Pict. 6. Pendant representing rams head from Nedzikhe;
 Pict. 7. Pendant representing rams head from Nedzikhe;
 Pict. 8. Pendant representing rams head from Nedzikhe;
 Pict. 9. Bronze belt-buckle with two heads of rams from Duisi;
 Pict. 10. Bronze pendant statuette of ram from Kldeeti.

Pl. II –

- Pict. 1. Ear -cleaners embellished with heads of rams from Varsimaantkari and Bazaleti ;
 Pict. 2. Silver gilt plate with depiction of hunting scene of Iranian Shah.

SULAVA N.

Enameled Fibulae from Georgia

- Pl. I –
 Pict. 1. Stirfaz;
 Pict. 2. Mtskheta (IA);
 Pict. 3. Kldeeti (IAF);
 Pict. 4. Kldeeti (IB);
 Pict. 5. Mtskheta;
 Pict. 6. Kiketi (IC);
 Pict. 7. Sokhta;
 Pict. 8. Bori (ID);
 Pict. 9-11. Bori (II).

T. SHALIKADZE

Beakers with Imprinted Ornament from Gonio-Aphsaros

- Pl. I – Beakers with Imprinted Ornament from Gonio- Aphsaros
 Pict. 1. the fragment of glass vessel (№1);
 Pict. 2. the fragment of glass vessel (№2);
 Pict. 3. the fragment of glass vessel (№2).
 Pl. II - The fragment of glass vessel from Pitchvnari.

TSERETELI K.

For Typology and Classification of Early Georgian Three Churched Basilicas

Pl. I –

Pict. 1. Three Nave Basilica of Nastakisi;

Pict 2. Three Churched Basilica of Nastakisi;

Pict. 3. Nekresi;

Pict. 4. Vachnadziani "Amidasturi" church;

Pict. 5. Vardisubani " Dekanozuri" church;

Pict. 6. Sashiani Trinity church.

Pl. II -

Pict 1. Cheremi " Tsverodabali" Church;

Pict 2. Saro;

Pict. 3. Ukangori;

Pict. 4. Areshi Tkis ubani №3 church.

KHARABADZE S.

The Hoard of "Kveda Gora"

Pl. I –

Pict. 1. the golden buckle;

Pict. 2, 3. the fragments of the buckle;

Pict. 4. Reconstruction of the buckle;

Pict. 5, 6. Fourteen faceted cornelian beads.

KAVTARADZE G. L.

The Caucasus and the "Carthaginians"

Pl. I - Gemma of *Usa*

GAMKRELIDZE A.

The latin inscription of iberian king parsman from Ostia

Pl. I – Inscription from ostia.

AKHVLEDIANI D.

A Hoard from Vani

Pl. I –

Pict. 1. General plan of the *Vani* site;

Pict. 2. plan and sections of the trench.

Pl. II - Hoard, plan.

CHARKVIANI M.

Coins from richly furnished burial of the village Khovle

Pl. I –

Pict. 1-2. Denarii of the Roman emperor Octavian Augustus;

Pict. 3-4. Drachmae of the Parthian king Gotarzes II;

Pict. 5. Aureus of the Roman emperor Elagabalus.

SHATBERASHVILI V.

Weapons of 4th-1st cc. B.C from Kvemo Kartli, Statistical data, Typological Analysis

Pl. I - The spears

Pict. 1-4. the spears with prolonged rhombic-like blades;

Pict. 5-6. the spears with leaf-like (or round-shouldered) blades;

Pict. 7-9. the spears with narrow blades;

Pict. 10. conical spearheads.

Pl. II - arrowheads, daggers

Pict. 1-3. Battle axes;

Pict. 4-6. Iron arrowheads;

Pict. 7-9. Bronze arrowheads;

Pict. 10-11. Bone arrowheads;

Pict.12-13. Iron daggers.

GAMKRELIDZE G.

About the military-political situation in Georgia in the 4th cent. BC – 2nd cent. AD.

Written Sources and archaeological evidence

Pl. I. The disposition of archaeological monuments on the territory of Georgia.

Pl. II. The disposition of archaeological monuments of West Georgia (Colchis), Rioni-Phasis valley.

Pl. III.

Pict. 1. Helmet Decoration on rhyton from Gomi (Oni distr.);

Pict. 2. Helmet Representation of warrior from Datvani (Tsageri distr.);

Pict. 3. Helmet The so-called Chalcidice type one from T. Lanchkhuti;

Pict. 4. Bronze plate cover of shield from Kamarakhevi(Mtsketa distr.);

Pict. 5. Bronze plate cover of shield from Eshera;

Pict. 6. Semisphere umbones of shield (according to archaeological evidence);

Pict. 7. Bronze cnemide from *Akhul-Aaba* (Abkhazeti).

Pl. IV.

Pict. 1. Iron and bronze plates of chain-mail from Vani (according to archaeological evidence);

Pict. 2. Coat-of-arms; reconstruction;

Pict. 3. Bronze model of war chariot from Gokhebi (Dedoplistsqaro distr.); 6th-4th cc. BC.

Pl. V.

Pict. 1. Two-blade daggers(according to archaeological evidence);

Pict. 2. Iron battle-axe (according to archaeological evidence).

Pl. VI.

Pict. 1. Arrowheads (according to archaeological evidence);

Pict. 2. The sling;

Pict. 3. Spear types (according to archaeological evidence).

Pl. VII.

Pict. 1. Ram from ancient city Vani;

Pict. 2. Stone cannon-balls from Catapult of different calibres from ancient city Vani.

Pl. VIII.

The portraits of the representatives of the military aristocracy of ancient Georgia, from the 1st-2nd cc AD archaeological evidence.

Pl. IX.

Pict. 1. The battle scenes in rhyton from *Gomi*(Oni distr.); the 1st c. BC.;

Pict. 2. The representation of warrior with armour, sword and helmet from *Datvani* (Tsageri distr.); the 5th-4th c. BC., (according to archaeological evidence).

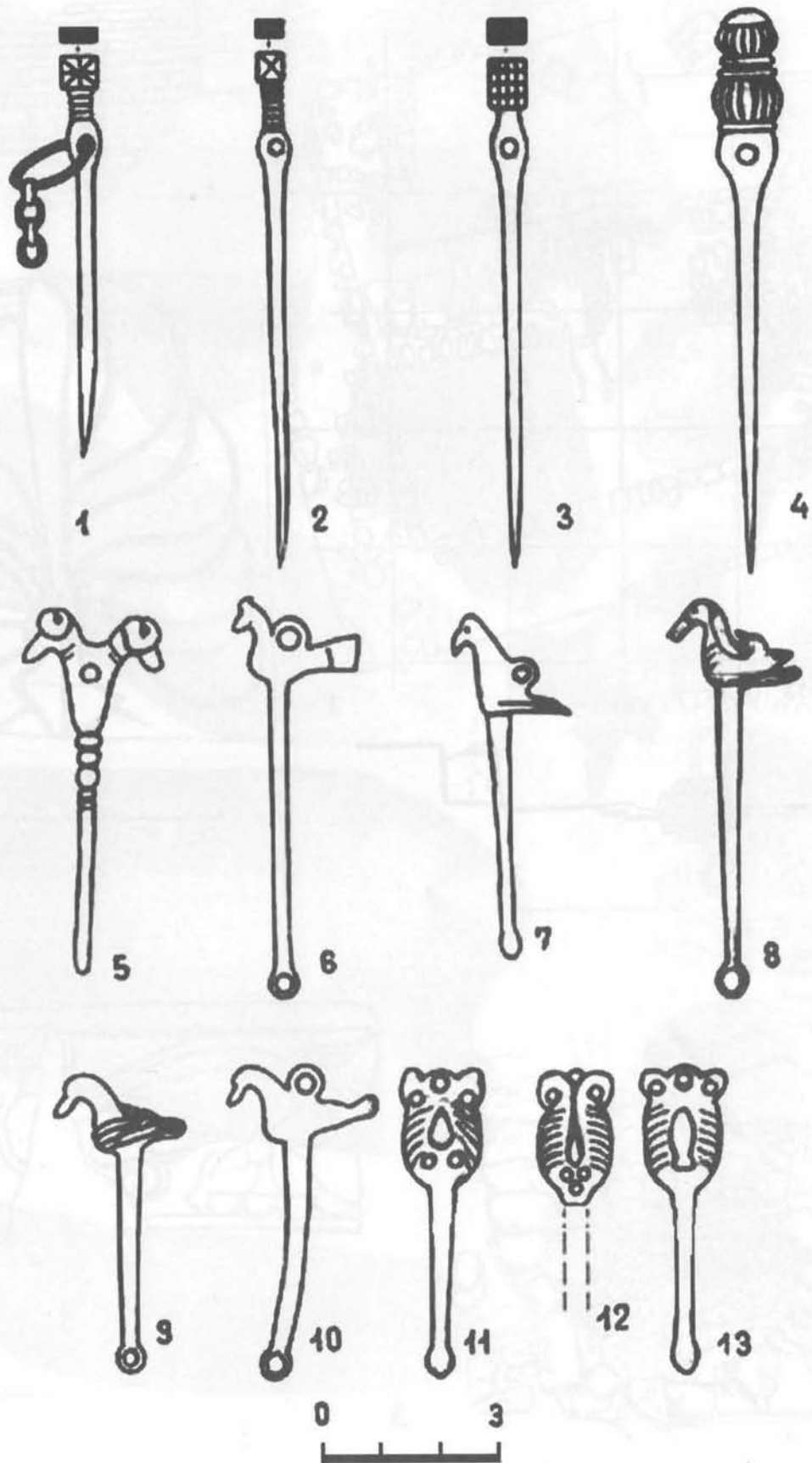

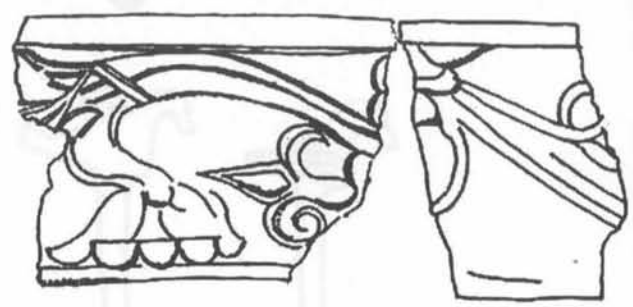
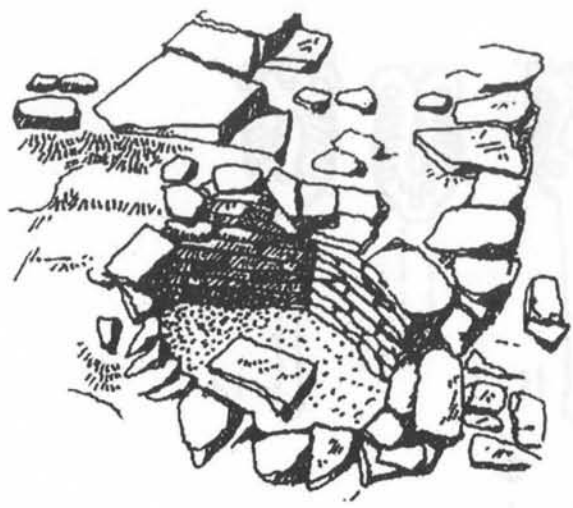
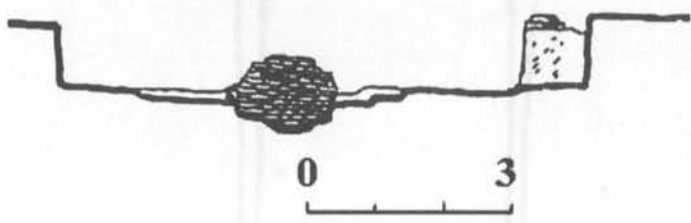
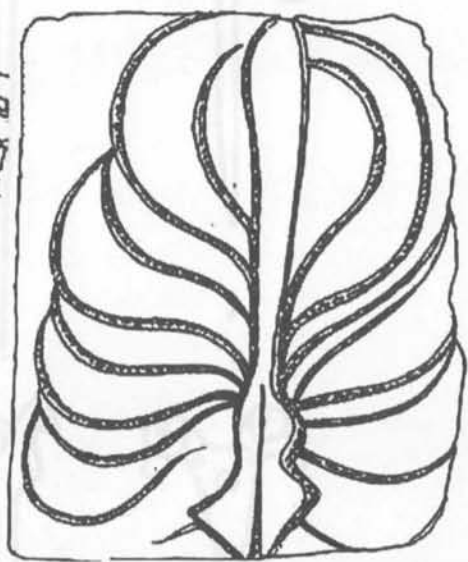
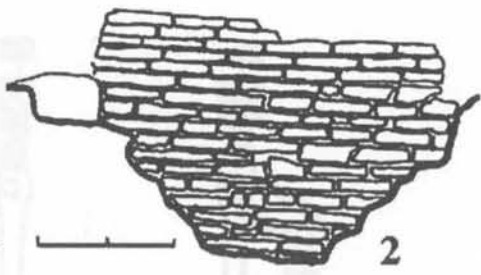
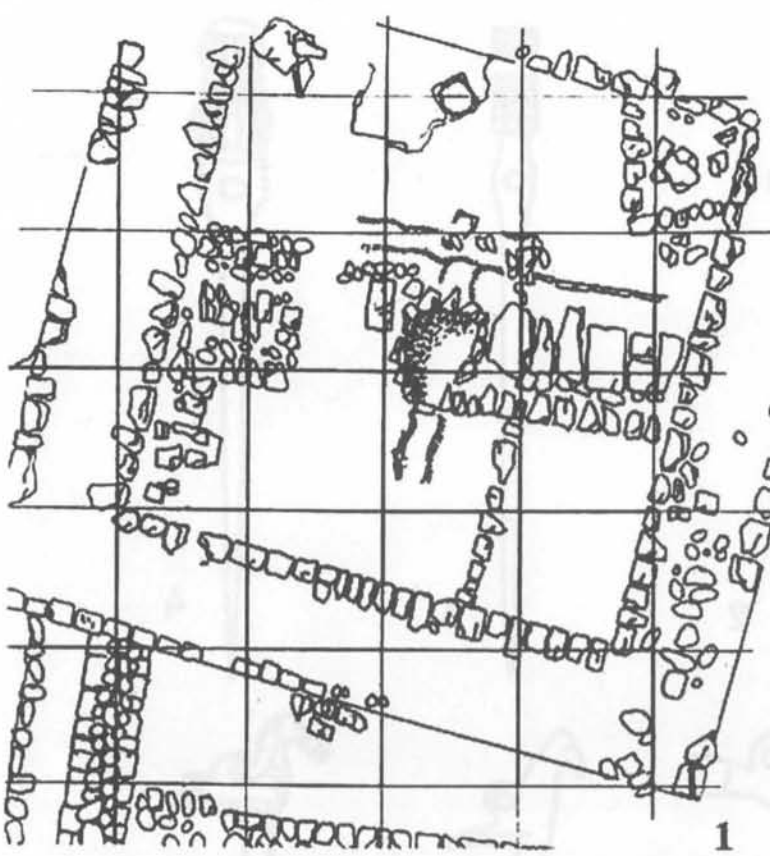
ილუსტრაციები

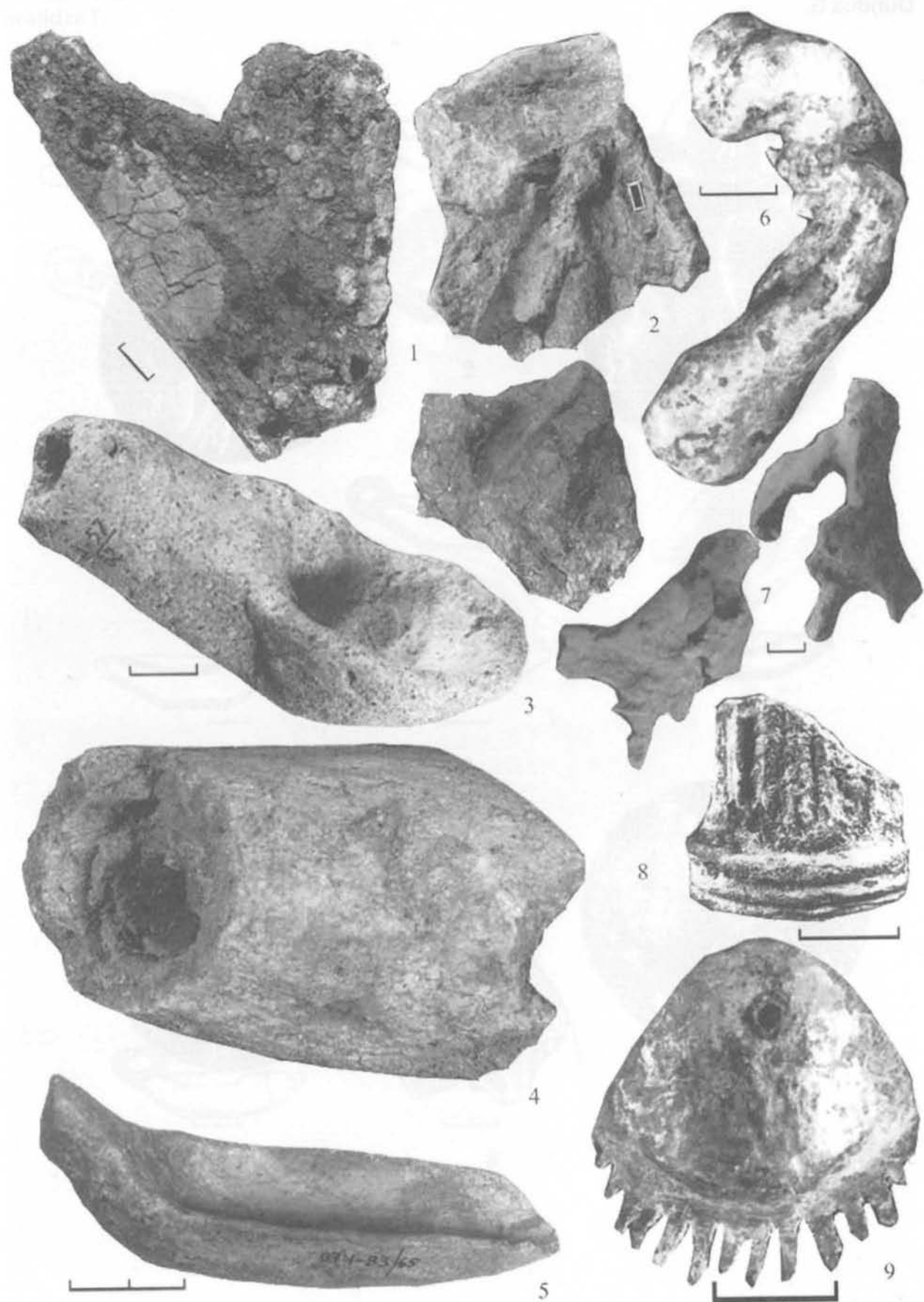
PLATES

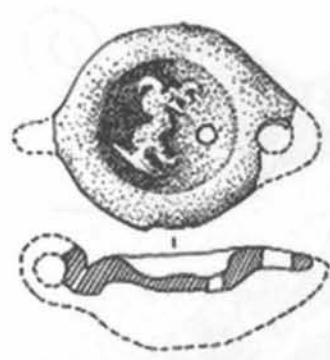

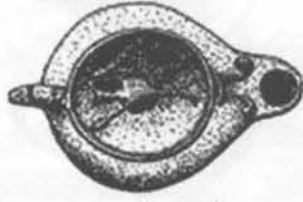
1

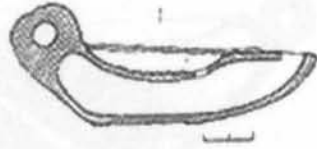
2

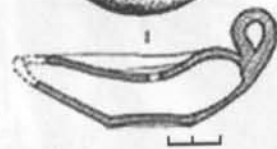
1

2

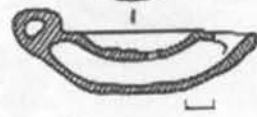
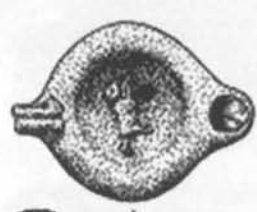
3

4

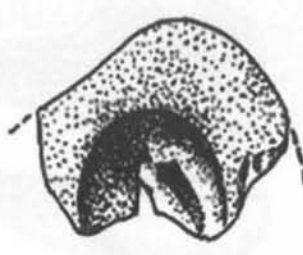
5

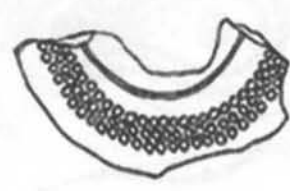
6

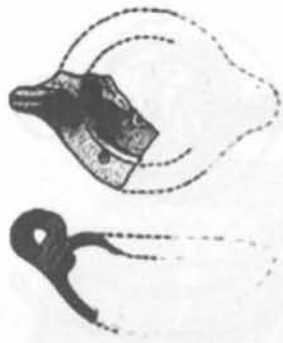
7

8

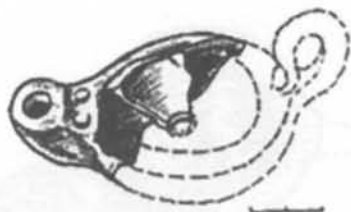
9

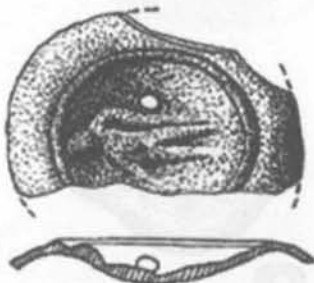
1

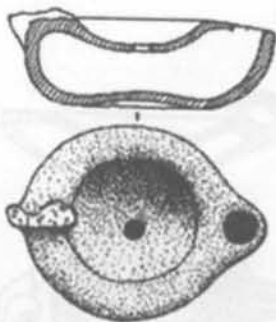
2

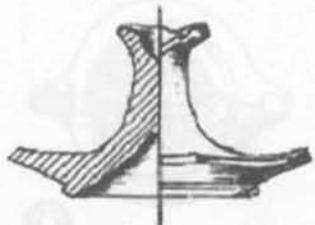
3

4

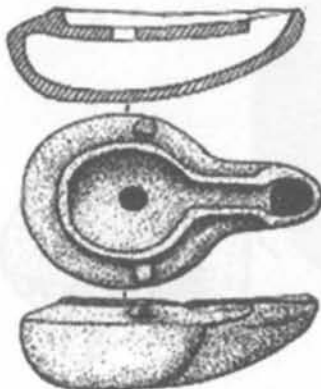
5

6

7

8

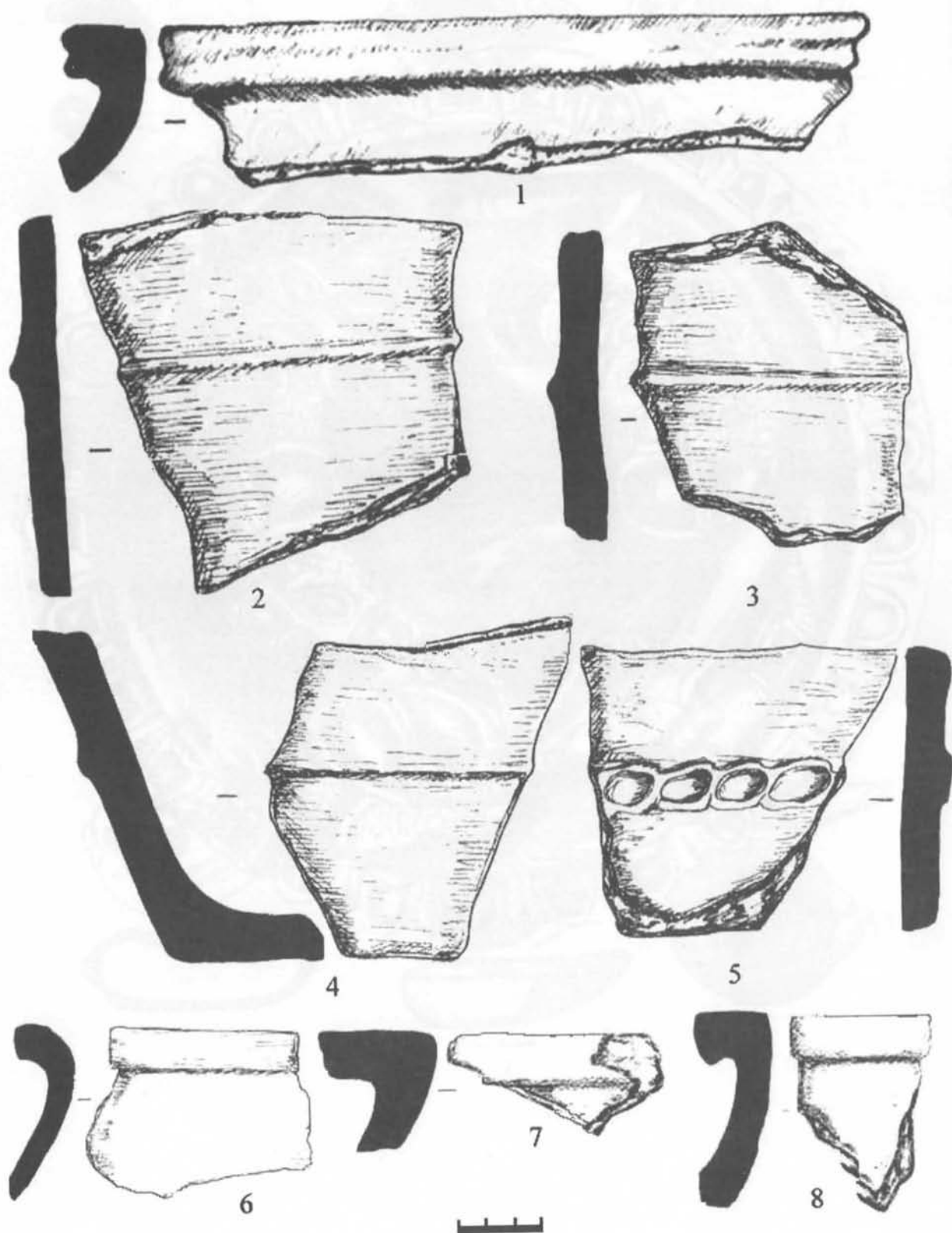

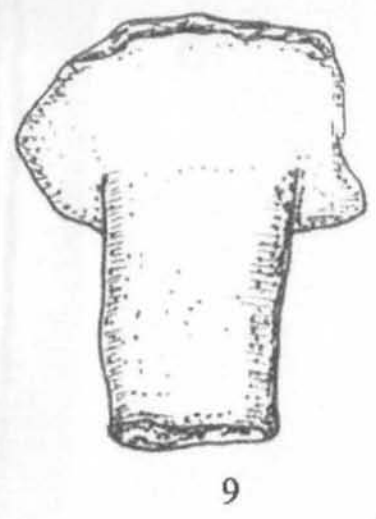
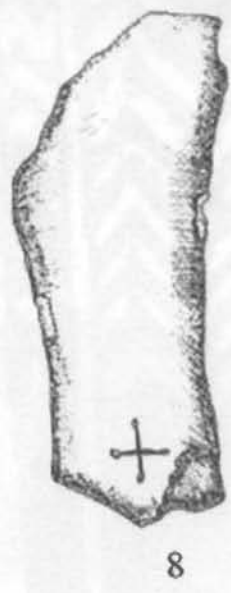
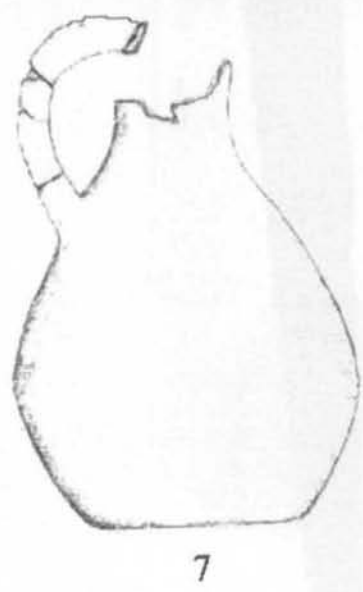
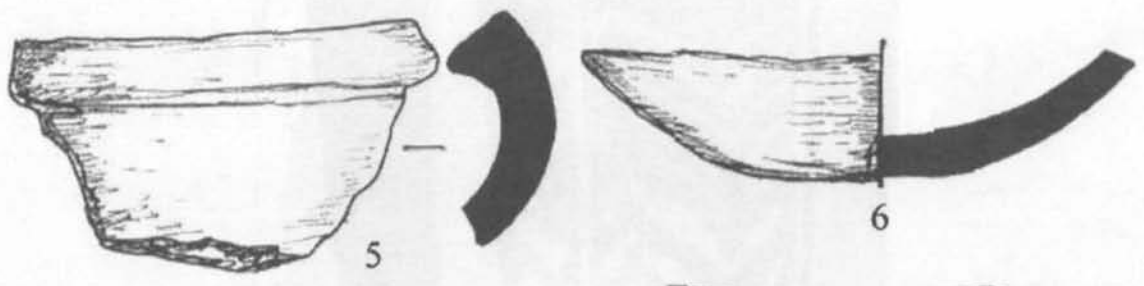
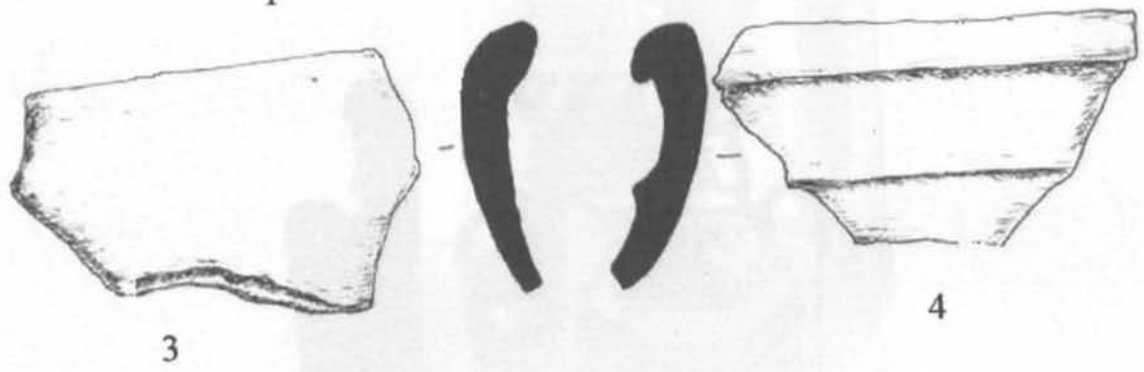
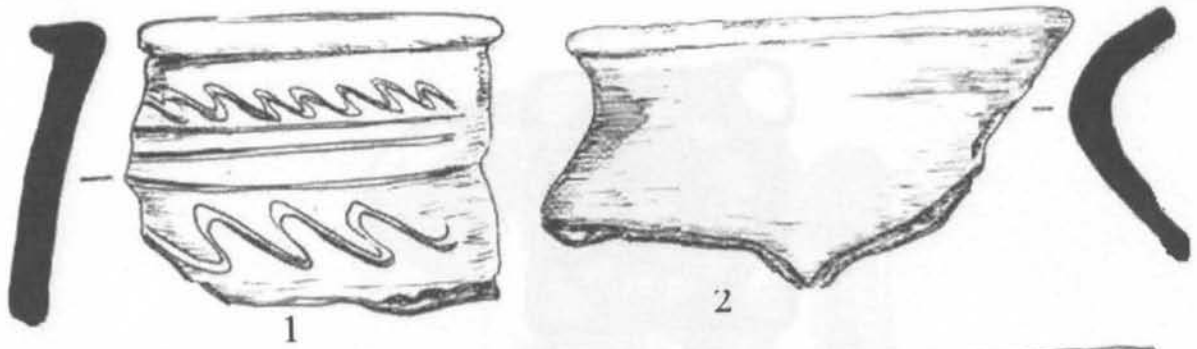
9

თოდუა თ.
Todua T.

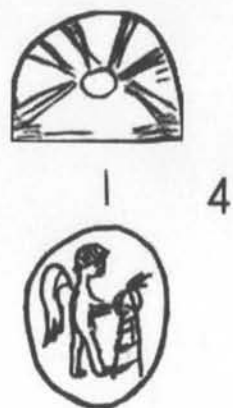
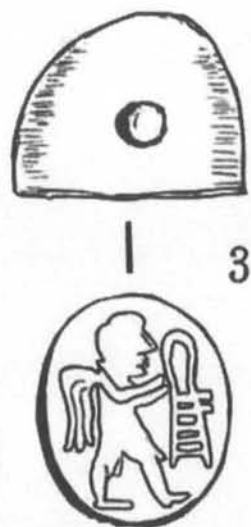
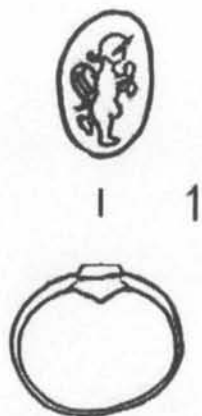

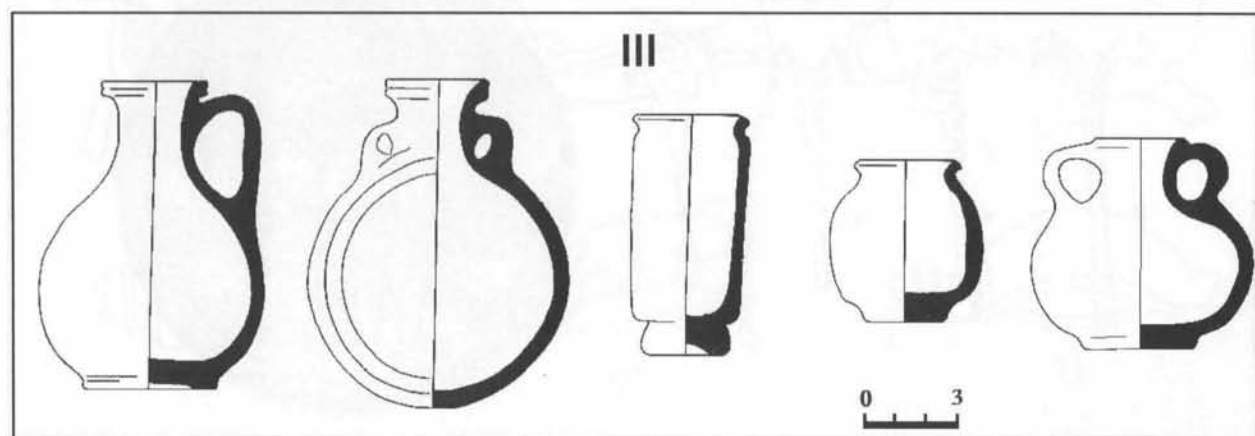
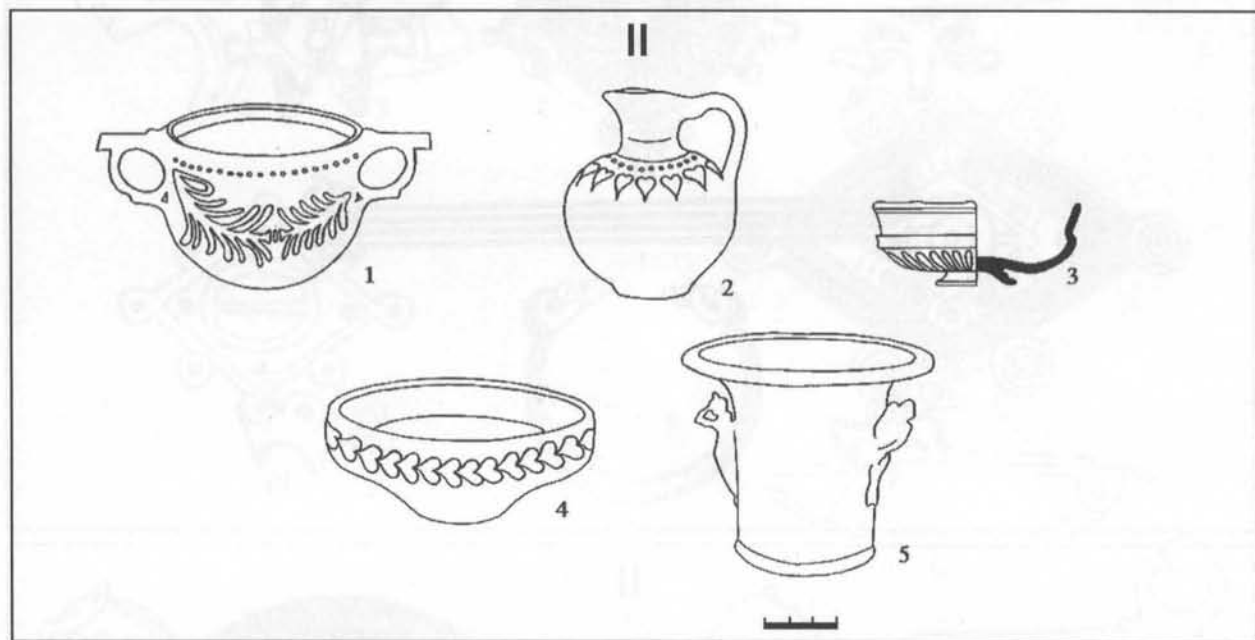
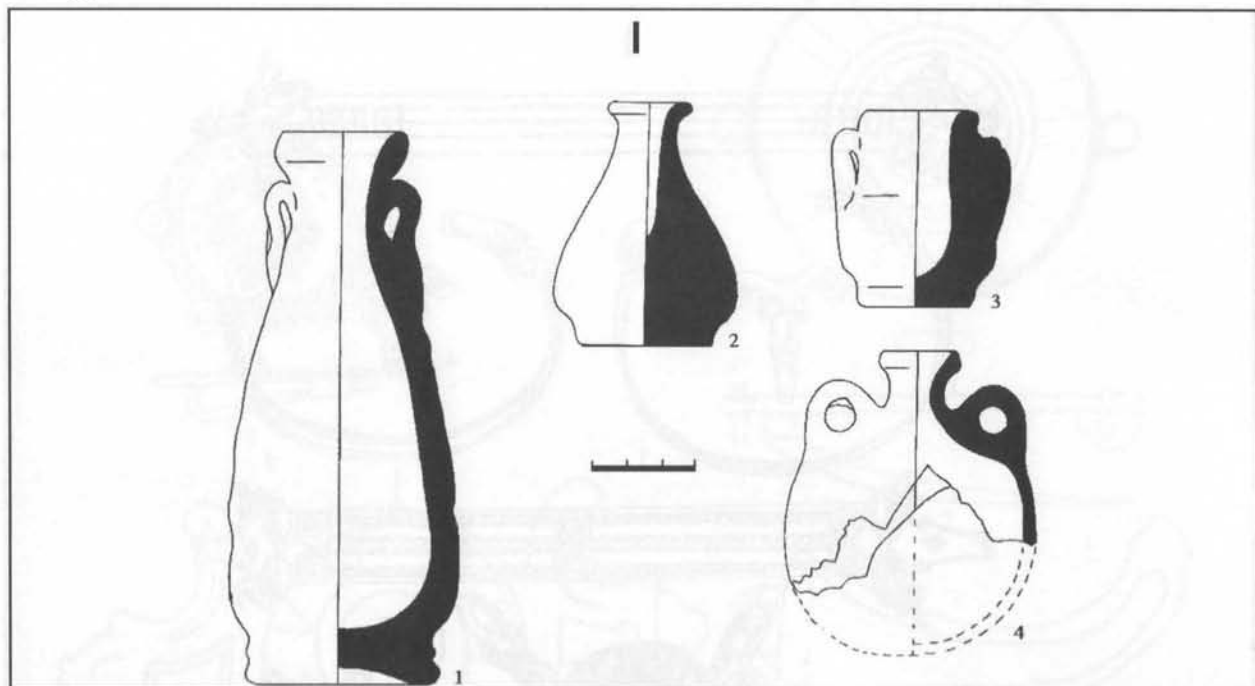
კახიძე ა.
Kakhidze A.

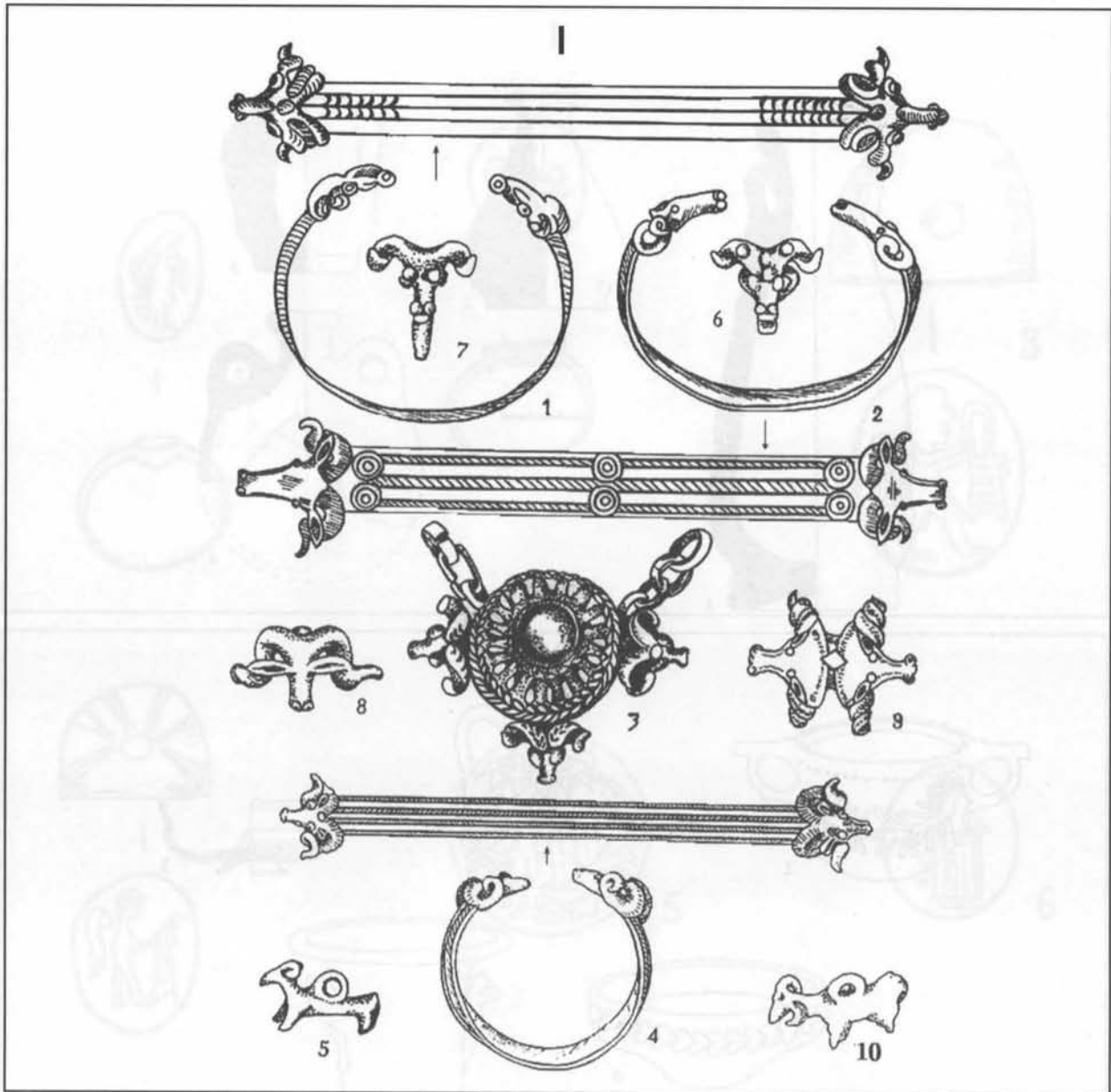

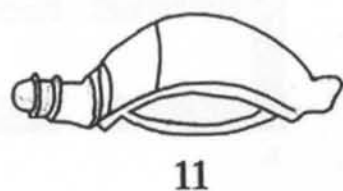
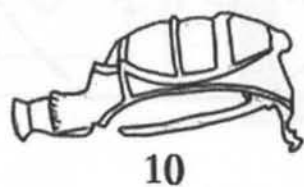
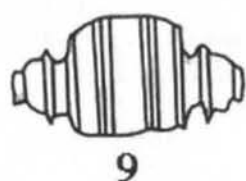
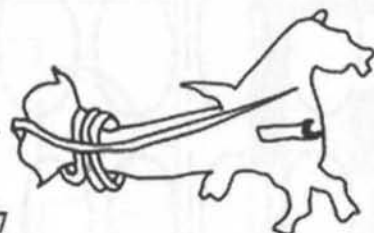
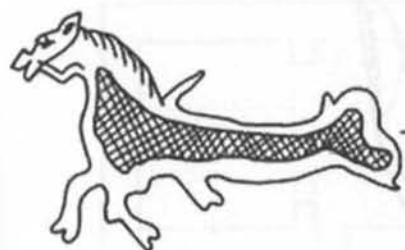
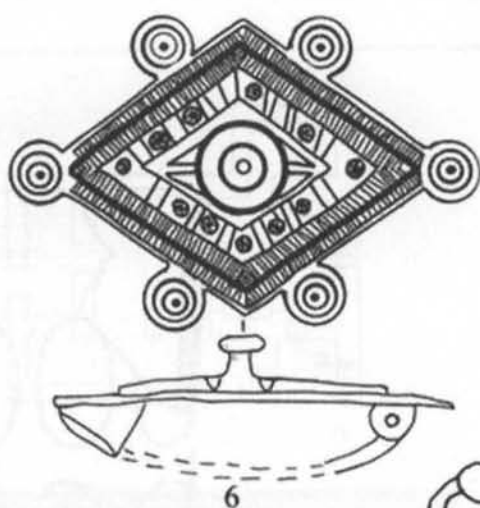
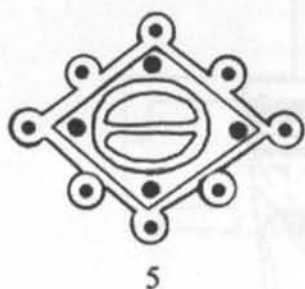
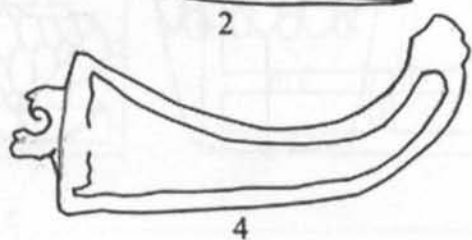
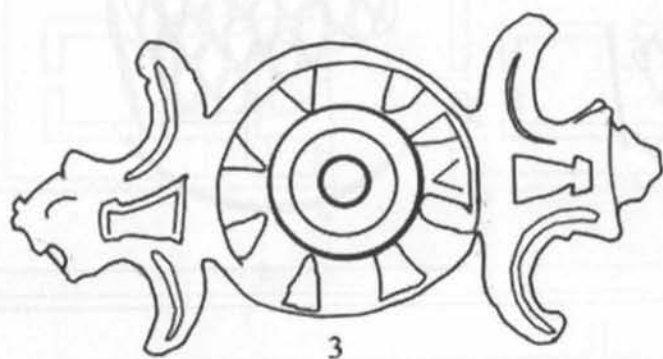
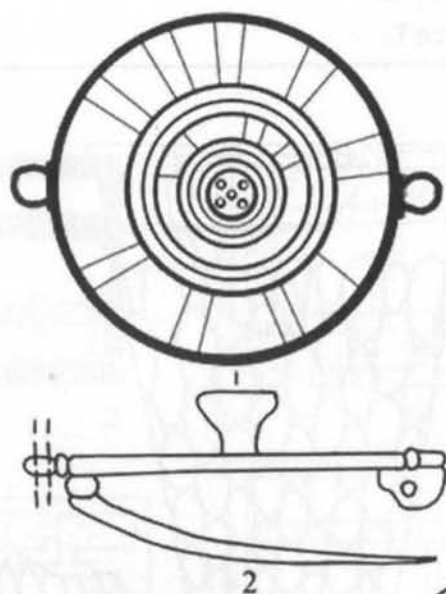
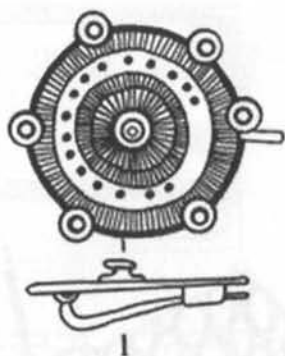

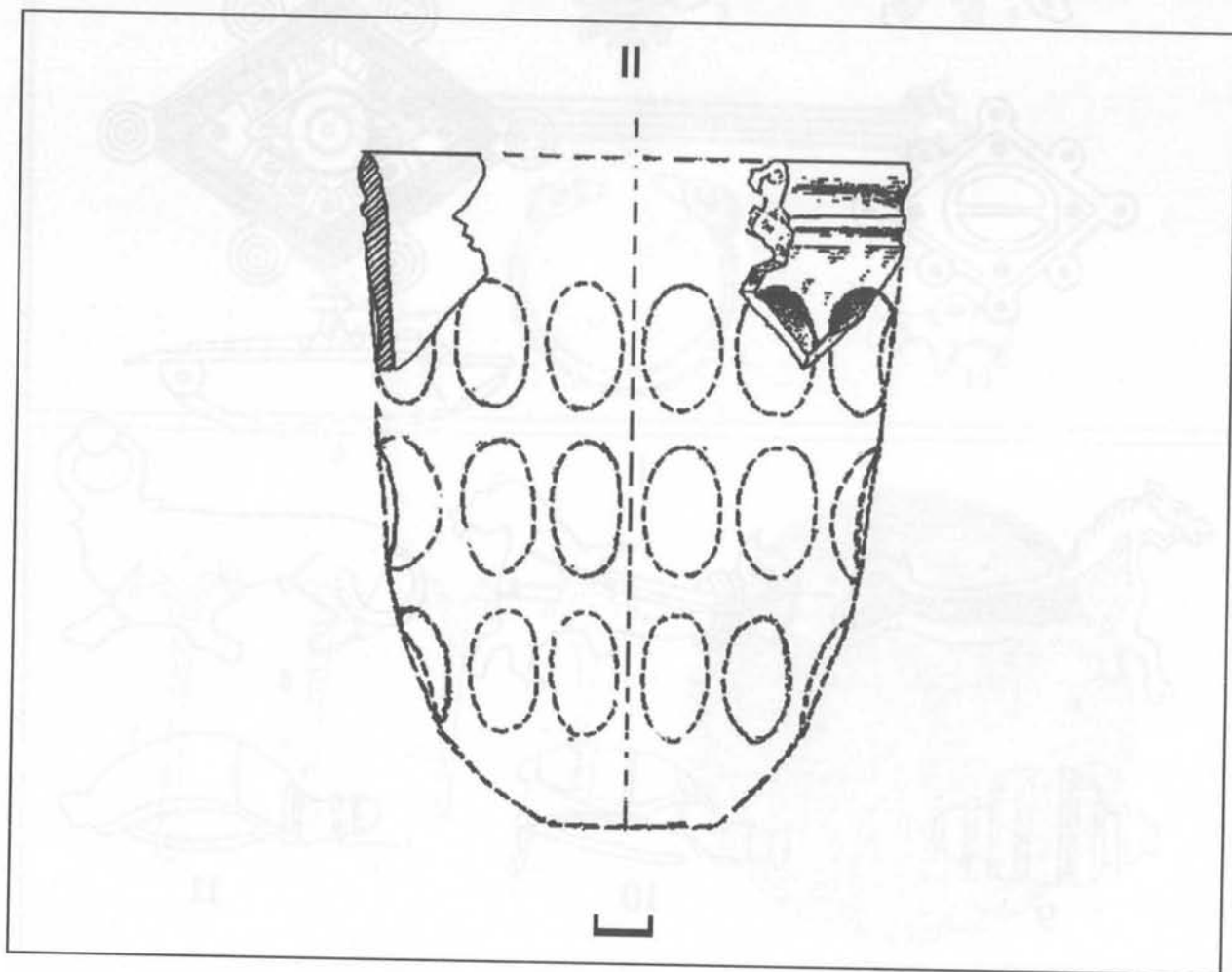
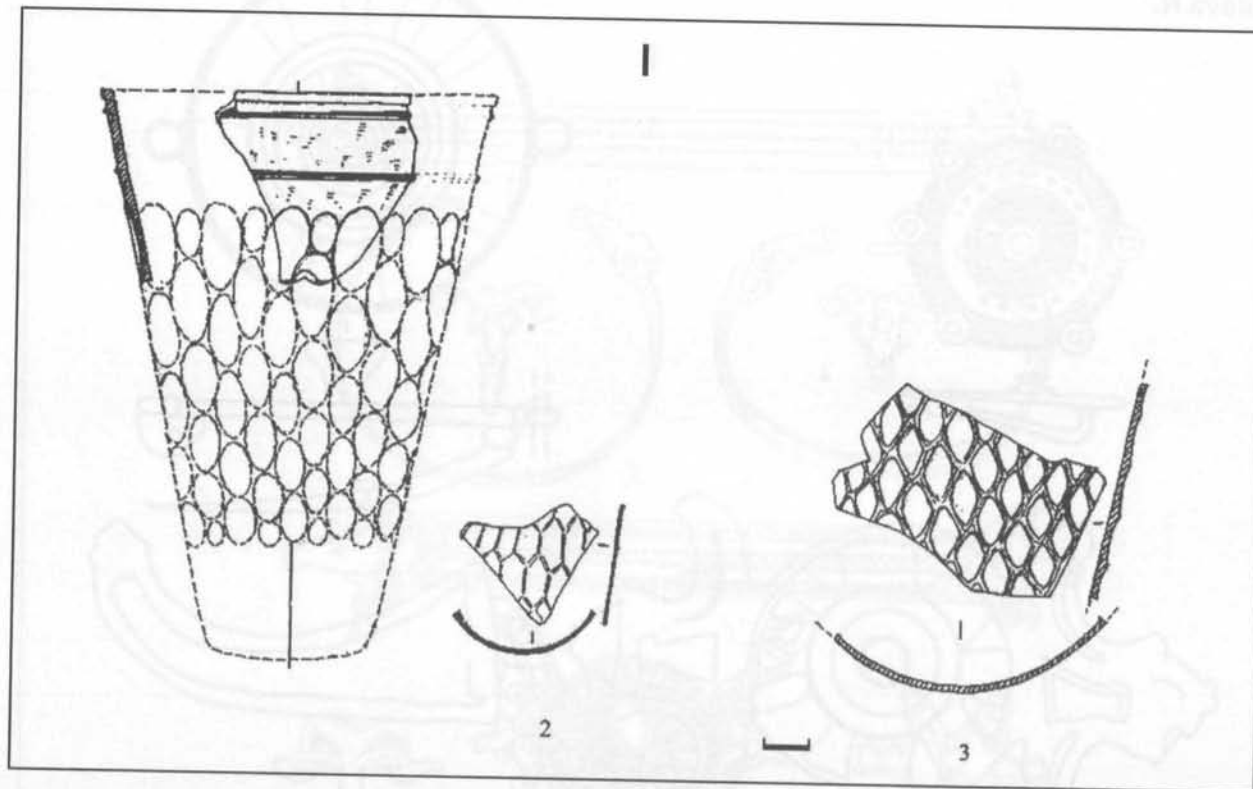

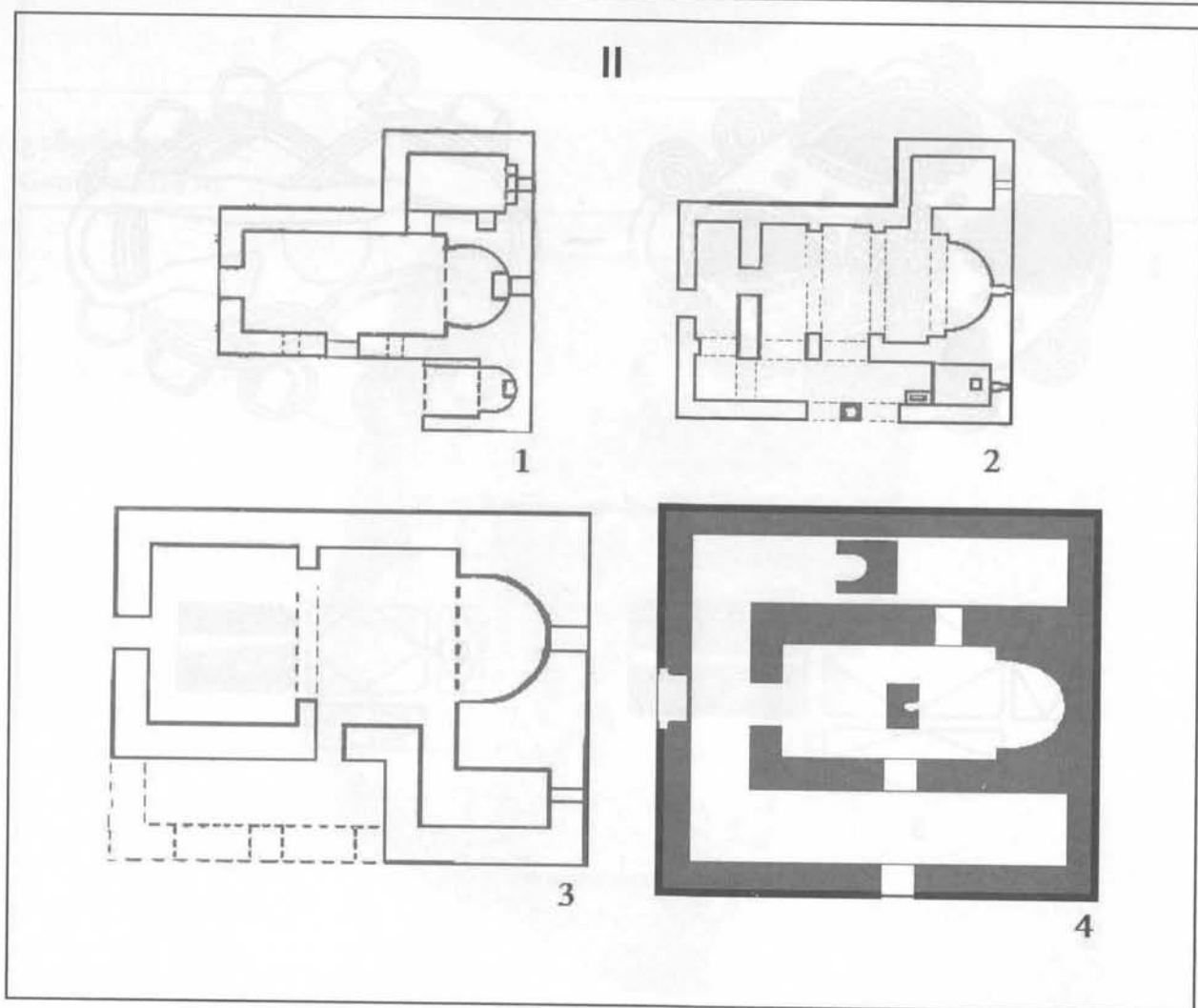
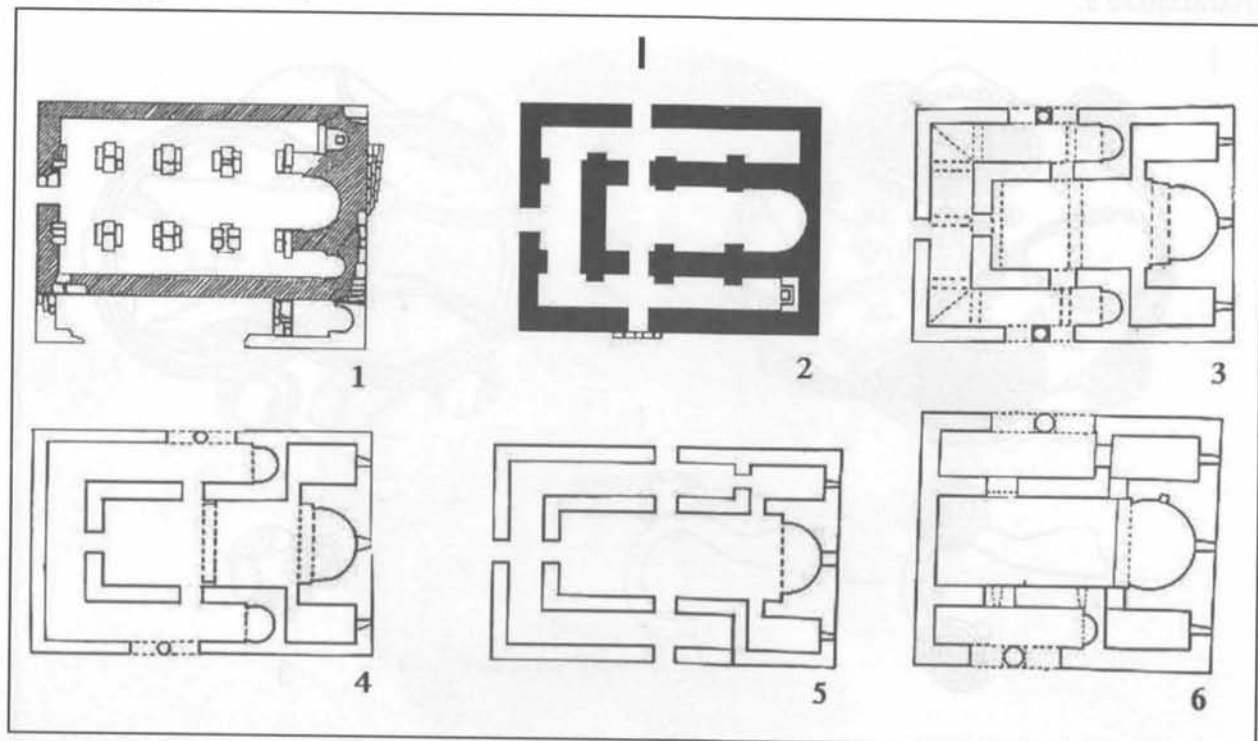

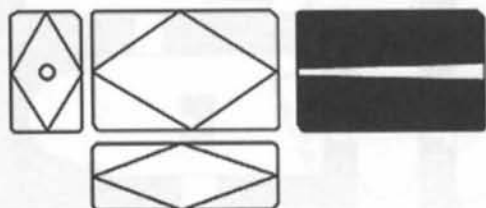
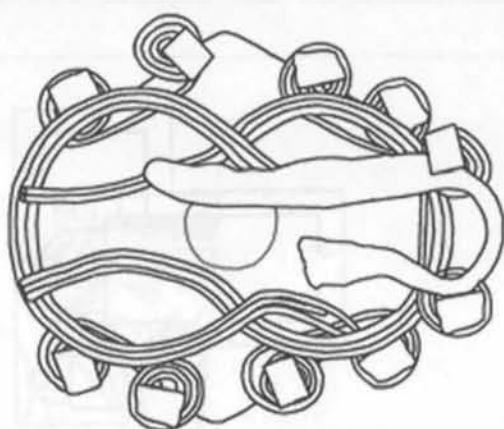
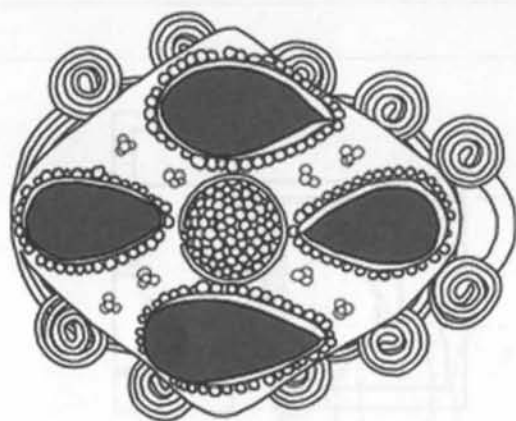
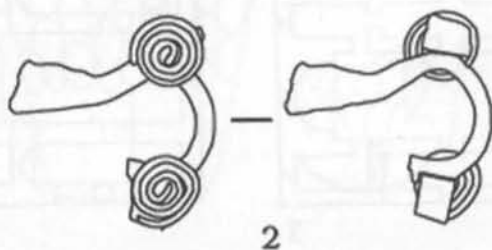
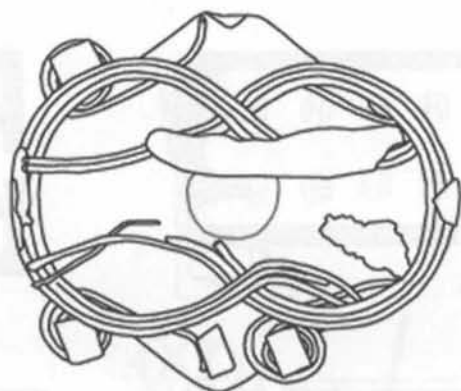
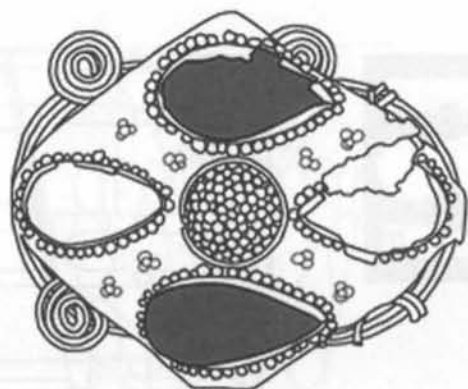

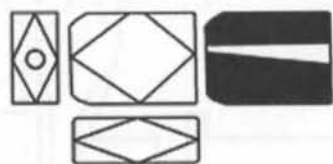

5

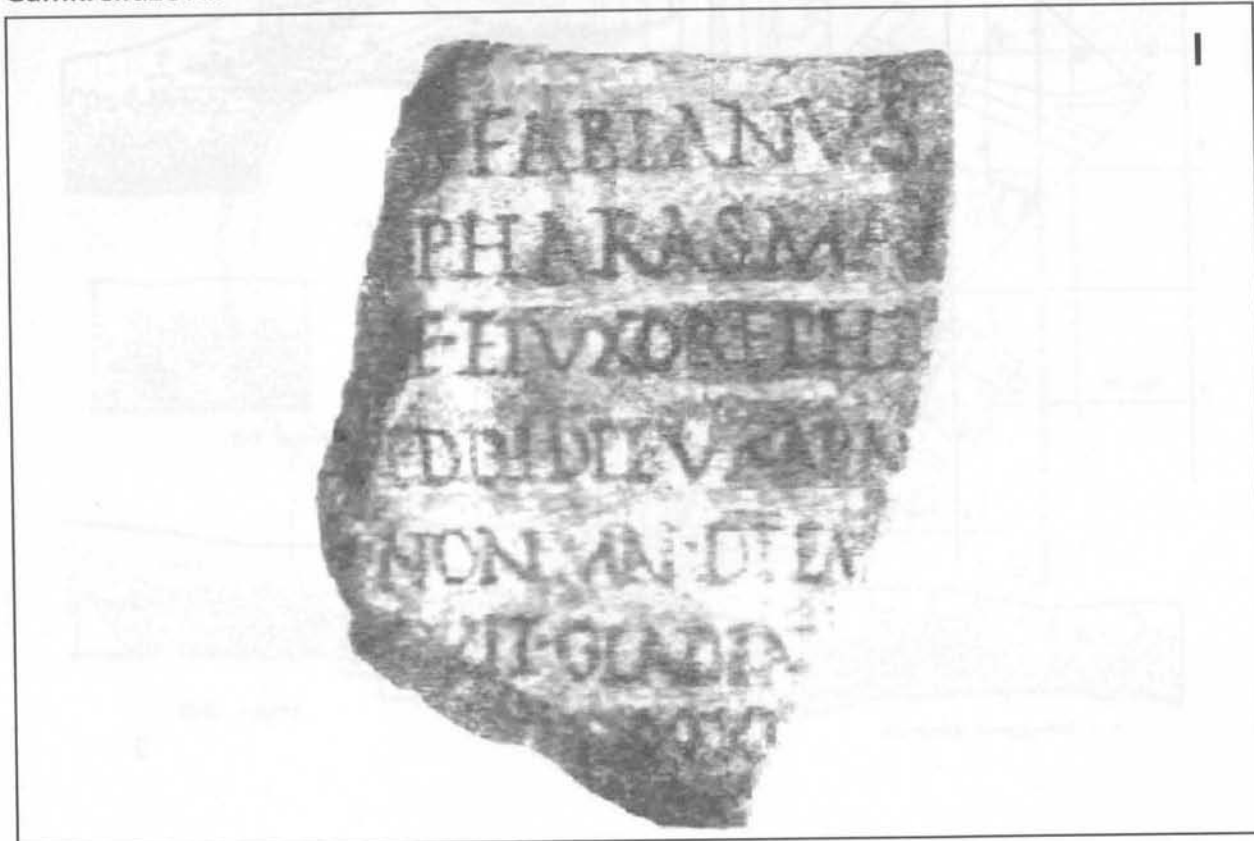
6

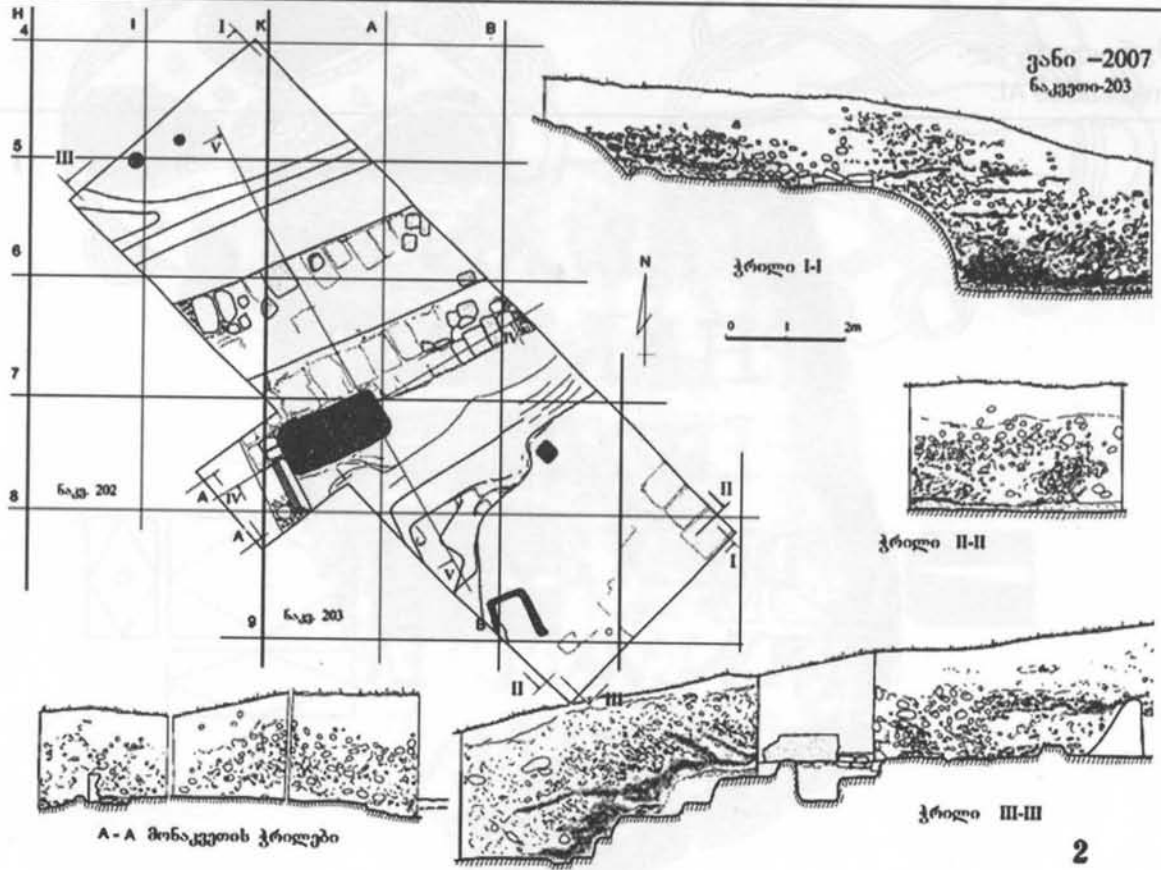
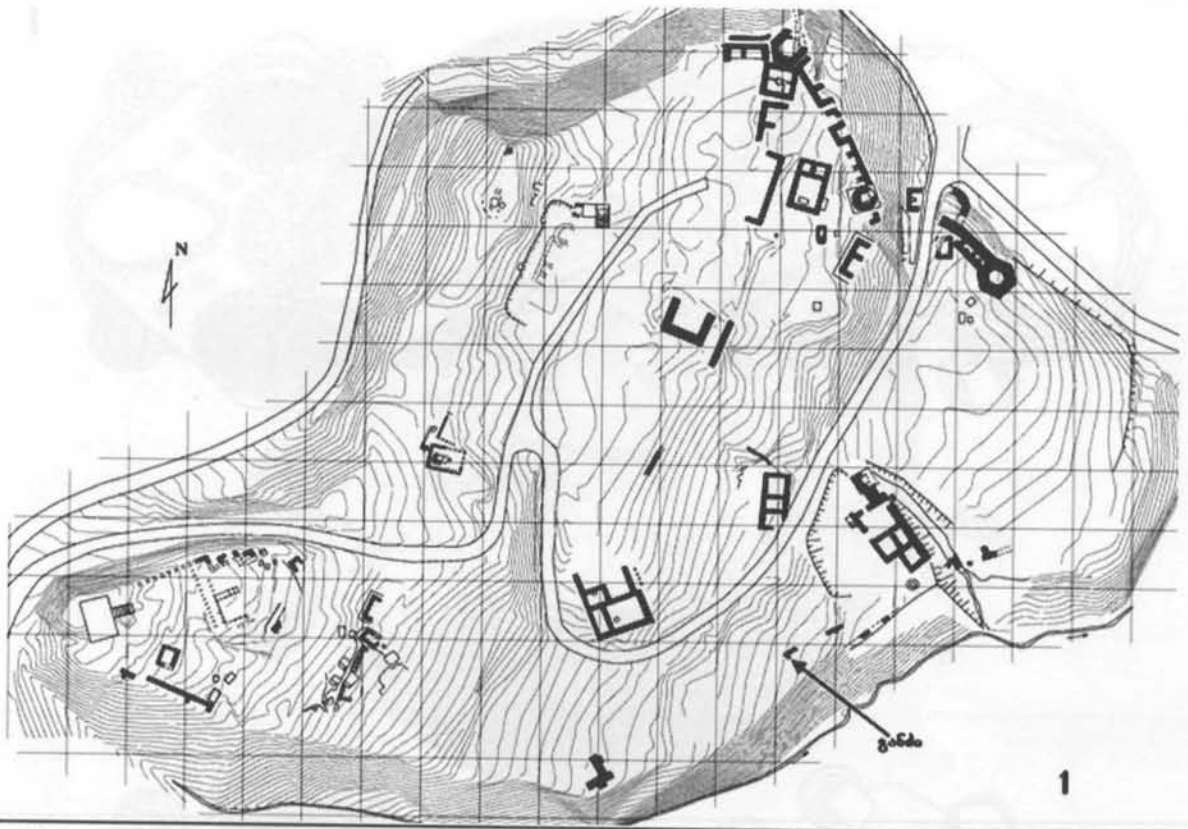

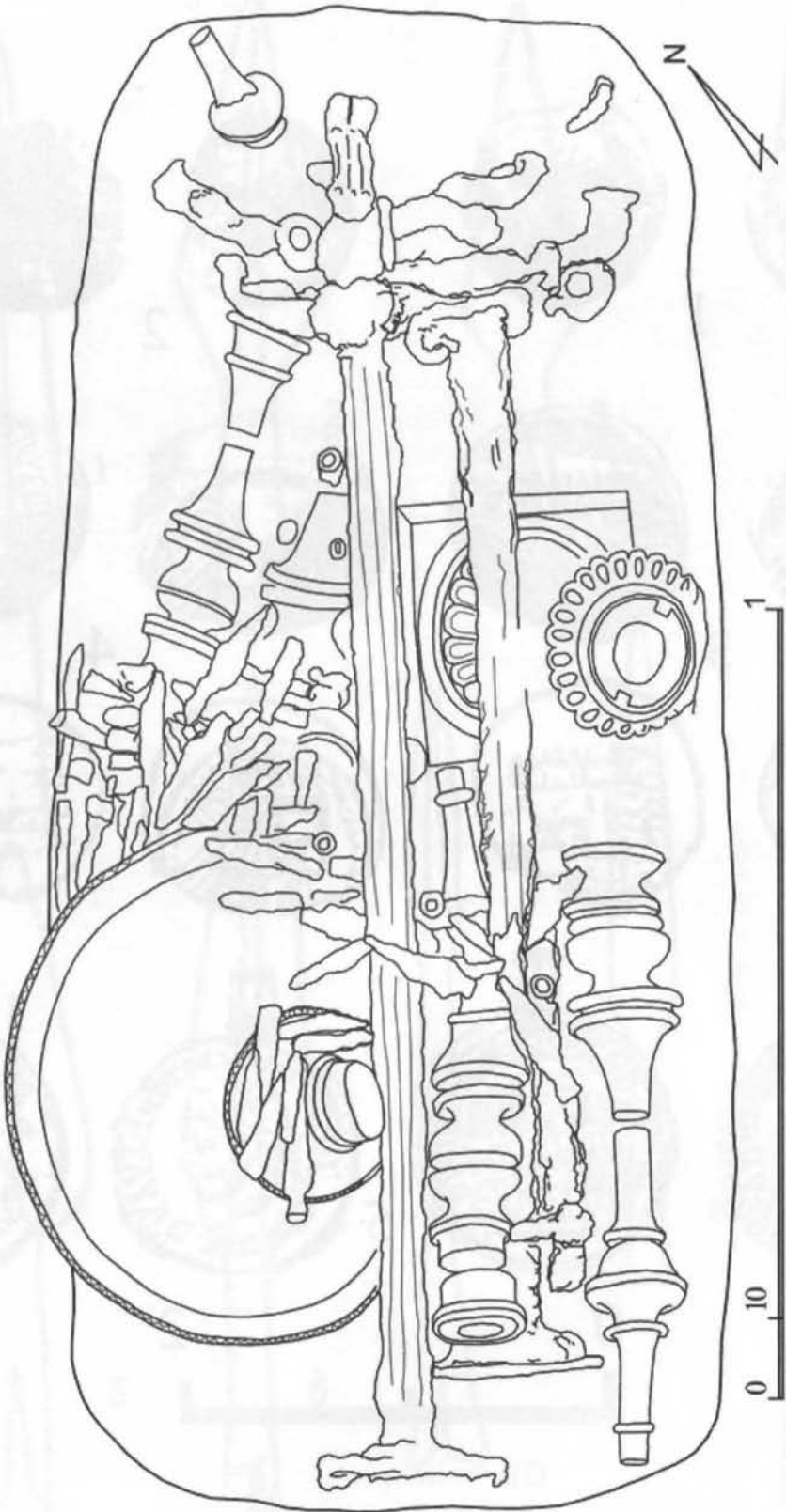

გამყრელიძე ალ.
Gamkrelidze Al.

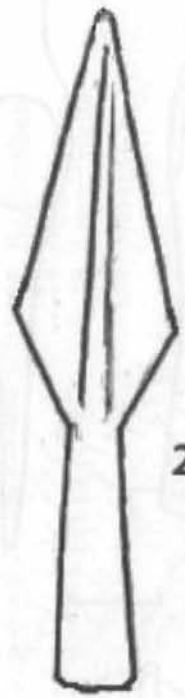

1

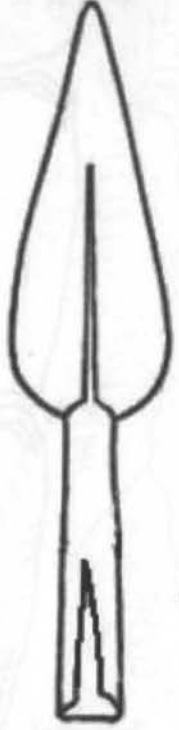
2

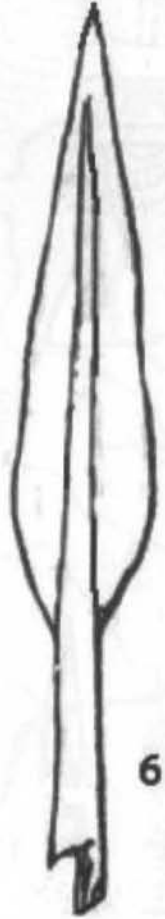
3

4

5

6

7

8

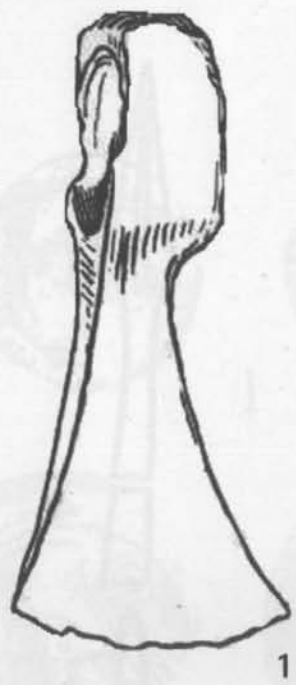
10

9

II

1

2

3

4

5

6

12

13

7

8

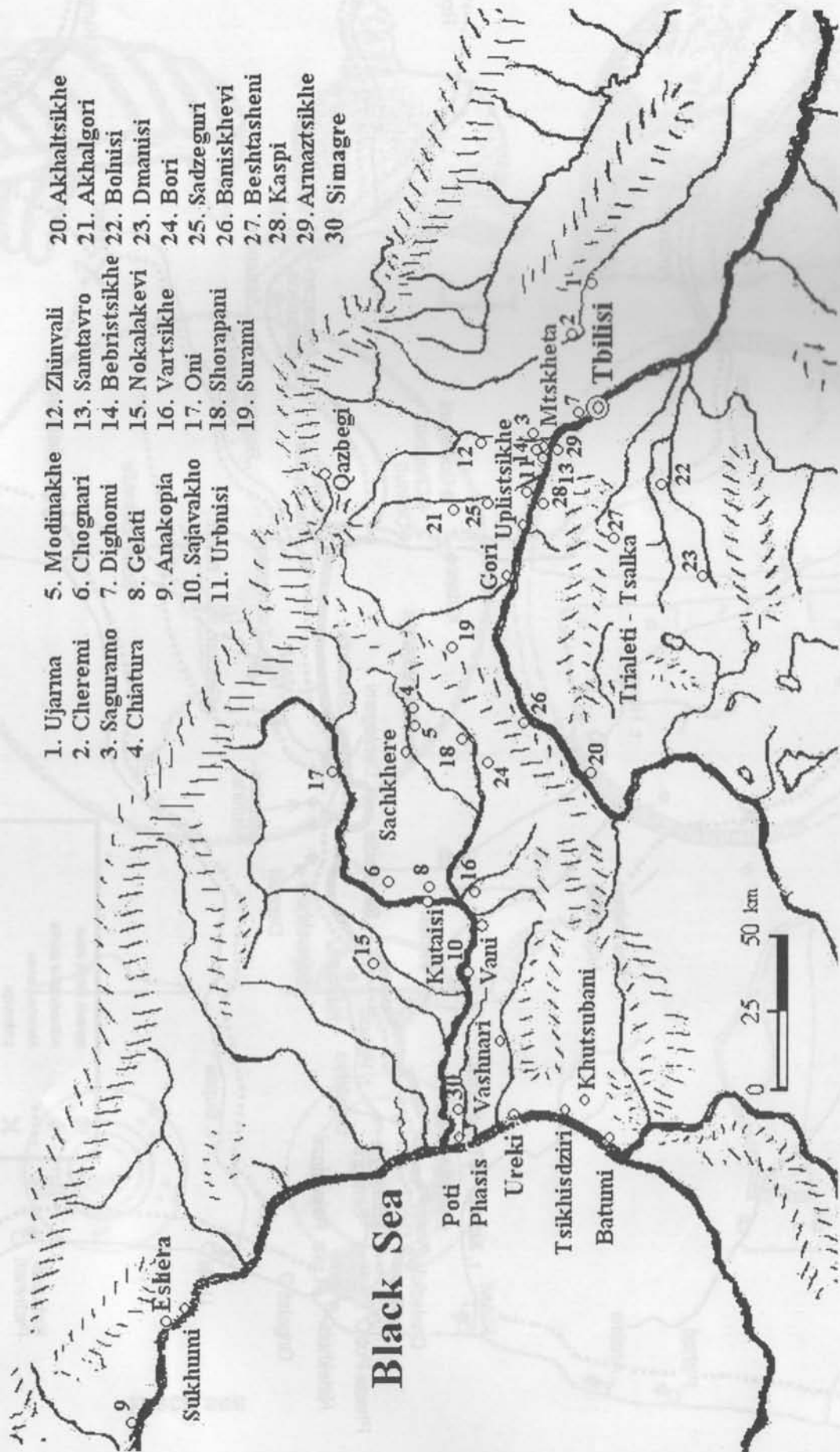
9

10

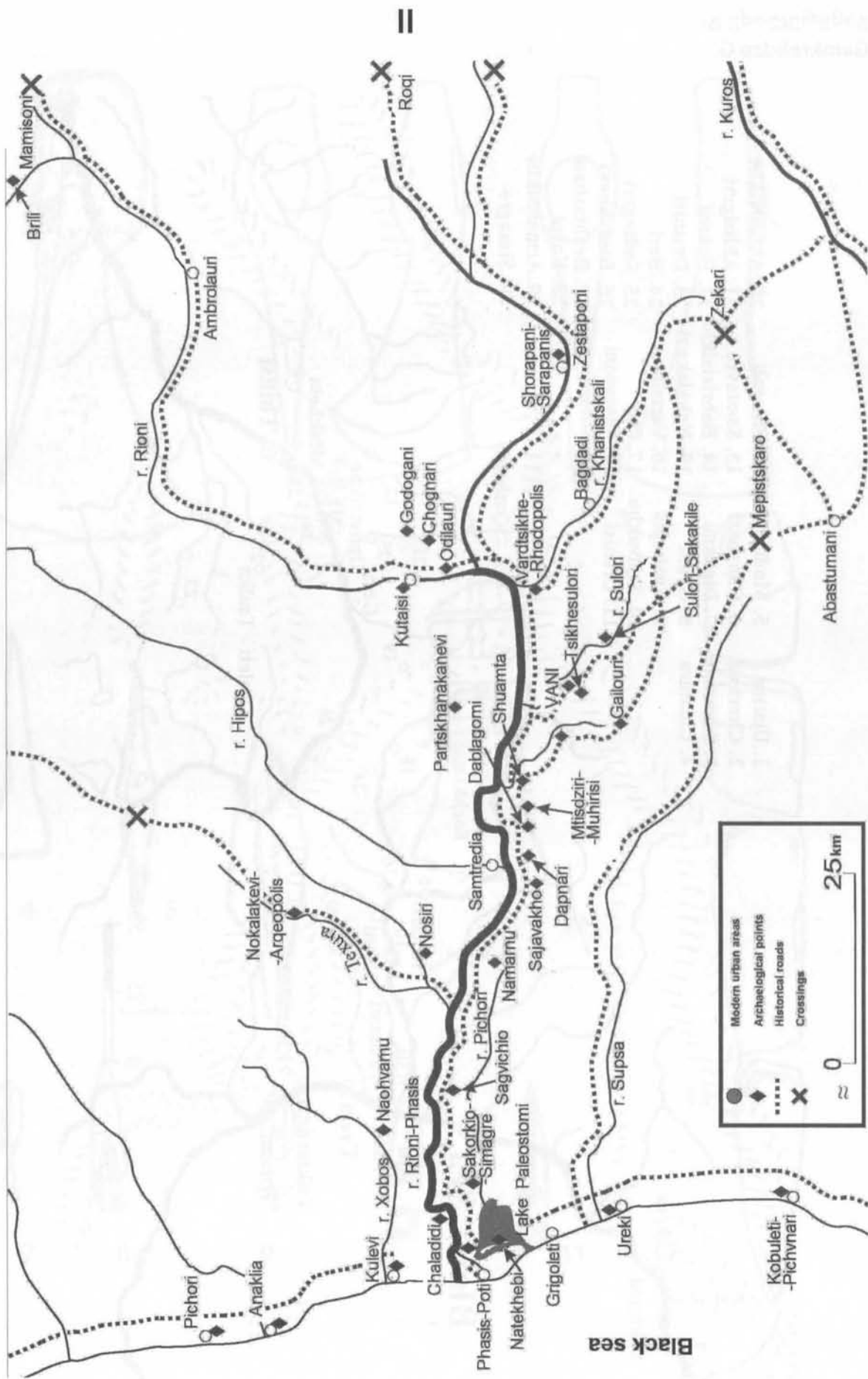

11

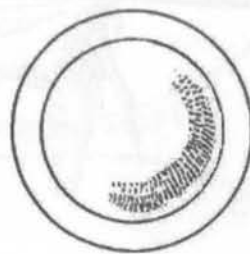
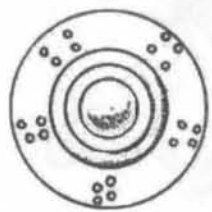
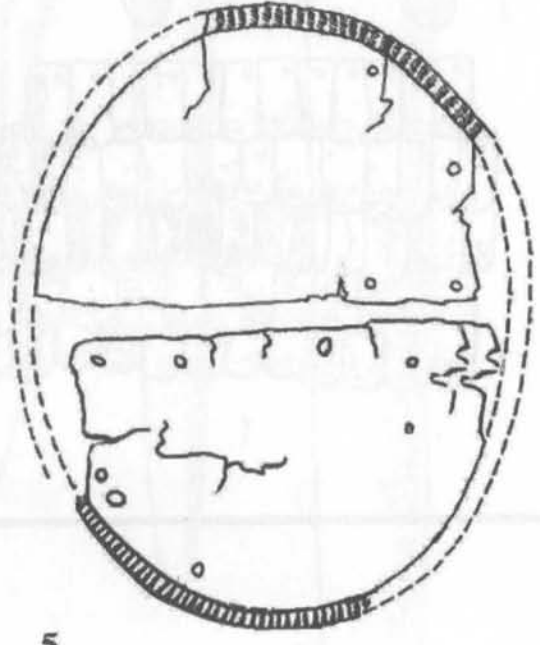
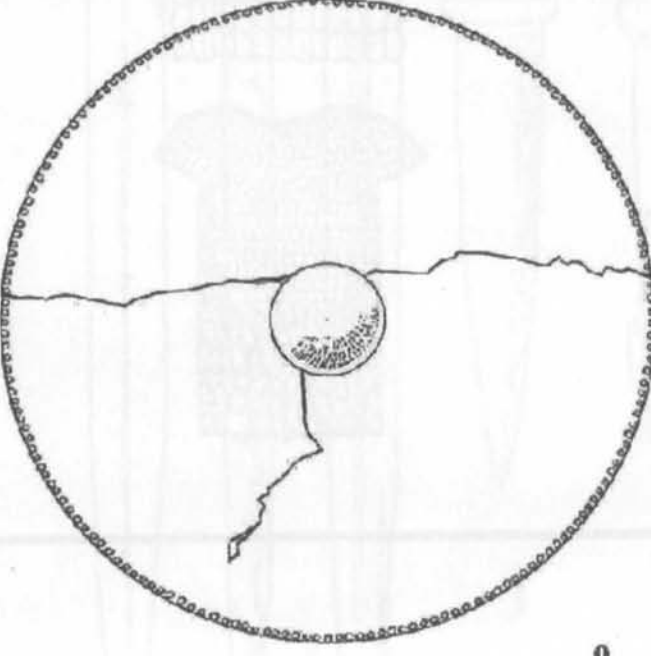
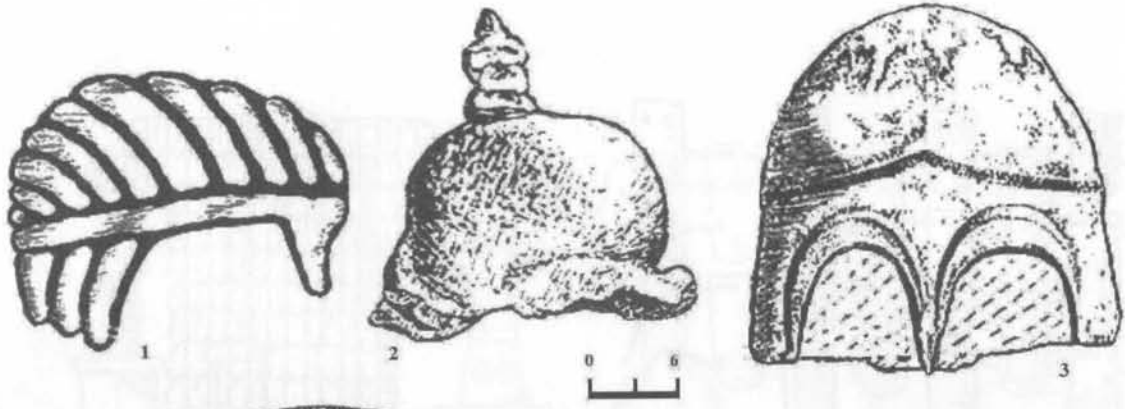
1. Ujarna	5. Modinakhe	12. Zhinvali	20. Akhaltsikhe
2. Cheremi	6. Chognari	13. Santavro	21. Akhagori
3. Saguramo	7. Dighomi	14. Bebristsikhe	22. Bolnisi
4. Chiatura	8. Gelati	15. Nokalakevi	23. Dmanisi
	9. Anakopia	16. Vartsikhe	24. Bori
	10. Sajavakho	17. Oni	25. Sadzeguri
	11. Urnusi	18. Shorapani	26. Baniskhevi
		19. Surami	27. Beshtasheni
			28. Kaspi
			29. Arnaztsikhe
			30. Simagre

The map of the archaeological points in the Rioni-Phasis valley

III

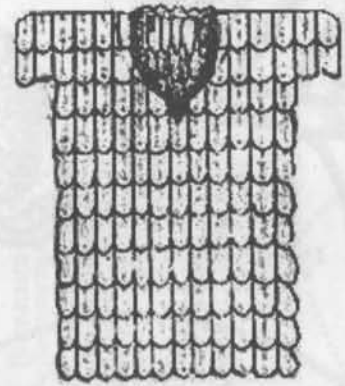
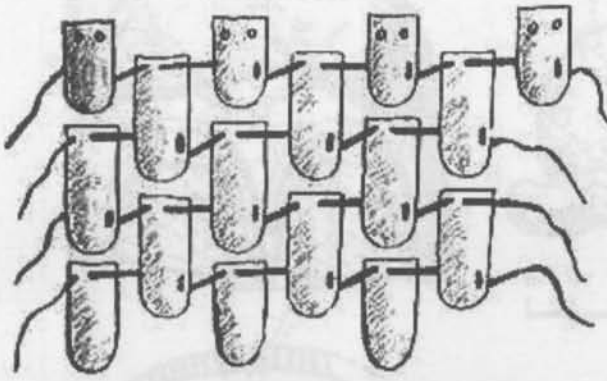

6

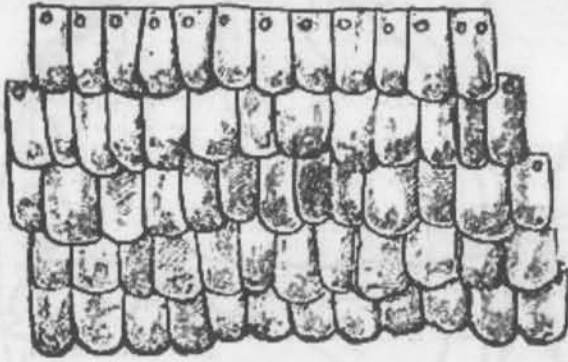

7

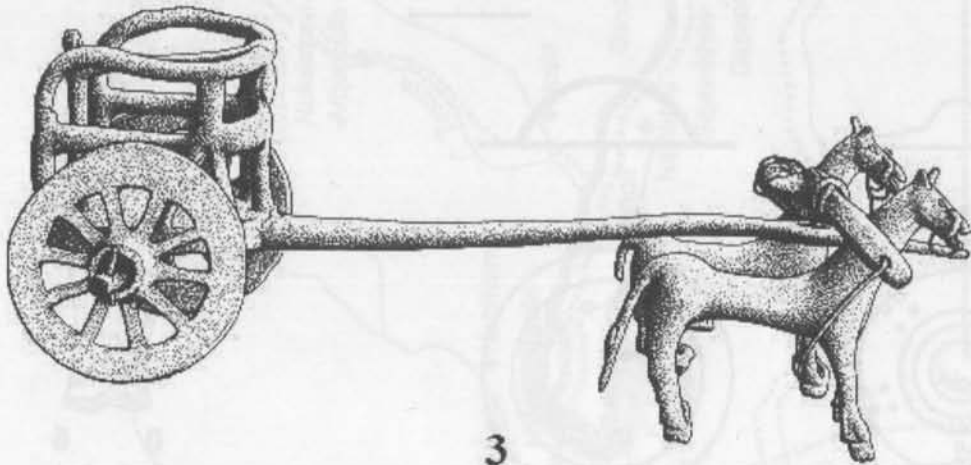
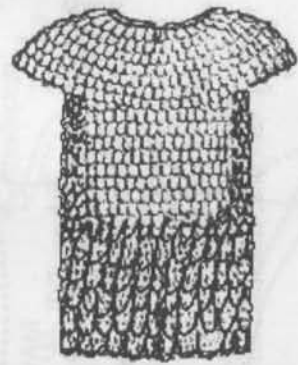
IV

2

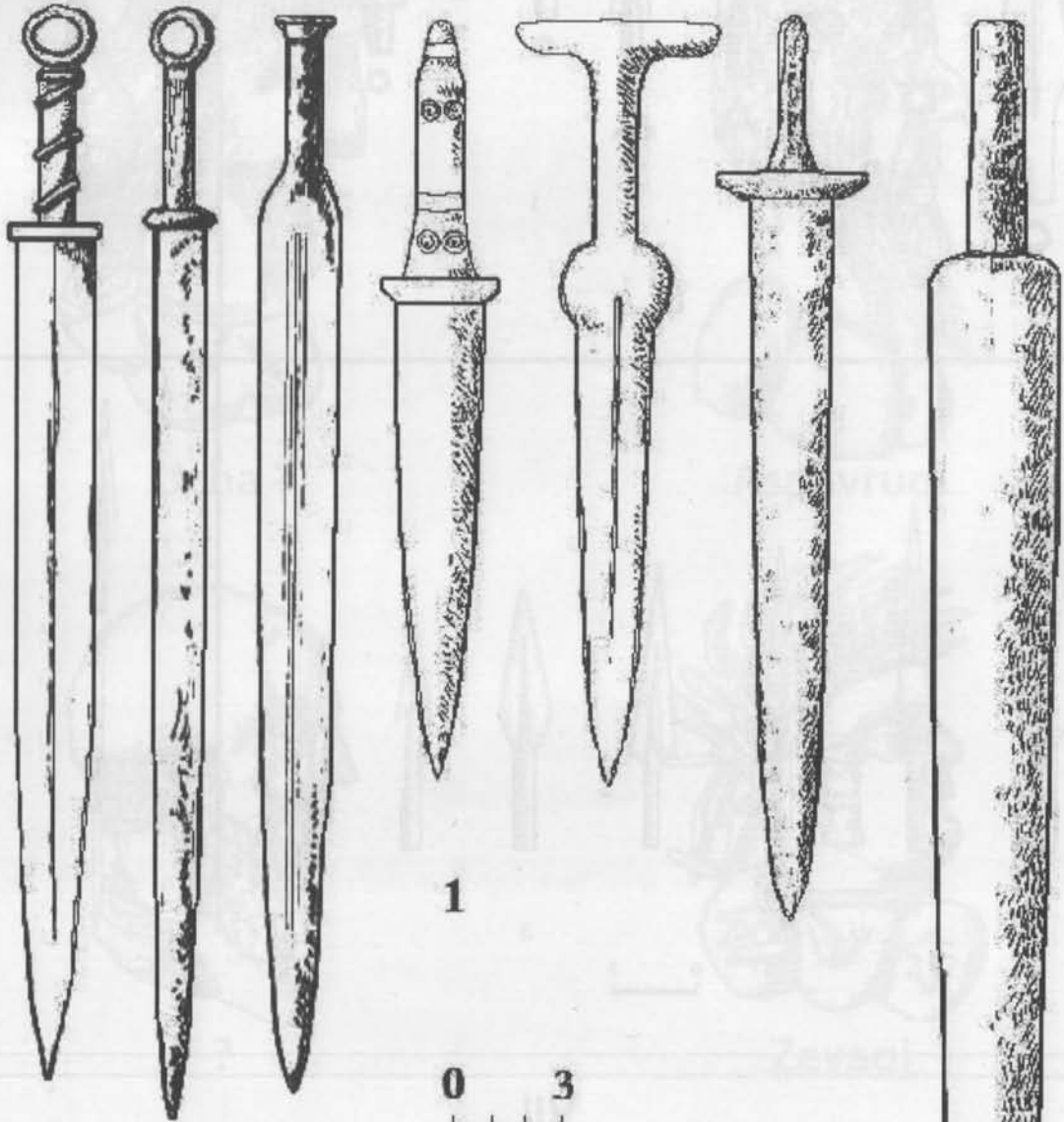

1

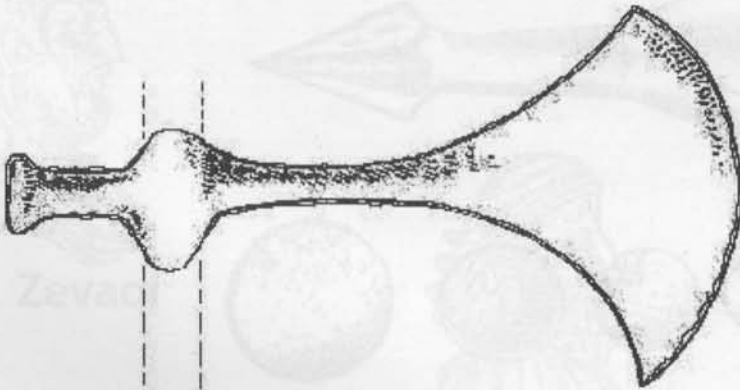

3

V

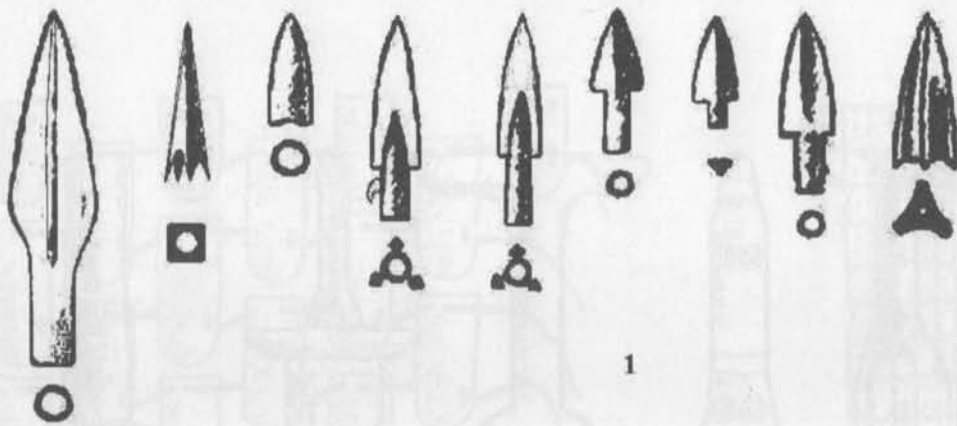

1

2

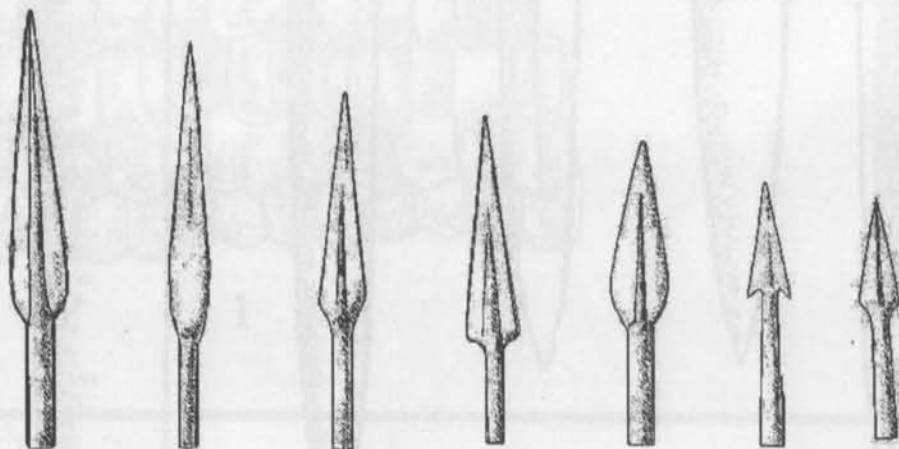
VI

1

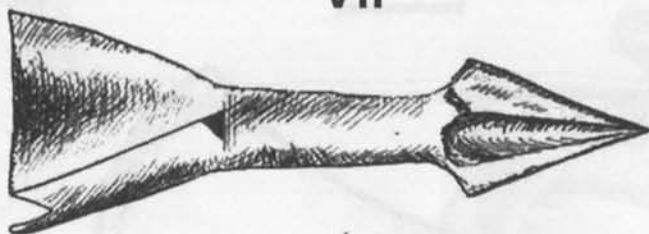
2

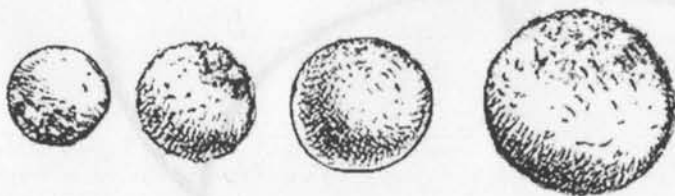
3

VII

1

2

Ucha ?

Aspavruqi

?

Zevaqi

Zevaqi

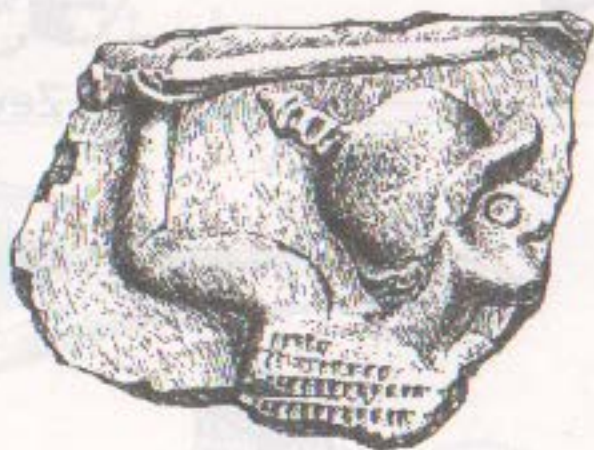
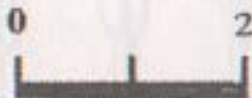
?

Ucha

1

2

SUMMARIES

Nana Gogiberidze

FOR DATING OF SOME TYPES OF PINS AND EAR-CLEANERS

On the archaeological sites of Georgia toiletry - pincers, pins and ear-cleaners are frequent discoveries. Nowadays there is quite enough information for determining of absolute date of some of that material. It is to be noted that those artifacts are discovered in the graves of different type: - pit-burials, stone-burials and pythos-burials. The artifacts mentioned above are discovered on following sites: Beshtasheni, Algeti, Kamarakhevi, Natakhtari II, Varsimaantkari, Samadlo, Kavtiskhevi, Mtskhetijvari, Takhtidziri, Tokhliauri, Tsinandali, and Sairkhe.

The pins with the tetrahedral prism-like heads are discovered at Beshtasheni, Kamarakhevi, Papigora, Savsakdara I cemeteries. Based on the analysis of assemblages the period of existing of these pins is the middle of the 5th c. BC. and the end of the same century.

The pins with the curved bulges on the cylindrical heads discovered in Varsimaantkari, Gartiskari, Kamarakhevi, Kavtiskhevi "Dachrilebi" cemetery graves are dated to the First half of the 4th c. BC.

One of important accessories of toiletry was an ear-cleaner. The earliest example of this item is a plane, hook-like ear-cleaner which is found together with the pins of above mentioned types and is dated to the late 5th - early 4th cc. BC.

The ear-cleaners with depictions of animals and birds exist from the 4th c. BC. In this group 3 main types were distinguished: Type 1. Ear-cleaners embellished with the depiction of ram (Varsimaantkari, Takhtidziri gr. # 5, Samadlo, Tsinandali and Tokhliauri collections). Based on the analysis of assemblages the period of existing of this type of ear-cleaners are dated to the 4th c. BC. Type 2. Ear-cleaners embellished with the depiction of birds (Papigora, Dachrilebi and Takhtidziri cemeteries). This type is divided into three subtypes. They exist in the first half and middle period of the 4th c. BC. Type 3. This type represents twinned eagles. They are discovered at Takhtidziri, Algeti rich grave, Dachrilebi cemetery and Sairkhe. The last one is the latest type of ear-cleaners and is sated to the late 4th c. BC. It is important that the pins and ear-cleaners of first two types were found only in East Georgia.

Elene Gigolashvili, Marine Pirtskhalava, Vera Tolordava

BRONZE STATUARY AND BRONZE PRODUCTION IN THE ANCIENT CITY SITE OF VANI

During years of archaeological campaigns at Vani city site a statue and many fragments of cast bronze sculptures (quantity amounts to thousand) were unearthed in the cultural layers of the Hellenistic period. The collection contains an identifiable and faceless fragments and production remains: bronze drips, crucible, parts of funnels and gate system, mold fragments. This archacological evidence for the industry of bronze is confirmed by the discovery of the

traces of actual workshop: casting pit with mold base inside, slag, chaplets and other casting debris. The casting pit represents an oval hole cut in rocky ground. Its walls are built of tiles. Two channels are connected with the hole. The floor is burned around the mold base. On the basis of stratigraphical evidence the casting pit is dated to the 2nd -1st cc B.C.

Many of Vani fragments of Bronze are identifiable, beginning from torso of youth (1, 05 m) and including refined right forearm and hand of a woman, female right Knee and the foot, left human hand grasping animals fur, left human ear, human neck, fingers, eyelids with traces of eyelashes, locks of hair, drapery, fragments of armor border with tassels, serpent head and body parts, hoof fragments, as well as a number of patches that were used to conceal imperfections in the cast bronze.

All fragments belong to the statues that were produced by the lost-wax method of casting. Taking into consideration the different scale of the items we can suppose the hypothetical number of human figures, as well as the number of animal's sculptures. Most of the fragments were gathered on the central terrace of the city-site, at the Hellenistic levels: around the twelve-stepped altar and at the eastern slope of the site (among the remains of destroyed building). As the most of the fragments seem to have been especially broken up, two explanations could be given: on one hand, it was out rage upon local cult or ruler, or it happened with the intent to smelt them. These fragments provide significant evidence for the procedures used to make large-scale bronzes. The Greek character of Statuary from Vani is caused by the fact that Greek artists and there models had been traveling around far from Greece, and thus the artistic style was penetrating in the region far away from Greek centers. It is notable that the typical Greek statuary has not entailed characteristic Greek temple: none of Vani cult structures represents Greek construction - the most unusual event for the whole of the ancient world being under the Greek influence.

George Dundua

MONETARY CIRCULATION IN IBERIA OF 5TH – 1ST CC. B.C.

Monetary emission and circulation in East Georgia (Iberia) started much later than on the territory of Colchis. Only two coins of 5th-4th cc. B.C. are revealed in East Georgia –Achaemenid sikl of 5th-4th cc. B.C. and so called “Old Style” Athenian tetradrachma of 5th-4th cc. B.C. This circumstance shows that the monetary circulation in Iberia of this period was on the stage of rudimental condition. The coins of 4th-3rd cc. BC. are relatively numerous in this region (16 examples). According to this data, the role of staters and silver coins of Alexander the Great in Iberian monetary circulation is obvious. Staters were brought from West Georgia, tetradrachmas and Drachmas from Albania and Armenia. It is important that revealing of so called Colchian half drachmas in East Georgia is frequent, what emphasizes close contacts between Iberia and Colchis.

Monetary circulation is more intensive in Iberia of late 3rd and 2nd cc. B.C... Analysis of numismatic material of this period makes us to think that the circulation of Parthian coins on the territory of Iberia is out of any doubt at least from the beginning of the 2nd c. B.C. Besides, a small number of Syrian coins, tetrakhalks from Amisos and Amastris of the period of Pontus king Mithridatus the 6th (120-63 B.C.), early drachmas of Kapadokian kings and Roman Republic

denars were circulating in Iberia of this period. The stater of Lisimachus, minted in Byzantion after 195 B.C. found in East Georgia is very important too.

From the end of the 2nd c B.C. and the beginning of the 1st c. B.C. the coin market of Iberia is heterogeneous. At this period Iberian coin market had two sources: East Transcaucasus (Armenia, Albania) and West Georgia. The same process goes on from the 2nd quarter of the 1st c. B.C. until the end of the Century. The copper coins of South Pontus cities were coming from Colchis, also new numismatic material was distributed – tetradrachmas of Mithridatus the 6th and Armenian king Tigran the 2nd (95-55 BC.). After 90-80 B.C. and later an active role in the monetary circulation of Iberia had Roman Republic denarius and Parthian drachmas. From the reign of Parthian king Orod the 2nd (57-38/7 BC.) Parthian coins penetrated the Iberian market.

Tariel Ebralidze, Shota Mamuladze

LAMPS FROM GONIO-APHSAROS

The lamps from Gonio – Apsaros belong to the imported material which in its majority was manufactured in Pergamon. There are some examples of Samos workshops and the production of West Mediterranean. According to the cultural layers, quality of varnish and clay, assemblage and parallel material the lamps can be dated to the 1st -3rd cc. AD.

Temur Todua

GOLDEN FHALERAE FROM “GONIO HOARD”

“Gonio Hoard” is an interesting and important Historical-Archaeological monument. Of special interest is the unique golden plate with the scene of fighting animals. The plate has round shape (d -13, 5 cm). The scene represents the cat-like animal attacking the aurochs. The figures are partially incrustated with red and green pasta, other parts of figures is covered with herringbone ornament. It is considered that this artifact belongs to the circle of 1st c BC. – 2nd c. AD. Polychromic –Sarmatian Animal style. This style and such depictions were also common for the Roman world – we can see them on the bas-reliefs, shields and gemmes. The plates with such scenes are connected with Roman army units and represent an Fhalerae. This artifact can be a sign of military-political relationships between the administration of Roman Army units in Gonio and native aristocracy. It is possible that the owner of the phalera was an active participant of Roman military campaigns.

THE SETTLEMENT OF TSINSOPELI (JIETI)

The Settlement of Tsinsopeli (Jieti) is a well known site in the Archaeological literature. Archaeological excavations were conducted here in 1976-80 by the expedition of the Museum of Fine Arts (J. Nadiradze). The Jieti settlement is a multilayer (6 layers) site, which is dated from Early Bronze to the Classical period. The Paleolithic tools found here were identified as the artifacts of Mustier period by N. Tushabramishvili. Also in Jieti there is a cemetery of 1st -6th cc. In the field diary of J. Nadiradze there is a note that on the S E slope of Tsinsopeli fortress, place Jietri Medieval Layers were revealed.

Unfortunately, we don't have full information about the intensity of Tsinsopeli fortress S E slope layers. In the field diary of J. Nadiradze is only mentioned that there were only Medieval Layers. According to the Archaeological material from Tsinsopeli which is protected in the funds of Fine Art Museum the layer was not intensive and contained only pottery. It can be distinguished tableware, kitchenware and household vessels. Household vessels are represented by the fragments of pithoses and big jars. Kitchenware pottery is represented by pots and the tableware by jugs and bowls. The archaeological material of the settlement is dated to the 5th - 7th cc.

Amiran Kakhidze

IRANIAN GLASS VESSELS FROM THE 5TH CENTURY GREEK NECROPOLIS OF PITCHVNARI

From the polychromic glass unguentariums of Pitchvnari tetrahedral Kohl-Tubes are of special interest. In the grave assemblages dated to the 5th c BC. one fully protected and one fragmented vessels of the mentioned type were found. In west Georgia Iranian Kohl- Tubes are found only in Vani. This vessel is dated to the 3rd quarter of the 5th c. BC. In East Georgia those vessels are found in Enageti (5th or at least the beginning of the 4th c. BC.), two vessels were found at Takhtidziri. In Takhtidziri, Kushchi and Shavsakdara II Kohl- Tubes of cylindrical shape were found (4th - 3rd cc. BC.)

The Kohl-Tubes found in Georgia have a big importance. All of them were found in closed context. It is obvious that they were brought from Iran to East Georgia and afterwards reached Colchis Black sea shore. The revealing of Kohl- Tubes in Pitchvnari expands the territory of extension of this vessel. As to the polychromic glass vessels manufactured in Mediterranean, it was brought by sea.

COMMON AND DIFFERENT SIGNS OF GREEK COLONIZATION OF THE BLACK SEA LITTORAL

The Black Sea Littoral Greek colonization took place in different political, economical and cultural conditions. To the beginning of Classical period in the various parts of the region different situations were formed. For example, in North and South Black Sea littoral, because of not existing native states, Greeks were able to create the strong Polis infrastructure. In East and West this process met a resistance from native States. This process was more evident in Colchis which was geographically far and had poor resources (wheat, slaves), what reduced the interest of colonists. One of results was less Hellenization of native elites. Greek Colonization of the Black Sea Littoral left an important trace in life of the native population of Black Sea Littoral – first of all - the formation of commodity interrelations.

Tea Kintsurashvili

SPECTRAL-PHOTOMETRICAL ANALYSIS OF THE GLASS VESSEL FROM KULEVI

The most important in the process of comprehensive research of ancient glass is the technological scheme of manufacturing. The chemical systematization is necessary for making the comparison between the results of chemical and spectral analysis. Our goal was to ascertain the colorants of glass vessels discovered in Kulevi. The small fragment of glass vessel (#3) was used for photo spectral analysis. For comparison two samples were used: #1 – colored transparent glass and #2 colorless transparent glasses.

It was ascertained that the coincidence of graphical peaks of glasses ## 3 and 1 meant the existence of colorants. The graphical peaks in the glass # 2 were less represented because of not existing coloring substances. In all three samples basic oxides were identical. There are no organic substances in the sample; there is an admixture of supposedly glass of low technological quality. Unfortunately in this case very little quantity of samples and nonexistence of standards gave us no chance to ascertain concrete colorant, which could cause the green color. It is scientifically ascertained that in the 1st- 5th cc. AD the glass was colored by CuO and Mn₂O₃. The mixture of those substances with other oxides (as usual with Fe₂O₃) was giving blue, yellow, yellowish-brownish and green tones. If we take into consideration the above mentioned example and that by the influence of manganese and iron ions dirty green color is obtained we can conclude that in the ancient workshops this color was obtained by the influence of those two substances.

THE DEPICTION OF THE WINGED DEITY SRAUSH IN SASSANIAN GLYPTIC

One of the most prevalent subjects in Sassanian glyptic is a depiction of the Winged Deity Sraush. This theme came in Sassanian Art from the Greko-Roman world. As usual it is depicted as a naked youth flying or walking right with the crown tied with ribbons in his hands. In the glyptic material revealed in Georgia there are some seals with such depictions. On the two layer nikolo from Samtavro and lazurite intaglio Sraush is represented as a fat baby and can be connected with Classical Erots. According to the shape and stylistically they belong to the early Sassanian period. The depiction on Samtavro chalcedony ellipsoid and the cornelian ornamented seal from Rustavi represents the youth. The cutting is schematic; details are very conditional, sometimes with wrong proportions. Those Seals are closer to the late Sassanian monuments.

This theme which came to the East from the Classical world later was interpreted as a Christian subject. The well known depiction of the winged youth from Hermitage holds a rod with the cross on its head instead of the crown. One of the most prevalent subjects in Early Christian Georgian art (on wall reliefs and stone steles) – Ascension of winged angels, Cross or Christ stylistically finds close relations with the Eastern version of this subject.

George Manjgaladze

THE LATE ROMAN PERIOD GLAZED POTTERY FROM GEORGIA

The Late Roman period glazed pottery is rather rare in Georgia. F.Bayern was the first who found such vessel in 1882.

For the present times in Georgia thirty-six glazed clay vessels are discovered. Some of them are fragmentally preserved. Twenty-eight were found at Mtskheta, two at Kogoto. Single examples were found in Urbnisi, Zhinvali, Aragvispiri and Trialeti. Two more come from Armenia, Artashat cemetery. Fifteen glazed vessels were found in grave assemblages and the rest either within settlement layers or by chance. Georgian and Armenian scientists date them to the 1st -4th centuries A.D. Some of them think that glazed pottery was manufactured in Georgia, others suppose that they were imported in Georgia (e.g. from Dura-europos).

We have pointed out all the discovered examples which are dated to the 3rd century A.D. These vessels have no analogies outside of Georgia among the glazed pottery of Roman Age. There is close likeness with the Syrian (Dura-Europos) glazed pottery of small sizes (shape, the color of glaze and clay). The microscopic analyzes of the clay determined its identification with the clay of Kodman village near Mtskheta.

We think that Georgian Late Roman Age pottery is manufactured like the Syrian pottery of small sizes.

DEPICTIONS OF THE RAM FROM ARAGVI GORGE

The article deals with the bronze and silver miniature statuettes of ram revealed in Aragvi valley and dated to the 3rd – 4th cc. AD. According to manufacturing technique, their function and visual signs they are divided into three groups. To the 1st group belongs the small pendant representing the ram; the 2nd group represents miniature heads of rams, also used as pendants; the 3rd group represents miniature heads of rams placed on various adornments (on the bracelets and medallions.

The fluent research of statuettes of ram revealed in Aragvi valley and comparative analysis of early, resembling material made us to think that in 3rd -4th cc. AD. sheep-breeding had an important role in the life of East Georgia highlanders and the ram was a companion of Nature deity and its incarnation. The cult of sheep was combined by Christianity and used it for the interest of new religion.

Nino Sulava

ENAMELED FIBULAE FROM GEORGIA

12 Enameled Fibulae is discovered in Georgia. Two types of them can be distinguished: 1. fibula-brooch (IA – Stifaz, Mtskheta, Shosheti, IAF – Kldeeti, IB - Kldeeti, IC - Mtskheta, Kiketi, ID – Sokhta, Bori); 2. – ring-like hinged fibulae (Bori). They are discovered at the sites situated on foothills of Caucasus mountains. What makes us to think that they were brought from north Caucasus. Their existence in Georgia can be dated to the 2nd – 3rd cc.

Tamar Shalikadze

BEAKERS WITH IMPRINTED ORNAMENT FROM GONIO- APHSAROS

The article deals with glass beakers with imprinted ornament discovered in Gonio- Aphasaros. One group of those vessels is ornamented with facets and oval depressions, other – with geometrical ornament – ranges of rhombs. The discovery of Gonio- Aphasaros must be one of earliest examples in East Black Sea shore (1st c. AD.). The conical beakers are discovered on the Roman sites of West Europe. Later (2nd, 3rd cc.) the vessels of the same type were distributed at the sites of Cheniakhov Culture. It is more reliable that the manufacturing centers of these beakers were in Rein workshops.